

CĂRȚILE POPULARE ÎN
LITERATURA ROMANEASCĂ

N. CARTOJAN

CĂRȚILE POPULARE ÎN LITERATURA ROMÂNEASCĂ

VOL. I

EPOCA INFLUENȚEI SUD-SLAVE

EDITURA CASEI ȘCOALELOR
BUCUREȘTI

1929



100333 ✓

Biblioteca "Carol I" - Bucuresti
52405
Cota
Inventar 500532

52405
Dublet

Re 76/10

B.C.U. "Carol I" - Bucuresti



C500532

784

*L*iteratura noastră veche s'a dezvoltat în trei direcțiuni principale: religioasă, istorică și poporană scrisă.

Literatura poporană — în care cuprindem și legendele religioase apocrife — apare la noi curând după traducerea cărților fundamentale ale bisericii în ținuturile maramureșene.

În cadrul literaturii noastre vechi, ea pătrunde din limba slavă sau greacă și se răspândește în tot cursul veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea în copii manuscrise, pentruca să vadă lumina tiparului la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau al celui de al XIX-lea, când acțiunea de regenerare națională, prin școala satească, începută de curentul ardelean, impunea publicarea cărților iubite de popor.

În dezvoltarea culturii noastre vechi, cărțile acestea au alcătuit literatura de imaginație, prin care s'au desfășurat în ceasurile de recreare, sufletele dornice de ficțiune ale cărturarilor din trecut și, prin ei, ale masselor populare.

Literatura apocrifă și poporană a deschis sufletului românesc de pe vremuri o largă perspectivă spre tărâmul miraculosului magic și creștin, spre lumina feerică a Orientului: legende pioase, pline de grație naivă despre familia sfântă și copilăria Mântuitorului în cadrul patriarhal al vieții de sat; descrieri pline de culoare despre palatul reginei Candachia, cu pereții de pietre nestemate, cu mese de diamant, cu scaune de aur, cu pahare de smaragd și de safir; lampa fermecată a lui Aladin, din «O mie și una de nopți», cu lumea de califi și de viziri, de harehuri și cadâne, cu Bagdadul plin de grădini în floare și de fântâni cu apă răcoroasă.

Din acest punct de vedere, textele poporane constituie pentru noi prețioase documente culturale, prin mijlocul cărora putem pătrunde și înțelege mentalitatea generațiilor dispărute.

În manuscrisele acestea cu filele mâncate de cariu, îngălbenite de timp și pătate de picăturile de luminări ale atâtor cetitori de pe vremuri, palpita încă ceva din sufletul veacurilor trecute; — și acest

suflet vom încerca să-l cuprindem și să-l înfățișăm în paginile ce urmează.

Dar în afară de interesul istoric, textele acestea păstrează încă și azi un caracter de actualitate, căci dacă în zorile veacului al XIX-lea, pătrunderea culturii moderne occidentale le-a alungat din biblioteca claselor noastre orășenești, ele circulă totuș și acum în lumea satelor. În fiecare an, se trimit din orașe, prin colportori speciali, la sate, sute de mii de asemenea texte — numai casa Steinberg tipărește, după cum m'am informat, anual în câte 10.000 de exemplare cărțile poporane religioase. Acolo, în lumea satelor, cărțile acestea își continuă încă influența lor puternică. Nu există colț din arta și literatura populară, din ciclul tradiționist al superstițiilor, care să nu fi suferit influența cărților populare. În țesătura basmelor, a colindelor, a descântecelor, a orațiilor de nuntă, a bocetelor, etc. au pătruns o sumedenie de elemente din literatura scrisă. În iconografia populară, în picturile bisericești, în troițele ridicate de suflețe pioase la răspântia drumurilor de țară, se găsesc o mulțime de scene inspirate din literatura religioasă apocrifă.

Cunoașterea adâncită a acestei ramuri de literatură veche românească aruncă o lumină așa de vie asupra vieții sufletești de acum a poporului nostru, încât studiul folklorului nu se poate despărți de acela al literaturii poporane scrise.

De aceea în studiul nostru vom îndreptă cercetările și în această direcție, fiindcă, dacă preocuparea noastră de căpetenie este de a urmări evoluția literaturii scrise, totuș credem că nu trebuie să pierdem din vedere nici ținta de a lega trecutul cu prezentul și de a desluși ce mai trăește din vechea literatură în sufletul popular de astăzi.

Sunt acum 50 de ani, de când Hașdeu, cu vastele lui cunoștințe, studiind și publicând în legătură cu versiunile slave, textele apocrife ale veacului al XVI-lea, cuprinse în așa numitul Codex Sturdzanus, puneă temeliile studiilor de literatură populară.

Trei ani după aceasta, în 1883, Dr. M. Gaster, cu o temeinică pregătire, căută să cuprindă într'o privire de ansamblu întregul domeniu al literaturii populare. Materialul ce-i stătea la îndemână eră însă neîndestulător: 61 de manuscrise, dintre cari o bună parte aparțineau lui Mihail Eminescu. Marele nostru liric, pe lângă larga lui cultură occidentală, își purtase gândul iscoditor și prin filele

ferfenitate ale vechilor manuscrise, pentru a culege din ele «slova veche și înțeleaptă».

După opera foarte prețioasă a lui Gaster, cercetările asupra literaturii populare au amuțit.

Intr'o jumătate de veac, câtă s'a scurs dela aparițiunea cărții lui Gaster, s'a grădădit în rafturile bibliotecilor noastre un enorm material de manuscrise inedite și publicații folklorice. Fără să socotim textele aflate în depozitele bibliotecilor din Iași, Cluj, Cernăuți și Sibiu, numai în biblioteca Academiei Române se găsesc peste 1000 de msse de texte poporane. De altă parte revistele noastre de folklor: «Sezătoare», «Ion Creangă», «Tudor Pamfile», «Comoara Satelor», publicațiile Academiei, cuprinse în colecția «Viața sufletească a poporului român», fără să mai vorbim de numeroasele culegeri singurate, cuprind în paginile lor numeroase documente în care se pot urmări reflexele textelor poporane.

După o jumătate de veac de colecționare de material, sosise vremea ca firul rupt al cercetărilor să fie reluat; ca bogata recoltă adunată să fie cercetată, coordonată și clasată; ca fiecare temă poporană să fie studiată în parte, pentruca să se vadă clar legătura ei cu literatura bizantino-slavă, circulația în literatura românească, variantele în care s'a desfășurat și intensitatea cu care a pătruns în literatura orală a poporului.

De câțva timp, atenția istoricilor noștri literari s'a îndreptat și asupra acestui tărâm al literaturii vechi, pe nedrept uitat. Cercetări de detaliu sau publicațiuni de texte, întreprinse de d-nii: M. Gaster, N. Iorga, N. Drăganu, Leca Morariu și d-șoara Eufrosina Simionescu, la care ar trebui să adaug și câteva modeste contribuții ale mele, au luminat câteva din problemele pe care le ridică această comoară bogată de material nestudiat.

În anul trecut, d-l N. Iorga cu rarul d-sale dar de a înnoi materialul existent și de a deschide perspective noi, a înfățișat în patru lecțiuni ținute la Sorbona, o icoană generală a cărților noastre populare.

Lucrarea de față, întemeiată în bună parte și pe materialul inedit din Biblioteca Academiei Române, încearcă să înfățișeze într'o sinteză rezultatele unei munci de câțiva ani de zile, întreprinsă în bibliotecile din țară și din străinătate. Spre deosebire de planul, care se află la baza «Literaturii populare» a lui Gaster, ea înfățișează materialul

popular scris, în mod cronologic și în cadrul de dezvoltare organică a literaturii noastre vechi.

Evident că o asemenea încercare, lipsită în bună parte de publicații de texte și de monografii premergătoare poate avea și ea lacune, care sperăm să fie elucidate prin cercetări de detaliu și monografii speciale.

Rostul acestui studiu este tocmai să înlesnească monografiile și publicațiile de texte. Deaceia am dat o atenție deosebită bibliografiei pe care, fără să tindem a o face completă — pentru aceasta eră necesar un alt gen de lucrare — ne-am străduit totuș să o facem cât mai bogată.

Pentru ca această parte bibliografică, adunată cu trudă, să poată fi folositoare viitorilor cercetători, am crezut că este mai bine să o sistematizăm la sfârșitul fiecărui capitol, grupând-o în următoarele secțiuni: 1. texte românești publicate; 2. manuscrise inedite și nesemnate din Biblioteca Academiei; 3. texte slave; 4. texte grecești necesare pentru a înlesni cercetările comparative cu originalele bizantine și în sfârșit o ultimă secțiune a 5-a: studii privitoare la originea și filiațiunea textelor, întreprinse la noi sau aiurea.

Pentru orientarea în domeniul bizantino-slav, ne-am folosit în afară de clasică lucrare a lui Krumbacher, «Geschichte der byzantinischen Lit.» (1897), de următoarele publicații bibliografice: Prof. D. Bonvetsch, «Die christliche vorncänische Literatur in alt-slavischen Uebersetzungen», în A. Harnack (1893) «Geschichte der altchristlichen Literatur», E. Kozack, «Bibliographische Übersicht der biblischapokryphen Literatur bei den Slaven», în «Jahrb. für protest. Theologie» (XVIII (1892), pp. 127—158 și extras). Pavle Popović, Преглед српске Књижевности Belgrad (ed. din 1913) și A. I. Iacimirskiĭ, Библиографическій обзоръ Апокрифовъ въ южнославянској и русској письменности, Petrograd, 1925.

Volumul de față cuprinde numai epoca influenței sud-slave. Am tratat însă în acest volum, pentru a evita repetări inutile și variantele, traduse din grecește, ale textelor ce apar în epoca influenței sud-slave, după cum am lăsat pentru volumul al II-lea, textele a căror apariție nu este destul de certă în epoca de care ne ocupăm aci. Un indice general al materiei va încheia, în volumul al II-lea, lucrarea.

LITERATURA APOCRIFĂ ȘI POPORANĂ SLAVĂ ÎN ȚĂRILE NOASTRE

Poporul românesc, despărțit de popoarele romanice din Apus și dezorganizat printr'o invazie de zece veacuri, se găsește în vremea când apare în lumina istoriei, așezat la marginea lumii, care stătea sub influența culturii latine. Pe când în jurul său, popoare de rasă diferită, ca Cehii, Polonii, Ungurii, stând sub ascultarea Papei, au intrat în sfera de cultură catolică și latină a Occidentului, neamul românesc, prin ortodoxismul său, a fost cuprins în zona de cultură a Orientului bizantino-slav.

Străvechile legături religioase cu Sudul dunărean, pretențiunile de suzeranitate ale regilor unguri și poloni asupra principatelor române în epoca formațiunii lor; înrudirile dinastice dintre primii voievozi munteni și craii sârbi sau țarii bulgari, întemeierea de mănăstiri românești prin călugări sârbi — sunt atâtea fapte și împrejurări care au contribuit să ne țină alipiți, sub raportul credinței și al culturii, de Sudul dunărean ortodox, cu limba de stat și biserică, *slavonă*.

Introducerea limbii slavone în biserică și în cancelariile domnești ale principatelor române a înlesnit la rândul său pătrunderea și răspândirea literaturii slave în țările noastre. Când mai târziu, cărturarii timpurilor trecute, cunoscători de carte slavonească, călugări și preoți, încep să transpună în limba românească pentru educația religioasă și spre desfătarea sufletească a păturilor largi ale poporului, legendele religioase apocrife și poveștile distractive, izvoarele lor le găseau în bibliotecile de manuscripte slavone ale mănăstirilor sau în copiile care circulau în lumea preoților. Rădăcinile literaturii apocrife și ale celei

poporane trebuiesc așa dar căutate în literatura Slavilor sud-dunăreni: Bulgari și Sârbi.

Bulgarii au intrat de timpuriu în raza de cultură a Bizanțului. Strălucirea civilizației bizantine a exercitat o fascinație așa de puternică asupra popoarelor din Nordul Peninsulei balcanice, încât în anul 864, țarul Boris al Bulgarilor cu întreg poporul se creștinează, având ca naș pe împăratul bizantin.

Prin aceasta se deschid larg, pentru Slavii din sudul Dunării, porțile influenței bizantine.

Fiul și urmașul lui Boris, Simeon, își petrecuse anii copilăriei la Constantinopol și învățase atâta carte grecească, în cât solul contemporan german, Luitprand, îl numește pe jumătate grec. El organizează în Bulgaria o rodnică activitate de traducere a literaturii bizantine. Aceste străduințe sunt ajutate de discipolii apostolilor Chiril și Metodie, cari traduseseră din grecește cărțile sfinte în limba slavă și introduseseră în biserica din Moravia, liturghia slavă. Izgoniți mai târziu din Moravia, discipolii lui Chiril și Metodie găsesc un adăpost prielnic la curtea din Preslava a țărilor bulgari, unde introduc în biserici serviciul divin slav și unde desfășoară o întinsă activitate de transplantare a culturii bizantine. Această activitate, întărită prin întemeierea mănăstirilor, în al căror cuprins pașnic și-a căutat liniștea sufletească însuș țarul Boris, este atrasă din cauza vicisitudinilor politice, neconținut spre sud-est, treptat cu strămutarea capitalei către ținuturile macedonene, până când Bulgaria cade sub stăpânirea Bizanțului. Innăbușită prin cucerirea bizantină, literatura renaște sub al doilea imperiu româno-bulgar, la curtea țărilor din Târnova, prin munca neobosită a marilor patriarhi și cărturari, Theodosie și mai ales Evthimie, ultimul patriarh al Bulgariei, care a văzut cu ochii prăbușirea patriei sale.

Nivelul de cultură al poporului bulgar la începuturile creștinării sale, ca și mai târziu, nu eră încă așa de ridicat încât să poată înțelege frumusețea ideală a capodoperilor clasicismului elen, nici să poată prețui floarea poeziei bizantine. Deaceea clericii, și în primul rând călugării, cari stăteau în fruntea activității de transplantare a culturii Bizanțului, au ales din literatura bizantină, în afară de literatura teologică, numai ceeace cadră

cu spiritul lor mistic și cu caracterul naiv al poporului. Pe această cale, a pătruns în vechea literatură bulgară, un ciclu bogat de legende religioase apocrife privitoare la Vechiul Testament: despre Adam și Eva; despre arborele din care s'a făcut crucea Mântuitorului; despre marii Patriarhi ai Bibliei: Avraam (disputa lui cu înțelepții Egiptului); Iacob, Moise; despre misteriosul Melhisedec; despre Solomon și împărăteasa Savila. Un al doilea ciclu de legende religioase se leagă de materia Noului Testament și povestesc episoade din viața Mântuitorului și a familiei sale, care nu se găsesc în evangheliile canonice ca: Protoevangeliumul lui Iacob, care narează împrejurările născute de grație divină în care s'a născut Sfânta Fecioară; creșterea ei în templu, logodna cu bătrânul tâmplar Iosif; nașterea Mântuitorului și fuga spre Egipt; Evanghelia lui Toma care vorbește despre copilăria lui Iisus în cadrul idilic al vieții de sat și mai ales minunile săvârșite de el în cursul jocului cu copii de seama lui; Evanghelia lui Nicodim în care se înfățișează chinurile Mântuitorului și moartea lui — un ciclu de legende care au influențat în Occident, legenda sfântului Graal.

Ciclu legendelor religioase apocrife se încheie cu o serie de viziuni apocaliptice despre: sfârșitul lumii; despre locașul de odihnă al celor fericiți în rai și muncile celor păcătoși în iad (Apocalipsele Sfântului Ioan Bogoslovul și al Sfântului Pavel; călătoria Maicii Domnului la iad; Moartea lui Avraam; ascensiunea lui Isaiia; Cuvântul lui Metodie al Patarilor).

Paralel cu legendele apocrife, s'au mai tradus în această epocă a literaturii bulgare o serie de adevărate romane populare, dintre care unele veniau din vremurile vechi ale clasicismului, ca: Vieța și pildele lui Esop, refăcută însă în Bizanț de călugărul cărturar, Maxim Planudes, iar altele veniau din Orientul îndepărtat, ca: Varlaam și Ioasaf, o prelucrare a legendei lui Budha în roman hagiografic creștin; sau colecția de fabule indiene, «Stepanit și Ihnilat», scoasă din celebra carte de educație pentru principii, «Pančatantra»; ori romanul asirian al lui Archirie, tradus în Macedonia sudică.

Cu toată strălucirea ei din epoca Asăneștilor, totuși din pricina desbinărilor și a luptelor religioase interne, Bulgaria intra după

moartea lui Asan al II-lea în decadență. Pe ruinele ei se ridică Serbia, care scuturând stăpânirea bulgărească și închegându-se într'o unitate politică prin jupanul Ștefan Nemanian (1159—1195), devine unul din Statele cele mai puternice ale peninsulei balcanice.

Către sfârșitul veacului al XII-lea, literatura sud-slavă își strămută punctul de greutate în Serbia. Bulgaria însăș cade sub heghemonia culturii sârbești. La curtea din Vidin a țarului bulgăresc Sracimir, se întrebuințează în documente limba sârbo-slavă și în această limbă este scris și sbornicul copiat în anul 1360, cu ajutorul material al Anei, soția lui Sracimir și fiica lui Basarab al nostru.

În această nouă fază, literatura sud-slavă se dezvoltă pe de o parte în strânsă legătură cu cultura mănăstirilor din muntele Athos, pe de altă parte, prin ținuturile de pe țărmurile Adriatiei — prin Croați — în legătură cu literatura Occidentului latin.

Legăturile Serbiei cu muntele Athos datează din epoca de consolidare a Statului și au fost înnodate prin Ratko, fiul marelui jupan Ștefan Nemanian. Ratko, întocmai ca și Ioasaf, din celebrul roman creștin, înclinat spre reverii mistice, a renunțat la mărirea deșarte ale lumii și s'a călugărit în muntele Athos. Câțiva ani mai târziu, jupanul Ștefan Nemanian, ajuns la adânci bătrânețe, vine și el pe urmele fiului său și se călugărește la Athos, sub numele de Simeon. Simeon și Sava întemeiază cea dintâi mănăstire sârbească în muntele Athos, Hilandarul. Prin această mănăstire și prin altele care urmară, viața spirituală a Serbiei a intrat sub influența vieții de cultură religioasă a muntelui Athos. Muntele Athos, o peninsulă de 55 km. lungime și de vreo 8 km. lățime, pe care se află o republică de vreo 20 de mănăstiri, întemeiate de împărații bizantini, țarii bulgari și ruși, cnezii sârbi și voievozii români — a fost în evul mediu unul din cele mai importante focare de cultură religioasă din imperiul bizantin. În această republică de mănăstiri, un popor întreg de călugări, de diferite națiuni, trăia între cer și mare, o viață de umilință, de rugăciune și de cultură. Conviețuirea laolaltă a călugărilor de neamuri deosebite a înlesnit schimburile de idei ori de texte și a contribuit să facă din muntele Athos, un fel de bibliotecă centrală a lumii ortodoxe, cum zice, cu drept cuvânt, Dr. M. Murko.

În această epocă a culturii sârbești, literatura Slavilor sud-dunăreni se îmbogățește cu traduceri noi: hronografe, pravili de

drept bisericesc bizantin (nomocanoane); scrieri ascetice, legende hagiografice, florilegii precum și o serie de povești distractive, ca de ex. părți din epopeea națională bizantină, Digenis Akritas, pierdută în forma sârbească, dar păstrată în copii rusești; o parodie a protocolului de curte bizantin, sub forma unui proces pe care fructele îl fac strugurelui (Porikologos); o poveste cu substrat istoric despre crâșmărița Teofana și conspirația lui Ioan Tzimiskes; despre cele 12 vise ale regelui din Ierihon, Sakyš, ș. a.

Elemente cu totul noi, prin originea și natura cuprinsului, pătrund însă în literatura Slavilor de sud, din Occidentul latin, prin ținuturile dalmatine. În anul 1102, Croații, după o epocă de sbuciumări interne, se alipesc la regatul Ungariei și printr'aceasta intră în sfera de cultură a bisericii latine. În acelaș timp ținuturile sudice din jurul Dubrovnikului (Ragusa) cad sub influență venețiană.

Încă din secolul al XI-lea (1000), în urma expediției victorioase a dogelui Petru al II-lea Orseolo, Veneția își întinsese dominația pe țărmul adriatic, unde stăpâniă câteva centre importante ca Zara, Veglia, Spalato, Lagosta, și câțva timp Ragusa. Deși Ragusa își redobândește libertatea, pe care în vicisitudinile vremurilor, izbutește, cu întreruperi, să o păstreze până în 1805 (tratatul dela Presburg), totuș ea rămâne mai departe sub influență venețiană și limba oficială a republicei dalmatine este limba latină, sau mai exact un dialect italian. Prin Ragusa și prin aceste orașe sârbești, strânse între munți și coasta Adriaticei, se deschisese larg drumul neguțătorilor venețieni către ținuturile sârbești.

Paralel cu dominațiunea venețiană pe coastele dalmatine, se întinde asupra ținuturilor sârbești și influența bisericii. În Antivari și Ragusa se aflau, începând din veacul al XI-lea, episcopate catolice de care depindeau pe lângă multe biserici și numeroase mănăstiri, precum: mănăstirea franciscană Sf. Nicolae din preajma orașului Antivari, sau mănăstirile de călugări benedictini: Sancta Maria de Reteço, lângă Ragusa, și Sancta Maria de Mljet (Meleda), așezată într'o poziție pitorească, pe vârful unei insule stâncoase. Deși clerul catolic eră uneori stânjenit în acțiunea lui de către ortodoxi, cu toate acestea, în genere, regii sârbi au știut să păstreze raporturi bune cu scaunul papal. Aceste raporturi erau dealtfel înlesnite de reginele sârbe de origine apusană ca de ex.:

Ana de Veneția, soția regelui Ștefan Nemanja, sau Elena de Valois, ctitoarea mănăstirii Sf. Nicolae, de lângă Antivari.

Prin aceste mănăstiri, în care călugări sârbi, cunoscători de carte latinească, trăiau sub ascultarea Papei, precum și prin raporturile politice și comerciale, care legau republica Veneției de țarmurile dalmatine, au pătruns în lumea slavă, pe lângă multe elemente de cultură, și texte din literaturile Occidentului medieval. Unele au un caracter religios și moral, ca de pildă: un Apocalips al Apostolului Pavel, o viziune a cavalerului irlandez Tundal (slav. Dundal); o traducere, făcută încă din secolul al XIII-lea în Croația, a unei celebre versiuni de florilegii italiene: Fiore di virtù. Altele au un caracter romantic și sunt prelucrări în proză din vestitele «romans courtois», care preamăreau în lumea medievală, idealul cavalerismului, precum: romanul lui Alexandru cel Mare, de origină bizantină, dar preformat după concepția Occidentului medieval, o legendă a Troiei (rumanac troiski) și celebrul roman din ciclul breton: Tristan (sl. Tryščan) de Lancelot (Ancalot), pierdut în forma sârbească, dar păstrat într'un manuscript rusesc din secolul al XVI-lea.

Avântul literaturii sârbești este însă înăbușit prin invazia turcească.

Căderea Peninsulei balcanice sub Turci a avut consecințe din cele mai însemnate pentru toată cultura noastră veche.

Prin cucerirea Constantinopolului de Turci în 1453 — adică la o dată când literatura noastră abia se ivia timid în colțurile muntoase ale Maramureșului — vieața Bizanțului se stinge. Bizanțul mort nu mai poate înviora literaturile sud-slave la care noi ne adăpăm și astfel rămânem legați de o cultură, formată în plin evul mediu, și care, la începutul timpurilor moderne, este stinsă.

De altă parte cucerirea turcească a silit pătura conducătoare a popoarelor slave sud-dunărene — boierime și cler — să se refugieze la nordul Dunării, în singurele state ortodoxe care mai păstrau independența: principatele noastre. Pătrunderea Turcilor în țările creștine se face, după cum ne încredințează mărturii contimporane, cu o cruzime plină de ferocitate. Sălbăticia cu care Turcii au înăbușit năzuințele spre libertate ale popoarelor creștine, a silit pătura conducătoare, care fusese amestecată în luptă și pe

care se sprijină noțiunea de stat slav: boierime și cler, să ia drumul pribegiei spre plaiurile noastre.

Călugării slavi sud-dunăreni, carii, fugind de vitregia stăpânirii turcești, veniau în mănăstirile noastre, au adus cu ei, spre a scăpa de dezastrul păgân, pe lângă rămășițe din obiectele de artă slavă: aiere, odăjdii, icoane, pe lângă evanghelii și alte texte religioase de curpins canonic, și multe manuscrise cu legende religioase apocrife și cu vechi povestiri populare, întărind astfel vechea cultură slavă dela noi. Aceste legende apocrife și povestiri populare au fost copiate și trecute din mănăstire în mănăstire și dela preot la preot, răspândindu-se pretutindeni. În bibliotecile, odinioară bogate, ale vechilor noastre mănăstiri, s'au găsit numeroase asemenea manuscrise, unele de o valoare deosebită prin vechimea lor. În biblioteca mănăstirii Neamțu s'a găsit cea mai veche versiune a romanului Varlaam și Ioasaf, scrisă în redacțiune sârbească dela începutul secolului al XIV-lea. Generații întregi de călugări, în chiliile lor modeste, și-au întărit sufletul, la lumina opaițului, în nopți de veghe, cu lectura înălțătorului roman ascetic, și unul din aceștia, ajuns episcop de Roman, înduișat de puterea renăscătoare a credinței, lăsă la începutul veacului al XVIII-lea, pe filele îngălbenite ale acestui manuscris, următoarele rânduri, smulse din adâncul sufletului:

O mila ta Doamne, mare este. Minunată cartia ačasta, plină di toate de învățăturile svinte. Pahomie (episcop de Roman, 1707—1711).

Tot în mănăstirea Neamțu, s'a copiat în anul 1562¹⁾, din porunca Mitropolitului Grigorie, o versiune a Alexandriei sârbești — una din cele mai vechi copii slavonești din câte au ajuns până la noi.

Într'un sbornic din mănăstirea Mihaiu Vodă din București, copiat pe la sfârșitul sec. al XVI sau începutul celui de al XVII-lea, B. P. Hașdeu a găsit un ciclu interesant de legende apocrife, între care: o versiune a morții lui Avraam în redacțiune medio-bulgară, publicată de Hașdeu în paralelă cu textul românesc din Codex Sturdzanus; o legendă despre Adam și Eva, care a pătruns de timpuriu în literatura noastră și care, după cum vom vede, conține

¹⁾ *Starine* V, p. 22—27.

elemente bogomilice; povestea despre Sibila și împăratul David și o curioasă legendă despre năruirea Troiei, plăsmuită probabil în sec. al XIV-lea, în Bulgaria, pe un fond popular, din elemente foarte disparate: vagi reminiscențe din mitul troian, din epopeea bizantină Digenis Akritas, din Varlaam și Ioasaf, din ciclul legendelor solomoniace ș. a. Din aceste legende, unele au fost cercețate și de învățații slavi: legenda Sibilei a fost publicată de Miletič¹⁾, care o consideră ca o creațiune națională bulgară; iar legenda Troiei sau cu titlul ei exact: «Cuvânt despre Alexandru cel vechiu, cum a ucis pe împăratul Iog și pe împăratul Sion», necunoscută până atunci, a fost publicată în *Archiv für slavische Philologie*, VII, (p. 81—87) de P. A. Syrku cu o traducere latină de V. Iagič.

Alte manuscripte, găsite în rafturile bibliotecilor din vechile noastre mănăstiri, înfățișează versiunea slavă a unor legende care au circulat și în traducere românească, dar al căror prototip până acum n'a fost semnalat.

În 1922, părintele Constantin Bobulescu, publică după un manuscript din 1753 o grațioasă legendă a «frumosului Iosif și a prea frumoasei Asineta»²⁾. Această idilică poveste de dragoste, cunoscută și Mitropolitului Dosofteiu, fiindcă o pomenește în prefața la *Vieța Sfinților*³⁾, cu prilejul căsătoriei fiicei lui Duca Vodă — este dealtfel pomenită și azi în ritualul cununiei — s'a găsit și în mănăstirile noastre, într'o redacție sârbească din secolul al XV-lea⁴⁾.

De multe ori textele poporane și mai ales legendele apocrife se găsesc amestecate în sbornice printre scrieri istorice și mai ales printre opere morale cu caracter ascetic, precum nomocanoane, florilegii, ori narațiuni din viața călugărească extrase din lavsaicuri și patericuri schitice, ceea ce dovedește cât de mult pătrunseseră în viața intelectuală a călugărilor noștri de pe vremuri, legendele religioase apocrife.

¹⁾ Сборникъ за Народни Умотворения Наука и Книжнина (IX (1893), p. 177—180.

²⁾ Casa Școalelor, «Biblioteca pentru popor», No. 15, București, 1922.

³⁾ I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia veche românească*, I, p. 244.

⁴⁾ А. Іасимирскій, Славянскія и русскія рукописи румынскихъ Библиотекъ, S. Petersburg, 1905, p. 476.

Astfel în codicele de la Tulcea, în care ni s'a păstrat cea mai veche cronică a Moldovei — letopisețul de la Bistrița — se găsesc, alături de multe scrieri cu caracter monastic, și o serie de legende apocrife în l. slavă, precum: «Cuvântul lui Grigorie teologul despre crucea cea curată a Domnului nostru Isus Christos și despre crucile tâlharilor, cum s'au zămislit»; «Arătare despre al doilea lemn, pe care a fost răstignit tâlharul cel drept»; «Arătare despre al treilea lemn, pe care a fost răstignit tâlharul cei necredincios»; «Poveste cum s'au adunat lemnele sfinte în Ierusalim»; «Cuvânt despre capul lui Adam»; «Cuvânt despre cei doi tâlhari, cum s'au zămislit și cum s'au răstignit pe lemnul preacurat de amândouă părțile Domnului».

Asemenea sbornice slavone, cuprinzând literatura apocrifă și poporană, s'au găsit împrăștiate prin toate mănăstirile noastre; în sbuciumul prin care au trecut aceste vechi locașuri de rugă și cultură, multe sbornice au fost distruse sau înstreinate. Academia Română a început de mult să adune și aceste rămășițe ale culturii slavone din țările noastre și până acum colecțiunea ei a ajuns la un număr de 623 de manuscrise, dintre cari o parte au fost descrise de învățatul rus A. I. Iacimirskii.

BIBLIOGRAFIE. Pentru raporturile noastre culturale cu Slavii: I. Bogdan, *Cultura veche românească*, București, 1898; N. Iorga, *Histoire des États balkaniques à l'époque moderne*, Bucarest, 1914, pp. 1—58; Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural*, București (edit. Casei Școalelor), 1928; Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II, vol. I, București, 1925, pp. 92—100.

Pentru istoria și literatura slavilor sud-dunăreni: C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876; Constantin Jireček, *Geschichte der Serben* (în colecția *Geschichte der europ. Staaten*), Gotha, 2 vol., 1911—1918; același, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien* (în *Denkschriften der kaiserl. Akad. der Wissenschaften in Wien. Philos.-hist. Klasse. Band 56—58*), 4 Teil., Wien, 1912—1916; M. Murko, *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* (în colecția *Die Litteraturen des Ostens*, V), Leipzig, 1908; Dr. Dragutin Prohaska, *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*, Zagreb, 1911.

Pentru manuscrise slave în țările noastre: A. Iacimirski', *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ Библиотекъ*, S. Petersburg, 1905. Pentru textele slave populare din codicele dela Tulcea: I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria Românilor*, București, 1895 pp. 7—12.

II

CELE MAI VECHI MANUSCRIPTE ROMÂNEȘTI DE LEGENDE APOCRIFE ȘI CĂRȚI POPORANE

Maramureșul, din care au pornit descălicătorii și dătătorii de legi și de datine ai Moldovei, a fost în acelaș timp și leagănul literaturii noastre vechi.

În a doua jumătate a veacului al XV-lea, sub influența curentului de reformă husită, resfirat din Cehoslovacia, undeva — poate în mănăstirea Sf. Mihail din Peri — unul sau mai mulți călugări ori preoți, cunoscători de carte slavonească, au transpus în limba română, cuvântul Domnului. Astfel, în cuprinsurile muntoase ale Maramureșului, s'au pus temeliiile literaturii noastre vechi, într'o limbă rotacizată, care păstră în formele ei arhaice ceva din aspectul aspru și sălbatec al ținutului. Traducerile originale s'au pierdut în sbuciumul vremurilor; deabiă au ajuns până la noi câteva copii, făcute prin a doua jumătate a secolului al XVI-lea și cunoscute sub numele de Psaltirea Scheiană, Codicele Voronețean, Psaltirea Voronețeană. Asemenea copii circulau însă prin tot Ardealul în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, când, sub influența ideilor de reformă lutherană, aduse de Sași, sunt puse sub teascul tiparului, în Brașov, de către diaconul târgoviștean Coresi.

Se pare că în aceleași ținuturi maramureșene, în care s'au făcut primele traduceri ale scripturilor sfinte și în atmosfera religioasă pe care ele o creeau, câțiva preoți, preocupați de gândul de a ridica nivelul sufletesc al poporului, au tradus după texte slave care circulau la noi, legendele biblice apocrife și legende apocaliptice, care desvăluiau tainele vieței de dincolo de moarte. Pilda lor a fost urmată de alții, cari, năzuind să pună la

îndemâna masselor populare o literatură distractivă, a trecut la literatura astrologică de prevestire, care atâtă puternic curiozitatea masselor și curând după aceasta s'a ajuns și la romanul popular.

Prototipele acestor traduceri s'au pierdut, dar copii de pe ele s'au păstrat în sbornice scrise în cea mai mare parte de preoți, dintre care cele mai vechi apar îndată după epoca coresiiană, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Dela sfârșitul epocii coresiene chiar, avem o colecție de legende religioase apocrife, copiată între anii 1580—1619, de către popa Grigore, din satul Măhaciu al Ardealului și cunoscută sub numele de *Codex Sturdzanus*. Critica internă a textelor dovedește că cele mai multe din aceste legende sunt copii de pe texte, care circulau anterior. Când și unde se va fi făcut traducerea acestor legende, nu se poate ști cu siguranță; dar, după criteriile de limbă, cele mai multe legende par să fi fost traduse în aceleași cuprinsuri maramureșene în care s'a făcut și transpunerea în limba română a primelor texte biblice.

Un an după ce popa Grigore terminase de copiat ultima sa legendă, un alt preot ardelean, în satul Sâmpetru — probabil cel din Hunedoara — popa Ion Românul, sau cum semnează el în slavonește, *Младъ попъ Ионъ Влахъ* (tânărul Popă Ion Vlahul), copiază la 1620, într'un volumaș în 8^o, cunoscut sub numele de *Codex Neagoeanus*, mai multe texte: romanul fantastic despre Alexandru cel Mare, Alexandria; o carte de sentințe și povești morale despre virtuți și viții pe care o intitulează: Albinușa «dulce învățătură...» și un text de prevestiri despre soarta omului, după zodia în care s'a născut: Rujdenița.

Mulți din acești «smeriți», și cum se numiau ei înșiși, «păcătoși» robi ai lui Dumnezeu, cari, cu gândul la cele veșnice, copiau «cu mână de țărână», pentru edificarea lor și a altora, legende biblice și viziuni apocaliptice — ne-au lăsat textele nesemnate și fără dată. Aceste manuscrise, anonime și nedatate, care se ivesc și azi din întunerecul uitării, în diferite colțuri ale pământului românesc, scot neconținut la lumină legende și povești interesante, fie prin noutatea cuprinsului lor, fie prin variantele pe care le aduc la texte cunoscute. Astfel codicele, numit de d-l Drăganu, *Todorescu*, codice copiat în secolul al XVI-lea, pe lângă Crezul, Tatăl nostru și câteva predici, cuprinde

și două din legendele apocaliptice ale codicelui Sturdzanus: Călătoria Maicii Domnului la iad și Apocalipsul Apostolului Pavel, cu lecturi, în parte, mai bune. Un alt codice — intitulat de d-l Drăganu: *Martian* — adaugă la ciclul din Codicele Sturdzan și Todorescu, o nouă viziune apocaliptică cu destăinuiți despre sfârșitul lumii — a sfântului Ioan Bogoslovul.

Intr'un manuscript anonim dela începutul sec. al XVII-lea, care se păstră în Biblioteca Academiei Române (No. 469), dar care acum se află la Moscova, manuscript publicat în parte de Gaster, se află: o curioasă legendă despre zăpădă lui Adam cu Satana și moartea primului om, despre arborele din care s'a făcut crucile pe care a fost răstignit Mântuitorul și cei doi tâlhari; despre capul lui Adam; despre misteriosul personaj biblic Melhisedec, despre o apocrifă scrisoare a lui «Pilat către Chesar».

Pe ultimele foi ale unei Psaltiri slavone coresiane din anul 1576, descoperită de d-nul N. Iorga, în biserica satului din Berivoiul Mic, din Ardeal, s'a găsit copiat un fragment din legenda Sfintei Vineri, care derivă din acelaș prototip din care derivă și versiunea Codex Sturdzanus.

Un alt codice anonim, descoperit în anii trecuți la Cohalm, de d-l Ilie Bărbulescu și publicat fragmentar de d-șoara Eufrosina Simionescu, alături de câteva din legendele și viziunile apocaliptice, cuprinse în texte anterioare, a scos la lumină un ciclu întreg de vechi legende hagiografice: «Învățătura și jitiia maicei noastre Pelaghia; jitiia sfântului Alexie; învățătura Părintelui Theodosie la Joi mari; jitiia sfântului marelui mucenic Gheorghie; jitiia sfântului cuviosului Antonie Pusnicul; jitiia sfântului Theodor și ostașului celui viteaz și minunat» ș. a.

Viața Sfântului Teodor Tiron, într'o versiune de la sfârșitul secolului al XVI sau începutul celui de al XVII-lea, a fost publicată de Domnul N. Iorga în *Studii și documente cu privire la istoria Românilor* (vol. XXI București, 1911, pp 22—35).

În câteva codice, copiate târziu, prin secolul al XVIII-lea, se întâlnesc laolaltă texte traduse din limba slavă în secolul al XVI-lea, cu texte traduse de curând din limba greacă. Astfel în manuscrisul No. 1436 din Bibl. Acad. Rom, copiat de Costea Dascălul de la Biserica Scheilor din Brașov, se întâlnesc: «Darovania» — Fiore

di virtù — tradusă din limba slavă, în secolul al XVI-ea, cu un Vrontologhion și cu istoria lui Sindipa, amândouă traduse din limba greacă.

Legendele religioase apocrife și textele poporane, traduse în epoca influenței slavone, au avut o întinsă circulație și se găsesc copiate în numeroase manuscrise până în plin secol al XIX-lea; ba unele — ca de exemplu Alexandria — se tipăresc chiar și în zilele noastre. A urmări însă desvoltarea acestui curent de literatură veche românească în ordinea cronologică a textelor, înseamnă a ne rătăci într'un adevărat labirint, fiindcă întâmplarea și gustul individual al copistului a întrunit în același codice texte ce vin din epoci foarte depărtate între ele și în același timp cu conținut foarte disparat. Pentru a avea un fir unitar în tratarea materiei care să îngăduie a stabili raportul dintre psihologia epocii și literatura ei, se impune să ținem seamă fără îndoială și de punctul de vedere cronologic — nu atât al codicelui, cât al textului — dar în același timp și de afinitatea de motive a textelor. Și fiindcă după traducerea sfintelor scripturi, primul ciclu de povestiri pătrunse în literatura românească au fost legendele religioase apocrife, începem cu literatura apocrifă.

BIBLIOGRAFIE: CODEX STURDZANUS a fost publicat de B. Petriceicu-Hasdeu în *Cuvente den bătrâni*; II. *Cărțile poporane ale Românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporănă cea nescrisă*, București, 1880. Pentru datare și localizare (sec. XV-lea în Maramureș) a se vedea: N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II, București, 1925, pp. 110—111 (aceeaș părere susținută mai înainte în *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, București, 1904 (introducere la vol. VII, partea III, din *Studii și Documente*), pp. XIX—XX; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*, Vol. I. *Epoca veche*, Sibiu, 1920, p. 76; N. Drăganu, *Două manuscrise vechi: Codicele Todorescu și Codicele Martian*, edit. Acad. Rom., București, 1914, pp. 188. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, fasc. I, Paris, 1914, p. 7, așezând începuturile literaturii românești în secolul al XVI-lea, sub influența luterană, adaogă despre textele publicate de Hașdeu: «L'intérêt pour la traduction de livres religieux étant éveillé par la propagande protestante, il n'y a rien d'in vraisemblable à supposer que des lettrés s'avisèrent de traduire aussi d'autres textes, spécialement ceux de source apocryphe bogomile, qui circulaient dans des manuscrits slaves». Aceiaș părere. la Alexandre Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, p. 13 și în *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, 1926 p. 8.

CODEx NEAGOEANUS: I. B i a n u, *Columna lui Traian*, (1883), pp. 322—329 și 445—456: descrierea codicelui și 12 foi din Alexandria; N. C a r t o j a n, *Alexandria în literatura românească*, Noui contribuții (Studiu și text), București, 1922 (textul complet al Alexandriei); N. C a r t o j a n, *Fiore di virtù în literatura românească* (Acad. Rom., Mem. Secț. lit., seria III, tom. IV, mem. 2), București, 1928; cuprinde studiu și fragmente din Albinușa; N. C a r t o j a n, *Cel mai vechiu zodiac românesc: Rujdenița lui Popa Ion Românul* (1620) în *Dacoromania*, V (1928), pp. 584-601.

CODICELE TODORESCU și CODICELE MARTIAN au fost studiate și publicate de N. D r ă g a n u, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Martian. Studiu și transcriere*. Ediț. Acad. Rom., București, 1914.

MS. 469 din Biblioteca Academiei Române este descris de I. B i a n u și R. C a r a c a ș în *Catalogul manuscriptelor românești* (Biblioteca Academiei Române), București, 1913, pp. 202-3. A fost studiat de G a s t e r, care a publicat călătoria lui Sith la raiu, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, pp. 71 (*Texte inedite din sec. XVII*); cf. și G a s t e r, *Literatura populară română*, pp. 0273-5, 385 și urm. 305-6; 337-9 Informațiuni mai bogate la O. V. D e n s u ș i a n u, într'un prețios curs de istoria literaturii române (epoca veche), ținut la Facultatea de litere din București, în anul 1898 și litografiat de Filip Drugescu.

CODICELE DE LA COHALM: Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi. Codicele dela Cohalm*, 1592. Iași, 1925. Alte legende hagiografice în N. I o r g a, *Studii și Documente XIII*, București 1906, pp. 53—54 (sfânta Vineri); N. I o r g a, *Studii și Documente XXI*, pp. 22—35 (Viața Sf. Tiron).

III

LITERATURA APOCRIFĂ

Sensul literaturii apocrife a fost denaturat la noi în discuțiile din ultimul timp. Pornindu-se dela idea preconcepută că tot ceea ce este literatură apocrifă este producția sectelor eretice, legende, care nu conțin în sine nici o idee eretică, ci dimpotrivă fac până astăzi parte din cultul ortodox — cum este de ex. legenda lui Avgar — au fost considerate ca legende bogomilice: «...Faptul că legenda acelor epistolii (din Avgar) se află în textele noastre pravoslavnice nu arată... că ea nu e de *proveniență bogomilică* sau *apocrifă*¹⁾».

Înainte de a urmări apariția legendelor apocrife și evoluția lor în literatura veche românească, este necesar, spre a evita eventuale confuzii, să fixăm ca puncte de orientare, în capitolul de față, caracteristicile acestui gen de literatură.

Termenul *apocrif* — dela grecescul *ἀπόκρυφος* (opus lui *φανερός* = manifestus, publicus, vulgatus) — s'a dat din primele veacuri ale creștinismului de către Părinții bisericii unor cărți despre care nu se pomenise nimic până atunci și care apăreau deodată, din diferite părți ale lumii creștine, sub numele plin de faimă al unei personalități din Vechiul sau Noul Testament, cu pretenția că dețin învățătura inedită a unui profet, a unui apostol sau chiar a Mântuitorului.

Literatura apocrifă se poate grupa, după cum se leagă de materia legendară a Vechiului sau a Noului Testament, în două mari clase: literatura apocrifă a Vechiului Testament și literatura apocrifă a Noului Testament.

Literatura apocrifă a Vechiului Testament a înflorit cu deosebire în mediul palestinian de după robia babilonică, în epoca de

¹⁾ I. Bărbulescu în *Arhiva*, an. XXXII (1925), nr. 3 și 4, p. 297.

sbuciumări a poporului evreu, când pe tronul lui David se urcau regi lacomi, vițioși și criminali, cari-și masacrau în subterane frații, ca să-i înlăture dela domnie; când massele populare, îndârjite, aruncau regelui în zi de sărbătoare, la templu, ramurile de lămâi și-i strigau că e nevrednic de pontificat și când represiuni sângeroase, pline de cinism și cruzime, căutau să înnăbușe revolta sufletului popular.

Aceste sbuciumări, alimentate de ura dintre farisei și saducei, ajung punctul culminant în lupta fratricidă dintre Aristobul și Hyrcan, luptă care atrage după sine cucerirea romană. Chemat de ambele părți, Pompei, care se află atunci cu legiunile în Asia Mică în luptele contra lui Mithridate, cucerește Ierusalimul. Legiunile romane pătrund în templu, unde se refugiaseră rebelii și măcelăresc preoții tocmai când aceștia aduceau jertfe lui Iehova. Astfel se încheie visul național al poporului evreu, care, după legenda biblică a legăturii lui Avraam cu Dumnezeu, așteptă stăpânirea lumii.

În aceste vremuri de restriște, când Ierusalimul fusese ars, templul dărâmat, altarul pângărit, semințiile celor drepti aruncate în exil, prin tot largul lumii, sufletul patrioților evrei se întorceau cu desgust dela decăderea contemporană spre vechile profeții biblice. Și cum, după atâtea frământări și nenorociri prin câte trecuse, nu mai avea nimic de sperat pe pământ, sufletul iudaic, concentrat în reveriile sale religioase, însetat de răzbunare, așteptă, după profeții, sfârșitul vieții pământești, cataclismul lumii. La capătul acestei lumi avea să înceapă într'o aureolă de strălucitoare lumină, regatul mesianic, în care dreptii se vor bucura de viața cea veșnică, pe când toți cei păcătoși, cari au călcat legea Domnului, se vor sbate în focurile cele groasnice ale Gheenei. Din deosebite colțuri ale Palestinei se ridicau învățători, *rabbi* — un *Hillel*, un *Schammai* și alții — cari, însuflețiți de dorința de a ridica sentimentul național și credința religioasă a poporului, propovăduiau în sinagoge venirea apropiată a Mesiei și îndemnau la pocăință și la supunerea necondiționată față de legea mozaică.

În mediul acesta de fermentare al ideilor mesianice, autorii apocrifelor Vechiului Testament, confundându-se cu spiritul vechilor scripturi biblice și împrumutând dela tradiția și dela

mediul ambiant elementele, au plăsmuit legende și viziunile apocaliptice. Pătrunși de aceleași năzuințe naționale și religioase ca și învățătorii din sinagoge — rabbi — autorii apocrifelor și-au apropiat legende religioase care circulau în popor. Ei le-au prelucrat, potrivit cu credințele timpului lor, în scopul de a mângâia cu mirajul regatului mesianic, sufletele celor drepti și a îngrozi prin judecata cea necruțătoare și chinurile Gheenei pe ceice călcau legea mozaică. Spre a da acestor plăsmuiri ale lor autoritatea cărților sfinte, autorii adevărați se ascund sub numele marilor patriarhi și profeți: Moise, Enoh, Isaia, Solomon, Daniel, cu sufletul cărora se identificaseră în creațiile lor literare.

Când creștinismul ieșit din mediul rustic al Galileei — «ca o idilică pastorală», cum spunea așa de fericit Renan, — s'a suprapus peste miturile lumii vechi, cu vechiul Testament s'a răspândit la popoarele, care primiseră creștinismul, și aceste apocrife ale Vechiului Testament.

Creștinismul, răspândindu-se la popoarele lumii vechi, împrumută, încorporează și asimilă elemente din concepțiile despre viață și din credințele religioase ale popoarelor convertite. Uneori elementele eterogene, pe care creștinismul le absorbiă în epoca formațiunii sale, erau așa de multe și importante, încât au deviat credința cea nouă dela făgașul ei adevărat. Aceste devieri dela linia credinței, statornicită prin tradiția evanghelică și prin canoanele sinoadelor ecumenice, au constituit ceea ce se numește în istoria bisericii creștine: ereziile. Cea mai răspândită erezie a fost gnosticismul. Această sectă s'a născut și dezvoltat în primele trei veacuri, în mediul îmbibat de speculațiuni teosofice ale ultimelor curente de filozofie elină, care căutau alegorii și simboluri în mitologia Orientului. Preocupat de marile probleme ale creațiunii lumii, ale începutului răului și ale mântuirii spiritului din lanțurile materiei, gnosticismul a adaptat idea creștină a mântuirii prin Isus Christos cu dualismul persan, cu astrologia și magia asiro-caldeiană și cu cosmologia siriană. Pretinzând că dețin o revelație specială dela Apostoli, gnosticii au pus în circulație, sub numele pline de răsunet ale Vechiului și Noului Testament o sumedenie (după Sf. Epifaniu *μνῆρα γράφια*) de legende apocrife, precum: un *apocalips al lui Adam*, o *Evanghelie a Evei*, numeroase cărți sub numele lui *Sit*, *Evanghelia lui Andrei*, a lui



Mateiu, a lui Iuda Iscarioteanul, a lui Barnaba, Bartolomeiu, Tadeu, Filip, Petre și multe altele; ba unele chiar purtând numele căpeteniilor vestite ale gnosticilor: Evanghelia lui Apelles, a lui Marcion, a lui Basilide, a lui Valentin etc.

Judecând după fragmentele ce ni s'au păstrat, aceste plăsmuiri apocrife erau o prelucrare a vechilor legende biblice, din care autorii lor omisese unele pasagii și în care furișase ideile doctrinare ale sectei.

Un exemplu: Se știe că creștinismul, deși admite viața ascetică, totuș nu este împotriva căsătoriei; dimpotrivă o socotește ca unul din marile mistere ale vieții, care leagă omenirea cu divinitatea. Ce pildă mai elocventă decât scena biblică, plină de farmec patriarhal, a nunții din Cana Galileia, la care ia parte și Isus cu apostolii și unde Mântuitorul binecuvântează apa care se preface în vin! Secta gnosticilor, stăpânită de idea antitezei dintre spirit și materie, dintre suflet și corp, propovăduia ascetismul cel mai riguros. Această tendință ascetică a sectei se vede clar formulată în *Evanghelia lui Filip*, alcătuită pe la sfârșitul sec. II sau începutul sec. III și care, după Sf. Epifanius, eră răspândită printre gnosticii din Egipt, pe care i-a vizitat pe la anul 350. În această *Evanghelie*, după ce se povestesc peripețiile prin care trece sufletul în peregrinările lui prin diferitele regiuni ale cerului, intervine următorul pasaj caracteristic:

«Domnul mi-a descoperit ceea ce sufletul trebuie să spună, urcându-se la cer și ceea ce trebuie să răspundă fiecăreia dintre puterile de sus: m'am înțeles pe mine însumi, și nu am zămislit copii pentru arhonte, dar am extirpat rădăcinile vieții și te cunosc bine, căci și eu sunt din cuprinsurile de sus. În acest chip sufletul este lăsat în libertate, dar dacă a zămislit urmași atunci e reținut jos până ce și-a adunat toți copiii care-i aparțin și îi va duce cu sine».

Din cauza unor asemenea idei care abăteau sufletele credincioșilor dela credința cea dreaptă, biserica a dus împotriva acestei ramuri de literatură apocrifă, o luptă de exterminare, până ce a distrus-o, împreună cu sectele eretice de care eră legată. Fragmente din aceste apocrife ne-au fost însă conservate tocmai de adversarii sectelor. Părinții bisericii, în scrierile lor polemice, fac adesea citațiuni din scrierile eretice pentru a combate apoi doctrinele greșite din

ele și a restatornicî învățăturile evanghelice. Istoricii literaturilor creștine au adunat fragmentele risipite în scrierile patristice și au izbutit să reconstitue, în parte această literatură dispărută. De altă parte, săpăturile arheologice, întreprinse în țările în care au înflorit sectele eretice, au dus la rezultate neașteptate. Astfel o misiune arheologică franceză a descoperit în iarna anului 1886—7, în mormântul unui călugăr dela Akmmim—vechiul Panopolis din Egiptul de jos — un papirus conținând Evanghelia lui Petru cu interesante urme de docetism.

Dar în afară de această literatură apocrifă, pusă în circulație de sectele eretice, cu scopul de a face propagandă pentru erezie, au mai circulat în primele veacuri ale creștinismului un alt ciclu de legende, pornite din mediurile creștine ortodoxe, cu scopul de a combate ereziile și a întări credința.

Se știe că evangheliile canonice se ocupă numai de viața Mântuitorului din epoca apostolatului. Despre părinții lui Isus, despre peripețiile fugii în Egipt și ale întoarcerii în Nazaret, despre anii copilăriei până la apostolat precum și despre cele petrecute dela moarte până la înviere, cele patru evanghelii nu pomenesc nimic. Plăsmuitorii evangheliilor apocrife neeretice — sub stăpânirea unui sentiment de adâncă devoțiune față de Familia Sfântă — au adunat dar și prelucrat legende populare, cu scopul de a proiecta lumină peste colțurile din viața Mântuitorului lăsate în întunec de Evangheliile canonice. Modelul de care s'au călăuzit în creațiile lor au fost Evangheliile canonice. Ei s'au străduit chiar să lege și să întrețasă firele lor legendare cu firele evangheliilor canonice, repovestind în capitole introductive sau finale fapte narate în evanghelii, după cum materia legendară urmează sau anticipă Evangheliile canonice. Potrivit aceleiaș ficțiuni literare pe care am constatat-o la făuritorii apocrifelor Vechiului Testament, și autorii apocrifelor Noului Testament, spre a da scrierilor lor autoritatea sfântă, le-au atribuit apostolilor: Evanghelia lui Iacob, a lui Toma, a lui Nicodim.

Aceste scrieri apocrife care se referă la viața Mântuitorului și a Familiei Sfinte, scrise în genul evangheliilor canonice, sunt cunoscute în istoria literaturii creștine, sub numele de *evanghelii apocrife*.

Deși aceste evanghelii nu se ridică până la acea putere de convingere, care rezultă din căldura sincerității depline și a purității ideale a moralei, până la acea majestate plină de simplitate a evangheliilor canonice, totuși ele nu sunt lipsite de pasagii pline de grație naivă, din care transpiră mireazma pietății creștine. Căutând să completeze golurile evangheliilor canonice, evangheliile apocrife vădesc un sentiment de adâncă devoțiune și o tendință de preamărire a Familiei Sfinte. Astfel evanghelia, atribuită lui Iacob, fratele Domnului, inspirată de dogma ortodoxă a concepțiunii imaculate a Mântuitorului, caută să învâle într'un nimb de castitate și sfințenie, nașterea, copilăria și tinerețea Sf. Fecioare. Nașterea Mariei este un har dumnezeesc acordat în asfințitul vieții lui Ioachim și Ana; deaceia ea este închinată dela nașterea Domnului; iar dela trei ani este crescută în templu, până când voința Domnului o destină bătrânului tâmplar, Iosif.

În *Evanghelia Copilăriei*, atribuită apostolului Toma, pribegia Familiei Sfinte în Egipt este descrisă într'o frumoasă apoteoză. Natura întreagă se închină drumeților. Leii și leoparzii îi călăuzesc prin pustiu și merg în bună tovărășie cu oile, boii și asinii pe cari Iosif i-a luat din Iudeea. Palmierii își pleacă crengile pentru ca Sfânta Fecioară să poată culege fructele, iar când apa din burdufuri s'a sfârșit, din rădăcinile palmierilor țâșnesc, sub arșița soarelui, izvoare noi de apă.

Copilăria Mântuitorului în Nazareth este înfățișată cu aceleași elemente de miraculos, într'o atmosferă de duioasă vieță pastorală. Isus se joacă cu copii de vârsta sa pe ulițele satului sau pe coperișurile caselor — în Orient casele au coperișurile drepte; ajută tatălui său la tâmplărie, potrivit cu puterea *cuvântului* dimensiunea scândurilor; plăsmuește din lut chipuri de păsări și când tatăl său îl ceartă că lucrează Sâmbăta, bate din palme și păsările zboară.

Paralel cu Evangheliile apocrife, au fost puse în circulație din primele veacuri ale creștinismului, atât din cercurile eretice cât și din cele ortodoxe, o serie de scrisori precum și un ciclu de legende apocrife asupra vieții și *faptelor* apostolilor. Plăsmuirile datorite sectelor, întrucât sub forma legendară furișau învățături eretice, au fost nimicite de mult. Cele pornite din cercurile ortodoxe, întrucât satisfăceau curiozitatea pioasă a

creștinilor, au supraviețuit până în vremurile noastre, precum bunăoară «Acta Pauli» — un adevărat roman religios, în care, alături de apostol, apare figura serafică a Teclei, care ascultând dela fereastra părintească predica lui Pavel, își simte sufletul purificat de chemările amăgitoare ale vieții, se desparte de mamă și de logodnicul ei, un fruntaș al ținutului, și își închină viața Domnului, ca ascetă.

Imaginația spiritelor avântate din lumea creștină, care se credeau însoflete de duhul sfânt, nu s'a mărginit numai la prelucrarea materialului legendar privitor la Vechiul și Noul Testament, ci a căutat să răspundă după puncte de vedere diferite — ortodox sau eretic — și la marea întrebare care chinuște sufletul omenesc în amurgul vieții: ce este dincolo de moarte? În chipul acesta s'a alcătuit din primele veacuri, când creștinii așteptau sfârșitul lumii, după modelul apocalipsului Sfântului Ioan Teologul, un ciclu de viziuni apocaliptice, care într'o formă simbolică, plină de hiperbole, desvăluiau tainele judecății din urmă și ale locurilor de veșnică răsplătire sau osândă. Cel mai vechiu este apocalipsul lui Petru, plăsmuit în Egiptul elenistic, pe la 170. El a fost descoperit parțial în 1886, în mormântul unui călugăr din Akhmim, în Egipt și întreg, în 1910, într'o versiune etiopică.

Toată această literatură apocrifă, care apare din primele veacuri ale creștinismului sub numele unei persoane vestite din Vechiul sau Noul Testament, a deșteptat de timpuriu bănuiala cercurilor conducătoare ale bisericii, care au recunoscut neautenticitatea lor. În măsura în care sectele eretice se înmulțesc și scrierile apocrife se răspândesc, se simte tot mai mult nevoia de a se căuta norme de îndreptare în scrierile autentice, care-și trăgeau obârșia din învățăturile Mântuitorului. Astfel încetul pe încetul, printr'un consens, care se stabilește cu vremea între principalele biserici, se alcătuește, nu fără oarecare șovăire, începând de pe la sfârșitul veacului al II-lea, *canonul* scripturilor, considerate de biserică ca fiind inspirate de Duhul sfânt. Când *canonul* a fost fixat definitiv (sec. IV), pentru a se preveni întrebuințarea scrierilor apocrife în cultul bisericilor și în educarea credincioșilor, încep să se alcătuească și liste de cărți apocrife. Cel mai vechiu indice de asemenea cărți, este așa numitul Decretul Gelasian, atribuit Papei Gelasius

108333



(492—96): «*De libris recipiendis et non recipiendis*». Liste de asemenea cărți apocrife circulau și în lumea bizantino-slavă și câteva din ele au pătruns până în literatura noastră veche. Un astfel de indice, datând din secolul al XVII-lea, asupra căruia îmi atrage atenția d-l G. Nicolaiasa, funcționar la Academie, se păstrează în Biblioteca Academiei Române, în ms. nr. 1570. Indicele este tradus din limba slavă, după cum dovedesc unele titluri și citate, care s'au strecurat din original netraduse, precum: «Cei tocmiți Psalmi ai lumii, care sântu aceștea: *грьдите вси кърнии*. Și altu: *грьдите* Și: *кретс троемс кързвншс сѧ на земли...* Întrebările lui Ion Bogoslov, care zice: *сѧши прьведныи Іѡанне...* A lui Moise. *Zavět*. (testament)». Prin cuprinsul său și mai ales prin ordinea de succesiune a titlurilor, indicele se apropie mai mult de tipul indicelor slave, publicate la Moscova în 1646¹⁾. Fiind unicul cunoscut la noi, îl reproduc în întregime la anexe.

Dintre vlădicii noștri de pe vremuri, unii ca Episcopul Petru Paul Aaron, care făcuse studii la Roma, au încercat să oprească invazia literaturii apocrife. În a sa «Păstoricească Datorie», el se ridică cu energie împotriva acestor «minciuni și diavolesci înșelăciuni» care au «năvălit în turma lui Hristos». ²⁾ Dar cu toată străduința Episcopului de a împiedica răspândirea literaturii apocrife, ea și-a continuat totuși drumul și la împrăștierea ei în masele poporului, a contribuit într-o largă măsură și clerul.

BIBLIOGRAFIE. PUBLICAȚIUNI DE TEXTE: J. A. Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti, collectus, castigatus, testimoniisque, censuris et animadversionibus illustratus a Johanne A. F. Hamburgi*, 1703 (partea I și a II-a într'un volum); pars tertia: Hamburg, 1719. Prima parte cuprinde evangheliile apocrife; a doua: istoria apostolilor, scrisori și apocalipse. Volumul al II-lea cuprinde pe lângă suplimente la vol. I: liturghii pe numele apostolilor, J. C. Thilo: *Codex apocryphus Novi Testamenti, e libris editis et manuscriptis, maxime Gallicanis, Germanicis et Italicis, collectus, recensitus notisque et prolegomenis illustratus opera et studio J. C. Th.* Lipsiae, 1832. A fost tradus în limba franceză de G. Brunet, *Les Évangiles apocryphes, traduits et annotés*

¹⁾ A se vedea tabloul comparativ în A. I. Iacimirskiĭ, Библиографическiй обзоръ апокрифовъ въ южнославянскоѣ и русскоѣ письменности, I Апокрифы Ветхозавѣтныѣ, Petrograd, 1921, p. 1—75, numărul XIV.

²⁾ Dr. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau istoria Românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș, 1902, pp. 386—7.

d'après l'édition de J. C. Thilo, Paris 1849; C. Tischendorf, *Evangelia apocrypha adhibitis plurimis codicibus graecis et latinis maximam partem nunc primum consultis atque ineditorum copia insignis edidit*. C. T. Lipsiae 1853; R. A. Lipsius și M. Bonnet, *Acta apostolorum apocrypha*, Leipzig 3 volume: 1891, 1896 și 1903; C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1868; E. Nestle, *Novi Testamenti graeci Supplementum*, Lipsiae 1896.

TRADUCERI ȘI STUDII: E. Hennecke, *Neutestamentliche Apocryphen. in Verbindung mit Fachgelehrten in deutscher Uebersetzung und mit Einleitung herausgegeben*. Tübingen, 1904; Kautzsch, *Die Apocryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, Tübingen 1900; Charles Michel et P. Peeters, *Évangiles apocryphes*, I (Protoevangelia lui Iacob; Pseudo-Matei Evangelia lui Toma; Istoria lui Iosif dulgherul), Paris, 1924; P. Peeters, *Évangiles apocryphes*, II (Evangelia Copilăriei), Paris, 1914 (ambele în colecțiunea *Textes et documents pour l'étude hist. du christianisme* de Hippolyte Hemmer et Paul Lejay). Toate au introduceci interesante; Montague Rhodes James, *The Lost Apocrypha of the Old Testament. Their Titles and Fragments, collected, translated and discussed* (în colecția *Translations of Early Documents, Series I. Palestinian Jewish Texts*), Cambridge, London 1920; Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament being the Apocryphal Gospels, Acts, Epistles, and Apocalypses*, Oxford, 1926; R. A. Lipsius, *Die apocryhen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, Braunschweig, 2 vol. 1883—1890.

Pentru apocrife în cadrul literaturii iudaice sau creștine: Emil Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, III. Band, Leipzig, 1909, pp. 258 și urm. cap. V, VI și VII; Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, I. Band ed. 2. Freiburg, 1913, pp. 498—622; Aimé Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, I. Paris 1928, pp. 157—174, 271—290, 348—357, 406—414, 467—473, vol. II, pp. 619—645.

CANON ȘI INDICE. Cel mai vechiu «canon» al Noului Testament datează dela sfârșitul secolului al II-lea și a fost descoperit de L. A. Muratori, bibliotecar al Ambrosiane († 1750). Canonul lui Muratori (textul în Rouët de Journal, *Enchiridion patristicum*, Freiburg. Br., p. 105—7) conține și texte apocrife precum: apocalipsul lui Petru și «Pastor» al lui Hermas, ceea ce dovedește că stabilirea definitivă a canonului s'a făcut treptat și nu fără șovăeli. Decretul Gelasian se găsește publicat de Ernst von Dobschütz, *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendi et non recipiendis. Texte und Untersuchungen*, seria III, t. VIII, p. 4, Leipzig, 1912.

Indicele slave de cărți oprite sunt numeroase și au fost publicate în multe rânduri. Ele au fost republicate în paralelă de A. I. Iacimirski, Библиографический обзор апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности I. Апокрифы ветхозавѣтные, Petrograd, 1921, pp. 1—75.

BOGOMILII ȘI LITERATURA APOCRIFĂ

Istoricii literaturilor sud-slave au atribuit multă vreme ereziei bogomilice, care a înflorit în Bulgaria prin veacurile X—XV, un rol important în răspândirea legendelor apocrife în lumea slavă. Părerea istoricilor slavi a fost împărtășită de Hașdeu, care publicând în 1879, *Cuvente den bătrâni*, atribuiă cele mai multe din legendele cuprinse în Codicele Sturdzanus, sectei bogomilice — ba credeă chiar că a găsit o creațiune românească cu caracter bogomilic, în textul intitulat de el: *Cugetări în ora morții*. (*Cuv. den bătr.* II, pp. 435—471). Părerea lui Hașdeu a fost admisă de Gaster, iar răposatul profesor dela universitatea din Cernăuți, I. G. Sbiera, puneă în legătură cu mișcarea bogomilică chiar începuturile literaturii noastre. Dacă părerea lui Sbiera a fost de mult înlăturată din circulație, proveniența bogomilică a textelor din codicele Sturdzan — cea mai veche culegere de legende apocrife — a fost admisă de aproape toți istoricii literari. Ciclul cărților, care ar fi de origine bogomilică, a fost în timpul din urmă sporit la noi cu o sumă de texte cari n'au nimic comun cu erezia.

Importanța care s'a dat influenței bogomilice asupra literaturii noastre veche, precum și necesitatea de a precisa ce este bogomilic — dacă este ceva — în legendele apocrife din Codicele Sturdzan, ne obligă ca înainte de a intra în studiul literaturii apocrife să ne ocupăm de erezia bogomilică.

Erezia bogomilică s'a răspândit în Bulgaria prin sec. X, sub țarul Petru, urmașul lui Simion, într'o vreme în care curentul de influență bizantină se revărsă din ce în ce mai larg peste viața națională bulgară, când curtea țărilor adoptă fastul și ceremonialul din Constantinopol și când clerul părăsind învățăturile

evangelice se îndepărtă tot mai mult prin lux de sufletul masselor populare.

Rădăcinile sectei trebuiesc căutate în Asia mică, unde din primele secole, creștinismul s'a întâlnit cu dualismul persan și unde furnicau sectele eretice: gnosticism, paulicianism, mesalianism. Din Asia, curentele acestea eretice s'au furișat în Europa, în bună parte și prin coloniști greci și armeni, aduși de împărății bizantini și așezați la granițele de Nord ale imperiului, în preajma Filipopolului și a Adrianopolului. Din aceste centre, curentele eretice s'au resfirat în imperiul bizantin și încrucișat în Bulgaria într'o epocă în care poporul se află la începuturile creștinismului. În Bulgaria, promotorul mișcării pare a fi fost popa Ieremia Bogomil, care a trăit în secolul al X-lea, sub țarul Petru. Predicele lui au găsit un puternic răsunet în masele populare îndârjite împotriva curentului de influență bizantină, care innăbușeă vieața națională bulgărească. Din Bulgaria, secta a cuprins Serbia, Bosnia și Herzegovina și s'a ramificat în Occident sub diferite numiri precum: Patarini în Italia nordică — dela cartierul milanez Patara —; în Germania și Italia Cathari, dela grec *καθαρὸς* (curat) — de unde germ. Ketzer, boem. Kaofř; ajungând până în sudul Franței. Albigensii — dela orașul Alby — acea sgomotoasă sectă împotriva căreia a întreprins cruciata de exterminare Filip al IV cel Frumos, au fost o ramură îndepărtată a Bogomililor din Balcani.

Doctrina Bogomililor ne este cunoscută prin mai multe izvoare contemporane: bizantine, slave și occidentale. Izvoarele, deși provin dela adversarii sectei, totuș concordă între ele în liniile fundamentale. Dintre acestea, izvorul cel mai complet este călugărul bizantin Efthymie Zigabinos, care se bucură pe timpul său de atâta vază, încât însăși învățata fică a împăratului, Ana Comnena, îl pomește cu cinste în scrierile sale istorice. Din îndemnul împăratului Alexe Comnenul, Zigabinos a scris opera: *Panoplia Dogmatică*, îndreptată împotriva tuturor sectelor eretice, cari măcinau temeliiile bisericii ortodoxe. În titlul XXVII al operei sale, Zigabinos se ocupă pe larg de erezia bogomilică, răspândită pe timpul său și imperiul în bizantin. În acest capitol, el expune, pentru a combate punct cu punct concepțiile bogomilice, după destăinuirile pe care împăratul Alexe Comnenul a isbutit să le smulgă dela căpetenia Bogomililor din Constantinopol, medicul Vasile.

Doctrina cosmogonică a Bogomililor, pornește dela antagonismul dintre Dumnezeu, principiul binelui și Satanael, principiul răului. Dumnezeu e creatorul lumii spirituale indivizibile și eterne; Satanail e creatorul lumii materiale, vizibile și trecătoare. Satanael a fost fiul mai mare al lui Dumnezeu. Locuia la început în cer și stătea pe tron deadreapta tatălui; dar, cuprins de o ambiție nemărginită, a vrut să se ridice deasupra Tatălui. În acest scop s'a înțeles cu o ceată de îngeri nerecunoscători, ca să se ridice împotriva Tatălui. Dumnezeu, aflând de conspirația urzită de Satanael, l-a prăbușit din înălțimile cerului împreună cu ceata de îngeri răsvrățiți. Intrucât pământul eră numai în stare virtuală — invizibil și neîntocmit — Satanael, care păstră puterea de creație a divinității, a zidit cu cuvântul un alt cer invizibil pe care l-a împodobit cu stele; apoi tot cu cuvântul a format pământul, a ales apele într-o parte, a ridicat uscatul într'alta și a creat viețuitoarele: plante și animale. În cele din urmă, din lut amestecat cu apă, a plămădit trupul omului, străduindu-se să-l aducă la viață. A încercat să-i sufle viața, dar văzând că toate eforturile îi rămân zadarnice, Satanael a trimis solie Tatălui său, rugându-l să dăruească viață făpturii celei noi, care urmă deaci înainte să fie proprietate comună, Dumnezeu stăpânind sufletul, Satanael trupul. Dumnezeu s'a înduplecat și a hărăzit viața. În acelaș chip a fost creată și Eva.

Omul este astfel creațiunea a două puteri antagonice; deaci conflictul între cele două elemente cari constituie viața omenească: trupul, creațiunea puterii satanice, este mărginit, pieritor și imperfect și târăște sufletul spre vițiu și păcat; sufletul, creațiunea lui Dumnezeu, este imaterial, nemuritor și desăvârșit, tinzând să se desfacă din închisoarea trupului, ca să se înalțe spre cer.

Când îngerii căzuți au simțit că partea divină din om după moarte se ridică la cer, și-au pus în gând să ia pe fiicele oamenilor în căsătorie, pentru ca, prin cei ce se vor naște din ei, să recapete locurile din cari au fost izgoniți. Din această căsătorie s'au născut însă giganții, cari au început lupta aprigă împotriva lui Satanael. Acesta, îndârjit, a deslănțuit asupra pământului potopul, care a înecat omenirea. Din acest prăpăd, un singur om a scăpat: Noe. El rămăsese în ascultarea lui Satanael și îl înduplecase prin rugăciuni și jertfe. Urmașii lui Noe au recunoscut atotputernicia Du-

hului celui rău, care prin Moise a impus omenirii legea sa. Moise, prin minunile săvârșite cu puterea lui Satanael, a amăgit poporul evreu și l-a scos din Egipt. În drumul spre pământul Făgăduinței, s'a urcat în muntele Sinai și a primit legea dată de Satanael pe care a transmis-o Evreilor. În felul acesta s'a întocmit legea mozaică, opera Diavolului, prin care nenumărate mii de suflete omenеști au fost pierdute. Dumnezeu văzând viclenia și răutatea lui Satanael, care, rupând pactul încheiat, a pus deplină stăpânire asupra omenirii, s'a hotărît să mântuească făptura în care și El pusese un strop din divinitate. În mileniul al 5-lea, sută a 5-a, a aruncat din coardele sale cuvântul. Acest cuvânt a fost fiul său, arhanghelul Mihail.

Scoborându-se din cer, arhanghelul a intrat prin urechea dreaptă în fecioara Maria, s'a întrupat în carne «așa că la înfățișare părea a fi material asemenea trupului omenesc, dar în realitate imaterial și divin». Eșind din Fecioara Maria, a crescut după legile firii omenеști; a propovăduit pe pământ cuvântul lui Dumnezeu și a săvârșit toate câte se spun în Evanghelie. Satanael s'a străduit să recucerească sufletul omenirii și a pus la cale crucificarea lui Crist, dar Mântuitorul înviind, a prins pe Satanael, l-a ferecat cu lanțuri grele, l-a aruncat în Tartar și, tăindu-i silaba finală-*il* (Satanail umbra = lui Dumnezeu; din Satana = umbra; Il = Dumnezeu), l-a numit deaci înainte Satana. Cu aceasta împlinindu-și misiunea pentru care a fost trimis pe pământ, Mântuitorul, desfăcut de partea materială a trupului, s'a înălțat în cer; s'a așezat la dreapta Tatălui și apoi a reintrat în divinitatea din care se desprinsese și în care a fost absorbit.

Consequenți cu această concepție despre lume, ei respingeau Vechiul Testament, pe care-l considerau ca operă a Satanei, plămuit cu tendința de a se face apoteoza epocii din viața Iudeilor în care a precumpănit puterea lui. Admiteau dintre cărțile sfinte numai: Psaltirea și Profeții, întrucât aceștia preziseseră venirea Mântuitorului, Evangheliile, Faptele apostolilor și Apocalipsul Sfântului Ioan.

Pornind dela antiteza dintre suflet, ca creațiune a lui Dumnezeu, și trup, ca creațiune a lui Satana, și socotind viața aceasta pământească ca un scurt popas către viața cea veșnică, Bogomilii propuneau ca ideal al vieții, descătușarea sufletului de ti-

rană corpului și ferirea lui de toate ispitele acestei lumi trecătoare cu care se străduiește Satana să-l amăgească. De aceea duceau o viață aproape ascetică. Erau împărțiți în două clase: desăvârșiți și simpli credincioși, inițiați numai la doctrina bogomilică. Un bogomil desăvârșit trebuia să se despartă de toate deșertăciunile vieții, să rupă legăturile de familie, să nu se căsătorească; să evite nunțile, petrecerile și reuniunile sociale, să renunțe la avere și la bunurile pământești pe care le considerau ca o rugină a sufletului și să ducă în sărăcie o viață retrasă de post, privegheri și rugăciuni. Hrana lor era foarte sobră: vinul, carnea și lăpturile erau excluse de la masa lor; se hrăneau numai cu vegetale pregătite în untdelemn. Imbrăcămintea era simplă: o haină lungă neagră, în felul rasei călugărești.

Biserici nu aveau, căci după credința lor Dumnezeu nu locuiește în temple zidite de mâini omenești. După mărturia lui Zigabinos, ziceau că Satana locuiește mai întâiu în templul din Ierusalim; apoi în biserica Sf. Sofia din Constantinopol și în sfârșit în toate celelalte biserici. Totuș, mai târziu, în Bosnia și la Albigeni — în S. Franței — se găsesc câteva biserici, dar mai toate de lemn, simple: fără cruce, fără altar, fără amvon, fără icoane și fără clopote, căci pentru ei clopotele erau trompetele diavolului. Liturgia cu avântul poeziei religioase și cu pompa strălucitoare a serviciului divin era socotită ca inutilă: *mnogoglagolanie*, vorbărie goală. Singura rugăciune pe care o admiteau era cea transmisă prin evanghelii: «Tatăl nostru», pe care o spuneau de nenumărate ori peste zi și noapte, fără să facă cruce, căci crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul și care a devenit un simbol al vieții creștinești, nelipsit în rugăciuni, la sfintele taine, pe frontispiciul bisericilor, la capătul mormintelor, era pentru Bogomili o uneltă cu care diavolul chinuise pe Isus și pe care o înlăturau din toate manifestările vieții lor, disprețuind-o.

Combăteau cultul sfinților, al moaștelor și al icoanelor ca fiind rămășițe de idolatrie — poate să fi fost aci și reflexul vechilor credințe iconoclaste, care au sbuciumat Bizanțul veacului al VIII-lea. Sf. Ioan Xrisostomul era pentru ei Sf. Ioan Frisostomul. Dintre taine nu admiteau decât botezul, dar și acesta într-o formă deosebită de a noastră. Ei numiau botezul cu apă — obișnuit în biserica noastră — botezul Sfântului Ioan și îl respingeau, întrucât

apa eră după credința lor, opera Satanei. Adevăratul botez al lui Hristos eră cel practicat de ei, care se făcea prin purificarea sufletului și prin ajutorul Spiritului sfânt. Deaceea, dacă un creștin trecea la erezia lor, îl botezau din nou, după datinele lor. Pentru ca cineva să poată primi botezul lor, trebuia mai întâiu să fie major un timp pentru confesiune, curățirea sufletului și continue rugăciuni; apoi îi puneau pe cap evanghelia Sf. Ioan și invocau asupra lui Spiritul sfânt, cântând Tatăl nostru. Cumini-cătura cu sângele și corpul Domnului o respingeau la botez, ca și în toate celelalte împrejurări ale vieții, socotind-o ca un sacrificiu adus demonilor cari locuesc în temple. La patul morții se îndeplinea o ceremonie scurtă, numită în occident «la convenensa»; alte rugăciuni pentru morți nu se mai făceau. Nu credeau în în-vierea morților. Moartea o asemuiau cu un somn, în care, spu-neau ei, omul își leapădă veșmântul noroios de carne, îmbracă haina nemuritoare și divină a lui Hristos, cu care este primit în împărăția Tatălui, alături de îngeri și apostoli. Corpul însă, pe care sufletul l-a părăsit, se descompune încet, încet, în cenușe și pulbere, și *nu va mai învia niciodată*.

În fanatismul lor religios, aveau un spirit separatist cu tendințe de antagonism față de biserica oficială și împotriva autorităților constituite ale Statului. Purtau o ură înverșunată clerului oficial. Comparau pe preoți, cărora le imputau lenea, desfrăul și beția, cu Fariseii și Saduceii din Evanghelie; îi numiau năpârci. Exaltau credința și virtuțile lor. Credința lor eră «sarea pământului». Ei înșiși «crinii câmpului» cu sufletele cándide, împodobite cu toate virtuțile. Respingeau ierarhia bisericească.

Presbiterul bulgar contimporan, Cozma, adaogă despre ei că îndemnau la nesupunere față de autorități: «osândesc pe cei bo-gați; batjocoresc pe cei mai bătrâni — probabil de altă credință decât ei — defăimează pe boieri; arată celor supuși țărilor și slu-jitorilor acestora, că jicnesc pe Dumnezeu; opresc pe sclavi de a lucra pentru stăpânii lor».

În Peninsula balcanică, erezia a fost în creștere până în secolul al XII-lea, când biserica ortodoxă deschide lupta împotriva ei. În anul 1111, Alexe Comnenul începe exterminarea bogomilis-mului din imperiul bizantin, arzând pe rug în hipodromul din

Constantinopol, pe conducătorul sectei, medicul Vasile și pe cei 12 apostoli ai săi.

Și în Serbia, erezia, care pătrunsesse de timpuriu și se răspândise mai ales printre nobili, sub numele de *babunska vjera*, a fost nimicită în secolul al XII-lea. Marele jupan, Ștefan Nemanian, a deslănțuit o groaznică prigoană împotriva Bogomililor: a arestat toate căpeteniile lor; pe unii i-a ars de vii; altora le-a tăiat limba; pe mulți i-a aruncat în exil, după ce le-a confiscat averea, împărțind-o, potrivit cu doctrina lor, săracilor.

Isgoniți din Serbia, Bogomilii s'au retras în Bosnia, unde au găsit un adăpost prielnic și unde doctrina lor a devenit religie de stat, mai ales sub banul Kulin 1180—1224. Aci s'au menținut până în veacul al XV-lea, cu o organizație monahală proprie și cu un cler a parte, în fruntea căruia se află djedul.

Către sfârșitul secolului al XV, Papa, prin ajutorul Cardinalului Ioan Torquemada, izbutește să convertească o parte din acești eretici la catolicism, pe când restul a trecut la mahomedanism.

O soartă mai norocoasă au avut Bogomilii în Bulgaria. Aci se sprijiniau pe masele populare, în fața cărora apăreau ca niște liberatori, căci îi vedem luptând alături de cetele năvălitoare ale Pecenegilor și Cumanilor, împotriva armatelor bizantine, pentru liberarea Bulgariei. Lăsați în pace sub Asănești, ei atrag la erezia lor, aproape întregul țarat.

Prigoniți mai târziu de către țarii Boril (1211) și Alexandru (1350), ei s'au menținut totuși în Bulgaria vreme mai îndelungată, bucurându-se sub stăpânirea turcească de deplină libertate a cultului. O fâșie întinsă de 14 sate, înșirate între Nicopol și Filipopol și locuite de adepți ai vechei erezii, izolați de masa înconjurătoare a ortodoxilor, s'a menținut până în secolul al XVII-lea. Documente din veacul al XVI-lea și al XVII-lea dovedesc că în Ciprovăț, în regiunea Vidinului și Nicopolului, se aflau încă Bulgari pavlichieni, cari aveau biserici, dar refuzau crucea. În sec. al XVII-lea misionari franciscani, veniți din Bosnia, au atras la catolicism aceste resturi de Bogomili. Cam în aceeași vreme, au fost convertite la catolicism și resturile bogomilice din jurul Filipopolului, care însă și-au păstrat vechiul nume de pavlichieni. Din aceste ținuturi au pornit și emigrații bulgari în țările noastre care în unele sate — ca de pildă în Cioplea, lângă București — se numesc încă pavlichieni.

Curente de emigrare ale rămășițelor bogomilice din sec. al XVII-lea spre țările noastre ne sunt bine cunoscute prin studiile lui Miletič, întemeiate în bună parte pe rapoartele oficiale ale Episcopilor catolici către scaunul papal. Ele încep mai temeinic în anul 1688, când răscoala satului pavlichian Ciprovaț împotriva Turcilor este înăbușită și când o bună parte din populație, spre a scăpa de represiunea autorităților, este silită să fugă în Valachia. Emigrările se întetesc însă după pacea dela Passarovitz, când Austriicii iau în Stăpânire Oltenia. În scopul de a coloniza Oltenia și Banatul cu Bulgari catolici, autoritățile austriace înlesnesc aceste admigrări, acordând coloniștilor privilegii. Un însemnat contingent de coloniști este așezat în regiunea Craiovei, a Râmnicului și în Brădiceni. Colonia aceasta trebuie să fi fost destul de numeroasă, fiindcă în 1725 un văr al lui Filip Stanislavov, Nicolae Stanislavov, numit episcop al catolicilor bulgari din Nicopole, nu s'a dus niciodată în această localitate, ci a administrat din Craiova. El a făcut o întinsă propagandă pentru emigrare prin preoții bulgari catolici rămași în Bulgaria. Bulgarii catolici, prigonți de Turci, carii îi bănuiau că stau în înțelegere cu Austriicii, pleacă în mici grupe din satele: Belianii, Orese, Trâncavița și Peticlavenți, așezându-se în Oltenia și Muntenia. În 1737, când începe lupta dintre Austriaci și Turci, aceștia se strămută în Banat împreună cu episcopul lor, care-și stabilește reședința în Timișoara. În documentele misiunilor catolice către scaunul papal, sunt amintite și alte localități în care s'au așezat pavlichienii emigrați. Astfel în Muntenia sunt pomenite satele: Flămânda, Vișnovo, Slobozia și mai ales Cioplea, care aveau biserici și preot catolic. În această din urmă localitate, se retrage în timpul ciumei lui Caragea bătrânul episcop catolic din București, Fereri, pe care-l păștea moartea din urmă, fiindcă aci se bolnăvește de ciumă și în 2 zile moare, fiind înmormântat în Cioplea, într'un cavou făcut de el însuși.

Este probabil că precum în veacul al XVII-lea Pavlichienii bulgari, spre a scăpa de prigoniri, căutau adăpost la Nordul Dunării, tot astfel și străbunii lor Bogomili să-și fi căutat mântuirea prin meleagurile noastre în vremurile de grea urgie ale regilor Ștefan Nemanja, Boril și Alexandru din veacurile XII—XIV-lea. Limanurile noastre puteau oferi atunci nu numai adăpost, dar

și tăram prielnic pentru propagandă cu atât mai ușor, cu cât nu aveau încă o organizație bisericească în stare să opue rezistență. Resturile bogomilice dăinuiesc în părțile ungurene până în secolul al XV-lea, când vin peste ele curente de reformă.¹⁾

BIBLIOGRAFIE. IZVOARE CONTEMPORANE: Euthymiu Zigabenos: *Πανοπλία Δογματική Ἀλεξίου Βασιλέως τοῦ Κομνηνῶν περιέχουσα ἐν συνόψει τὰ τοῖς μακάριοις καὶ θεοφόροις πατέρας συγγράφοντα, εἰς τάξιν δε καὶ διασκευμένην ἁρμονίαν παρὰ Εὐθυμίου Μονάχου τοῦ Ζιγανηνοῦ τέθεντα...* Cartea s'a tipărit pentru întâiaș dată, în textul grec, la Târgoviște, în 1710; de frica Turcilor s'a înlăturat din publicație cap. 28, îndreptat împotriva Sarasinilor. Intr'o traducere latină, publicată mai înainte la Veneția, în 1555, se omisese capitolele 12 și 13, îndreptate împotriva Latinilor. Textul grecesc întreg, având de bază ediția din Târgoviște, a fost republicat de Migne, în *Patrologiae cursus completus. Series graeca posterior*, tomul CXXX (Paris, 1865). Fragmentul privitor la Bogomili a fost publicat într'o ediție nouă, după versiunea unui ms. din Biblioteca Universității din Utrecht, împreună cu o scrisoare inedită a Patriarhului Germanos II contra Bogomililor, de G. Ficker, *Die Phundagiagiten*, Leipzig, 1908.

Pentru domeniul slav, un prețios isvor contemporan este și Presbiterul Cozma care a lăsat 13 cuvântări, îndreptate împotriva ereticilor, editate fragmentar, în mai multe rânduri și complet de: M. G. Попруженко, Св. Козмы презвитера слово на еретики поучение отъ божественныхъ книгъ Nr. CLXVII din Памѣтники древней писмености и искусства, Издание Общества Любителей Русской Письменности, S. Petersburg, 1907; *Sinodnicul tarului Boril*, tradus din grecește în anul 1211, în urma distrugerii sectei, conține și adaose interesante dintre care unele privesc erezia bogomilică. Sinodnicul a fost publicat, în anul acesta, cu un studiu detaliat, într'o ediție critică, de M. G. Попруженко, *Синодникъ Царя Борила, Българската Академия на Наукитѣ* în colecția Български старини. Книга VIII. Sof. Ia 1928: câteva notițe sumare și la călugărul Xrabr (sec. X) în *Защита на българската писменность*, editată și de Vondrăk, *Kirchenslavische Chrestomatie*, 1910, pp. 107—110. Patriarhul Evtimie din secolul al XIV-lea în biografia episcopului Ilarion din Moglena (o diocesa din Macedonia, unde erau numeroși bogomili) a inserat discuțiile episcopului cu ereticii. Biografia lui Ilarion a fost editată de E. Kalužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, Wien, 1901, pp. 27—58. Episcopul Ioan Torquemada, însărcinat de Papa Sixt să convertească resturile bogomilice din Bosnia, a întocmit în anul 1461, un «symbolum veritatum fidei romane ecclesie», în care se enumără — pentru a se combate apoi — 15 puncte de adevăruri ale bisericii catolice, ce vin în contradicție

¹⁾ Dr. Toth Szabo Pal, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapesta, 1917, p. 153 (apud. N. Drăganu în *Dacoromania*, p. 912.

cu rățăcirile «manicheilor». Acest simbol a fost publicat de Fr. Rački în *Starine*, XIV (1882), Zagreb, p. 1 și urm.: *Dva nova priloga za poviest bosanskih, Patarena I*.

STUDII. La noi: B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 252 și urm. I. G. Sbierea, *Codicele Voronețean*, pp. 343 și urm. Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922, pp. 65—68; Isidor Ieșan, *Secta Patarenă în Balcani și în Dacia Traiană*, București, 1912 (e considerată de prof. Ior. Ivanov în studiul citat mai jos — ca «fantezie goală» — чиста фантазия. Dr. M. Gaster, *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literature*, London 1887, p. 17 și urm.; D. Russo, *Studii bizantino-române. Textele eshatologice din Codex Sturdzanus*, București, 1907 și *Studii și critice*, București, 1910, pp. 17—23. Asupra Bogomililor s'au scris în țările slave o sumedenie de articole și monografii. Cele mai recente, punând la contribuție lucrările anterioare, sunt: Prof. Ior. Ivanov ū, *Богомилски книги и легенди. Българска Академия на Наукитѣ* (Cărțile și legendele bogomilice, Acad. bulgărească de Științe), Sofia, 1925, o foarte bună și documentată lucrare. Iordan A. Ilić, *Die Bogomilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung* Sr. Karlovci, 1923; Dr. Dragutin Prohaska, *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*, Zagreb, 1911, cap. III, pp. 18—55, cu o bogată bibliografie. Informații mai bogate despre Bogomili din Bosnia și în studiul mai vechiu al lui Rački, *Bogomili i Patareni*, în *Rad Jugoslavenske Akademije*, VII și VIII, (1869—1870). Despre cheștiunea aceasta vezi însă acum și Dr. Vaso Glușac, *Средньовековна „Босанска црква“* în *Прилози за книжевноост, језик, историју и фолклор*, IV Belgrad (1925) pp. 1-55, care crede că s'a exagerat în privința Bogomililor din Bosnia și că prin *Patareni* trebuie înțeles clerul ortodox, care susținea că Fiul purcede numai de la Tatăl. Despre cărți scrise de Bogomili (Evanghelie, Psalmi) vezi Dr. Dragutin Prohaska *opera citată mai sus*, unde se dă bibliografia completă, pp. 37—55. Indicațiuni utile până la un oarecare punct se pot găsi și în studiile mai vechi: Dr. M. Murko, *Geschichte der älteren süd-slawischen Literaturen* (în *Die Literaturen des Ostens* V. Band), Leipzig, 1908, pp. 82—95; Constantin Jireček, *Geschichte der Serben*, Gotha, 1911 (în colecția *Geschichte d. europ. Staaten*), pp. 222-5; C. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, Wien, 1912, I, p. 59; C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, pp. 171—185, și C. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, Wien, 1891, pp. 108—112. O expunere sumară, dar clară în limba italiană a dat Arturo Cronia în *L'Europa Orientale*, VI (1926), Roma, pp. 605—630.

Pentru *Cathari*, *Albigensi*. Documentele descoperite în ultimul timp în arhivele municipale din Occident au isbutit să reînviască studiile mai vechi ale lui C. Schmidt, *Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois*, 2 vol. Paris, Genève, 1848 și P. Lombard, *Pauliciens, Bulgares et Bonshommes en Orient et en Occident*, Genève et Bâle, 1879. Intre lucrările noi, ocupă un loc de frunte: Ign. v. Döllinger, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*, 2 vol. (al doilea cuprinde documente), München, 1890 și

Jean Guiraud, *Cartulaire de Notre-Dame de Prouille, précédé d'une étude sur l'Albigéisme languedocien aux XII-e et XIII-e siècles*, 2 vol. Paris, 1907. Pornind dela aceeași concepție dualistică a lumii ca și Bogomilii, Catharii tindeau și ei la suprimarea căsătoriei: «matrimonium est lupanar»; iar pe de altă parte la o formă curioasă de mântuirea sufletului prin suprimarea vointară a vieții, (sinucidere), cunoscută sub numele de *endura*. Un text cathar: L. Clédât, *Le Nouveau Testament traduit aux XIII-e siècle en langue provençale suivi d'un Rituel cathare*, (ediție în fototipie) Bibl. de la Fac. des lettres de Lyon, Paris, 1883.

Pentru emigrarea Bulgarilor pavlichieni la Nordul Dunării, vezi Dr. L. Miletić Нашитѣ Павликяни în Сборникъ за Народни умотворения наука и книжнина т. XIX, (1903) pp. 1—369, Sofia; Нови документи по миналото на нашитѣ павликяни în Сборникъ за Народна умотворения, XXI (1905); pp. 1—155; Заселението на католишките Българи въ Седмиградско и Банатъ tot în Сборникъ, (XIV), 1897, pp. 284 — 543. Despre istoria catolicismului în țările noastre: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, vol I—II. București, 1901 (pag. XLVI se amintește Francisc Ferreri și urmașii lui).

Despre episcopul Francisc Ferreri vezi și o notiță de V. Papacostea în *Revista Istorică*, 1925, pp. 289—297.

Pentru manihei și pavlichieni: Fr. Cumont, *Recherches sur le manichéisme* 2 br. Bruxelles, 1908, 1912; P. Alfaric, *Les écritures manichéennes*, Paris, 1918; Em. de Stoop, *Essai sur la diffusion du manichéisme dans l'Empire romain*, Gand, 1909; Karapet Ter-Mkrtschian, *Die Paulikianer im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien*, Leipzig, 1892.

LEGENDE POPULARE CU CARACTER BOGOMILIC

Călugărul bizantin Eftimie Zigabinos, izvorul principal asupra doctrinei bogomilice, în titlul XXVII al operei sale, *Panoplia Dogmatică* (ed. Migne, *Patrologia graeca*, CXXX, col. 1298 §7), ne transmite următoarea legendă bogomilică, privitoare la creațiunea omului:

Satanael, «după ce a plăsmuit trupul lui Adam din pământ amestecat cu apă, l-a așezat în sus, din care cauză s'a scurs în piciorul cel drept oarecare suc și ieșind prin degetul cel mare s'a încolăcit pe pământ și a luat figura de șearpe. Satanael, adunându-și însă puterile, a suflat vieată în corpul umflat de el. Dar suflul lui, scurgându-se deasemenea în piciorul cel drept și prin degetul cel mare, s'a închiegat în picătură întortochiată, care îndată primind vieată și despărțindu-se de deget s'a făcut șarpe și șerpuiă... Când Satanael a văzut că munca lui este zadarnică, a trimis soli la Tatăl cel bun, ca să-l roage să trimeată spiritul lui și să-i făgăduiască că omul va fi comun, dacă va primi vieată, și că din neamul acestuia se vor umple în cer, locurile din care fuseseră izgoniți îngerii. Dumnezeu însă, cum este bun, a suflat duhul vieții, creațiunii lui Satanael și îndată s'a făcut omul, trăind cu suflet, care să glorifice trupul și să-l împodobească cu multe virtuți».

Această legendă, culeasă acum 800 de ani din gura Bogomililor, de către călugărul bizantin, trăiește până astăzi în ciclul de credințe privitoare la creațiune ale poporului nostru.

1. Iată una dintr'o serie de povestiri, care ne arată omul «zidit cu trupul de Necurat, iar cu sufletul dat de Dumnezeu»:

«Dracul, după ce văzù că prin înneccare nu poate să scape de Dumnezeu, după ce văzù că pământul s'a lățit în cele patru părți încotro îl împinsese pe Dumnezeu, se apucă, de ciudă, să facă un

om, poate cu credința că având un tovarăș prietenos și supus mai curând va izbuti în gândurile sale. Luă dară tină și făcù trupul omului. Apoi îi puse în gură o trestie și începù să-i sufle din toate puterile lui, ca să-i dea suflet. Dar tot chinul i-a fost de geaba, căci duhul diavolului ieșiă pe cealaltă parte a omului.

Văzând într'acestea Diavolul că nu are cum să dea vieață omului, merse la Dumnezeu și-l rugă să-i învie dânsul acel trup făcut din tină.

Dumnezeu suflă asupra omului duh sfânt și omul prinse vieață în sufletul lui. De aceea și până în ziua de astăzi dracul stăpânește trupul omului, îl chinue cât omul trăește în toate chipurile, îi trimite boli și felurite feluri de bube și beteșuguri, iar mai apoi îl deslipește de suflet și-l lasă pământului să putrezească și viermilor să-l mănânce.

Sufletul însă, fiind fărâma din duh dumnezeesc, îndată ce trupul păcătos se sfărâma, el se ridică la Dumnezeu, de unde a purces¹⁾.

2. În acelaș capitol XXVII (§ 7, col. 1298, ed. *Migne*) al operei sale, Zigabinos ne mai spune că Bogomilii, interpretând în chip cu totul naiv episodul biblic al amăgirii Evei, susțineau că: «Satanael, stăpânit de invidie (împotriva Tatălui ceresc) și-a schimbat gândul și s'a hotărât să întindă curse propriei sale creațiuni». În acest scop, «a amăgit pe Eva și a avut cu ea dragoste cu păcat». «Eva cuprinsă de durerile facerii, a născut din păcatul cu Satanael pe Cain și pe o soră asemenea lui, al cărui nume eră Calomena».

Această deformare naivă a legendei biblice o găsim dăinuind până azi în masele poporului nostru, într'o mulțime de variante. Iată una din Bucovina:

«Îndată ce Adam și Eva au fost izgoșiți din raiul ceresc în iadul pământesc, ca să fie chinului, Diavolul s'a dat bine pe lângă Eva ; și Eva, poale lungi și minte scurtă, s'a dat în brațele Diavolului și din păcat, s'a născut un copil cu șapte capete²⁾.

Alte variante adaogă că Adam, prinzând de veste, se apucă să construească din scânduri o corabie ca să treacă marea și să scape de Satana. Acesta, iscodind prin ajutorul Evei gândurile lui Adam, se preface în șarpele casei și sfătuește pe Eva să nu se

¹⁾ Pamfile, *Povestea lumii de demult* p. 54.

²⁾ Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, Cernăuți 1903 p. 18.

urce în corabie fără el. Pe mare, șarpele se lasă greu, ca să înnece corabia și să scape de Adam. Adam voește să omoare șarpele, dar acesta se preface în șoarece și se apucă să roadă scândurile corăbiei. Adam aruncă în șarpe cu mânușa, care, prefăcându-se în pisică, prinde șoarecele. Satana ieși însă din pisică prin perii ei, în formă de scânteii.

În alte variante legenda, amplificată astfel, este continuată cu tema potopului, iar în locul lui Adam și al Evei apar pe scenă Noe și soția lui.

3. O altă legendă bogomilică privitoare la zăpăsilul, încheiat între Adam și Diavolul pentru stăpânirea pământului își are sursa în literatura scrisă și va fi studiată într'un capitol următor.

4. În afară de aceste legende al căror caracter bogomilic este atestat prin izvoare documentare, mai circulă în literatura noastră populară un alt ciclu de legende care au ca fundament o concepție dualistă a lumii: antagonismul dintre Dumnezeu și Satana. Acest ciclu de legende a fost urmărit într'un studiu interesant de d-l I. A. Candrea (*Ia ba Fiarelor. Studii de folklor* pp. 59—67). Cea mai interesantă dintre ele privește creațiunea lumii și are într'o versiune din Moldova următoarea formă:

Înainte de creațiunea lumii, era un noian întins de apă peste care se plimbă Dumnezeu și Satana. Când Dumnezeu s'a hotărât să facă pământul, a trimis pe Satana «în fundul mării ca să ia de-acolo sămânța de pământ în numele lui și să i-o aducă deasupra apei». De două ori se cufundă Satan în fundul mării, dar în loc să ia sămânța de pământ în numele lui Dumnezeu, după cum s'a spus, a luat-o numai în numele său. Când se ridică în sus, până să ajungă la suprafața apei, toată sămânța de pământ i-a scăpat printre degete. Abia a treia oară, coborîndu-se în fundul apelor, a luat sămânța de pământ în numele lui și al lui Dumnezeu. Când s'a ridicat deasupra, i-a rămas puțin pământ sub unghii, adică atâta cât luase în numele Domnului, restul fusese spălat de ape printre degete. Cu pământul rămas sub unghiile Diavolului, Dumnezeu a făcut o turtiță de pământ pe care s'a așezat să ațipească. Satan, crezând că Dumnezeu doarme, s'a gândit să-l răstoarne în apă și să-l înnece, ca să rămână el stăpân pe pământ, dar în măsura în care-l rostogoliă, pământul crește și se întindea sub Dumnezeu. În chipul acesta, pământul a crescut

atâta încât apa nu mai aveà loc unde să încapă — și aci, pe tema primitivă a creierii lumii, s'a altoit motivul secundar cu ariciul și albina ca sfetnici și ajutători ai lui Dumnezeu.

Această legendă are o mulțime de variante: după unele Dumnezeu și Satana erau frați ¹⁾; după altele nici nu se cunoșteau când s'au întâlnit pe nesfârșitul apelor și s'au prins tovarăși ²⁾; în câteva intervine în scenă și sfântul Petru alături de Dumnezeu și «Nefârtatul» și se prind câte trei frați de cruce ³⁾. În toate variantele însă miezul motivului îl formează zidirea pământului, prin conlucrarea lui Dumnezeu cu Satan. Mitul acesta despre crearea lumii, prin colaborarea a două puteri antagoniste, cu pământ scos din fundul apelor, este răspândit până în Rusia nordică și răsăriteană și se găsește consemnat în manuscrise sud-slave și rusești din secolul al XV-lea și al XVI-lea. Iordan Ivanov, care, desbrăcat de prejudecăți, a studiat cu multă competență literatura bogomilică, consideră această legendă cosmogonică ca fiind de origine bogomilică. Intr'o versiune rusească apropiată de legendele noastre populare, versiune reprodusă de Iordan Ivanov, mitul are următorul subiect:

La început pe când nu erà nici cerul nici pământul, se întindeà, fără margini, «marea Tiveriană». Dumnezeu plutia în văzduh, când zări înnotând pe mare un rățoiu crescut din spuma mării. Indreptându-se spre el, îl întrebă:

— Cine ești tu?

Iar Satanael, căci el erà, răspunse:

— Eu sunt Dumnezeu?

— Dar pe mine cum mă vei numi, atunci? întrebă Dumnezeu.

— Dumnezeul Dumnezeilor și Stăpânul Stăpânilor, răspunse Satanael.

Lui Ivanov i-a scăpat din vedere cercetările lui Dähnhardt, care, studiind răspândirea acestui tip de legende în Europa răsăriteană și în Asia și punându-le în legătură cu concepțiile religioase ale Asiei vechi și ale sectelor eretice, a arătat că ele sunt alcătuite din două motive deosebit: 1. motivul oceanic — urzirea pământului deasupra mării primare, fără margine; 2. motivul

¹⁾ Zanne, *Proverbele Românilor*, VI, p. 556.

²⁾ Voronca, *Datine*, I, p. 5.

³⁾ Pamfile, *Povestea lumii de demult*, p. 7.

dualist: crearea lumii prin două puteri antagoniste — una reprezentând binele; cealaltă, invidioasă, reprezentând răul. Acest din urmă motiv este propriu cosmogoniei iranice, unde lumea este creată prin două divinități vrăjmașe: Ahuramazda (Ormuzd), zeul luminii și al binelui; Angra Mainyu (Ahriman), zeul întunecului și al răului. Primul motiv, cel oceanic, este impropriu Iranienilor, cari nu cunosc marea. El vine însă din India. Într'o veche legendă indică, se povestește că la începutul lumii, Brahma plutiă pe o floare de lotus, deasupra oceanului nemărginit și, nevăzând pe nimeni jur împrejur, credeă că este singura ființă în univers, când, scoborând de pe Lotus, zărește pe Vișnu dormind. Il deșteaptă; o ceartă se iscă între ei; și Vișnu, prefăcându-se în porc mistreț, se scoboară în fundul apelor și ridică pământul.

Motivul acesta oceanic din India a emigrat în Iran, unde s'a întrețesut cu motivul dualist. El a fost apoi în această formă împrumutat de sectele eretice ale creștinismului, cari furnicau pe pământul Asiei mici, în primele veacuri ale creștinismului (gnostici, mandei, manihei). Aceste secte au prelucrat legenda indo-iranică, dându-i forma creștină și au transmis-o mai departe Bogomililor.

5. Antagonismul dintre Dumnezeu și Satana, pe care l-am văzut în legenda despre zidirea lumii, apare într'un ciclu întins de legende populare privitoare la crearea animalelor, a plantelor și chiar a uneltelor casnice. În genere, Satana se străduiește să imite pe Dumnezeu, în crearea lumii, dar nu poate plăsmui decât materie; sufletul numai Dumnezeu îl poate dăruî. Astfel diavolul face pe lup, dar nu poate să-i dea suflet și cere ajutorul lui Dumnezeu. Dumnezeu suflă duh peste lup și-l învie. Satana, văzând lupul viu în picioare, îi porunci:

— «Mănâncă pe Dumnezeu.

— Ba mănâncă, lupe, pe stăpân-tău! a zis Dumnezeu supărat».

Și diavolul pentru a scăpa, s'a aruncat în apă. Această curioasă legendă, care amintește mitul bogomilic despre crearea omului, e destul de răspândită și la Bulgari și a fost studiată de Ivanov, în legătură cu legendele dualiste bulgare. Ea este însă răspândită în tot răsăritul Europei și Dähnhardt a notat paralele interesante din folklorul albanez, ucrainian, rus, polon, lituan, estonic și letic.

6. În acelaș fel ca lupul, prin colaborarea Satanei cu Dumnezeu este creat și racul. După o legendă ardeleană¹⁾, Diavolul a creat racul, dar neputându-l face să se miște — deși încercase să-l lege cu un lanț și să-l târască după el — se duse la Dumnezeu și făgădui să i-l dăruiească lui, numai să-i dea viață. Dumnezeu dăruie suflet racului, care începui să se miște și să se îndrepte spre Dumnezeu. Satanei părându-i rău că l-a dăruit, trase de lanț care se rupse și racul apucă înapoi spre Dumnezeu. Deatunci racul merge înapoi; și tot deatunci se cunosc pe spinarea lui urmele lanțului și ale unghiilor Satanei.

Tot astfel și cu uneltele casnice. Diavolul face carul într'o magazie; dar nu-l poate scoate afară. Dumnezeu îl scoate descompunându-l în părțile lui alcătuitoare și-l dăruiește unui țăran. Dracul la rândul său, îi adaugă scârțâitul.

În genere animalele, păsările, insectele și plantele folositoare au fost create de Dumnezeu, pe când cele vătămătoare sunt opera Diavolului. Astfel pisica a ieșit din mânășa aruncată de Domnul ca să salveze corabia lui Noe. Calul, oaia, porumbelul, privighetoarea, rândunica, albina, grâul, strugurele sunt creația lui Dumnezeu; liliacul, bufnița, viespea, scaiul... isprava Satanei.

Aceste legende dualiste ca și cele despre creațiunea lumii se găsesc însă răspândite nu numai la Bulgari, ci și la toate popoarele slave din Răsărit, ba până și la popoarele mongole din Siberia.

Centrul de răspândire al acestor legende a fost după toate probabilitățile Iranul, dar ele au putut pătrunde în Orientul Europei, precum a arătat Dähnhardt²⁾, și prin alți factori decât propaganda bogomilică, precum: stăpânirea mongolă din evul mediu, care se îndindea peste toate popoarele din Rusia, până în Asia Nordică; marile căi de comerț, care din timpuri vechi au legat podișul Asiei Centrale de ținuturile Mării Negre și în sfârșit coloniile iranice emigrate în diferite provincii ale Rusiei sudice.

BIBLIOGRAFIE: Oskar Dähnhardt, în *Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden*, Leipzig und Berlin, 1907, cu deosebire în tomul I (*Sagen zum Alten Testament*), a urmărit

¹⁾ Tribuna, Arad, an. X (1906), No. 155, p. 2.

²⁾ *Natursagen*, I, 36—38.

legendele cu caracter dualist din Europa Orientală (Bulgari, Ucrainieni, Ruși, Poloni, Letoni, Fini, Caucasieni) și Nordul Asiei (Siberia, Mongoli) în legătura cu folklorul Iranului, cu vechile cosmogonii orientale și sectele eretice din Asia Mică. În această publicație, sunt utilizate și legende noastre populare. O serie interesantă de legende populare bulgare, cu un caracter dualist, a publicat Prof. Ior. Ivanov în a sa: *Богомилски книги и легенди*, Sofia, 1925 (v. mai sus p. 33), capitolul: *Дуалистични Български народни легенди* pp. 327 și urm. Legende bogomilice bulgare în traducere franceză: Lydia Dragomanov, *Mélusine*, IV, (1888—89), col. 193 și urm.; 217 și urm.; 263 și urm.

În literatura noastră, legendele populare dualiste au fost studiate de I. A. Candrea, *Iarba fiarelor*, București, Cultura Națională, 1928, pp. 59—67. Un ciclu de asemenea legende se găsesc în Elena Niculița Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, I, Cernăuți, 1903, p. 5 și urm. II (1912) p. 224 și urm.; T. Pamfile, *Povestea lumii de demult* (Academia Rom. Din viața sufletească a pop. rom., XVIII), București 1913, pp. 5—155. Material prețios se găsește împrăștiat în diferite publicații și reviste. Astfel:

1. *Motivul creațiunii omului*: Zanne, *Proverbele Românilor*, VI, pp. 463; Voronca *Datinele și credințele*, pp. 8—9; Marian, *Înmormântarea la Români*, p. 51; T. Pamfile, *Povestea lumii*, pp. 54—55.

Paralele bulgare la Ivanov, *Богомилски книги и легенди*, p. 330 nr. 5.

2. *Legăturile Evei cu Diavolul*: Voronca, *Datine*, I, p. 18; *Șezătoarea* XI pp. 184—6; Pamfile, *Povestea lumii*, pp. 103—4. *Soția lui Noe și diavolul*: Voronca, *Datine*, pp. 20—21 (combinat cu alte motive: de când sunt oamenii pleșuvi; toaca), pp. 20—21; *Șezătoarea*, II, pp. 3—4; III, p. 105; IX (1904), pp. 27—28; XI, 184; *Albina*, IV, 1270; V, p. 333 (pisica a ieșit din năframa aruncată de Maica Domnului); *Ion Creangă* 15—17 (combinată cu motivele: originea toacăi, mâții, năpârcii); Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 114.

Pentru paralele din folklorul rus, polon, ungar, iranian cf. Dähnhardt, pp. 258—261. Legenda apărută și în textele apocrife rusești *ibidem*, p. 258.

3. *Crearea pământului*: I. A. Candrea, *Iarba fiarelor* 59—64; la pag. 60 se dă bibliografia românească la care se mai poate adăuga: C. Rădulescu Codin, *Legende, tradiții și amintiri istorice, adunate din Oltenia și Muscel* (Academia Română. Din viața sufletească a pop. rom. X), București, 1914, p. 3; C. Furtună, *Cuvinte scumpe*, Acad. Rom., Din viața suflet. a pop. rom. București, 1914, p. 25; același *Firicele de iarbă*. (Bibl. pentru toți), p. 86; *Șezătoarea* XXIII, pp. 35—38. ntr'o legendă populară românească din Bucovina (Voronca, *Datine*, p. 6). Satana este la începutul creațiunii, ca și în legenda slavă, Marea Tiveriană, în formă de rățoiu.

Pentru variante la Bulgari: Lydia Dragomanov, *Mélusine*, IV (1888—9), col. 194—195, 217—220; Ior. Ivanov, *Богомилски книги и легенди*, pp. 329—336; L. Schischmanoff (născută Dragomanov), *Légendes religieuses bulgares*, Paris, 1896, pp. 6—7. Alte paralele la Bulgari, la Țigani din Ardeal și din Ungaria, la Ruși, Letoni, și în sudul Siberiei

cf. I. A. Candrea, *Iarba fiarelor*, p. 63 și Dähnhardt, *Natursagen*, I, pp. 42—44.

4. *Crearea lupului*: Voronca, *Datine*, p. 7; *Șezătoarea*, V (1912), p. 158; revista *Ion Creangă*, III, p. 147; IV, p. 139; *Albina*, IV (1901), p. 1393; *Legenda a pătruns și în poveștile populare* cf.: C. Rădulescu Codin, *Ingerul Românului* (Academia, Din vicața sufletească a poporului român, XVII), București, 1913, pp. 61—66.

Paralele la Bulgari: Lydia Dragomanov, *Mélusine*, IV, pp. 265—267, cu un studiu de M. Dragomanov; a se vedea și adausul lui Israël Lévi la pag. 295; Ior. Ivanov, *Вогомилски книги и легенди*, pp. 345—348, nr. 3 și 9—11.

Pentru alte paralele la Ruși, Poloni, Letoni, Lituani, Estoni, Ucrainieni, Albanezi cf. Dähnhardt, I, pp. 147—150. La Greci, *Mélusine*, IV, p. 266.

VI

LITERATURA BOGOMILICĂ

În epoca de înflorire a panslavismului, istoricii literaturilor slave, dintr'un sentiment ușor de explicat, atribuiau Bogomililor un rol precumpănitor în răspândirea, prelucrarea și chiar creația literaturii apocrife. Această concepție a dăinuit până în timpurile noastre, când reacțiunea a început să se ivească. Totuș, susținută multă vreme cu căldură de către toți istoricii literaturilor slave, chiar și în operele scrise în limbi străine, vechea teorie a prins rădăcini adânci. Pypin și Spasovic, în opera prețioasă pentru vremea ei: *Histoire des littératures slaves, traduit du russe par Ernest Denis*, Paris, 1881, susțineau că influența bogomilică a imprimat urmele ei unei întregi categorii de opere: cărțile apocrife și că «o parte din aceste cărți sunt fără îndoială de origine bulgară și bogomilică». «Les livres apocryphes — spune el mai departe — nous l'avons déjà dit, n'eurent pas d'apôtres plus passionnés, des propagateurs plus actifs que les Bogomiles».

În timpurile mai apropiate de noi ¹⁾, Dr. M. Murko, acum profesor la universitatea din Praga, unul din bunii cunoscători ai literaturilor sud-slave, în a sa «*Geschichte der alteren südslawischen Litteraturen*», apărută la Leipzig, în 1908, deși recunoaște legăturile cu literatura bizantină, totuș pune și dânsul literatura apocrifă a Slavilor sud-dunăreni în legătură cu mișcarea bogomilică. Vorbind, la p. 88, despre Popa Ieremia Bogomil, adaogă:

«Dafür kennen wir heute aus Handsthriften, die von Kroaten (glagolitisch), Serben, Bulgaren und Russen stammen, genau eine ihm zugeschriebene (de către indice) Sammlung von Apokryphen,

¹⁾ Vezi și Dr. Josef Karasek în opera sa de popularizare: *Slawische Literaturgeschichte*, Göschen, Leipzig 1906, I, p. 27—28.

welche die Geschichte des Baumes, aus dem das Kreuz Christi gezimmert wurde, von Moses an behandelt und dabei auch Kapitel über Christus bringt: wie er als zehnjähriger Knabe das Haupt Adams fand und auf dem Wege nach Bethlehem mit dem Pfluge ackerte, wie ihn Probus, der Sohn des Kaisers Seleucus (?), des Nachfolgers des Augustus, als Gehilfen beim Steuereintreiben mitnahm, mit ihm badete und ihn Bruder nannte, wie Kaiser Abgar durch den Evangelisten Lukas ein Schreiben an ihn sandte und sein in ein Tuch abgedrücktes Bild erhielt, wie er im Tempel von Jerusalem zum Priester bestellt wurde...».

Iar ceva mai jos (p. 89) completează lista apocrifelor, care pot fi puse «din pricina cuprinsului lor, în raport cu Bogomilii», cu următoarele texte: «o poveste despre părțile din care a fost făcut Adam, Viziunea lui Isaia, lupta lui Solomon, care după Vesselovsky a servit ca prototip povestirei despre Solomon și Kito-vras (din grec. *κέρταυρος*); apocalipsul sfântului Paul; Disputa lui Hristos cu Diavolul; Apocalipsul Maicii Domnului despre chinurile din iad; Părțile cosmogonice ale disputării celor trei sfinți (Vasile cel Mare, Ioan Hrisostomul, Grigore Teologul)».

Această părere se găsește încă și astăzi în cărțile de istoria literaturii pentru școlile secundare din Bulgaria, ca de ex. în manualele lui D. Mircev¹⁾.

Acum o jumătate de veac, când Hașdeu studia cel mai vechiu ciclu de legende religioase apocrife ale literaturii noastre, eră deci în floare teoria că literatura apocrifă slavă este opera Bogomililor. Adoptând vederile istoricilor slavi, Hașdeu a împărțit legendele din Codex Sturdzanus în două secțiuni. Prima grupă pe care o numește «texte mähăcene, copiate în satul Măhaciu, cuprinde: 1. *Legenda Duminicii*; 2. *Legenda Sf. Vineri* și 3. *Legenda lui Avraam*. Despre legenda lui Avraam, Hașdeu spune textual: «Istoria acestui patriarc ocupă cel mai mult loc în sbornic, No. 16—22, șapte bucăți egalmente apocrife răspândite printre Slavii de peste Dunăre de către faimoasa sectă a Bogomililor». A doua grupă pe care Hașdeu o numește «*texturi bogomilice*» cuprinde, după el: 1. *Rugăciunea pentru scoaterea dracului* (legenda Sfântului Sisinie); 2. *Călătoria Maicii Domnului la Iad*;

¹⁾ Учебник по литература за VI клас Plevna, 1922 pp. 166-172

3. *Apocalipsul apostolului Paul* și 4. un text, pe care Hașdeu îl consideră ca o creațiune originală românească a Popei Grigore, însă cu caracter bogomilic: *Cugetări în ora morții*. Acelaș punct de vedere îl reprezintă și Gaster în *Literatura poporană română*, precum și într'un studiu de popularizare, publicat în limba engleză: *Ilchester Lectures on Greecko-Slavonic literature*. Proveniența bogomilică zice el... este mai presus de îndoială pentru literatura slavică, prin urmare și pentru cea română (*Lit. pop. rom.*, p. 366).

Părerea lui Gaster și Hașdeu a trecut apoi la toți istoricii noștri literari. În 1907, d-l D. Russo, în *Studii bizantino-române. Textele eshatologice din Codex Sturdzanus*, a ridicat obiecțiuni împotriva textului «Cugetări în ora morții», dovedind că acesta este o întreșere de fragmente din scrierile Sfinților părinți, care nu numai că nu au nimic comun cu bogomilismul, dar cuprind chiar idei contrare ereziei. Deși părerea d-lui D. Russo și-a făcut drum, totuș punctul de vedere al lui Hașdeu și Gaster dăinuește până în timpul nostru, afirmându-se încă în studii, dealtfel foarte prețioase, că «bogomilismul a lăsat urme adânci asupra scrisului românesc». Ba în anii din urmă, ciclul legendelor bogomilice a fost sporit cu texte pe care nici Hașdeu, nici Gaster nu se gândiseră să le considere ca atare: «Epistolia Domnului nostru Isus Hristos... sau alte apocrife mai mult sau mai puțin eretice și bogomile (cf. *Anuarul Institutului de istorie națională a Universității din Cluj*, I 1922, p. 322).

De câțiva ani însă, punctul acesta de vedere a început să fie părăsit chiar de către învățații slavi.

Luminile aduse în Apus asupra literaturilor creștine, precum și asupra originii, desvoltării și raporturilor dintre sectele eretice, au împrăștiat negurile care învăluiau problema privitoare la originile și caracterul legendelor apocrife la Slavi. S'a constatat anume că texte, pe care indicele slave le atribuiau Popei Ieremia Bogomil, circulau în literaturile creștine, cu mult înainte de apariția sectei; iar altele, ca de ex. legenda lui Avgar a fost introdusă în cultul ortodox, tocmai în sec. al X-lea, când Patriarhia din Constantinopol eră pe pragul de a deschide lupta contra Bogomililor. Istoricii literaturii ruse — și în primul rând Speranskij — se arată mai rezervați în ceea ce privește rolul Bogomililor în răspândirea și producția literaturii apocrife.

Deasemeni și Pavle Popovic, profesor la Universitatea din Belgrad, în opera sa, Преглед српско књижевности (ed. II, Belgrad 1913), vorbește de literatura apocrifă a Vechiului și Noului Testament, fără să pomenească nimic de Bogomili.

Mai categoric însă Dr. Dragutin Prohaska în interesantul său studiu, *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*, ocupându-se de literatura Bogomililor, ridică obiecțiuni, bine întemeiate, împotriva vechei teorii, care atribuia Bogomililor răspândirea, și în parte zămisirea, literaturii apocrife: Intregul spirit al sectei, observă el cu dreptate, nu se potrivește cu producția literaturii apocrife. Toți dușmanii Patarenilor din Apus și Răsărit sunt de acord în a ne înfățișa pe Bogomili ca pe niște asceți sobri, dușmani ai vorbăriei, cari nu admiteau Vechiul Testament, nu credeau în minunile Noului Testament — pe care le luau în sens simbolic — și nici în taina euharistiei, prin care pâinea și vinul se prefac în corpul și sângele Mântuitorului. Și când aceasta era mentalitatea lor, puteau ei să fie creatorii și răspânditorii unei literaturi legendare?

În sfârșit — încheie judicios Prohaska — «toate literaturile popoarelor pravoslavnice sunt bogate în monumente apocrife și numai în Bosnia — și aci am putea adăoga și în celelalte țări slave — trebuia să li se piardă urma»¹⁾?

¹⁾ Iată propriile cuvinte ale lui Prohaska: «Bei völligem Mangel an positiven Anhaltspunkten für eine bogumilische Betätigung an den Fabeln griff man auch nach der Volkspoesie und deutete die apokryphen Spuren darin als bogumilische Blüte. Gegen diese Annahme wehrt sich aber der gesamte Geist dieser Sekte. Alle Gegner der westlichen und östlichen Patrener stimmen darin überein, dass die Bogumilen Feinde der Wortmacherei seien. Sie werden uns als nüchterne Asketen und Arbeiter geschildert. Die Bogumilen glaubten nicht einmal an die Wunder des Neuen Testaments und nicht an die heilige Kommunion, sie war ihnen nicht der Leib Christi, sondern blosses «Mehl». Und solche radikale Feinde der Unvernunft, des Wunderbaren, sollen die Schöpfer und Träger legendenhafter Poesien sein? Die Bogumilen, welche das Alte Testament verwarfen, sollen es in Form von so vielen apokryphen Umdichtungen verbreitet haben?... Die apokryphen Phantasien entspringen ganz anderen Köpfen, jenen Tausenden von müssigen Mönchen in den griechischen und slavisch-orthodoxen Klöstern, die ihren Geist mit einer wunderfabelnden religiösen Lektüre nährten und damit das Volk «erbauten». Alle Literaturen «der rechtgläubigen» Völker sind reich an apokryphen Denkmälern und nur aus Bosnien sollen alle verschwunden sein?

La aceste obiecțiuni Prohaska ar fi mai putut adăoga încă una: în textele apocrife, atribuite Bogomililor, se găsesc, după cum vom vedea la locul său, concepțiuni, care vin în contradicție evidentă cu dogmele fundamentale ale credințelor bogomilice.

Chiar și învățații bulgari au părăsit acum, vechiul punct de vedere asupra literaturii apocrife. Unul din cei mai competenți istorici ai literaturii bulgare, d-l Iord. Ivanov, profesor la universitatea din Sofia, reluând problema literaturii bogomilice, într'un studiu critic, bine documentat, Богомилски книги и легенди, Sofia, (1925), ajunge la concluzia, că numai următoarele legende apocrife, care veniau în concordanță cu doctrina lor, au putut fi primite de Bogomili: Видѣние Исаиево (*Vedenia lui Isaia*); Енохъ (Enoh), Откровение Варухово (*Apocalipsul lui Varuh*); Адамъ и Ева (*Adam și Eva*); Дѣтство Иисусово (*Copilăria lui Isus*); Прѣние на Христа съ дявола (*Disputa lui Hristos cu Diavolul*); Български апокрифенъ лѣтописъ (Cronica apocrifă bulgărească, în care sunt introduse idei bogomilice); Тивериадското море (Marea tiveriană, vezi mai sus la p. 38); Гръцка легенда за сътворението на свѣта (*Legenda grecească despre facerea lumii*); Босненска легенда за сътворението на свѣта (*Legenga bosniacă despre facerea lumii*). Разумникъ — serie de întrebări și răspunsuri în care se găsesc concepții bogomilice.

O altă legendă de proveniență bogomilică, numită de d-l Ivanov Тайната книга (*Cartea cea de taină*), n'a fost găsită până acum în forma slavonă. Ea a fost descoperită într'o traducere, latină care se încheie cu notița: «*Hoc est secretum haereticorum de Concorezio, portatum de Bulgaria Nazario suo episcopo, plenum erroribus*», în arhivele inchiziției din Carcassone, de către Benoist, care a publicat-o în opera sa: *Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets*, Paris 1691 (pp. 283—296), sub titlul de *Faux évangile*. O altă traducere latină din secolul al XIV-lea se găsește în biblioteca din Viena și a fost publicată de Ign. v. Döllinger în *Beiträge zur Sekten-geschichte des Mittelalters*, München, 1890, II, pp. 85—92. Ambele

Man wird also die Charakteristik der Bogumilen ändern müssen. Nicht sie waren die fabelnden Phantasten, sondern ihre orthodoxen Gegner! (p. 48).

versiuni au fost publicate în paralelă, de d-l Iord. Ivanov, în studiul amintit mai sus.

Din aceste legende, care au circulat printre Bogomili, a trecut în literatura noastră din epoca influenței slave — după cât știm până acum — numai legenda lui Adam și Eva.

Deși această legendă ni s'a păstrat în copii târzii și deși nici ea nu este în întregul ei creația Bogomililor, totuși fiindcă cuprinde câteva elemente considerate ca bogomilice, ne ocupăm în paginile următoare de ea, înaintea altor legende românești păstrate în copii mai vechi.

VII

ADAM ȘI EVA

Textul ni se păstrează în mai multe manuscrise (vezi mai jos bibliografia), dintre care cel mai vechiu, datând din primul pătrar al secolului al XVII-lea (1600 — 1625), a fost descris și publicat fragmentar de Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. (I, p. 74—86) Manuscriptul din sec. al XVII-lea făcea parte din colecțiunea Academiei Române, unde era catalogat sub nr. 469, dar a fost trimis în timpul războiului, la Moscova, de unde nu ne-a mai venit până acum.

Textul românesc își are obârșia în izvoare slave, care au fost, după cum vom vedea, publicate în mai multe rânduri, în deosebite recensțiuni și studiate amănunțit, acum în urmă, de d-l Ior. Ivanov. Versiunile slave, la rândul lor, descind din prototipe grecești, care stau atât la baza traducerilor latine, răspândite în Occident, cât și la baza unei traduceri armenesti, printr'un intermediar siriatic sau arab¹⁾. Prin traducerile latine, legenda a pătruns în literaturile romanice și germanice și a fost adesea intercalată în alte scrieri, prelucrată în versuri și publicată încă din secolul al XV-lea²⁾.

Subiectul acestei legende este în linii generale următorul:

Adam și Eva, izgoniți din raiu, au stat în preajma lui, unde Adam vede în vis, că soția sa va naște pe Cain și pe Avel și că după câțiva vreme, primul va uide pe fratele său. Sfătuit însă de îngerul Domnului, Adam nu destăinuie nimic din acestea Evei.

Adam a trăit în preajma raiului 900 de ani și, împlinându-i-se sufletul, «cade în boală grea». Atunci, se adună în jurul lui «norod

¹⁾ Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, II. Band, Tübingen, 1900, pp. 507—10.

²⁾ Wilhelm Meyer, *Vita Adae et Evae*, în *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der Königl. Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, XIV Band, 1. Abth., München, 1877. pp.

mult», ca la 1000 de suflete de bărbați, și împinși de curiozitate, cerură Evei, să le comunice pentru ce boală tatăl lor.

Eva începe prin a povesti cum se aflau în raiul pe care Domnul li-l dăduse în seamă, Adam păzind Răsăritul, Eva Miazăzi; cum diavolul, în chipul unui înger luminos, încercă zadarnic să-i facă a gustă din poama cunoștinții binelui și a răului și cum Satana, recurgând la viclenia șarpelui, izbuti în cele din urmă să amăgească pe Eva și să facă pe primii oameni a înfăptul păcatul.

Izgoniți din raiu, stătură 15 zile în Edem, înaintea porților raiului, căutând hrană, dar peste tot pământul, nugăsiau decât scafeți. «Impuținându-li-se sufletul de foame», se întoarseră la raiu și Adam se rugă Domnului, ca să le dea din lăcașul său, măcar o mireasmă, care să le amintească de El. Dumnezeu le dete tămâie și smirnă, cu care Adam înălță o rugă către cer. Dumnezeu, înduioșat de nenorocirile primilor oameni, dete poruncă îngerului Ioil, ca să scoată din raiu toate dobitoacele, pe care le trecu astfel în stăpânirea primului om.

Adam, nevoit să-și câștige hrana, cu sudoarea frunții, începuse să are cu dobitoacele, dăruite de Dumnezeu, pământul, dar tocmai când înjugă boii, îi ieși înaintea Satana, care nu-i îngădui să taie nici o brazdă, până ce nu făcură împreună un zapis. Prin acest zapis, pe care Adam îl întări, «tipărind palma sa pe piatră», el dăruia Satanei, sufletele celor ce se vor naște din el; iar Satana, la rândul său, le cedă în schimb pământul.

Satana a luat zapisul și l-a ascuns în fundul Iordanului, unde a stat, păzit de 100 de draci, până la venirea Mântuitorului. Hristos, cu prilejul botezului său în apa Iordanului, așezându-se pe zapis, l-a sfărâmat.

După iscălire în voelii, Adam și Eva, văzându-se din nou amăgiți, hotărăsc să se pocăiască pentru a scăpa de Diavol. În acest scop, Adam intră în apele Iordanului, Eva în apele Tigrului și stau acolo, cufundați până la gât, 35 de zile. Pe țărmurile Iordanului, se adună «toate fiarele și păsările și mulțime de îngeri» și se roagă Domnului, împreună cu Adam. În acest răstimp, Diavolul încercă zadarnic, când sub chipul unui înger, când sub chipul lui Adam, să ispitească din nou pe Eva și să o facă a eși din apă. Eva rămâne neturburată până când sosește Adam, care, arătându-i semnul cu care se înțeleșese, o scoate din apă.

Acolo, Eva a născut pe Cain și pe Avel. Cain însă ucide pe Avel și Adam, prevăzând cele ce s'au petrecut, ia un asin și se duce să îngroape pe fiul ucis. După moartea acestuia, Eva a născut pe Sith.

Acî se întrerupse povestirea Evei, după cererea lui Adam, care-și simțîa sufletul împuținându-i-se. Sith, văzînd pe Adam sbătîndu-se în chinuri, se hotărî să se ducă în raiu și să se roage lui Dumnezeu, ca să-i dăruiească o ramură din măslinul sfînt, după care tînjiă sufletul tatălui său. Cu Sith, pleacă la drum și Eva; dar, abia ajunși la poarta raiului, Eva zărește o fiară cumplită, «ce o chiamă gorgonia», gonind pe fiul său. Eva înapăimîntată țîpă: «O fiară, nu-ți aduci aminte cum te-am hrănit cu mâinile mele, cum cutezi tu deschide gura ta spre omul ce ție făcut pre chipul lui Dumnezeu!» «Atuncia, fiara răspunse către Eva și zise: O Evo, din tine s'au început. Cum cutezași tu deschide gura ta spre mîncare, ce-ți zise ție Domnul să nu mîncînci: dreptu acéia și eu de voiu vré, și pre feçorul tău voi mîncă!»

Eva și Sith, înapăimîntați, încep să țîpe. Ingerul Domnului li se arată și-i întrebă: «Ce strigați?» — «Doamne, răspunde Sith, părintele meu ție bolnav și doréște de dulcăța raiului și poftéște să vază din pomul măslinului, doară cumva i s'are mai potoli boala lui». Iară ingerul zise: «O Sithe, părintele tău, Adam, nu are lécu, căce că s'au apropiat zilele lui cătră moarte și savârșitul i-au venit!» Ingerul frânse o ramură din pomul, din care luase Adam și Eva fructul oprit, și-l dete lui Sith să-l ducă lui Adam. Adam luă ramura și-și făcù o cunună pe care o puse pe cap. In aceeaș clipă, văzù venind trei îngeri, care-i luară sufletul și-l duseră în mâinile Domnului. Sith, după povața ingerului, duse pe Adam în *Gherosia plata*, îi făcù o groapă «și-l astrucă» cu cununa pe cap. Eva se rugă Domnului să-i primească și ei sufletul; și a șasea zi, după moartea lui Adam, închise și ea ochii. Din cununa, cu care fusese îmmormîntat Adam, crescù un pom.

Părerile istoricilor literari despre originea acestei legende sunt împărțite. E. Schürer crede că, în forma în care o avem, legenda este «opera unui autor creștin» sau cel puțin că a fost «redactată de o mână creștină». Admite însă, că la baza ei se află ici și colo material iudaic. Nu exclude nici posibilitatea ca să se fi transmis din literatura iudaică, o scriere despre

viața lui Adam, dar, conchide el, «din materialul ce ne stă dinainte, nu se poate scoate cu siguranță o astfel de concluzie» ¹⁾. Alți istorici literari, ca Harnack, Ginzberg, Kautzsch, James, întemeindu-se pe cuprinsul legendei, care vădește în unele locuri concepțiuni iudaice, pe forma povestirii, care are raporturi vizibile cu midrașim și în special cu Testamentul celor 12 Patriarhi, precum și pe unele particularități de limbă ale textului grecesc, susțin că originalul acestei legende a fost ebraic ²⁾.

Prototipul ebraic, trecând în literatura creștină, a fost sporit cu elemente noi și adaptat creștinismului.

În întregul ei, legenda este alcătuită din mai multe elemente, de origine cu totul diferită.

Episodul cu ispășirea păcatului prin rugăciuni, în apele Iordanului și ale Tigrului — episod care se găsește atât în versiunile grecești cât și în cele latinești — este de origină sabeică. Sabeii erau o sectă samariteană, care a apărut în epoca creștinismului, în părțile Iordanului și care pornia, în concepția ei, dela principiul că omul se poate renaște la o viață nouă, purificându-și sufletul de păcate, în apă. Deaceia își împliniau pocăința, rugându-se în râuri.

Episodul în care se povestește că Sith, în drumul spre raiu, este atacat de o fiară, care, la imputarea Evei, îi răspunde: «O, Evo! din tine s'au început. Cum cutezași tu deschide gura ta spre mâncare, ce-ți zise ție Domnul să nu mănânci: dreptă acéia și eu, de voiu vrea pre fecorul tău voiu mânca» — episodul acesta conșună cu o veche legendă a Mandeilor, o sectă din părțile Babilonului, ieșită din amestecul creștinismului cu gnosticismul și cu iudaismul și care dăinuește până azi ³⁾.

În cărțile despre Adam ale acestei secte se povestește că, după ce Adam și Eva au fost amăgiți de diavol, animalele le-au devenit ostile. Adam s'a plâns atunci lui Dumnezeu, că fiarele vor să-i sfâșie și că, dacă se va întâmpla aceasta, neamul omenesc se va stinge de pe fața pământului. Dumnezeu, recunoscând că are dreptate, a înfrânat zelul animalelor.

¹⁾ Emil Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, III, p. 396.

²⁾ E. Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, II (ed. 1900) 510—512;

³⁾ D. Albert Hauck, *Realencyklopädie für prot. Theologie und Kirche* XII. Band, Leipzig, 1903, pp. 155—183.

Pe aceste legende de origini disparate, s'a altoit în prototipul redacțiunii din care derivă versiunea noastră, episodul de origine bogomilică, privitor la zăpăsilul încheiat între Adam și Satana. Acest episod cadreează cu concepția dualistă a Bogomililor, după care pământul este creațiunea Satanei, iar Adam și urmașii săi au fost sub stăpânirea Diavolului, până la coborârea Mântuitorului pe pământ.

Dintre toate elementele alcătuitoare ale acestui apocrif, motivul despre zăpăsilul lui Adam cu Satana s'a resfrânt în literatura populară, într'un ciclu bogat de legende. O poveste bucovineană spune că Adam, vroid să are pământul, a fost oprit de Satana, pe motivul că pământul tot este al lui, deoarece «înainte de a fi cum este», el, Satana, «l-a scos din fundul apelor». Adam, văzând că nu este alt chip de scăpare, se învoi să cedeze Diavolului sufletul său și al urmașilor săi. Dracul luă atunci câțiva pumni de țărână, o frământă bine, făcând din ea o cărămidă; și cărămida aceea i-o dete s'o iscălească. «Adam puse degetele pe cărămidă... și contractul fu iscălit». Dracul luă cărămida, o arse bine în foc, până se făcând tare ca piatra, și o ascunse în fundul Iordanului, sub o stâncă. Când Mântuitorul s'a botezat în apele Iordanului, zăpăsilul a fost sfărâmat ¹⁾. Această temă, culeasă din diferite ținuturi românești: Bucovina, Ardeal, Banat, Moldova, are o mulțime de variante. ²⁾ În unele, clauza principală a contractului: pământul—a fost uitată și în locul ei fantezia creatoare a masselor populare a introdus în urzeala legendei, altă motivare. Astfel, în unele localități, se povestește că pricina contractului dintre Adam și Satan a fost nu pământul, ci năzuința lui Adam de a dobândi fericirea (Pamfile, *Povestea lumii de demult*, p. 100); în alte localități: străduința lui Adam de a rupe legăturile incestuoase dintre Diavol și Eva. (*ibidem* p. 93)

¹⁾ Marian, *Sărbătorile la Români* I pp. 217-20.

²⁾ T. Pamfile, *Povestea lumii de demult* pp. 95—98; Pop Reteganul *Povești din popor*, Sibiu, 1895 p. 194; Voronca, *Datinele și credințele poporului român* I, pp. 17—18; Marian, *Sărbătorile la Români* I, pp. 217—20; Marian, *Legendele Maicei Domnului*, 1904, p. 4—6 și P. Henry *Bibliothèque de l'Institut Français des Hautes Études en Roumanie. Melanges*, 1927, București, 1928 pp. 86—92.

Intr'un alt ciclu de legende, nimicirea contractului se datorește nu Mântuitorului, ci Sfântului Ilie și pe această temă primitivă a mântuirii omului din puterea lui Satan, s'a altoit o legendă, menită să explice de ce are omul talpa scobită. Pentru ca să poată distruge zapisul, Dumnezeu a trimis pe Sfântul Ilie, ca să slujască Diavolului. Sfântul l-a slujit cu credință un an; și la capătul anului, a isbutit să smulgă din gura Satanei, taina, prin care lumea va fi răscumpărată: când se va naște fiu din fecioară. Sfântul pornește spre cer, ca să comunice Domnului vestea. Satana, prinzând de veste, se ia după sfânt, îl ajunge aproape de cer și îi smulge cu cangea, o bucățică de carne, din talpa piciorului; de atunci are omul talpa piciorului scobită ¹⁾.

După o altă versiune, când s'a împlinit un an de slujbă, Dracul și Sf. Ilie se duc să se scalde. Cum intră Satana în apă, suflă un vânt strașnic și îngheță repede apa. Diavolul, ca să poată scăpa, rupea ghiața cu gura, dar unde rupea ghiața, creștea îndată papura. Dracul începe să rupă și papura, cu gura,—de atunci are papura nod. Pe când Satana se sbăte să iasă din ghețuri, Sfântul fură zapisul și se înalță la cer ²⁾.

Ceeace a contribuit la răspândirea și popularizarea acestui motiv, contaminat cu altele și prelucrat de imaginația populară, în felurite chipuri, este succesul de care s'a bucurat episodul în chiar lumea cărturarilor noștri.

Încă din veacul al XVI-lea, tema zapisului dintre Adam și Satana se găsește reprezentată în pictura noastră bisericească. Intr'un interesant studiu, apărut de curând ³⁾, d-l P. Henry, a identificat motivul printre frescele biblice, care împodobesc zidurile exterioare ale vechilor mănăstiri bucovinene: Voronețul, Vatra Moldovitei și Sucevița. Scena zapisului — așezată în ciclul scenelor privitoare la geneză — este reprezentată în chipul următor: Adam stă pe un tron și, ținând pe genunchi un rulou desfășurat, își scrie zapisul. În fața lui, stând în picioare, Satana, făcut cu barbă și cu coadă, ține în mâna dreaptă, adus peste umăr, bastonul magic, care simbolizează puterea lui, iar cu stânga întinsă, dictează primului om, condițiile

¹⁾ Ion Creangă, VIII, p. 14.

²⁾ Ion Creangă, III, 39—40.

³⁾ Bibliothèque de l'Institut Français des Hautes Études en Roumanie, Melanges, 1927, pp. 82—92.

pactului. Deasupra acestei scene, se află inscripția lămuritoare: *зде написа адамъ ржкоп[и]саніе* (Aci a scris Adam zapisul). Detaliile, cu care este reprezentată această scenă, corespund într'adevăr cu legendele populare, dar cred, după cele spuse mai sus, spre deosebire de d-l Henry, că zugravul, care lucră foarte probabil după sfatul egumenului și a soborului de călugări, a zugrăvit scena, nu atât după tradițiile populare, cât sub inspirația legendelor care circulau în lumea călugărilor și care își aveau sursa în tradiția literară scrisă.

Cât de mult a impresionat această temă, lumea călugărilor și a preoților noștri de pe vremuri, se vede și din faptul că ea a fost de timpuriu prelucrată într'o poemă, care poartă în msse titlul de: *Cântecul lui Adam* sau în variantele ardelene: *Verșul lui Adam*. Câteva versiuni, dela începutul secolului al XIX-lea, au fost publicate de Gaster, dar poema este mai veche în literatura noastră, fiindcă în Biblioteca Academiei Române, se găsește o versiune, copiată în anul 1760 (vezi mai jos în bibliografie). Poema începe prin a povesti că, după ce Adam a fost isgonit din raiu, a început să are pământul; dar atunci i-a eșit înaintea Satana, care l-a oprit, până ce Adam:

F. 28r. I-au făgăduită să-i deia
Orice va vre elū să ceia.
Atunce Satana au răspunsū
Și cătră Adamū au zisū:

— Eu voiu să ceru dela tine,
Fii ce să vorū naște din tine,
Să fie mie de ascultare
Fiindu aice eu împărat mare.

Atunce Adamū zisă lui,
Vrândū să facă voe lui:

— Dați-voiu a tăi să fie,
Precumū vrei așe să fie;
Numai să mă lași în pace,

28v. Să lucrezū precum îm place.

Iară Satana răspunsă
Și lui Adamū vesel zisă:

— Bine făcuși, fii în pace,
Și lucrează ori ce-ți place;
Insă dă-mī dară zapisū,
Fiindū de a ta mână scris.

Adam, răspunzându i-aū zisū

— Eu nu știu să-ți facū zapis.

Iară Satana răspunsă,
Și lui Adamū așe-i zisă:

— Vino încoace, după mine,
Ca să te învățu eu pre tine;
Și au căutatū niște lutū moale,
Ca olarii cândū facū oale,

29r. Și, făcândū o cărămidă
Netedă, fromosū (*sic*) tocmită,

Zisă lui Adamū să o ia
Să apese palma pre ia;

Deci Adamū palma lui pusă
Și ca o pecete să scrisă.

Și așe Adamū pre fii lui,
Ii vându vrăjmașului,

Dându-i pre ei cu zapisū,
Singurū cu a lui mână scris;

Iară Satana, luându-lū
Acelū zapisū și uscându-lū,

L-au arsu și l-au făcutu tare,
 Ca un lucru scump și mare.
 29v. Și gândie une-lu va pune,
 Ca să-l ascunză mai bine.
 Iară în Palestina este
 O apă mare cu veste,
 Iordanu numele avându,
 Dinu niște munți mari eșind.

Deci acelū zăpis îlū pusă
 Și întru ace apă îlū ascunsă,
 Suptū o piătră mare, lată,
 De malū nu pre depărtată.
 Și o sută de draci strânsă,
 Păzitori, acolo-i pusă,
 In chipū de balauri fiindū,
 Pre nime acolo lăsându.

Poema introduce apoi digresiuni din materialul biblic: despre
 potopul lui Noe, răutatea oamenilor, nașterea Mântuitorului,
 pentru a încheia astfel tema zăpisului:

S'au născutu făr de sămânță
 Hristos, Dumnezeu pre sfântū,
 Cu trupū aice pre pământ,
 Carele vrândū să să boteze,
 Ca lume să o lumineze,
 Au venit la Iordanū,
 Despre ținutulū lui Danū;
 Deci în apă-elū intrândū;
 Icanū să-lū boteze vrând,
 Stătu pre ace piătră mare,
 Care o păzie dracii tare,
 Suptū care piătră era pusū
 Zăpisulū Sătanii ascuns;
 Și vrândū dinū apă să iasă,

Iară piătră să și întorsă.
 Deci bălaurilorū
 Zdrobi capetele lorū,
 Iară acelū zăpis eșindū,
 Pre apă ca o frunză stând,
 Ilū luă Domnulū cu a sa mână
 Și-lū sfărmă totū făină;
 Iară Sătana văzindū
 34r. Atăta rău lui făcând,
 Să minuna cine este:
 Om e au Dumnezeu este,
 De vreme ce-lū vide tare,
 Ca pre Dumnezeu cel mare.
 Ms. 4278 B. A. R.

după care urmează scena ispitirii Domnului de către Satana, în
 pustie, scenă povestită și în Evangeliile canonice, cu deosebire la
 Matei, capitolul IV, versetul 1—12 și Luca, IV, 1—14 (cf și
 Marcu I, 11—12).

Tema isgonirii lui Adam din raiu și jeluirea lui după feri-
 cirea pierdută se regăsește și în cântecele de stea — cântarea 18
 din colecția lui A. Pann — precum și într'un ciclu de colinde
 din noaptea Crăciunului. Aceste cântece religioase nu sunt însă
 numai rămășițe, desprinse din vechea poemă a lui Adam și Eva,
 prelucrate de imaginația masselor populare; în urzeala lor s'au în-
 trețesut motive și versuri și din alte texte religioase, care circulau
 prin Ardealul secolului al XVII-lea — după cum vom arăta
 aceasta în alt loc.

Paralele slave la aceste cântece despre Adam și Eva au fost semnalate după Bezsonov, de către Gaster¹⁾.

Numeroasele urme, pe care le-a lăsat legenda lui Adam și Eva în literatura populară, precum și în vechea pictură religioasă, dovedesc că textul a fost destul de răspândit și citit la noi. El a circulat printre călugării vechilor noastre mănăstiri, la început în limba slavonă; o asemenea versiune slavă, care făcuse parte din biblioteca mănăstirii Mihaiu-Vodă, din București, a fost semnalată de Hașdeu. Este probabil că încă din secolul al XVI-lea, legenda a pătruns în literatura noastră, dat fiind faptul că versiunea din manuscrisul nr. 469, pe care toți cei ce l-au avut în mână îl datează dela începutul secolului al XVII-lea, este o copie de pe un text anterior.

O altă versiune într-o limbă mai curgătoare, cu mici variante de amănunt, ceea ce ne-ar îndemna să admitem o nouă traducere, se păstrează în manuscriptul cu nr. 2183, din Biblioteca Academiei Române. Manuscriptul, fără nume de copist și localitate, datează din secolul al XVIII-lea și se găsește, alături de altă text, care au fost traduse din limba greacă.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMĂNEȘTI: Fragmentul din ms. 469 al Academiei Române, publicat de Dr. M. Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I (1883), pp. 78—80, reprodus și în *Chrestomație română*, I, pp. 63—65, începe dela: «Incălecă Adamu și să duse și află pre Avel ăunghiat». Manuscriptul a fost datat de Dr. M. Gaster: «pe la începutul secolului XVIII (ca. 1600—1625)» în *Rev. p. ist. arh. și fil.*, I, p. 74; în *Chrestomație la scară*: 1600—1650; în text: 1600—1625; datarea este admisă de O. Densusianu în cursul de istoria literaturii române, ținut la Facultatea de litere în 1898 (redactat de Filip Drăgescu), pp. 103—139; Ion Bîanu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești din Biblioteca Academiei Române*, pp. 202—3.

VERSIUNI INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI: Ms. 3813 dela începutul secolului al XVIII-lea, f. 91—101; Titlul: «Începuiu dela Adamu». Altă versiune în ms. 2158 f. 9—12: «Cuvânt pentru Adam și Eva».

Pentru cântecul lui Adam: Gaster, *Revista pentru ist., arh. și filologie*, I, pp. 80—83, după un text de pe la 1800, reprodus și în *Literatura pop. rom.*, pp. 276 și urm., la care se adaugă o variantă după un ms. din posesiunea lui Ar. Densusianu «de pe la începutul secolului nostru». Versiune inedită în *Bibl. Acad. Rom.*, ms. 4278, f. 23 v.—35 r.: «Versul lui Adam de umilintă»

¹⁾ *Literatura populară română* p. 284.

din 1760 (data pe interiorul primei sfoarte). Menționate: N. Drăganu, *Dacoromania*, III, p. 246, no. 18. Broșurica: *Zidirea lumii, Adam și Eva...* după tradiții populare și manuscrise vechi de Ioan Pop Reteganul (I), Piatra-N., 1921, pp. 1—13 cuprinde o refacere a expunerii lui Gaster.

Pentru colindul lui Adam «versul lui Adam» (nr. din colecția I i Anton Pann) cf. și Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II (1883), pp. 321—322: nr. XV; pp. 323—24: nr. XVI; III (1884) pp. 107—108: nr. XIX și XX; N. Drăganu în *Dacoromania* V (1928) p. 505 etc. Colindul se regăsește și în multe alte msse din Biblioteca Academiei Române, dar el nu stă atâta în legătură cu poema «Versul lui Adam de umilință» cât cu alte texte religioase.

VERSIUNI SUD-SLAVE: St. Novakovič, *Примери Књижевности и језика старогa и српско-словенскогa*, ed. III, Belgrad, 1904, pp. 489—494, redacție sârbă din sec. XVII—XVIII; o versiune bulgărească din sec. XVI la Ior. Ivanovu, *Богомилски книги и легенди*. Sofia, 1925, pp. 211—219. O versiune slavă nedeterminată din sec. XVI—XVII, tradusă în limba germană: V. Jagić, *Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen I. Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches (Denkschriften des kaiserl. Akad. der Wissensch. Philos.-Hist. Klasse)*, XLII, 1893; St. Novakovič, *Споменик*, XXIX, Belgrad, p. 42 și urm. ms. sârbesc din prima jumătate a sec. al XIV-lea, copiat după unul bulgăresc; A. Iacimirski', *Славянскія и русскія рукописи Румынскихъ библиотекъ*, p. 843—4, descrie sbornicul bulgăresc în red. moldovenească, menționat și de Hașdeu în *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 181—184. Vezi la Iacimirski' (p. 843) și studiile slave făcute asupra acestui ms.

VERSIUNI RUSEȘTI: Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, t. I, S. Petersburg, 1863, pp. 6—15; I. Porfiriev, *Сборник отдѣленію русскаго языка и словености императорской Академій науки* XVII, I, S. Petersburg, pp. 90—96 și 208—216; A. Pypin în *Памятники старинной русской литературы*, III, S. Petersburg, 1862, pp. 4—7. Dr. Iv. Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis collectus în Monumenta linguae nenon litterarum ukraino-russicarum a collegio archaeographico Societatis Scientiarum Sevčenkianae edita*, L'vov, I, 1896, p. 18—26. Pentru alte msse: A. I. Iacimirski, *Библиографическій обзоръ Апокрифовъ*, I, Petersburg, pp. 76—81.

Texte grecești: Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866, pp. 1—23, sub titlul: *Apocalypsis Mosis*, după patru manuscripte, dintre care unul vechiu aparține secolului al XI-lea; acesta a fost publicat în întregime de Ceriani în *Monumenta sacra et profana*, V (inaccesibilă mie); E. Kautzsch, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, Neudruck 1921, II. Band, Tübingen, 1900, pp. 512—528, în traducere germană, pentru care a utilizat încă două manuscripte grecești din secolul al XV-lea. Msse grecești din muntele Athos, au fost semnalate de Spyrid. P. L. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, I, 1895, N-rele 450 și 2788.

Se cunosc și versiuni etiopene, siriace, arabe, latine, armenesti și copte,

pentru care cf.: E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Leipzig, III, 1909, pp. 397—98.

STUDII: Gaster, *Literatura populară română*, pp. 266—284; Fabricius, *Codex pseud-epigraphus Veteri Testamenti*, I, 1—94, II, 143; Migne, *Dictionnaire des apocriphe*, I, 1856, col. 290—392; Dillman în *Herzogs Real-Encyklopädie*, 2. Aufl., XII, 366 și urm.; Levi în *Revue des études juives*, XVIII, 1889, p. 86—89; C. Fuchs în E. Kautzsch, *Die apocryphen des Alten Testaments*, Tübingen 1900, pp. 506—512. Pentru bibliografie cf. și E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, IV. Aufl. III. Band, pp. 396—399; Prof. Ior. Ivanov, *Богомилски книги и легенди* (publ. de Acad. Bulg.), Sofia, 1925, pp. 207—227 unde se citează și *bibliografia slavă* a chestiunii.

VIII

LITERATURA APOCALIPTICĂ

În marile sbuciumări petrecute pe pământul românesc, cu numeroase invazii de oștiri ungare și polone, turcești și tătărești, cu lupte interne între pretendenții domnești, cu atâtea vechi mănăstiri și cetăți de scaun arse din temelie și reconstruite apoi, prin munca și energia națională, multe din monumentele culturale ale trecutului au pierit.

Împreună cu forma primă a traducerilor din cărțile sfinte, împreună cu manuscriptele autografe ale cronicilor, s'au pierdut și prototipele românești ale legendelor apocrife. Deaceea nu este ușor să străbatem cu gândul peste atâtea veacuri înapoi și, din puținul material ce ne-a ajuns, să înfățișăm într'o icoană clară și veridică începuturile și evoluția acestui gen de literatură.

Se pare că în epoca de înviorare a vieții religioase, în care s'a făcut transpunerea cărților sfinte în limba română și tot în părțile Maramureșului, s'a început și traducerea legendelor religioase apocrife. Indemnul, pornit din Maramureș, s'a întins și în alte centre de veche cultură religioasă și în tot cursul veacului al XVI-lea și al XVII-lea, numărul legendelor apocrife sporește.

În ciclul primelor legende, traduse în limba noastră, se găsesc câteva, care vădesc destul de clară preocuparea de a întări în sufletul poporului, sentimentul religios, îndreptându-i gândul creștinesc, dincolo de această trecătoare viață pământească. Sunt legendele apocaliptice, în care preținșii autori — deobicei un patriarh, un profet sau un apostol — descopere tainele lumii de dincolo de moarte, pe care le-au aflat prin miracolul unei viziuni cerești. Scrise într'un stil bogat în simboluri, menite a spori impresia de mister, dar cu accente pline de energie, cu sfaturi mângâietoare și cu strașnice amenințări, apocalipsele descriu necruțătoarea judecată din urmă, chinurile îngrozitoare pe care le

îndură în lumea cealaltă, în râurile de foc și de smoală înfierbântată ale infernului cei ce și-au trăit viața în păcate precum și veșnica odihnă și fericire, care așteaptă în grădinile înflorite ale raiului, pe cei ce, în lumea pământească, și-au trăit toată viața în cinste și dreptate. Prin natura cuprinsului aceste «memento mori», pline de colorit, au sguduit adânc sufletul popular și au lăsat urme, care dăinuiesc până astăzi.

În Codicele Sturdzan, se găsesc trei asemenea texte: *Apocalipsul apostolului Pavel*, *Călătoria Maicii Domnului la iad* și *Moartea lui Avraam*. Dintre acestea, primele două sunt mai vechi și fac parte din manuscriptul, care, copiat în părțile de S.-E. ale Ardealului pe la jumătatea secolului al XVI-lea, fusese achiziționat de Popa Grigore din satul Măhaci; ultimul text — *Moartea lui Avraam* — a fost copiat de către Popa Grigore însuși. Cam din aceeași epocă datează un al patrulea apocalips — al *Sfântului Ioan Bogoslovul*, aflat într'un codice, copiat în Ardeal. Alături de aceste texte se poate așeza prin indentitatea tendințelor și înrudirea de cuprins: *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos* sau *Legenda Duminicei*.

APOCALIPSUL APOSTOLULUI PAVEL

Apocalipsul apostolului Pavel a fost plăsmuit în secolul al IV-lea, spre a lumina pasajul obscur din scrisoarea către Corintieni (II, 12), în care apostolul, făcând aluzie la celebra viziune din valea Damascului, care l-a convertit dintr'odată către creștinism, spune textual că: «a fost răpit la al treilea cer și că a auzit și văzut lucruri pe care nici un om nu le-a auzit și văzut». Apocalipsul, pretinzând că vine dela apostolul Pavel, vrea să ne desvăluie tainele, pe care apostolul le-ar fi văzut în călătoria lui peste hotarele acestei lumi. Scopul este însă să moralizeze, descriind în colori vii, contrastul dintre cele două tărâmură între care se sbate sufletul omenesc după moarte: raiul cu grădinile lui idilice și cetatea de pietre scumpe, mai strălucitoare decât aurul și argintul, de o parte, de alta iadul cu veșnicul întunec și râurile de foc și de smoală.

După cercetările istoricilor literaturii creștine, apocriful a fost plăsmuit în secolul al IV-lea. Chiar în cuprinsul textului, găsim puncte de sprijin pentru datarea și localizarea lui. În introducerea celor mai vechi recenzii, ni se spune că apocalipsul eră închis într'o capsă de marmură, îngropată în preajma casei din Tarsus, în care, după cum se știe, locuise odinioară apostolul. El a fost găsit și desgropat după arătările unui înger, pe vremea împăratului Theodosiu; prin mijlocirea arhontelui, a fost trimis în Constantinopol, împăratului Theodosiu, care la rândul său l-a trimis în cetatea cea sfântă a Erusalimului. Din aceste date inițiale, pe care ni le dă plăsmuitorul apocrifului, se poate întrezări că localitatea, din care textul a fost pus în circulație, este Erusalimul și că epoca, în care a fost pus în circulație, este domnia lui Theodosie (379—395), sau în orice caz o epocă în care amintirea împăratului eră încă vie în sufletul poporului.

■ In scrierile patristice, apare menționat pentru întâiaș dată în secolul al V-lea. Sf. Augustin, într'o omilie din anul 416, îl pomeneste în următorul pasaj: «Un șarlatan a fabricat într'o înaltă nebunească semeție un apocalips al lui Paul, care nu este recunoscut de către bisericile cumpătate și este plin de nu știu câte fabule». In aceeaș epocă, eră foarte răspândit în Asia Mică. Sezomenus ne spune (la anul 440), că eră cetit în Asia de mulți preoți, pe când cel canonic, al lui Ioan, eră necunoscut.

Apocalipsul Apostolului Pavel a fost unul din apocrifele cele mai răspândite la toate popoarele și ni s'a transmis în o mulțime de redacțiuni siriace, coptice, arabe, slave și latine. In special, în evul mediu occidental, a fost mult răspândit și gustat, fiind tradus și prelucrat în toate limbile romanice și germanice. El a fost, după cercetătorii lui Dante, una din sursele Divinei Comedii. Autorul Apocalipsului a dovedit într'adevăr, după cum o afirmă și Bardenhewer, unul din cei mai buni cunoscători ai literaturii creștine, «o fecundă imaginație și un însemnat dar de creație», dar redacțiunea românească este în așa fel mutilată, încât din ea nu se poate înțelege nimic din sensul acestei creații apocrife. Pentru înțelegerea textului, trebuie să ne referim la prototipul grecesc.

In redacțiunea greacă, după episodul introductiv, în care se povestește chipul miraculos în care a fost descoperit apocalipsul și care episod este redactat astfel, încât să lase impresia că a fost adăogat ulterior, de către cei ce l-au găsit, urmează partea presupusă că a fost scrisă de către apostolul însuș, cu cuvintele: «*S'a auzit glasul Domnului, zicând către mine*». Apostolul, luând astfel cuvântul, începe prin a povesti: cum glasul divin îl sfătuiește să îndemne omenirea la pocăință, căci soarele și luna, stelele și marea, îngrozite de răutățile oamenilor, cer răsbunare. Deaceea apostolul îndeamnă pe oameni să se întoarcă spre Domnul, care nu se îndură încă să prăpădească lumea. Ei sunt datori să preamărească necontenit pe Dumnezeu, dar mai ales în asfințitul soarelui, când îngerii, voioși sau întristați, aduc înaintea Tatălui ceresc, faptele săvârșite de sufletele ce le-au fost încredințate spre pază.

După acest prolog — în care se vădesc intențiile moralizatoare ale autorului — urmează revelațiunea apocaliptică a apostolului

asupra peripețiilor sufletului omenesc după moarte, până la locașurile de veșnică odihnă sau osândă. Apostolul povestește mai departe, cum i s'a arătat un înger, cerându-i să-l urmeze, ca să vadă locurile unde sălășluiesc sufletele celor drepecți. În drum însă, prin imensitatea cuprinsurilor cerești, apostolul zărește într'un loc, niște puteri (*ἐξουσία*) mari și înspăimântătoare, pline de mânie, din gura cărora picurau flăcări de foc — erau duhurile care vor fi trimese în ziua judecării din urmă, ca să ridice sufletele celor păcătoși. Într'o altă parte a văzduhului, se aflau îngerii ce vor fi trimesi în ziua de apoi, ca să ridice sufletele celor drepecți, cu fețele strălucitoare ca soarele, încinși cu brâne de aur, purtând în mâini cununi. Impresionat de aceste vedenii, apostolul dorește să afle, dacă omul își cunoaște ceasul morții și mai ales, în ce chip sufletul părăsește lumea. Atunci, îngerul îi îndreaptă privirile spre pământ, unde Sf. Pavel are prilejul să vadă cum se desparte de trup, sufletele celor cari au făcut pe lume numai fapte bune, precum și ale celor cari au trăit numai în păcate.

După aceste incidente, apostolul călăuzit de înger, ajunge la niște porți de aur, prin care intră în locașul în care sălășluiau sufletele fericicilor. La intrare, întâlnește pe Enoh, plângând că oamenii nu împlinesc voia Domnului, pentru a se bucura de bunătățile hărăzite lor pe lumea cealaltă; din țara fericicilor, trecând peste un râu, ajunge în țara plină de lumină a celor blajini și de acolo la țărmurile aheronice, de unde se zăria o cetate mai strălucitoare decât aurul și argintul. Eră cetatea Domnului. La intrare, în cetate, sub pomi înalți, fără fructe, se odihniau mândrii asceți. În prima parte a cetății, întâlnește pe profeți, cari-l salută cu cuvintele: «Bucură-te Paule, iubitul lui Dumnezeu»; în a doua întâlnește pe copiii uciși de Irod, în numele Domnului; într'alt loc pe Avraam, Isac și Iacov; într'altă parte, pe țărmoni cu măslini, cântau fericici cei ce și-au închinat vieața Domnului. În mijlocul cetății, se înălța un altar mare, lângă care David, strălucitor ca soarele, cu citara și psaltirea în mână, cântă psalmi de răsună întreaga cetate.

Dela cetatea Domnului, apostolul, trecând peste țărmurile aheronice, peste țara binelui (*τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς*), peste oceanul care sprijină firmamentul cerului, este călăuzit spre locurile unde-și făceau osândă veșnică cei păcătoși. Aci, Pavel vede mulți oameni și femei, cufundate într'un râu de foc, înfierbântat, după greutatea

păcatelor: unii până la genunchi, alții până la mijloc, alții până la creștet. Într'un al doilea foc, sunt osândiți hoții, calomniatorii și falșii acuzatori. Într'un al treilea, se sbat, mâncați de viermi, preoții, episcopii și diaconii, cari nu și-au împlinit misiunea față de Dumnezeu. Mai departe, se chinuiau, spânzurați de limbă, pe un zid înroșit în foc, ceice au clevetit biserica. Și treptat cu înaintarea apostolului în cuprinsul întunerecului celui veșnic, urmează descrierea muncilor la care sunt osândiți diferitele grupe de păcătoși. Cei ce au pălăvrit în biserică trebuie să-și sfârâme ei înșiși dinții; cămătarii sunt mâncați de viermi; fetele, cari nu și-au ascultat părinții, sunt spânzurate; într'un puț, pecetluit cu șapte peceti, din care se mprăstie o duhoare înăbușitoare, se muncesc ceice nu au venerat pe sfânta Fecioară și nu au crezut că pâinea și vinul euharistiei sunt trupul și sângele Domnului. La vederea apostolului, cei chinuiți se roagă cu toții de iertare. Dumnezeu, înduplecat de rugămintea lui Pavel și a îngerilor, îngăduie celor păcătoși, ca timp de odihnă, ziua învierii Domnului.

Această revelație apocaliptică a Apostolului Pavel este dar o adevărată dramă eshatologică, care, în prototipul grecesc, este alcătuită din trei mari acte: primul în care apostolul, călătorind spre locurile de veșnică odihnă, este martor pe această lume la ieșirea din trup a sufletelor celor drepti și a celor păcătoși; al doilea în care apostolul cercetează, în tovărășia îngerului, locul de răsplată al celor drepti și al treilea: scoborîrea în infern, unde se văd muncile la care sunt chinuite sufletele celor păcătoși.

În ce raporturi se află versiunea românească față de prototipul grecesc?

Versiunea din Codicele Sturdzanus este incompletă, căci după pagina 24 este o lacună. Redacțiunea din Codicele Sturdzanus s'a mai păstrat însă în alte două texte: unul într'un codice de pe la sfârșitul sec. XVI sau începutul celui de al XVII, Codicele Martianus; altul în Codicele Teodorescu de pe la jumătatea sec. al XVII-lea.

Cu ajutorul acestor două recenzii, se poate completa lacuna din Codicele Sturdzan, care este mai mare decât credeă Hașdeu: Hașdeu credeă că lipsește o foaie; în realitate s'au pierdut «mai bine de șase foi».

Alăturarea redacțiunii românești din Codicele Sturdzanus, întregită în lacunele sale prin versiunea din Codicele Martian, (cod. Teodorescu este o copie fidelă de pe cod. Martian), scoate la lumină o sumă de lacune, omisiuni și dislocări de text.

În general, redacțiunea românească nu se caracterizează, cum simplificase lucrurile Hașdeu și Gaster, prin înfățișarea primului act din această dramă eshatologică. Ea face impresia unei versiuni adânc alterate în structura ei. Din redacțiunea românească lipsește partea introductivă, în care ni se destăinuie împrejurările în care a fost descoperit, într'o capsă de marmură, apocalipsul; lipsește deasemenea partea, în care apostolul povestește cum natura întregă se plânge Domnului, de răutatea oamenilor.

Textul din Codex Sturdzanus începe cu sfatul către frații creștini de a blagoslovi pe Dumnezeu, căci în toate zilele, la apusul soarelui, îngerii oamenilor aduc înaintea Domnului, faptele acestora. Duhul sfânt iese înaintea lor și, mirându-se de sarcinile ușoare pe care le aduc îngerii, cari vin dela cei ce s'au lepădat de bunătățile lumii și trăesc retrași în pustiuri, ori dela cei ce sunt uciși pentru credința lor, îi îndeamnă să stea mai departe, în toate ceasurile, lângă drept credincioșii, fiindcă pentru ei este gătit în viața cea veșnică, loc de veselie. După îngerii ce vin dela oamenii cei drepti, sosesc, ponosiți și încovoiați de povară, îngerii celor ce trăesc numai în strămbătăți, pe care însă Duhul Sfânt îi trimete să slujească și ei mai departe, sufletele ce le-au fost încredințate, până ce acestea se vor întoarce la calea cea dreaptă.

După acest cadru epic, povestirea se întrerupe prin intervenția directă a Apostolului:

«Vedeți fii oaminilor că tot omul ce lucră pre pământu, ei aducu îngerii în ceru înaintea lu Hs. la scaunul tătălu... toate faptele și toate ascunsurile, au bune, au réle... Căci iată eu Pavelu întru duhul svântu așa vădzuu. Iară elu-mi grăi îngerul celace mă purta: pasă după mine, Pavele, să-ți aratū loculū svințiloru».

Dar despre acest locaș al sfinților, care în prototipul grecesc este descris în strălucitoare culori idilice, redacția slavonă și—după ea și cea românească—ne spune numai că a văzut acolo «sădurile raiului și pométele raiului și că era acolo viața cea ce ochi de om nu vădu și inimă de om nu poate gândi cu gândulū; ce găteadză Dumnedzeu celuia ce iubéște pre elū și înblă pre porunca lui».

După aceasta, urmează pogorîrea sub pământ, unde este întunecul și iadul; dar și descrierea infernului este redusă cu totul în redacțiunea românească. Se amintește numai chinurile celor osândiți să fie mâncați de viermi neadormiți, cu câte două capete și de muncile impuse fetelor care nu au ascultat sfaturile părinților.

Fiindcă Apostolul, mișcat de cele văzute, plânge chinurile «rodului» omenesc, îngerul îl poartă pe «suptă ceriu», unde văzu «pe Satan cu puterile lui; lupte și răskoale, dracii sufletelor, pismașe, clevetitoare, mânioase și viclene». Deasupra, în cer, se vedeau îngerii oamenilor drepți, cu fețele luminate ca soarele, închinși cu brăie de aur.

Apostolul, dorind să afle în ce chip ies din această lume sufletele oamenilor, îngerul îi îndreaptă privirea spre pământ, unde tocmai se vede cum își dă sufletul un om drept. Ingerii Domnului și trimeșii Satanei cercetau cu grije, toate faptele săvârșite de el, care fapte steteau la acel ceas adunate în jurul lui. Ingerii păzesc sufletul până iese din trup; apoi, luându-l binișor, îi grăesc de trei ori: «Suflete cunoaște-ți trupul tău de unde ai eșit...». Și luând sufletul din trup, îngerii îl sărută și îl duc spre cer, unde îi iese întru întâmpinare Duhul sfânt. Dracii, cari stăteau de o parte la cercetarea faptelor, tânguindu-se că pierd un suflet, grăesc: «O cu câtă slavă te-ai împodobit suflete, cu adevăr că fugiai de noi»; pe când sufletul, intrând pe poarta cerului, le răspunde: «De ocarele voastre fugii și cu puterea lui Hristos mă îngrădii».

Aci se întrerupe din nou povestirea:

«Așa mă purtă îngerul și-mi arată de să știți toți că nu lasă Dumnezeu șerbii și slugile sale în ponosul necuraților». Și cu sfatul apostolului către «frații mei prea iubiți» ca să pună în inimile lor frica lui Dumnezeu se mântue versiunea românească.

În rezumat, redacțiunea românească se caracterizează prin următoarele note distinctive:

1. Episodul călătoriei apostolului la raiu și acela al scoborîrii în infern, care alcătuiesc miezul apocalipsului în redacția bizantină, au fost în redacțiunea românească nu suprimate, ci dislocate și reduse. 2. Singura parte, care s'a conservat mai bine în redacțiunea românească, este prima: călătoria apostolului prin cuprinsurile cerești până la porțile de aur ale raiului; — dar și această parte a suferit transformări însemnate: partea introductivă cu arătarea

împrejurărilor în care s'a descoperit apocalipsul lipsește și tot astfel lipsește și ultimul episod al călătoriei spre raiu: părăsirea trupului de către sufletul celui păcătos. Această primă parte, păstrată lacunar în redacțiunea românească, a fost apoi tăiată în două, pentru a se intercală, în mod cu totul arbitrar și nelogic, la mijloc, câteva cuvinte despre călătoria la raiu și scoborîrea în iad.

Această comparațiune de texte, făcută mai sus, ne înlesnește să fixăm locul versiunii românești în cadrul textelor slave.

Polivka, care a studiat raporturile dintre textele slave ¹⁾, le clasează în două grupe: una care înfățișează versiunea completă a Apocalipsului, așa cum este reprezentată printr'un manuscript rusesc din secolul al XV-lea, publicat de Tihonravov; o a doua care înfățișează o versiune prescurtată și care este reprezentată prin manuscripte sud-slave: unul sârbesc din secolul al XV-lea; un altul tot sârbesc imprimat, în 1520, la Veneția și un al treilea bulgăresc.

Manuscriptele sud-slave consună însă cu textul rusesc din veacul al XV-lea și impun ipoteza că toate au la baza lor un original sud-slav pierdut, din care derivă, de o parte versiunea rusească dezvoltată, de altă parte versiunile sârbești și bulgărești prescurtate. Prototipul pierdut, judecând după unele particularități de limbă ale versiunii rusești, trebuie să fi fost destul de vechiu.

Textul românesc din Codex Sturdzanus derivă din versiunea sârbească prescurtată și urmează deaproape textul publicat de tipograful Božidar Vuković în Veneția, la 1520. Acest text a fost adăogat de Hașdeu, în paralelă, la versiunea românească din Codex Sturdzanus.

Apocalipsul Apostolului Pavel nu poate fi pus însă, după cum se crede în genere la noi, dela Hașdeu și Gaster, în legătură cu mișcarea bogomilică. Intinsa lui circulație în toate literaturile Orientului, precum și în cele romanice și germanice, cât și numeroasele prelucrări în versuri din Occidentul medieval, dovedesc că el a fost transmis prin mâini ortodoxe sau catolice, care nu aveau nimic comun cu ereziile. Dealtfel în cuprinsul apocalipsului se găsesc idei care vin în contradicție evidentă cu dogmele

¹⁾ *Archiv für slavische Philologie*. XVI (1894), pp. 611—617.

fundamentale ale bogomilismului. Astfel, am văzut în capitolul III — și lucrul e precis stabilit prin izvoare documentare (Zigabinos în Migne, *Patrologia graeca*, CXXX, col. 1318, § 22, Torquemada XLIV v.) — că Bogomilii ca și Albigenzii nu admiteau învierea trupului, pe care-l considerau ca opera Satanei. În Apocalipsul Apostolului Pavel este însă un pasaj în care, după ce se povestește cum îngerii au luat sufletul omului drept din trup, urmează textual «de trei ori grăiră lui: suflete, cunoaște-ți trupul tău de unde ai eșit, destoinică ești și iară te veri întoarce în trupul tău la dzuă de înviere, de să primești ce ți-e gătită cu toții direpții». Bogomilii disprețuiau, după cum s'a arătat în capitolul III, *crucea* (cf. Zigabinos, Migne, *Patr. gr.* CXXX, col. 1311, § 15; Torquemada, XXII v.) pe care o considerau ca o uneltă cu care Satanail a chinuit pe Mântuitorul. În Apocalips se găsește un pasaj în care se vede sentimentul de venerație pentru *cruce*. Ingerii, cari aduc păcatele înaintea Sfântului Duh, lămuresc că «sufletele», ce le-au fost încredințate, «calcă porunca ta... și cruce o țină în mâinile sale, iară din rostul lor grăeștia diavolul».

Punctele de contact între Apocalipsul Apostolului Pavel și folklorul nostru sunt puține. Credința că fiecare suflet este încredințat pe lumea aceasta în paza unui înger, a fost notată și de culegătorii noștri de material popular ¹⁾.

Apocalipsul Apostolului Pavel a fost mai puțin răspândit în literatura noastră veche decât alte legende similare. Aceasta se datorează, în parte formei mutilate, lipsită de claritate, cu care textul a intrat în literatura noastră; în parte însă și faptului că destăinuirile despre limanurile de dincolo de moarte se găsesc și în alte viziuni apocaliptice. Din ciclul acestor viziuni, cea mai interesantă, dintre cele care descriu în culori vii și impresionante muncile din infern, este: *Călătoria Maicii Domnului la iad*.

BIBLIOGRAFIE. — TEXTE ROMÂNEȘTI: a) Editate: 1. Hașdeu, *Cuvente den Bătrâni*, II, p. 415—425: textul copiat de Popa Grigore din Măhăciu, cu versiunea slavă a lui Novakovič în josul paginei (titlul: *Cuvântul svântului Pavel Apostol de eșirea sufletelor*). 2. N. Dragăanu, *Două manu-*

¹⁾ Vezi materialul adunat de Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I. (Academia Română, Din vieța sufletească a pop. rom. XIX) pp. 29 și urm.

scripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Martian, p. 208—212: *слова старого апѣла въ исходѣ дшвенѣма* *Cuvântul svântului Pavelu Apostol de eșiré sufleteloră din codicele Teodorescu.*

Menționte: 1. Un ms. de pe la 1750 «care se apropie oareșcum mai mult de redacțiunea slavonă cea lungă și de cea siriacă, dar cu toate acestea nu se poate tăgădui că și de acele se deosebește în mod foarte caracteristic» în Gaster, *Literatura populară română*, p. 360—361; 2. Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi. Codicele dela Cohalm* 1592, Iași 1925, p. 17. Titlul: *Învățătura și arătarea sfântului și marelui apostol Pavel dintru eșitul sufletului*. Nemenționat: ms. 4928 Bibl. Acad. Rom. f. 222, v.—225 sec. XVII.

TEXTE SLAVONEȘTI. *Sud-slave:* S. Novakovič, *Примери књижевности и језика старог и српско-словенскога*, pp. 440—443, după codicele tipărit la Veneția, în 1520, de Božidar Vukovič; acelaș text reprodus și de Hașdeu în *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 415—425, în paralelă cu versiunea românească din Codex Sturdzanus; G. Polivka, *Starine*, XXI (1899), pp. 218—220 după un ms. sârbesc din sec. al XVII-lea.

S. Novakovič, *Starine*, VI (1873), p. 39-45, fragm. după un ms. bulgăresc din «veacurile trecute»; Jagič, *Starine*, IX (1877), pp. 151 și urm., după un text bulgăresc din întâia jumătate a sec. al XVII-lea.

Rusești: N. Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*. S. Petersburg, 1863, II, pp. 40—58, după un ms. rusesc din sec. al XV-lea, păstrat în catedrala Sfintei Sofii, din Novgorod; Рурин, *Ложные и отреченные книги русской старины*, S. Petersburg, 1882, III, 129-131, 132-133.

TEXTE GRECEȘTI: C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866, pp. 34—69 după două ms.: unul din sec. al XIII-lea, altul din sec. al XV-lea. *Text latinesc:* Montague Rhodes James, *Apocrypha anecdota*, Cambridge, 1893 (în colecția, *Texts and Studies*, edited by J. A. Robinson, vol. 2, n. 3, pp. 1—42), după un ms. din sec. al VIII-lea, foarte prețios pentru reconstruirea prototipului. Textul se încheie cu o nouă călătorie a apostolului la raiu.

Pentru versiuni siriace, armenesti, copte și arabe, vezi: Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, I, pp. 619—620.

Studii: H. Brandes, *Visio S. Pauli*, Hale, 1885. Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, Oxford, 1926, pp. 525-555. Pentru clasarea materialului slav: G. Polivka în *Archiv für slavische Philologie*, XVI (1894), 611—617.

Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 405—614; Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, pp. 357—361.

X

APOCALIPSUL MAICII DOMNULUI

Legenda a fost copiată pe la 1580 și poartă în Codex Sturdzanus titlul: *«Cuvântu de înblare pre la munci: sfânta Maria voia să vadză cum se muncescu rodulū creștinescu. Otče blagoslovi...»* (= Părinte binecuvintează). Prototipul românesc al acestui text s'a pierdut; dar el fusese tradus din limba slavă, cum de altfel o dovedește chiar titlul: *Imblare pre la munci* = *хожденіе по мѣстамъ*.

In linii mari, subiectul este acesta:

Maica Domnului, voind să vadă muncile la care este chinuit pre lumea cealaltă neamul omenesc, se urcă pe «măgura Eleonului» (muntele Măslinilor) și se rugă fiului său să-i trimeată spre călăuză pe arhanghelul Mihail. Fiul îi ascultă rugămintea și într'acel ceas se scoborî din cer, arhanghelul cu 400 de îngeri, cari conduseră pe Maica Precista și-i deschiseră iadul despre Apus.

Aci, ca și în infernul lui Dante, răsbăteau din adâncimi vaete și plângeri, dar Prea Curata nu putea zări nimic din pricina întunerecului gros care învăluia muncile. Ingerul, care străjuia partea aceea a iadului, lămurește că, după «legea Tatălui nevăzut», păcătoșii nu trebuie să vază lumina până la judecata de veci. Sfânta Fecioară, ridicând ochii către cer, se rugă Tatălui, Fiului și Sfântului Duh, să-i îngăduie a vedea munca; și atunci, împrăștiindu-se întunerecul, văzu Maica Domnului grămadit norod mult și auzi plângere mare. Induioșată de sbuciumul celor ce se chinuiau, lăcrămă prea Sfânta și-i întrebă: «o mișeilor ce ați lucrat?» Dar ei nu distingeau bine glasul și nu puteau privi în sus, căci se munciau de veacuri și fierbea smoala peste ei. Apostolul lămurește că acolo, în râurile de smoală, se chinuesc cei ce n'au crezut în Sfânta Troiță, nici că dintr'însa s'a născut Mântuitorul. Maria,

îndurerată de cele văzute, poruncește să cadă întunerecul peste cei păcătoși și porni mai departe.

Arhanghelul Mihail cu cei 400 de îngeri conduc pe Sfânta Maria spre «amiază zi», unde eră «un râu de foc și eră într'însul mult norod bărbați și muieri» unii ardeau până în brâu, alții ardeau până în piept; alții erau acoperiți până în creștet. Scufundările în adâncimile râului de foc corespund diferitelor grade de păcate: până la brâu ard cei ce n'au ascultat de părinți și au fost blestemați; cei destrăbalați se mistuesc în flăcări până la piept; până la creștet ard femeile și fetele care și-au omorât copiii.

Munci grozave se aflau însă în partea de apus a iadului. Aci Maica Domnului vede pe un nor de flăcări întinse paturi în pară de foc, pe care se chinuiau cei ce nu s'au sculat de dimineată, să se ducă în sfânta Duminică, la biserică; mai departe, pe niște scaune de foc, se munciau cei ce nu s'au sculat înaintea preotului, când vine dela biserica Domnului; într'alt loc se sbuciumau, spânzurați de unghii cu limba legată în pară de foc, cei ce au hulit pe slujitorii altarului.

Locuri rezervate în această parte a infernului au preoții și călugării: preoții «ceice n'au păzit când au zdrobit trupul și sângele Domnului și au lăsat să le cază jos printre degete, fărime ca stelele luminate» sau «cei ce au învățat pe alții porunca lui Dumnezeu, dar ei n'au păzit-o». Alături de aceștia, într'un compartiment vecin se chinuiau călugării și călugărițele care au purtat pe pământ chip îngeresc, dar au trăit în destrăbălare. Mai greu decât toți însă — spânzurate de unghii, mistuite de foc, mâncate de fiare — se munciau preotesele, care s'au căsătorit după moartea preoților. Muncile cele mai grozave erau însă în stânga. Acolo, într'un râu de foc, în smoală clocotindă, ce sfârșiă ca marea înfuriată, mâncați de viermi neadormiți, se sbăteau Ovreii, cari au răstignit pe Domnul Hristos, ceice s'au lepădat de sfânta cruce, precum și ceice au trăit în desfrânare.

Ingrozită de chinurile văzute, Maica Domnului, luând cu sine pe arhanghelul Mihail și pe îngeri, se urcă spre cer, cad la picioarele Mântuitorului și, cu multe rugăciuni, isbutesc să capete o rază de îndurare pentru cei păcătoși: din Vinerea Mare a Paștelui până în Duminica tuturor sfinților vor locui în raiu, după aceea vor merge iarăși în munci.

Acest apocrif a fost plăsmuit probabil în secolul al X-lea, când s'a statornicit în biserica ortodoxă cultul Sfintei Fecioare. Tema — scoborîrea unei divinități sau a unui erou în infern — eră o temă cunoscută literaturilor vechi (călătoria lui Ulise în infern din Odiseia, cântul X, a lui Eneea din Eneida c.) și în special celei ebraice (Ascensiunea lui Isaia, a lui Enoh); dar autorul călătoriei Maicii Domnului la iad a avut dinainte ca model: Apocalipsul Apostolului Pavel. În partea finală a acestui apocalips, se găsește în linii mari, tot materialul din care a fost construită «Călătoria Maicii Domnului». Astfel, precum în Apocalipsul lui Pavel, apostolul este condus în întunerecul cel veșnic de către un înger; tot astfel în *Călătorie*, Maica Domnului este călăuzită de Arhanghelul Mihail. Zugrăvirea infernului înfățișează în ambele apocalipse câteva surprinzătoare detalii comune de munci și grupe de păcătoși, precum: râul de foc în care sunt cufundați bărbați și femei, unii până la genuchi, alții până la mijloc, alții până la creștet; diferitele adâncimi ale cufundării, corespunzând diferitelor grade de pedepsire a celor vițioși; sau chipul cum sunt pedepsiți diaconii, preoții și episcopii, cari nu și-au împlinit misiunea: mâncați de viermi și mistuiți de flăcări; ori fetele care nu și-au ascultat părinții și au păcătuit. În sfârșit în partea finală a ambelor apocalipse, păcătoșii cer îndurare pentru păcatele lor. Induiosați, Apostolul Pavel într'o parte, Maica Domnului în cealaltă, se roagă Domnului cu apostolii și îngerii. Dumnezeu, înduplecat, îngăduie păcătoșilor ca timp de odihnă, ziua Invierii Domnului (în «Călătorie» răstimpul dela Vinerea Mare a Paștelui până la Dumineca tuturor Sfinților).

Ideile fundamentale ale Călătoriei Maicii Domnului la iad vin în contradicție evidentă cu ideile principale ale doctrinei bogomilice, așa după cum le putem reconstitui din concordanța tuturor izvoarelor (Eftimie Zigabinos, Torquemada¹).

Astfel Bogomilii respingeau, după cum am văzut, vechiul Testament, pe care-l considerau ca operă a Satanei²), pe când în Călătoria Maicii Domnului la iad este destul de clar exprimată ideia ortodoxă, care pune în legătură vechiul Testament cu Evanghelia.

¹) Vezi pentru titlul complet al izvoarelor și edițiilor mai sus, pagina 32.

²) *Migne, Patr. gr. CXXX*, col. 1291 § 1; *Torquemada, Symbolum*., VII.

În partea finală a legendei, Mântuitorul însuș răspunde Maicii Sale, care se rugă pentru păcătoși: «N'au înblatū pré le-gea lui Moisi prorocii și pre evanghelia mea».

Bogomilii credeau că trupul omului este creațiunea lui Satanail și că numai sufletul i-a fost hărăzit de Dumnezeu ¹⁾. În Călătorie, apare concepția biblică despre creațiune: «că feciū Adam în chipul meu și nu putiū răbda faptul mâinilor mele să-l munască diavolul». Bogomilii disprețuiau crucea pe care a fost chinuit Mântuitorul ²⁾; în Călătorie, crucea este amintită ca un obiect de venerație și ceice au nesocotit-o, sunt chinuiți într'un râu de foc, în care clocotește smoala. Bogomilii respingeau împărțășania cu pâine și vin, pe care o considerau, după cum ne încredințează Zygabene, ca «un sacrificiu adus demonilor cari locuiesc în temple» ³⁾. În Călătorie este un pasagiu în care misterul euharistiei este învăluit în aureola divină. În partea de apus a infernului, unde se află muncile cele mai grozave, se chinuesc spânzurați de unghii și mistuiți de flăcări: popii... cari «cându z drobescu trupul lui Hristos și cinstitul singele lui... n'au pădzitu, ce'u cădzut fărâme gosu ca stelele luminate; și de frica acea ceriul să înalță suptu piçoarele lui Hristos și să cutremură, iară ei n'au înțelesu; dereptu acea să muncescu așa». Bogomilii propovăduiau dogma celibatului ⁴⁾. În Călătorie, nu numai că nu este combătută căsătoria, dar ea este îngăduită chiar preoților, deoarece sunt chinuite «preotesele celé ce după morte popilor, iale s'au căsătorit».

Călătoria Maicii Domnului la iad a pornit din cercurile ortodoxe și a fost probabil plăsmuită de către un cleric, cu intenția de a moraliza. Ceeace ne îndreptățește în această părere sunt numeroasele pasagii în care autorul se străduiește să inspire respectul maselor față de preot și biserică. Astfel în această sumbră descriere a iadului, ceice nu s'au sculat dinaintea preotului, când vine la biserică, sunt chinuiți a sta pe scaune de foc; ceice au hulit pe slujitorii bisericii sunt spânzurați de limbă și mistuiți în flăcări. Nu

¹⁾ Migne, *Patr. gr.* CXXX, col. 1298; § 7.

²⁾ Migne, col. 1310—11, § 14; *Torquemada* XXII veritas.

³⁾ Migne, col. 1314, § 17; *Torquemada* XXXVI.

⁴⁾ Migne, col. 1326, § 39: Βεβαιωῦντες δὲ τὸ δόγμα τῆς ἀγαμίας; *Torquemada* XL veritas.

lipsește nici grija de a reaminti preoteselor, care se recăsătoresc după moartea preotului, chinurile ce le așteaptă pe lumea cealaltă. În sfârșit tot numai un cleric, preocupat de îndatoriri profesionale, se putea gândi la muncile ce trebuiesc impuse în veșnicul întunec, preoților cari n'au păzit sfințenia euharistiei (ci au lăsat să cadă «fărâme ȝos»), când zdrobescu trupul lui Hristos și cinstit sângele lui; precum și la necesitatea de a reaminti cinului călugăresc, episcopilor și vlădicilor, datoriile lor pe lumea aceasta.

De altfel apocalipsul este foarte răspândit nu numai la Slavii sud-dunăreni, ci și la Greci, unde se tipărește și azi ca o carte poporană. În literatura noastră a pătruns de mai multe ori.

În afară de traducerea din secolul al XVI-lea, păstrată în Codex Sturdzanus, s'a mai făcut o alta după o redacție diferită, probabil grecească. În colecția din Biblioteca Academiei Române, se află o serie destul de numeroasă de manuscrise (a se vedea mai jos bibliografia), care descind dintr'un prototip, ce nu se urcă mai sus de secolul al XVII-lea. Toate textele din această grupă înfățișează o versiune mai dezvoltată în partea finală, unde, după călătoria în iad, este adăogată o călătorie la raiu. Acest ultim episod este însă povestit mai sumar astfel:

După ce Maica Domnului a obținut dela Mântuitor îngăduința ca păcătoșii să petreacă în raiu, dela Paște până la înălțare, se auzi glas din cer, zicând: «Luați pre maica mea și o duceți în raiu». Ingerii luară atunci pre Precista și o duseră în raiu, unde văzu «Prea cinstita bucurie și răpaos» locul hărăzit celor cărora «le-au fost urite bucatele nedrepte și vrăjbele și toate lăcomiile și care nu ș'au învățat gura lor a grăi pe altul de rău». Acest ultim episod se găsește și în textul grecesc, publicat în traducere românească de Erbiceanu, în *Biserica Ortodoxă* XXVIII (1904—5), pp. 767—777.

Pornit din lumea clerului, cu tendința de a înălța moralul poporului și de a inspira respectul pentru preot și biserică, această viziune a muncilor iadului a avut o întinsă răspândire și stă în corelație cu pictura religioasă. În pridvorul multor mănăstiri și

biserici: la m-rea Horez, în bisericile Sf. Gheorghe și Șubești din Câmpulung, în bisericile din satele — Doicești, Pietroșița din (jud. Dâmbovița) etc. — se găsește zugrăvită scena muncilor din infern cu elemente care amintesc călătoria Maicii Domnului, râul de foc, cămătarii. Intr'o asemenea scenă zugrăvită în pridvorul bisericii din Pietroșița (jud. Dâmbovița) s'au furișat, după cum vom vedea la locul cuvenit, și reminiscențe din Alexandrie.

Viziunea muncilor din iad, descrisă în călătoria Maicii Domnului și evocată prin picturile din pridvorurile bisericilor, a sgudivit adânc masele populare și a lăsat urme trainice nu numai în tradițiile populare, unde se pomenește de: «întunerecul de nedescris», de focul în care ard cei păcătoși, de «cei mâncați de viermi», de «smoala clocotitoare», de cei cărora li se străpung limbile cu niște ace înfierbântate¹⁾; dar chiar în colinde, precum: cântarea 20 — nu 40, cum indică greșit Gaster²⁾ — din colecția lui Anton Pann. Deși unele amănunte ale acestui colind (balaurul cu gura căscată, vărsând foc, care se întinde ca «un râu întins în flacăra și nestins») dovedesc dependența colindului de pictura bisericească³⁾, totuș alte amănunte ca:

Ce văzui mă spăimântai!
Văzui popi mulți eretici
Cu dascăli și gramatici,
Aruncați cu capu'n jos
În focul cel flăcăros

.....

¹⁾ Marian, *Inmormântarea la Români*, p. 458.

²⁾ Gaster, *Lit. pop. rom.*, p. 366

³⁾ Vezi tratatele de Erminie, ca de exemplu: *Iconografia... Manuscris cu o precuvântare descris și adnotat de Ghenadie al Râmnicului*, București, 1891, pp. 87—89, capitolul: Învățătură cum să faci focul cel vecinic și păcătoșii muncindu-să. «...Începe a zugrăvi de sus, de sub picicarele lui Hristos, focul nestins, făcându-l ca o mare de foc, trăgându-l până în gura balaurului celui a tot mâncătoriu, în colțul despre amiazăzi, și apoi zugrăvește pre ticăloșii păcătoși, amestecați prin para focului și arzând vecinic. Pune împărații tirani, cari au muncit pre sfinții; pune pre judecătorii, ceice iau mită...; pune muerile fermecătoare și care își omoară copii în pânțe...; pune pre ereticii...; pune arhieriei, preoți, călugări, căscăli». Cf. și iccana reproducă de Gaster în *Atheneul român. Conferințe publice 1883—84*, București, 1884, pp. 264—5.

Văzui iar mueri în munci,
Cari-și leapăd'ai lor prunci,
Sau fără milă și dor
In pânțele îi omor ¹⁾;

sau elementele din alt colind popular: că la iad deși «focul arde», totuș «sunt numai nori»

De 'ntuneric te 'nfiori ²⁾;

precum și munca impusă celor «răi»:

Până 'n brâu în foc băgați
Fripti de sete morți de foame,

toate aceste amănunte, pe lângă fondul general al ideilor, stabilesc puncte de contact și cu Apocalipsul Maicii Domnului.

În acest apocalips, Maica Domnului este înfățișată cu cele mai accentuate trăsături de compătimire pentru păcătoșii cari se sbat în chinurile cele veșnice. La vederea muncilor, ochii ei lăcrămează, iar după ce s'a mântuit călătoria, Maica Precista, îngrozită de chinurile văzute, se urcă la cer, stăruiește pe lângă Fiul său și nu se liniștește până ce nu isbutește să obțină o rază de îndurare divină pentru cei păcătoși. Această trăsătură de bunătate nu putea scăpa sufletului popular. În toate credințele și creațiile populare, Sf. Maria apare ca protectoare a celor ce sunt chinuiți pe lumea cealaltă pentru păcatele săvârșite. «În cer stă îngenuchiată la picioarele lui Dumnezeu și se roagă neconținut ziua și noaptea pentru păcatele și fără de legile oamenilor». După o credință răspândită mai ales în Moldova și Bucovina, de unde a fost culeasă de mulți folkloriști ³⁾, ea va veni în ajutorul celor ce se muncesc în chinurile iadului, chiar în ziua judecării din urmă. Deaceia în ziua Bobotezii, când preoții umblă cu crucea din casă în casă, femeile atârnă de crucea preotului câte un fuior de cânepă curat. Din aceste fuioare și din cele ce

¹⁾ Anton Pann, *Cântece de stea*. Ed. 1848: cântarea 19; pp. 29 și urm.

²⁾ Marian, *Înmormântarea*, p. 467.

³⁾ S. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, I, p. 173; E. I. N. Voronca, *Datine și credințe*, I, pp. 257; Marian, *Legendele Maicii Domnului*, p. 314; Const. D. Gheorghiu, *Calendarul femeilor superstițioase*, P.-Neamț, 1892, p. 23; Gorovei, *Credințe și superstiții*, pp. 314—315, Nr. 3653.

se vor mai strânge până la sfârșitul lumii, Maica Precista va face o mreață cu ajutorul căreia la judecata din urmă va pescui din iad, sufletele păcătoșilor, câte se vor prinde în mreață.

Acestea sunt motivele pentru care la bocete, în ceasul morții, gândul celor cari pleacă din lumea aceasta se îndreaptă către Divina Ocrotitoare. Intr'un bocet din Secadate (Ardeal), o tânără fecioară se roagă de neamurile adunate la căpătâiul ei:

Cu toți să vă adunați
Pentru mine vă rugați,
Să rugați pe Dumnezeu
Pentru sufletelul meu,
Că eu încă m'oiu ruga
La Măicuța Precista¹⁾.

Un alt element, care a impresionat puternic imaginația naivă a masselor populare, este finalul legendei. În legătură cu episodul în care se povestește că, în urma rugămintelor repetate ale Maicii Domnului, ale apostolilor și ale îngerilor, Mântuitorul s'a îndurat de cei păcătoși și le-a îngăduit ca soroc de odihnă în raiu, dela Înviere până la Duminica cea mare, stă și credința populară, răspândită pretutindeni, după care cei ce mor în săptămâna luminată sau, sau după cum cred Năsăudenii, dela Paști până la Duminica cea mare (Rusalii), merg deadreptul în raiu, fiindcă în acest răstimp «porțile raiului sunt continuu deschise pentru toți creștinii»²⁾.

Călătoria Maicii Domnului la iad are și astăzi o întinsă circulație. În diferite centre ale țării, chiar și la sate (Mușetești-Argeș — o ediție din 1902 în Bibl. Acad. Rom.), câteva case de editură și-au luat sarcina de a aproviziona lumea târgurilor și a satelor cu acest apocrif. Numai librăria Steinberg din București tipărește și trimete anual, prin negustori ambulanti, în toată țara, câte 10.000 de broșurele. Toate tipăriturile sunt însă identice și descind din versiunea publicată pentru întâiaș dată, în Transilvania, la 1862³⁾. În toate edițiile, «Călătoria» este contopită cu «Epistolia Domnului nostru Isus Hristos» și cu «Visul Maicii Domnului», textele fiind așezate

¹⁾ Marian, *Inmormântarea*, p. 170

²⁾ Marian, *Inmormântarea*, p. 43.

³⁾ Cf. și Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, p. 307.

unul după altul, fără nici o separație, nici chiar de titlu; dar pe când primele două texte sunt publicate în întregime, «Călătoria» este adăugată la sfârșit și a suferit transformări importante. Pe lângă prescurtarea lungului șir de salutări, prin care arhanghelul întâmpină pe Maica Domnului: «Bucură-te cinstita lumei! bucură-te, viața fiului... bucură-te tăria cerului...», prescurtare notată și de Hașdeu, textul «Călătoriei», în edițiile tipărite, se încheie brusc. Partea finală, cuprinzând o parte din munci (râul cu smoală, viermii neadormiți, iezorul de foc) precum și episodul în care Maica sfântă intervine pe lângă Fiul său pentru iertarea păcătoșilor, a fost complet înlăturată. Probabil că manuscriptul, care a servit de bază primei tipărituri, era defectuos, dacă nu va fi intervenit cumva considerațiuni de ordin material. «Călătoria Maicii Domnului», tipărită astfel laolaltă cu celelalte două: «Epistolia» și «Visul», sub titlul: *Epistolia a Domnului nostru Isus Christos, ce a trimis-o Dumnezeu din cer*, este mult căutată, fiind socotită ca un fel de talisman, care are darul de a îndepărta relele din calea celui ce o cetește sau o poartă la sine. Părintele Vasile Herman, profesor de religie la liceul «Mihail Eminescu» din Satu-Mare, mă încredințează că în timpul marelui războiu, cătanele noastre din Ardeal, care porniau pe front, purtau cu sine, în credința că se vor întoarce cu vieță, Epistolia Domnului nostru. D-l Tudor Avram, funcționar la Biblioteca Academiei, mă informează, că, pe timpul copilăriei sale, petrecută în județul Hunedoara, se cetea adeseori Epistolia la căpătâiul celor bolnavi, cu nădejdea că însănătoșirea nu va întârzi să se ivească. O condiție pentru succes era: ca Epistolia să fie cetită dela început până la sfârșit, fără întrerupere. Chiar numai purtatul cărții poate aduce noroc; deaceia țăranii — cari nu știu ceti — o poartă în șerparul dela brâu. Credința în puterea magică a textului este înrădăcinată până și în păturile culte.

Încercarea Episcopului Petru Pavel Aaron de a împiedeca prin a sa «Păstoricească datorie», răspândirea acestor «*epistolii* sau povești a *sfintei Marii*» — care, spune el «sunt basme și diavolesci înșelăciuni, că nici de un sfânt săbor sau de sfinți Părinți nu sunt întărite» — n'a avut nici un rezultat¹⁾. Ele și-au

¹⁾ Dr. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Aron și Dionisie Novacovici*, Blaș, 1902, p. 387.

continuat mai departe drumul — chiar prin ajutorul clerului care le răspândia prin copii — influențând imaginația populară și chiar cultă. Eliade Rădulescu însuș mărturisește într'un loc impresia puternică pe care a făcut-o asupra copilăriei sale, lectura «Pogorîrii Maicii Domnului la iad», aflată la niște păstori, pripășiți cu stânele, în hotarele satului său, Gârbovenii din Ialomița ¹⁾.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI PUBLICATE: Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 312—367; reproduce textul din Codicele Sturdzan, «copiat pe la 1580, după un original mai vechiu de pe la 1550 sau și mai înainte», în paralelă cu un text rusesc din sec. XII și unul bizantin, la care adaugă în josul paginei ediția modernă dela 1862, punându-se în paralelă redacția neogreacă a lui Polites; N. Drăganu, *Două manuscrise vechi*, pp. 200—208; *Dacorom V*, p. 502; *Ion Creangă*, pp. 225-229 (se încheie cu o călătorie la Rai a Sf. Marii). Pentru ediții moderne v. mai jos p. 105.

MANUSCRIPTE INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: No. 3806 f. 188—103, copiată de Petru Șindea din Roșcani (vărmeghiia Hunedoarei) la 1748; No. 4458 f. 41—50, scris de «logofătul Iacov, care șade mai sus de Vișoi, în luncă, lângă dârste diaconului Gheorghe» la anul 1784 (f. 41 v.); No. 473 f. 28 v. scris de Stoian dela Anthim pe la jumătatea secolului al XVII-lea (a se vedea descrierea manuscrisului în I. Bîanu și R. Caracăș, *Catalogul manuscriselor românești*, II, pp. 206—208); No. 44 f. 109...11 (cu o ilustrațiune pe f. 110 v.) copiat în secolul al XVIII-lea (a se vedea descrierea în I. Bîanu, *Catalogul manuscriselor*, I, pp. 104—107; No. 2351 f. 31—47 v. copiat de Petru sin Ioan Cojocariu din Brașov, la 2 Iunie 1796 (f. 47 v.); No. 2897 f. 56—63 v. (fără început și sfârșit), copiată la 1803 de Eftimie sin Gheorghe Șvedul căit(an); pe f. 69—81 aceeași versiune copiată de altă mână; No. 4232 f. 7—18, copiat de Georgie Țăranu, grănicer din Caransebeș în 1825; No. 2339 f. 33v.—38 r., scrisă de «Stan Ipodidascălu dela școala domnească ot sfântul Gheorghie vechiu, la anii dela Hs. 1827 Febr.» (f. 45 v.); No. 2376 în 8^o, dăruit de d-l N. Iorga, copiat la 1839, Maiu 27, f. 1—8 (manuscrisul mai cuprinde cele două tipuri de Epistolii și Visul Maicii Domnului); No. 3824 f. 5. v.—12, copiată la anul 1843 Febr. 16 (f. 12?); No. 1619 f. 22—27 sec. al XIX-lea; No. 4768 în 8^o f. 19—24, copiată de Ioan Gheorghiu, Sept. 18, fără indicație de an, sec. al XIX-lea. Mai toate se încheie cu călătoria la raiu.

TEXTE SLAVE: Тихонравов, Памятники отреченной русской литературы, II, pp. 30-39, după un ms. sârbesc din sec. XV; V. Jagić, *Arhiv za pov.*, pp. 110—118, după un ms. croat-glagolitic din sec. al XV-lea; St. Novacovič, *Starine*, XVI, pp. 91—92, fragmente dintr'un ms. sârbesc din sec. al XVI-lea; Polivka, *Starine*, XXII, pp. 203—204 ms.

¹⁾ Introducere la *Infernul lui Dante* (1880), p. 235. Cf. și G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne*, Intâii poeți munteni, Cluj, 1923, pp. 40—41.

sârbesc din sec. al XVII-lea; J. Sreznjevsky, Извѣстія Императорской Академіи Наукъ, tom. X. (Древніе памятники русскаго языка), col. 551—578, după un ms. din sec. al XII-lea, în paralelă cu un text grecesc retipărite de Hașdeu în paralelă cu textul românesc din Codex Sturdzanu în *Cuvente den bătrâni*, II. Acelaș ms. retipărit de Tihonravov în *Памятники*, II, pp. 23—30 și de Angelov și Genovu în *Стара Българска литература* (IX—XVIII B), Sofia, 1922, pp. 214—223; Рурин, *Памятники старинной русской литературы*, pp. 118—124, după un sbornic rusec din anul 1602; Dr. Ivan Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis collectus*, IV, L'vov, 1904, pp. 124—172.

TEXTE GRECEȘTI: C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, fragmente, pp. XXVII—XXX; A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, pp. 124—134; Montague Rhodes James, *Apocrypha anecdota*, Cambridge, vol. II, 1893, pp. 109—126; H. Pernot, *Descente de la Vierge aux Enfers*, Paris; C. Erbiceanu, *Biserica ortodoxă*, XXVIII (1904—5), pp. 767—777, în traducere românească. O versiune modernă în Politis, *Νεοελληνική Μυθολογία*, t. 2, Athena, 1874, p. 374, a fost reproducă de Hașdeu în *Cuvente*, II, pp. 312—367. Pentru msse din Muntele Athos cf. Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*: nr. 359, 2; 360, 3; 1146, 5; 1998, 4; 3309, 1; 3695, 4; 4503, 41; 4809, 4; 4875, 9; 4887, 9; 5026, 10; 5773, 2; 6079, 2; 6296, 15. Msse grecești în Bibl. Academiei române: C. Litzeica, *Catalogul manuscriptelor grecești* (ed. Acad. Rom.), București, 1909, p. 154, nr. 302, 3 (cuprinde și călătoria la raiu, ca în mai toate mssele rom. ale Bibl. Acad. Rom.).

S. J. D. : Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 301—311; Gaster, *Literatura pop. rom.*, pp. 362—66; Elena N. Voronca, *Studii în folclor*, Cernăuți, II, 1912, pp. 208—309 (cu interpretări subiective); C. Gidel, *Nouvelles études sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1878, pp. 313—330; Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, Oxford, 1924, pp. 563—64.

MOARTEA LUI AVRAAM

O a treia legendă din Codex Sturdzanus cu caracter în parte apocaliptic, este *Moartea lui Avraam*.

Textul a fost copiat în preajma anului 1600 și a fost editat de Hașdeu, în paralelă cu un text slavic, descoperit de el în Arhivele Statului. În limba slavă, textul a pătruns din literatura greacă și este cunoscut în istoria literaturilor creștine, sub numele de: *Testamentul lui Abraham*.

De și prin cuprinsul său legenda se leagă de materia Vechiului Testament, totuși nu există nici un temei hotărîtor pentru a i se atribui o origine iudaică. În «plăsmuirea unor astfel de legende — zice Schürer — eră foarte productivă și epoca creștină»¹⁾.

Subiectul este în linii generale următorul: Avraam aveă pururea ca lege: să nu se așeze la masă, fără oaspe. Dar vrăjmașul firii ome-nești, Satana, închise toate căile și cinci zile nu pică nici un oaspe, la casa lui Avraam. După cinci zile de așteptare zadarnică, Avraam, «cu sufletul împuținat», ieși cu fiul său Isac la drum, doară vor află undevă vreun călător pe care să-l aducă în casa lor. Tocmai atunci, arhanghelul Mihail, trimis de Dumnezeu să ia sufletul lui Avraam, «deștinsese sub codru», în chipul unui călător. Avraam, întâlnindu-l, îl pofti la masa lui și, fiindcă străinul eră obosit — veniă de departe din sus — și eră grăbit la drum, «că aveă mare treabă», Avraam vru să trimeată pe Isac, ca să aducă calul pentru oaspe. Străinul însă îl opri: «Nu usteni feciorul, ce blămu (aidem) cătiliru». Pe drum, un arbore se plecă până la pământ și strigă: «sfântu sfântu sfântu». Avraam, nebănuind cine

¹⁾ E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, ed. 4-a; tom. III, Leipzig, 1909, p. 338.

e străinul, crezù că lui i se închină lemnul. Dar în curând, un nou semn aveà să-i desvăluie taina.

Ajungând acasă, Avraam spuse Sarei, să aducă «lăuturiul» și să spele picioarele drumețului — acesta erà un vechiu obiceiul la Evrei, pe care-l întâlnim și în Noul Testament — că este ostenit. Cu acest prilej, Sara observă că străinul nu este om ca toți oamenii, căci «nu are pieleță pe picioare», ci este un sol al lui Dumnezeu, la fel cu cei trei îngeri cari au pierdut Sodoma și Gomora. După ce cinară din berbecul pregătit de Isac, se culcară cu toții; dar peste noapte, Dumnezeu trimese lui Isac un vis, care-i tălmăci tot rostul misterios pentru care a venit în casa lor, îngerul.

Cu sufletul obidit de durere, Isac se sculă în miezul nopții și bătu la ușa tatălui său: «Părinte! părinte! deschide... că deacum nice dirioară nu te voiu vedé». Sara deschise ușa și Isac alergă la tatăl său, îl luă în brațe, îl sărută și plângea. Isac povestì că visase pe Avraam, având pe cap o cunună strălucitoare ca soarele, dar oaspele îi luă cununa din cap și se înălță spre ceruri, ducând cu el sufletul tatălui său. Pe toți îi podidiră plânsul; îngerul însuș plângea, dar lăcrămile lui se prefăceau în pietre nestemate. Intr'un târziu, Avraam rupse tăcerea și întrebă pe oaspe: «Spune-mi cine ești tu?» Ingerul răspunse: «Sunt Arhanghelul Mihail și sunt trimis de Dumnezeu, să iau sufletul tău». Avraam se rugă să fie dus la Domnul cu trupul. Ingerul îi împlini dorința, cu voia lui Dumnezeu, și îl duse la pristolul heruvimilor.

Domnul spuse îngerului, să ducă pe iubitorul său Avraam, să vadă toată făptura. Și purcezând împreună, văzură un om stând pe un scaun înalt, într'un «blăîndzirea raiului», care într'un ceas se bucură și într'altul plângea cu amar. Ingerul îi lămuri că acela este Adam, care, de câte ori vede trecând spre raiu sufletele celor drepti, se bucură, iar, când vede trecând spre muncile iadului sufletele celor greșiți, plânge. Varianta din Codex Sturdzanus se mântuie cu o frază neterminată. Și zise: «feții miei cum v'ați săblâznitu».

În afară de această redacțiune din secolul al XVI-lea, se mai cunoaște o alta, păstrată în manuscripte moderne, care prezintă un interes deosebit, fiindcă, în afară de câteva deosebiri de redacție, înfățișează o *continuare* a legendei. Această versiune a fost editată de Gaster, în «*Transactions of the Society of Biblical Archaeology*», (IX, 1887), după trei manuscripte din biblioteca sa, dintre care cel

mai vechiu este din 1750. În această versiune mai nouă, legenda continuă astfel:

Pe când Avraam grăia în poarta raiului cu îngerul, se aduc două suflete: unul este bătut cu biciul și îndreptat pe calea cea largă, pe când un altul, ținut de mână de îngeri, este condus pe calea cea strâmtă.

În mijlocul ușii eră scaunul de judecată. Aci la o masă de pietre scumpe și mărgăritare, Avel, fiul lui Adam, eră rânduit să judece sufletele ce intrau în viața cea veșnică, până la venirea Mântuitorului, în vremea de apoi. În dreapta lui, un înger, luminat ca soarele, scria faptele bune, pe când în stânga un altul, învăluit într'o stană de foc, însemnă păcatele. În capul mesei, un alt înger ținea în mână o cumpănă cu care cumpăniă faptele săvârșite.

În acest răstimp, arhanghelul, vestit de Dumnezeu să se înapoieze cu Avraam din cer, pentruca patriarhul să-și tocmească toate ale lui, căci i se apropie sfârșitul vieții, întoarse carul cu nori pe pământ și duse pe Avraam la casa lui. Aci, îi întâmpinară, cu lăcrămile în ochi de bucurie, Sara, Isaac, roabele și robii. Arhanghelul sfătuște pe Avraam, «să facă tocmală» feciorilor și fetelor sale, fiindcă a sosit vremea să se despartă trupul de suflet. Avraam răspunse scurt: «nu vroi să mă pristăvesc». Arhanghelul se urcă la cer și comunică Domnului, dorința lui Avraam. Dumnezeu, înduioșându-se de Avraam, «că atâtea bunătăți făcuse, cât nu este om pe pământ să-i stea de potrivă», chemă moartea și-i porunci să lase fața ei cea groaznică și cu o față cuvioasă, plină de blândețe, frumusețe și lumină, să se ducă la «prietnicul său», Avraam, ca să-i primească sufletul. Moartea, se înfățișă înaintea lui Avraam, care, văzând-o, se căsni să o gonească. Neputând, se urcă în pat să se odihnească. Moartea se luă după el și se așeză la picioarele lui. Avraam, văzând că nu scapă de ea, ceru să i se înfățișeze în chipul ei cel groaznic. Ea luă atunci o înfățișare spăimântătoare, în 14 fețe: de foc «de leu groaznic și de aspide iuți, de zmeu și de vultur...», încât de groaza ei, 6000 de copii muriră. Legenda are și aci prilejul să scoată în relief latura de bunătate sufletească a Patriarhului. Avraam, trezindu-se din fiorul morții și văzând prăpădul pe care l-a săvârșit moartea, stăruî de ea și împreună se rugară lui Dumnezeu, care trimese duhul vieții spre cei morți și-i înviă. După aceasta, Moartea amăgi pe Avraam: îi dete mâna să o sărute și-i întinse paharul să bea. Avraam, intrând

în agonie, sosî Arhanghelul Mihail cu îngerii, carii luară sufletul patriarhului într'un cearșaf curat, muiat în miresme, și-l duseră înaintea lui Dumnezeu.

Sara, Isac și robii plânseră pe Avraam și-i îngropară sufletul cu cinste, în *«Diea cea neagră»*.

Intermediarul slav. Gaster în «Literatura pop. rom.» expune ambele redacțiuni românești și indică alături de ele, o paralelă din literaturile slavice. Cercetările întreprinse dela Gaster încoace, atât în domeniul slav, cât și în cel bizantin, ne îngăduie să așezăm mai precis această legendă românească în cadrul bizantino-slav, din care s'a desprins.

Materialul slav a fost studiat de Polivka și se poate grupă în două mari clase: prima grupă este reprezentată prin manuscrite slave sud-dunărene și ne înfățișează o versiune trunchiată, asemănătoare cu redacțiunea românească, păstrată în Codicele Sturdzan; a doua grupă e reprezentată prin redacțiunile rusești, care ne înfățișează versiunea completă.

Redacțiunea din C. S. trebuiește dar studiată în legătură cu redacțiunile slave sud-dunărene. Hașdeu o consideră ca derivând dintr'o redacțiune bulgărească, asemănătoare cu aceea descoperită de el în Arhivele Statului și publicată față în față cu textul românesc; dar Veselovski a arătat că textul bulgăresc, publicat de Hașdeu, nu poate fi socotit ca prototip al redacțiunii românești. Intr'a-devăr, redacțiunea bulgărească se îndepărtează de redacțiunea românească, tocmai în punctele în care aceasta din urmă se apropie de redacțiunile sârbești ¹⁾).

¹⁾ *Red. bulgară*

Introducerea: Avraam trăia în casa lui și doriă să vadă cele ce se petrec în lume.

Când Isaac, în urma visului revelator, cere tatălui său să-i deschidă, vine Sara, Rebeca și se adună lume multă, care este martoră la scenele ce urmează.

Avraam roagă pe Dumnezeu să nu-i ia sufletul acum, ci să-i îngăduie a vedea cele ce Dumnezeu a făcut în cer și pe pământ.

Red. sârbească și românească

Lipsește.

Vine numai Sara.

Avraam roagă pe înger să fie dus cu trupul la Domnul.

Redacțiunea desvoltată și originalul grec. Redacțiunea completă românească, care este reprezentată prin manuscriptele lui Gaster din 1750, 1777, și 1813, precum și prin cinci msse din Biblioteca Academiei Române, se apropie de textele rusești din sec. XIII și al XIV-lea. Totuș, nici acestea nu pot fi socotite ca prototipul redacțiunii românești, căci între textul românesc și cele rusești — care sunt aproape identice între ele — sunt o mulțime de deosebiri: omisiuni, intervertiri de text, prefaceri. Redacțiunea românească se pare că derivă dintr'un original asemănător cu redacțiunea greacă, publicată de Vassiliev ¹⁾, după un ms. din Biblioteca Vienei, căci tocmai în punctele, în care redacțiunea românească completă se îndepărtează de versiunile rusești, tocmai în acele puncte se apropie de textul grecesc. ²⁾

Red. bulgară

Lipsește.

Ingerul și Avraam întâlnesc pe Adam în al patrulea cer.

¹⁾ Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, p. 292 și urm.

²⁾ *Redacțiunile rusești*

Isac se deșteaptă în ceasul al 6-lea sau al 7-lea.

Avraam pedepsește pe păcătoși din înălțimea cerului, după ce a ajuns la scaunul de judecată al lui Abel.

Lângă Abel stă Enoh, care cetește păcatele, dintr'o carte.

Lipsește.

Imediat după scoborîrea lui Avraam din cer, Sara moare și este îngropată de Avraam.

Red. sârbească și românească

Ingerul duce pe Avraam în cer. Avraam merge la pristolul heruvimilor; toate puterile cerului se miră de Avraam. Dumnezeu spune îngerului, să-i arate lui Avraam, toate făpturile și orice va dori Avraam, să se îplinească.

Ingerul pleacă cu Avraam și văd, șezând pe un scaun înalt, pe Adam.

Red. rom. și greacă

Isac se deșteaptă la 3 ceasuri.

Avraam pedepsește pe păcătoși la judecată.

Lângă Abel stau doi îngeri, carii arată: cel din dreapta faptele bune, cel din stânga pe cele rele. Alături de ei, un al treilea înger cântărește faptele.

Avraam sărută mâna Morții și primește dela ea un pahar cu otravă, care-i ridică viața.

Isac înmormântează pe Avraam cu Sara; deci Sara moare după Avraam.

În afară de detaliile de redacție, care o îndepărtează de textele rusești, versiunea românească mai conține o greșală caracteristică, care dă pe față un original grec, aflător la baza ei. Redacțiunea românească ne spune că: Isaac, Sara și toți ai lor «au îngropat pe Avraam în «Diea cea neagră». Pasajul corespunde grecescului *Δρῦς τῆς Μαμβοῦ*, care traduce, precum a arătat Gaster, pe ebraicul *Elong Mamre*. Elong Mamre este numele localității, pomenită adesea în Biblie, unde Domnul s'a arătat lui Avraam și a încheiat legământul cu el. Primul cuvânt *elong* înseamnă în ebraică stejar, și a fost tradus corect în grecește prin *δρῦς*. *Elong Mamre* (= *Δρῦς τῆς Μαμβοῦ*) înseamnă deci: stejarii lui Mamre. Numai printr'o confundare a numelui propriu *Μαμβοῦ* cu adjectivul grecesc *μαύρον* (negru) și printr'o corupere a numelui comun *δρῦς* în *Δύα*, care a devenit astfel nume propriu, a ieșit în traducerea românească: «Diea cea neagră».

Această nouă versiune, tradusă din grecește, nu a putut intra în literatura noastră decât în epoca influenței grecești, adică către sfârșitul secolului al XVII-lea, și începutul celui de al XVIII-lea (dat fiind faptul că avem copii făcute pe la 1750). Intrucât vechea versiune, tradusă din sârbește, eră necompletă, ea a fost scoasă din circulație și înlocuită cu noua traducere, care cuprindeă versiunea întreagă a legendei. Într'adevăr, redacțiunea românească din secolul al XVI-lea ne este cunoscută numai din textul păstrat în Codex Sturdzanus, pe când redacțiunea a doua ne este cunoscută din cel puțin opt manuscrise până acum, căci nu pot vorbi de alte mențiuni ale legendei, care nu dau însă nici un detaliu privitor la redacție. Este însă de observat, că nici versiunea românească desvoltată nu reprezintă o redacție desăvârșită.

Montague Rhodes James, care a studiat legenda și a dat o ediție critică, a împărțit redacțiile textului, în șase grupe mari. Redacția românească se apropie de recenzia notată de el: CE, adică tocmai de recenzia care se caracterizează prin abrevieri. Îndeo-sebi, episodul mâniei lui Avraam împotriva păcătoșilor și acela al morții lui au suferit omisiuni însemnate.

În arborele genealogic al textului, și versiunea românească desvoltată descinde dintr'o ramură mai îndepărtată de prototip.

În afară de versiunea prescurtată din secolul al XVI-lea și de versiunea desvoltată, menționată mai sus, a mai circulat în literatura

veche românească o a treia versiune, tradusă din grecește, nesemnalată până acum, dar destul de interesantă prin cuprinsul ei. Această versiune — păstrată în ms. nr. 2158, din Biblioteca Academiei Române — se deosebește fundamental de versiunea publicată de Gaster, prin modificările introduse în partea finală a legendei. Episodul în care se povestește încercarea îngerului de a lua sufletul lui Avraam și lupta îndărătnică a Patriarhului, care nu voește să se pristăvească, cu moartea, care se sbate să-i ia sufletul și izbutește în cele din urmă să-l amăgească, oferindu-i să bea din paharul ei — episod descris în versiunea Gaster cu multe amănunte —, este în textul ms. 2158 din B. A. R. complet suprimat. Pe când apoi în versiunea Gaster, moartea lui Avraam urmează imediat după ascensiunea lui în cer; în textul ms. 2158 aceste două evenimente sunt distanțate printr'un răstimp de 30 de ani. «Iar când au vrut să moară Avraam», continuă textul, «atunci s'au pogorît Domnul cu chip frumos, precum eră când au venit oșpeț și au dat lui Avraam un măr și un porumbu foarte frumos. Și tinzându-să Avraam să le ia, așa ș'au dat duhul în mâna lui Dumnezeu, în luna lui Martie, în 25 de zile».

Și în prima parte a legendei — ascensiunea la cer — ms. 2158 din B. A. R. înfățișează variante interesante, față de versiunea Gaster sau de cea din Codex Neagoeanus. Astfel în ms. 2158 primul semn, prin care Dumnezeu vrea să atragă atenția lui Avraam asupra soliei divine, este *copaciul lui Mamvri* (tradiția textului grec s'a păstrat aci corect). Când Avraam trece cu îngerul prin dreptul copacului lui *Mamvri*, frunzele lui strigară: «Sfânt iaste, sfânt iaste».

În ms. 2158, cerul are două porți: una strâmtă, în dreapta, prin care se intră în raiu, alta largă, în stânga, prin care se intră în iad. În fața porților stau: un bătrân, Enoh și un tânăr, Avel, care scriu păcatele. Avraam zărește aci «o muiere», care nu intră pe nici una din cele două porți; îngerul lămurește că femeia aceea «făcuse mult bine sufletului său», dar că nu voise «să ispoveduiască duhovnicului» său un singur, dar mare păcat: că trăise cu ginerele său. Textul introduce aci o notă de umor. Avraam, privind cele două porți, zise îngerului: «Doamne, eu am trup gros și nu voiui putea să întru pre acea poartă», la care arhanghelul răspunse: «Avraam, îți va fi poarta largă».

Se pare că această legendă a avut răsunet și în literatura orală a poporului.

Gaster găsiă într'un bocet din Moldova, cules de Burada, aluzie la cele două drumuri despre care se spune în Moartea lui Avraam, că duc în viața cea veșnică:

Tu te duci în ceia lume,
Unde nu cunoști pe nime,
Dar ia seama tare bine
Și m'ascultă și pe mine,
Că sunt două drumurile:
Unu-i tot cu floricele,
Flori negrite și de jele;
Celălalt cu busuioc,
Par'că-i un pârau de foc...

însă amănuntele cu care sunt descrise aci cele două drumuri, precum și aluziile prea îndepărtate nu ne îngăduie să stabilim un raport de împrumut direct dela bocete la legendă. Ceva mai clar apare legătura între episodul cu paharul morții din legenda lui Avraam și următorul bocet:

Aseară o săptămână,
Umblă moartea prin grădină
Cu-n pahar de vin în mână.
La (cutare) ea că-l închină;
Iar (cutare), când a gustat,
Limba 'n gură s'o legat. ¹⁾

Despre acest pahar al morții, tradițiile culese din popor ne povestesc: «Când se arată omului, Moartea-l pofteste să bea dintr'un pahar, o băutură amară, cum e focul. De gustă omul, zilele i s'au sfârșit. De nu gustă cu voie, îl face de nevoie să guste din pahar. Atunci sufletul se deslipește de trup» ²⁾. Intr'o povestire moldovenească un boier, înviat de Mântuitorul se roagă să fie lăsat a se odihni unde se află «pentru că tare» se îngrozește că trebuie să mai bea odată paharul morții».

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI: a) Editate: 1. Versiunea prescurtată Hașdeu, *Cuvențe den bătrâni*, II, pp. 189—194: textul românesc scris de

¹⁾ *Șezătoarea*, XXX, No. 1, p. 18. Cf. și Bobulescu, *Biserica ortodoxă rom.*, seria II, an. 40 (1922), p. 596; *Șezătoarea*, XI, 120; *ibid.* anul XXX, vol. XVIII (1922), p. 55.

²⁾ T. Pamfile, *Mitologia poporului român*, I, București, 1916, p. 348.

Popa Grigore din Măhaciu, cu o versiune slavă bulgărească din sec. al XVI-lea în paralelă; 2. Versiunea desvoltată: Gaster în *The Transactions of the Society of Biblical Archaeology* IX (1887), pp. 195—226. Textul românesc este publicat (p. 200) cu traducerea engleză după un ms. din 1750, aflat în posesiunea sa, și cu variante după alte două ms.: unul din 1777 și altul din 1818. Acest text a fost folosit și de Montague Rhodes James în ediția sa critică, pentru care vezi mai jos: texte grecești.

MANUSCRIPTE INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Versiunea desvoltată (tip Gaster): Nr. 2339 miscelaneu în 4^o. «Vița și petrecerea Părintelui nostru Avraam, f. 1—10: ispisah az ego (= Am scris eu) Stan ipodidascălu dela școala domnească ot Sfântul Gheorghe, leat 1826» (f. 10 și 19 Redacțiunea completă). Nr. 2629 miscelaneu. F. 87—98: «Pentru Patriarhul Avraam» (titlu adăugat de altă mână). N'are indicație de localitate și dată. Ms. cumpărat de Academie dela preotul Emilian Micu din Kécsa (Banat), în 1903. Sec. XIX. Hârtia are filigrama imprimată cu data: 1825. Nr. 3013. F. 190—199: «Vița dreptului Avraam priimitoriului de streini cât ani au fost vița lui și cum i-au fost mutare lui din vița a căsta». Pe hârtie imprimată filigrama cu data 1824. Nr. 4278 ms în 8^o miscelaneu F. 2. 22 v. «Traful și vieța Patriarhului Avraam». Pentru nr. 44 din sec. XVIII, cf. I. Bianu, *Catalogul manuscriselor rom.*, I, p. 105 (cu o ilustrație). Versiune deosebită în ms. nr. 2158, f. 15 v. — 17 sec. XVIII.

TEXTE SLAVONEȘTI: *Sudslave: Hașdeu, Cuvente den bătrâni*, II, p. 189—194: ms. din secolul al XVI, găsit în Arhivele Statului, unde venise dela mănăstirea Mihail Vodă din București; Jagić, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, Kniga IX, Zagreb, 1868 pp. 83—91: a) text sârbesc fragmentar din anul 1520; b) text croat în glagolitică din anul 1468; Ms. rus din sec. XIII—XIV, păstrat în Muzeul Rumjanzov din Moscova, pomenit de Polivka în *Archiv für slav. Phil.*, XVIII (1896), pp. 118—125; Tihonravov în *Памятники отреченной русской литературы* I, 79—90. Toate acestea au fost studiate și clasate de G. Polivka în *Archiv für slavische Philologie*, XVIII (1896) pp. 118—125. Alte texte: Milan Rešetar, *Зборникъ за Историју, језик и књижевност српског народа. Прво оделъне Књига XV*, Belgrad, 1926, p. 57 după ms. Kukuljević din 1520 (acelaș publicat de Jagić); N. Načev, *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*, Sofia, vol. VIII, (1892) pp. 411—413 text bulgăresc din sec. XVI, reprodus și de B. Angelov și M. Genov în *История на Българската Литература*, II, pp. 194—196; Dr. Ivan Franko, *Codex Apocryphus*, IV, L'vov, 189, pp. 104—109. Pentru alte msse semnate în diferite publicații cf. A. I. Iacimirskii, *Библиографическiй обзоръ апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности I* Petrograd, 1921, pp. 95—99. Despre un text slav într'un sbornic d.n 1557 al mănăstirii Neamțului cf. I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de ist. Rom.*, p. 88.

TEXTE GRECEȘTI: *Biserica ortodoxă*, XXIX (1905—6), pp. 76-82 dă în traducere, făcută de C. Erbiceanu, versiunea unui text grecesc, scris pe la 1600

și care text aparținuse lui Porfirie, Mitropolitul Niceei, Președintele Sinodului din Iași la 1642; Vasiliev, *Anecdota graeco-bizantina*, Moscova, 1893, pp. 292 și 308. O bună ediție critică a publicat: Montague James Rhodes, *The testament of Abraham, the Greek text now first edited with an introduction and notes. With an Appendix contraining extracts from the Arabic version of the testaments of Abraham, Isaac and Jacob by Barnes* (în *Texts and Studies, contributions to biblical and patristic Literature* ed. by Robinson, vol. II, no. 2), Cambridge, 1892. James publică ambele versiuni: cea dezvoltată după șase msse (trei din Paris; unul Viena, unul Bodleian, unul Ierusalim) dintre care cel mai vechiu din 1315 a fost luat de bază; cea scurtă după 3 msse (două din Paris, unul din Viena). Pe lângă aceasta a mai utilizat parțial: o versiune arabă, una etiopiană, una slavă și versiunea românească publicată de Gaster. Pentru un ms. din muntele Athos cf. Spyridon P. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, I, 1905, No. 37. Pentru «Diza cea neagră» în care e înmormântat Avraam cf. și notița regretatului V. Bogrea în *Dacoromania*, I, p. 459 («Diza cea neagră» e infernul. împărăția lui Pluton) — Disce divites insulae... gr. *Avá* (de la Zevs) în msse apare însă și *Dr'a* (din *δρῦς*).

STUDII: Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 181—188; Gaster, *Literatura populară română*, pp. 311—317. *The Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, IX (1887), pp. 195—199. Pentru originalul slav al versiunii românești: Veselovski, *Разысканія* (VI) 1883, p. 18 și urm. Pentru clasarea materialului slav: G. Polivka, *Archiv für slavische Philologie*, XVIII, (1896) pp. 118—125. Pentru locul versiunii românești în familia textului Montague James Rhodes, *The Testament of Abraham* (citat mai sus); E. SCHÜRER, *Theologische Literaturzeitung*, 1893, pp. 279—281.

XII

APOCALIPSUL LUI IOAN

Apocalipsele studiate mai sus au ca temă: viața sufletului după moarte și descriu în colori bogate suferințele pe care le îndură cei ce au păcătuit în viața pământească sau fericirea pe care o duc în raiu, sufletele celor drepti.

Apocalipsul apocrif al Apostolului Ioan are o temă deosebită, căci ne transportă spre vremurile de agonie ale vieții pământești și ne desvăluie tainele care acoper sfârșitul lumii și judecata din urmă.

Circulația textului în literatura noastră veche a fost bănuită de Hașdeu, în *Cuvente den bătrâni*, II, p. 445-447. În 1913, d-l N. Drăganu a publicat un fragment, aflat de d-sa în Codicele Marțian și copiat «cam între 1580—1643». Alte versiuni complete se păstrează în Biblioteca Academiei Române (a se vede mai jos: bibliografia).

Apocalipsul începe prin a povesti cum, după înălțarea Domnului la cer, sfântul Ioan Bogoslovul, s'a urcat în muntele Tavorului, unde văzând strălucind «slava Domnului» și nemai putând privi spre ea, a căzut cu fața la pământ. Ridicându-se apoi, s'a urcat mai sus și, înălțându-și mâinile și privirile spre cer, s'a rugat Domnului, să-l învrednicească a auzi dreptățile lui și a-i destăinui cum va fi «întru acea vreme, când va veni să judece viii și morții și cum va fi pământul și soarele și luna și stelele și toată podoaba». După ce se rugă trei zile și trei nopți, fu răpit de un nour luminos, care l-a dus înaintea Domnului. Aci, apostolul aude glasul ceresc grăindu-i: «Caută robul meu, Ioane, dreaptă slugă, caută și vezi și înțelege». Apostolul, privind înaintea sa, văzù cerul deschis, din care venia o mireasmă aromitoare și văzù acolo o lumină mare, mai puternică decât a soarelui.

Deaci înainte, urmează destăinuirile asupra celor ce vor fi la sfârșitul lumii. Apostolul, curios de a ști cele viitoare, întreabă

pe Mântuitor. Mântuitorul, îndemnându-l să privească lucrurile simbolice, din jurul său, îi lămurește rostul lor și îi desvăluie tainele.

Apostolul vede mai întâiu, o carte mare — «cât largul și lungul ei nu poate a o socoate omul»; în versiunea Marțian: «cât șapte munți». Cartea eră pecetluită cu șapte peceti și Mântuitorul lămurește că în ea se găsesc scrise: «toate lucrurile omenеști și toate judecățile și dreptățile». Apostolul, dorind să afle ce va fi la vremea de apoi, Mântuitorul îi destăinuie că va fi belșug mult: «snopul va da o măsură de grâu, iar vița de vie da-va o sută de struguri, iar strugarul da-va o măsură de vin». Epoca de belșug va fi urmată de o epocă de secetă, când «nu se va află o găleată de grâu, nice o cupă de vin prespre toată lumia». După aceste semne prevestitoare, se va ivi Antihrist, care, prin minuni, va căută să amăgească lumea. Impărăția lui va dură trei ani, dar «trei ani vor fi cât o lună; iară trei luni voru ținea cât trei săptămâni; iară trei săptămâni cătu trei dzile; iară trei dzile cătu trei ăsare; trei ăsare cătu trei cîrte». Domnul va încercă să smulgă omenirea din mrejele lui Antihrist și în acest scop, va trimete pe pămînt pe Ilie și Enoh, dar solii săi vor fi junghiați de către Antihrist, pe altar — aceasta spre a se împlini vechile profeții.

După biruința lui Antihrist, îngerii vor ridică de pe pămînt «sventele cărți și crucile și toate vasele besereclor» și le vor «înălță în nour», în timp ce toate duhurile rele dela Apus și Răsărit vor ieși din «beznă» spre a se alătură lui Antihrist. Dar această împărăție a Păcatului nu va dură mult, fiindcă Domnul va trimete îngerii, carii vor aprinde pămîntul din toate părțile și în uriașul pârjol, se vor mistui toate cele trecătoare.

Vânturile din cele patru părți ale lumii, descuiate, vor spulberă cenușa de pe fața pămîntului, încât pămîntul va rămâne alb și curat «ca o masă» și îmbălsămat de «o dulce mirodenie». Arhanghelii Mihail și Gavril, trimeși de Domnul, vor trămbiță în bucline ferecate spre Apus și Răsărit și atunci, auzind glasul buciului, vor învia morții din morminte. Ei vor fi «toți într'un chip și într'un stat, ca la treizeci de ani», «întocmai cum sunt albinele, de nu este una mai mare decât alta, sau una într'alt chip». Toate gândurile omenеști vor pieri și nimeni nu-și va mai cunoaște lucrurile care-i aparținuse în viciața pămîntească.

Domnul va «deștinde» apoi din cer, «împreună cu sfânta cruce», cu arhanghelii, cu heruvimii și cu îngerii și înaintea scaunului de judecată, vor veni atunci Antihrist, cu cetele lui blestamate și cu toți cei păcătoși, carii vor fi trimiși în muncile iadului, în timp ce toți cei drepti, cari au urmat pe pământ cuvântul Domnului, vor fi trimiși în raiu.

D-l Drăganu, publicând fragmentul din Pseudo-apocalipsul lui Ioan, încheie studiul introductiv, cu următoarele cuvinte ale lui Hașdeu: «La Bogomili acest apocrif eră atât de poporan, încât anume din Bulgaria, nu de aiuri, l-au căpătat Albigensii din Occident. Redacțiunea latină manuscrisă din arhivul inchizițiunii dela Carcassone poartă notița: *«Hoc est secretum haereticorum de Concoregio, portatum de Bulgaria Nazario suo Episcopo, plenum erroribus»*.

Concoreggio a fost într'adevăr, după cum se știe, un însemnat centru al ereziei, în forma ei apusană, iar despre Nazarius, care ar fi adus cartea din Bulgaria, găsim mențiune la un scriitor din secolul al XIII-lea: Rainerus Sacchoni din Piacenza. Rainerus, după ce făcuse parte 17 ani din secta ereticilor, s'a întors la catolicism, a îmbrăcat rassa de călugăr dominican și a intrat în serviciul inchizițiunii din Lombardia.

Pe la 1250, a publicat o carte, împotriva ereticilor, în care desvăluie rătăcirile sectei și aci vorbește în cap. VI și despre Nazarius: «Quidam vero episcopus eorum et antiquissimus Nazarius coram me Rainhero, et multis aliis dixit pluries, quod Beata Virgo fuerit angelus et quod Christus non assumsit humanam naturam sed angelicam sive corpus coeleste; et dixit quod habuerit hanc errorem ab episcopo et filio majore ecclesiae Bulgariae, jam fere elapsis annis LX.».

După cele mai sus expuse, s'ar părea că originea sau cel puțin caracterul bogomilic al acestui apocalips este în afară de orice îndoeală. Punctul de plecare este însă greșit; textul descoperit în analele inchiziției din Carcassone cu notița «Hoc est secretum hereticorum...», nu este Pseudo-apocalipsul lui Ioan, ci o legendă cu totul deosebită, care, după cum am arătat mai sus, nu s'a descoperit până acum în limba slavă. Acest text, care în versiunea vieneză publicată de Döllinger¹⁾, poartă titlul: «Joannis et

¹⁾ Sektengeschichte, II, pp. 85—92.

Apostoli et Evangelistae Interrogatio in coena sancta regni coelorum de ordinatione mundi, et de Principe et de Adam», este alcătuit din două părți: întâia în care se povestește răsvrătirea Satanei; a doua în care se descrie sfârșitul lumii. Numai a doua parte înfățișează asemănări cu Pseudo-apocalipsul lui Ioan, de care, prin unele amănunte, nu pare a fi străină; dar această parte este în textul latinesc expusă cu totul sumar: este lipsită de toate amănuntele, pline de culoare, ale apocalipsului și nu cuprinde nici o idee cu caracter dualist. Dimpotrivă, partea cea mai importantă și cea mai dezvoltată în textul latinesc este întâia. Ea ne dă o întreagă cosmogonie, cu totul deosebită de cea biblică.

La început, povestește legenda latinească, lumea eră alcătuită din următoarele elemente suprapuse: deasupra, cele șapte ceruri, peste care stătea Dumnezeu; sub ceruri, văzduhul; sub văzduh, pământul, plutind peste ape și susținut de doi pești uriași; dedesubtul pământului, se întindeau apele; iar sub ape, o genune de foc. Fiecare din aceste stihii ale lumii primitive erau conduse de către un înger. Satan, ca ziditor al lui Dumnezeu, scoborîndu-se din slava cerului până în infernul focului, cuprins de invidie, a dorit să-și înalțe scaunul, deasupra norilor și să fie asemenea cu Domnul. În această năzuință, s'a înțelea cu îngerii cari străjuiau apele și văzduhul, ca să treacă de partea lui, să creeze universul și să domnească împreună. În această conspirație, atrăsese și pe îngerii celor cinci ceruri, când deodată se auzi glasul Domnului tunând din înălțime: Ce faci tăgăduitorul Tatălui, amăgind îngerii?... Și îndată Satana a fost prăbușit în abis, împreună cu ceata de îngeri răsvrățiți. Rugându-se Tatălui, Satana a isbutit să obție îngăduința de a crea lumea. Ajutat de îngerul văzduhului și de cel al apelor, a înălțat pământul deasupra apei și a creat uscatul, a prefăcut o parte din ape în nouri; restul a strâns-o în mări și oceane. Apoi din coroana de pietre nestemate a îngerului, care străjuise apele, a creat soarele, luna și stelele, a poruncit pământului să producă: viețuitoarele, arborii și plantele; iar mărilor: să zămislească peștii și păsările cerului. În cele din urmă, a creat pe om din lut, după chipul lui, și a poruncit îngerului din cerul al treilea să intre în trupul de lut; apoi a creat trupul Evei, pe care a însuflețit-o cu sufletul îngerului din cerul al doilea.

Când opera creațiunii a fost încheiată, a introdus pe primii oameni, cari nu cunoșteau păcatul, în grădina raiului, făcută într'adins pentru ei; a sedus apoi pe Eva (după textul din Carcassone: în chipul unui tânăr frumos; după textul vienez: în chipul șarpelui) și a amăgit și pe Adam spre păcat. După ce a populat lumea creată, Satana s'a gândit s'o cârmuească și în acest scop a ridicat pe Enoh în ceruri, i-a dat 67 de cărți să le aducă pe pământ, prin care a învățat pe oameni să-i aducă sacrificii în temple. Apoi a trimis pe Moise, care a condus pe Evrei, prin marea Roșie, în Țara Făgăduinții și care le-a dat legile, inspirate de Satana. Când Dumnezeu s'a hotărât să mântuească lumea dela pieire, a trimis mai întâiu pe pământ, pe îngerul său, Maria, ca să primească pe fiul său. Isus, coborîndu-se din cer, a intrat printr'o ureche a Mariei și a ieșit prin cealaltă, în formă de om. Satana, văzând că începe să se clatine domnia lui pe pământ, a trimis în lume pe proorocul său, Ilie, care s'a numit Ioan Botezătorul și care a început să boteze poporul cu apă.

Această dualistă cosmogonie conține, după cum se vede, toate elementele doctrinei bogomilice: lumea actuală este creațiunea lui Satanail; Vechiul Testament este opera lui; serviciul divin și biserica la fel; Isus a avut numai natură divină; botezul cu apă este opera Satanei (conf. mai sus cap. IV, pp. 26—27).

Nimic din toate aceste idei nu se găsește însă în Pseudo-apocalipsul lui Ioan. Din contra, în acesta se găsesc idei care lipsesc din textul latinesc și care vin în contradicție cu doctrina bogomilică. Astfel în chiar textul publicat de d-l Drăganu, se află un pasaj, din care reiese destul de clar venerarea bisericilor și a crucii: la venirea lui Antihrist pe pământ, Domnul va ridică «toate vasele bisericilor și înălța-le-vor în nouu și după acia înălța-voiu svânta cruci, căiaace pre ăa mi-amu tinsu mănule méle și toate ciatele îngerești închina-se-vor ei». După ce domnia lui Antihrist va pieri și când Mântuitorul se va pogori pe pământ, la judecata din urmă, atunci «deștinge-va din ceriu curata cruce și voru deștinge după nea îngerii». Bogomilii, după cum s'a văzut în paginile precedente ¹⁾ și împreună cu ei și confrăii lor Albigenși, detestau crucea.

¹⁾ Cf. mai sus pag. 28.

Intr'un alt pasaj, se spune că la judecata din urmă, oamenii vor învia cu trupurile lor: «vor fi ca de 30 de ani»; «și vor fi toți într'un chipu și întru obrazu vor învia; acolo nu e plăvoși, nice mai negri nice mai văroși...», pe când Bogomilii, după cum s'a arătat mai sus la capitolul II, credeau dimpotrivă că trupul, opera Satanei, după moarte, se preface în pulbere și cenușe și nu va mai învia niciodată.

Albigensii considerau pe Profeți ca pe trimișii Satanei. În pseudo-Apocalipsul lui Ioan Mântuitorul se referă adesea la spusele Profeților: «...precum au zis Proorocul David: dreptii vor moșteni pământul... precum zice proorocul David: întorcă-să păcătoșii la iad...». În textul latinesc secret al dualiștilor occidentali, Enoh și Ilie sunt, după cum s'a văzut din rezumatul dat mai sus, trimișii Satanei, cari au amăgit omenirea. În Apocalipsul apocrif al Sfântului Ioan, sunt, dimpotrivă, trimișii Domnului. Ei la sfârșitul lumii se vor strădui să scape omenirea din mrejele Satanei, pentru care pricină vor fi junghiați de Duhul cel rău, pe altar.

Textul din Codicele Marțian este incomplet și defectuos: lipsește începutul și sfârșitul; foile sunt deplasate (foaia 148 r. și v. trebuie așezată după foaia 142 v.), iar unele pasagii omise — dacă nu cumva s'au pierdut câteva foi — între altele: episoadele luptei lui Ilie și Enoh cu Antihrist și al buciurmării arhanghelului Mihail în ziua judecării din urmă.

Manuscrisele păstrate în Biblioteca Academiei Române înfățișează un text mai complet și mai apropiat de originalul grecesc publicat de Tischendorf: episoadele omise din textul Marțian se regăsesc în manuscrisele Academiei ca și în redacțiunea grecească¹⁾. În unele manuscrise ale Academiei, textul poartă titlul: «Pentru sfârșitul lumii și pentru a doua venire a Domnului nostru Is. Hs.; în altele: «Vedenia care o au văzut sf(ân)ntul Ioan Bogoslovul în muntele Tavorului, pentru sfârșitul veacului și pentru Antihrist». Între ambele grupe sunt oarecari divergențe.

În fondul de tradiții și credințe ale poporului nostru privitoare la vremea de apoi, găsim o sumedenie de elemente comune cu Apocalipsul Sfântului Ioan Bogoslovul. Astfel sunt: credința că vremea

¹⁾ Tischendorf, *Apocalypses apokriphae Lipsiae*, 1866, pp. 73, 76.

din urmă va fi prevestită printr'o secetă strașnică; că atunci se va ivi Antihrist, care va amăgi lumea de partea lui, că domnia lui va dura trei ani¹⁾, că atunci:

O fi anul ca luna
luna
ca săptămâna
săptămâna
ca ziua
și ziua ca ceasul scurt
iar ceasul ca un minut ²⁾

Rusești: N. Tihonravov, Памятники русской отреченной литературы, II, pp. 174—181 și 182—192.

TEXTE GRECEȘTI: C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866, pp. 70—94, după 5 codice (3 din Veneția-Marciana, 2 din Paris) din sec. XV—XVI.

Textul: «*Joannis et Apostoli et Evangelistae Interrogatio in coena sancta regni coelorum de ordinatione mundi, et de Principe et de Adam*» a fost publicat de Benoist, *Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets*, Paris 1691, I, pp. 283—296, după un text din arhivele inchiziției din Carcassone și de Ign. v. Döllinger, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*, München, II, 1890, pp. 85—92. Ambele texte au fost reproduse în paralelă și studiate de Prof. Ior. Ivanovič, Богомилски книги и легенди, Sofia, 1925, pp. 73—87. Cf. și Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, Oxford, 1926, pp. 187—193.

XIII

EPISTOLE APOCRIFE LEGENDA DUMINICEI

(Epistolia Domnului nostru Isus Hristos)

În timpurile de formație ale creștinismului, apostolii, carii colindau mările și țările pentru a împrăștiă sămânța Evangheliei, au simțit nevoia de a se pune în legătură cu comunitățile formate de ei, prin scrisori, fie pentru a lămuri o chestiune de dogmă, fie pentru a întări și susține zelul neofiților. Îndeosebi, apostolul Pavel, care eră un om foarte cult pentru vremea lui, ne-a lăsat cele mai numeroase scrisori, în care poezia mistică a creștinismului se îmbină cu finețea dialecticei.

Alături însă de aceste scrisori ale apostolilor, încep să se pună în circulație, în centrele creștine, poate fără intenții răutăcioase, scrisori privitoare la diferite probleme care frământau creștinătatea și pe care plăsmuitorii lor, pentru a le da mai multă autoritate, le treceau pe numele apostolilor, mai ales pe seama apostolului Paul, ca de ex. corespondența lui cu Seneca.

Din ciclul acestui gen de corespondență apocrifă, face parte și epistola Domnului nostru Isus Hristos, care apare în literatura noastră, încă din secolul al XVI-lea.

Ea pare să-și fi luat naștere din preocupările creștinilor, din primele veacuri, de a institui Duminica, ca zi de sărbătoare, în locul Sâmbetei, statornicită în vechea lege mosaică. Se știe că încă din epoca apostolilor, Duminica — Dies Domini — ziua în care înviase Mântuitorul, căpătase în viața comunităților creștine, o importanță deosebită, fiindcă în această zi, creștinii se adunau laolaltă, înainte de a se face ziua, pentru a cântă imnuri de slavă lui Hristos, pentru a se legă prin taina euharistiei de a nu face rău și pentru a încheia această frățască reuniune, printr'o agapă comună. Cum însă în primele veacuri, creștinii erau

în minoritate față de păgâni și cum ei erau în genere oameni umili și săraci, sărbătorirea Duminicii nu putea fi însoțită și de suspendarea lucrului. Abia sub Constantin cel Mare, când creștinismul a fost recunoscut ca religie de stat, s'a decretat oficial ziua Duminicii, ca zi de sărbătoare, dar și după această epocă, erau încă mulți creștini, cari nu țineau Duminica. Un sinod din anul 585 menționează că: «sunt creștini cari consideră Duminica ca și Sâmbăta și Lunia; că n'o cinstesc și că lucrează Duminica, din dragostea pentru arginți, săvârșind astfel un păcat». Pentru a face pe creștini să cinstească, după cuviință, ziua Domnului, un cleric fanatic a plăsmuit această ciudată epistolă, pe care a atribuit-o, pentru a-i da autoritatea necesară, Mântuitorului. Epistola apare într'adevăr pentru întâiaș dată, pe la sfârșitul sec. al VI-lea. La anul 584, episcopul Cartaginei, Licinianus, dojenește pe colegul său Vincentius, episcopul insulei Ebositana, că a putut crede că «acum ni se pot trimite nouă scrisori de către Crist». Identitatea scrisorii ne este precis stabilită, în următorul pasaj: «In principio ipsius epistolae legimus, ut dies Dominicus colatur... Et si forte ipsum nomen novum te delectavit quia ipsa epistola, sicut simulator scripsit, de coelo descendit super altare Christi, in memoria S. Petri Apostoli, scito diaboli esse figmentum».

Două veacuri și jumătate mai târziu, scrisoarea reappare la consiliul bisericii latine, întrunit la Latran, de Papa Zaharia, în 745. Înaintea acestui consiliu, este învinovățit de erezie, preotul Adalbert, care răspândia o scrisoare a Domnului nostru Isus Hristos, căzută din cer la Ierusalim. Această scrisoare, transmisă din localitate în localitate și dela preot la preot, ar fi fost adusă de arhanghelul Mihail, la Roma, pe mormântul Sf. Apostol Petru, «ubi claves regni coelorum constitutae sunt. Et 12 papati qui sunt in Romana civitate, triduans fecerunt vigilias in ieiuniis, in orationibus, per diebus et noctibus». Când scrisoarea preotului a fost cetită în consiliu, Papa, surprins de atâta naivitate, se adresează episcopilor cu aceste cuvinte: «Fraților, Adalbert ăsta e un nebun».

Cu toată condamnarea consiliului din Latran, epistola și-a continuat însă drumul și, deși i se pierde urma, totuș la diferite răspântii ale istoriei, ea apare din nou la lumină.

Hyppolyte Delehaye presupune, cu dreptate, că în epoca cruciatelor, scrisoarea pe care o colportă Paul Eremitul, ca fiind

căzută din cer, și care se încheiă cu un îndemn la cruciadă, eră o adaptare a epistoliei Domnului, privitoare la Duminică.

În secolul al XIII, un abate din Normandia o cetia în Anglia, la predicele sale, iar în veacul următor, îi dau o circulație mai întinsă Flagelanții — o sectă de călugări fanatici, cari, pentru expiarea păcatelor, se biciuiau în public, până la sânge. Un cronicar german, Albert Argentinensis, povestind sosirea Flagelanților în Bavaria, în anul 1349, menționează că ei cetiau poporului o scrisoare, care ar fi căzut din cer pe altarul Sf. Petru și în care Mântuitorul, dojenind omenirea pentru răutățile ei, recomandă sărbătorirea Duminicii, sub amenințarea unor strașnice pedepse.

În ce privește localitatea de unde a fost pus în circulație apocriful, păreri sunt împărțite: Delehaye, întemeindu-se pe faptul că cele mai vechi versiuni sunt latine, crede că legenda a fost plăsmuită în Africa latină a primelor veacuri. Bittner, întemeindu-se pe critica internă a textelor, crede că prototipul a fost scris în limba greacă ¹⁾.

Scrisoarea a fost dealtfel foarte răspândită în Germania, — o versiune a fost inserată în cronica orașului Strasburg, scrisă de Fritsche Closener; o alta a fost imprimată în Colonia, la 1604.

Povestea Duminicii, în redacțiunea copiată de Popa Grigorie ca și în alte redacțiuni posterioare, are cam următorul cuprins:

La cetatea Ierusalimului, în scaunul cel Sfânt, a căzut o piatră din cer, mică la vedere, dar așa de grea, încât nimeni n'o putea ridica. S'au adunat atunci în jurul ei patriarhii, călugării și preoții și, după ce petrecură în veghe și rugăciune, trei zile și trei nopți, se auzi glas din cer grăind: «luați piatra». Și luând Patriarhul piatra, a desfăcut-o și a aflat într'însa, cartea Mântuitorului. În această carte, Domnul amintește că de trei ori până acum a sfătuit omenirea să se întoarcă pe calea cea bună, dar totul a fost zadarnic. Acum pentru cea din urmă dată, îi prevestește să păzească Sfânta Duminică, fiindcă în această zi Dumnezeu a creat pe Adam; în această zi îngerul Gavriil a prevestit pe Preacurata Fecioară, de Nașterea Mântuitorului, și în această zi Dumnezeu va judecă vii

¹⁾ Delehaye în *Académie royale de Belgique. Bulletins de la classe des lettres*, 1899, pp. 211 și urm. Bittner, *Denkschriften der kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Philos.-hist. Klasse*, 51 (1906).

și morții. Cine nu va lăsa lucrul său Sâmbăta, dintr'al noulea ceas, până Luni, la răsăritul soarelui și nu va merge cu «toată fomeia (familia) sa» la biserică și la liturghie să se roage cu frică, va fi blestemat. Și urmează apoi înșirarea celor mai strașnice pedepse ce vor fi trimise asupra omenirii neascultătoare: «fierii iuți» și «șerpi cu două capete și cu gurile de foc, de vor suga trupurile oamenilor; deschiderea cerului, care va lăsa să cadă pre pământ o ploaie de foc în «lura lu Priere» (April), de va arde tot rodul pământului; ridicarea luminii soarelui; secarea râurilor și mărilor cu toate apele, «de se vor întoarce către cer»; trimeterea pe pământ a unor pasări cu capetele ca de bou, care vor suga sângele, din trupul celor păcătoși.

În toate versiunile, legenda, după ce amenință cu blestemul pe cei ce vor zice că epistolia nu este de Dumnezeu «faptă», ci de mână de om, se încheie cu o exortatie, care, în codicele Sturdzan, are următoarea formă:

«Și această carte să o cetească, săva preutū, săva diacū, între oameinri, și să învețe și să o tremeață de la uinrii al-alți și pre la cetăți și pre la domni, fără frică și fără grije; și să o tremeață în toată lumia. Rutesu vo aceia ce voru asculta și voru priimi cïasta carte de o voru învăța, eu le voiu da dulceața raiului în vecie de veacū... Oare cărtolarū va fi, oare va fi vlădică, oare va fi preutu, oare diacū, cela ce nu va povesti și nu va spoînre tutindire, acela să fie blestemat de Domnul nostru diîn cerū și de 318 de oții (părinți) de întru Necheiū; iară cela ce va spăînre și cela ce va crêde de va priimi la siînre, buînărătate va fi de la tatălū și de la fiulū Is. Hs. întru vecie de veacū cu dedevărū».

Deși textul, în forma în care a pătruns în literatura noastră, este lipsit de compoziție (repetiții, lipsă de tranziție), totuș, din cauza blestemului și a exortației finale, a fost în lumea naivă a clerului și poporului nostru, apocriful cel mai răspândit. În Biblioteca Academiei Române, se păstrează o sumedenie de manuscrise din diferite vremuri și ținuturi. Încă din secolul al XVI-lea, mai circula o versiune slavo-română, care a fost descoperită în anii trecuți, cu prilejul unei expoziții dela Ieud, în Maramureș. O altă versiune, în care se spune că piatra ar fi căzut în țara Bethaniei, în munții Măslinilor, de unde, prin eroare de transmisiune și copiere, s'a ajuns la Țara Bătrânilor, se păstrează în manuscrise

din secolul al XVIII-lea. Alte versiuni în sfârșit, au un adaos ca din partea lui Ioanichie, Patriarhul Ierusalimului, prin care se recomandă cumpărarea și cetirea textului. Ea circulă și azi în masele populare, unde este cetită cu sete și căutată — de cele mai multe ori purtată chiar de cei ce nu știu carte — ca un talisman; și în diferite centre ale țării, unele case editoare și-au creat o sursă frumoasă de venit, din tipărirea cărțuliei.

Această lungă vitalitate și întinsă circulație nu putea să nu rămâie fără urme în sufletul popular. Documente folklorice, culese din toate colțurile pământului românesc, vădesc generalizată pretutindeni, interdicția de a munci Duminica.

Iată câteva exemple:

În spre Duminică nu e bine să faci scăldușcă sau cumetrie.

Dacă te lai Duminica, faci mătreață și pecingine.

Să nu muncești Duminica, fiindcă ia foc; dacă înjugi boii, faci a lup.

Dacă cioplești Duminica, pe lumea cealaltă îți arde aschiile pe piept.

Nu e bine să împletești Duminica, fiindcă te tai cu ce lucrezi.

Revista *Ion Creangă*, anul III (1910), p. 338; A. Gorovei, *Credințe și superstiții*, p. 109.

Pe-alocurea imaginația populară, îngrijorată de aceste interdicții și amenințări, a personificat Duminica într'o sfântă, care cutreeră lumea, pedepsind pe cei ce nu-i cinstesc ziua. Astfel, într'o legendă din Dorohoiu, culeasă de părintele D. Furtună¹⁾, se povestește că o femeie aprinsese cuptorul, într'o Duminică, dis-de-dimineață, ca să facă pâine, însă nu avea spor de loc, fiindcă aluatul rămânea tot moale. Deodată vede, «venind dispre Prut trei femei cu câte o făclie aprinsă în mână. Erau cele trei sfinte zile: sf. Duminică, sf. Miercuri și sf. Vineri». Sfintele ajută ră femeii să frământa, să facă și să așeze pâinea în cuptor. Pe când pâinea creștea în cuptor, sfintele puse pe femeie să se laie; apoi o gătiră frumos; o întinseră pe laiță — «și ea a adormit de veci, moartă ca toți morții». Abia după un an, putură megieșii s'o urnească de pe laiță, ca s'o ducă la groapă, dar și atunci trebuiră să taie stâlpii dela laiță. Pe când tăiau cu ferăstrăul, țâșnea sânge din stâlpi, căci «așa arată Dumnezeu semne înainte vreme».

¹⁾ Dumitru Furtună, *Vremuri înțelepte*, Academia Română. Din viața poporului român. Culegeri și studii. pp. 86—87.

Ideea cinstirii Duminicii, sub amenințarea celor mai groaznice pedepse — idee răspândită prin acest apocrif — a preocupat așa de mult sufletul popular, încât s'a resfrânt până și în colinde. Intr'un colind din Ardeal, după un prolog, în care se povestește că la poarta raiului e sobor mare «de săteni, de poporeni și de negri călugărași», cari se întreabă în ce margini de pământ este Domnul sfânt «de judecă sufletele cele bune, cele rele», urmează mai departe:

Vai de ei, de nepostelnici,
Care nu-și postesc posturile,
Nu-și ajună ajunurile,
Nu mi-și țin Duminecile.

Ei măhniți că vor merge
Dinainte Sfântului,
Ca pleava păringului,
Înainte vântului!

Ferice de cei nepostelnici,
Care-mi postesc posturile,
Și-mi d'ajună ajunurile
Și mi-și țin Duminecile!

Ei voioși că mi s'or duce
Înainte Sfântului,
Ca grăunțul grăului ¹⁾.

Duminica apare, precum a arătat și Gaster, deasemeni în basme ca o protectoare a eroului Făt-frumos, precum și în descântece, alături de Maica Precista, dar este greu de dovedit în aceste cazuri legătura cu epistola apocrifă.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI EDITATE: H a ș d e u, *Cuvențe den bătrâni*, II, pp. 43—55, versiunea din Codex Sturdzanus în chirilică și transcriere latină, cu versiunea modernă tipărită, în josul paginei. Un fragment din aceeaș versiune publicat de M. Gaster în *Chrestomatie română*, I, pp. 8—9. Altă versiune din secolul al XVI-lea în I. B i a n u, *Texte de limbă din secolul al XVI-lea reproduse în facsimile*, III, *Manuscript dela Ieud*.... Academia Română, Sect. lit. București, 1925, pp. 1—28; Ion Creangă, IV, pp. 309—10, după un ms. copiat în 1848 de Neculai Borcilă la mănăstirea Secul (tipul Țara Breteniei); Ion Creangă, IV, p. 226, după un ms. din 1838, copiat în Moldova (tipul Țara Bătrânilor). Menționate: N. D r ă g a n u, *Dacoromania*, IV (1926), p. 1097, «o variantă scurtă într'un manuscris al liceului «Gh. Coșbuc» din Năsăud cu o notă slavonă la sfârșit, scrisă de popa Simion din satul Selcea, nu departe de Cluj, în anul 1715, 4 Maiu»; Dr. I a c o b R a d u, *Manuscrisele bibliotecii episcopiei greco-catolice din Oradea-Mare* (Acad. Rom., Mem. sect. ist., seria III, tom. I, mem. 6), p. 27, No. 147: «Epistolie de învățătură ce au trimes Domnul Dumnezeu din ceriu și-au căzut pre pământ în cetatea Ierusalimului», în 8^o de 32 foi, scrisă de «diacul din

¹⁾ A l e x i u V i c i u, *Colinde din Ardeal*, Academia Română. Din v. pop. rom. Culeg. și studii, XX, 1914, p. 107, colind CLII: Mare-i vorbă și adunare, din Agrișteu, v. 13—26 cf. și Nr. 3, p. 107.

varmeghea Crasnii, locuitoriu în Pecei», la 1733. *Tipărituri moderne*: Epistoliile Domnului privitoare la Duminică se publică pentru popor și azi în broșurele mici în 16^o sau în 8^o: «Epistolie a Domnului nostru Isus Christos ce a trimis-o Dumnezeu din cer». Broșurile cuprind ambele scrisori: 1. *tip Ierusalim*, cu titlul de mai sus (al copertei); 2. *tip Țara Bătrânilor*, cu titlul «Epistolia Maicii Domnului». După această ultimă scrisoare, urmează fără titlu și fără nimic despărțitor: «Visul Maicii Domnului» și «Călătoria la iad». În Biblioteca Academiei Române se găsesc multe asemenea broșurele, dintre care cea mai veche a fost tipărită la București, în 1863, în tipografia Rassidescu. Cele mai multe sunt publicate în București; câteva la Craiova, Slatina — unele chiar la sat: Mușetești, Argeș, 1902. Câteva din ele n'au indicație de dată și localitate. O ediție tipărită în București, târziu, în 1887 (tipogr. Laboratorilor români), este încă cu litere chirilice.

INEDITE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: a) *Tipul Ierusalim*: Ms. Nr. 4182 f. 526 v.—530 din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, fără dată și nume de copist; dar scris de acelaș Popa Ursu din Cotigleatui, care a mai copiat mss. 4151 și 4641, pe la 1676 (cf. facsimil în I. B i a n u și N. C a r t o j a n, *Album de Paleografie românească*, București, 1926, pl. V.); ms. 701, copiat de Ioan, lăcuiorîu în Cefa Muncacianul la 1732, Sept. 23 (descriș în I. B i a n u, *Bibl. Acad. Române, Catalogul manuscriselor românești*, II, p. 451); ms. 3806 în 8^o, (f. 88 v-103, copiat de Petru Șindé, nemiș în Varmeghița Hinedorii și diac lăcuiorîu în Roșcani (f. 18 v.), la anul 1748 (f. 87 v.); ms. 3561 f. 1-16 copiat de Marco Romanescu, Dascăl din Breb (Gorjul de Sus), pentru Părintele Mihaiu din Călinic 1773 Iulie 10; ms. 2897, f. 56—63 (lipsește începutul, copiat de Iftimî sin Gheorghî Șfedul căpitan, în anul 1803; ms. nr. 709: «Tremeateria Domnului», începutul sec. al XVIII-lea (descriș în I. B i a n u, *Catalogul manuscriselor românești*, II, p. 461); ms. 476, sec. XVIII-lea (descriș în I. B i a n u, *Catalogul manuscriselor*, I, p. 209); ms. nr. 2351, conține ambele tipuri: *Ierusalimul*, f. 17—32; *Țara Bătrânilor*, f. 3—16; ms. Nr. 2225, copiat de Vasile sin Dimi ot Purcari, Gorj, la 1815; Nr. 4833, f. 86—92, copiat la 1826, de Gheorghe Dimitriu Pappa, Colțea, Avg. 2 (f. 95); Nr. 4232, copiat de Georgie Țăranu, grănicer în Caransebeș, la 1825; Nr. 2527 f. 2, scris la 1823 de Ioan Berar, din Banat, poate din Lipova, fiindcă pe f. 1 v. se găsește nota posesorului: «Ioan Skelegia preparand, 1827» din Lipova; Nr. 2900, f. 1—8, copiat de M. Brăescu la 1835; Nr. 2194, f. 1—14, copiat la 1836, «de robul lui Dumnezeu Costandin»; Nr. 4724, copiat la 1838, Iunie 20 (fără nume de copist); Nr. 2376, f. 12 v., copiat la 1839, Maiu 27. b) *Tipul Țara Bătrânilor*: Ms. 2226, f. 4 v.—9 v., scris de «Crăciun sin Costo (sic) ot Tetiuvo» Iunie 28, 1805, la un loc cu Visul Maicii Domnului, f. 9 v.; Nr. 3824, copiat la anul 1843 Februarie 26 (începutul pe ultima foaie a ms.); Nr. 2376, f. 10, copiat la anul 1839, Maiu 27; Nr. 2225, copiat de «Vasile ot Dimi ot Purcari, Gorj», la 1815.

TEXTE SLAVONEȘTI: Р у р и н, Памятники старинной русской литературы, (Ложные и отреченные книги русск. старины) III, pp. 150—153; N. T i h o n a v o v, Памятники русской отреченной литературы. II, pp. 324—338, după un ms. din secolul al XVI-lea; D r a g o m a n o v,

Малорусскія народныя преданія. Kiev, 1876, pp. 144—45 (după Hasdeu, *Cuvente*, II, p. 29 și nota 17 — mie inaccesibilă); Dr. Ivan Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis collectus*, vol. IV, mai multe variante, pp. 49—79.

TEXTE GRECEȘTI: A. Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti*, III, p. 511—12, numai începutul după un ms. din Bibl. Bod.; Migne, *Dictionnaire des apocryphes*, II, p. 367; A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, pp. 23—32, două variante (a. tipul Roma, după un ms. din 1497; b. tipul Ierusalim-Bethleem după un ms. din sec. al XVI-lea); Maximilian Bittner, *Der vom Himmel gefallene Brief Christi in seinen morgenländischen Versionen und Rezensionen in Denkschriften der kaiserlichen Akademie d. Wissensch. in Wien, Philosoph.-hist. Kl.*, 51 (1906), toate tipurile la care adaugă și versiunile orientale. Despre versiunea etiopiană cf. și René Basset, *Les apocryphes éthiopiens in La Hute Science* I, 1893, pp. 449—465, unde se citează și versiunile publicate anterior de Ewald și Praetorius.

STUDII: Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 21—42; Gaster, *Literatura populară română*, pp. 371—381; E. Voronca, *Studii în folklor*, II, Cernăuți, 1912, pp. 312—17 (cu interpretări subiective); N. Drăganu, despre raporturile dintre versiunea Ieud și despre copistul versiunii Marțian, pe care-l crede «identic cu Sasul, care a copiat Catechismul luteran» în *Dacoromania*, IV (1926), pp. 1096—1098; cf. și o notiță a lui V. Bogrea în *Anuarul Institutului de Istorie națională din Cluj*, I (1891—22), p. 322, nota 3, unde se semnalează o versiune greacă cu imprecății contra Bogomililor; Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti*, III, Hamburg, 1719, pp. 308 și urm. Veselovskii, *Журналъ минист. народ. прос.*, vol. 184, pp. 50—115; Hippolyte Delehaye, *La lettre tombée du ciel in Académie royale de Belgique, Bulletin de la classe de lettres*, 1899, pp. 211 și urm. Pentru versiunile orientale: Trumpp, *Zum Briefbuch in Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, XXXIV (1880), p. 241 și mai ales Maximilian Bittner, studiul citat în *Denkschriften der kaiserlichen Akademie d. Wissensch. in Wien, Philosoph.-hist. Klasse*, 51 (1906), unde se studiază textele grecești, armenesti, siriace, etiopene, carșune, arabe, în filiația lor; toate descind din grecește.

LEGENDELE BIBLICE PALEEA

Literatura apocaliptică are, după cum am văzut din paginile precedente, tendința de a aminti credincioșilor, că dincolo de această viață pământească, începe o viață veșnică în care fiecare va găsi, pe pajiștele raiului sau în focurile iadului, răsplata faptelor sale de pe pământ. Ea formează primul ciclu de elemente apocrife și este reprezentată prin cele mai vechi manuscrise din câte au ajuns până la noi. Al doilea ciclu, reprezentat prin manuscrise din prima jumătate a secolului al XVII-lea, este alcătuit din legende privitoare la materia Vechiului Testament și la legăturile lui cu Noul Testament.

Legendele privitoare la Vechiul Testament își au originea în literatura iudaică. Imaginația pioasă a poporului evreu nu se putea mărgini, în cursul veacurilor, la materialul legendar al Bibliei, care aci înfățișă o povestire prea sumară pentru a satisface curiozitatea, aci dădea naștere la contradicții. De aceea legendele biblice au fost amplificate.

În prelucrarea textului biblic, au jucat un rol important chiar rabinii, carii au combinat și întrețesut datele scripturilor canonice, fie pentru a înlătura contradicțiile, fie pentru a mulțumi curiozitatea populară, fie pentru a pune, în cursul timpului, legende biblice în acord cu noile concepții etice și dogmatice, fiindcă, după cum se știe, cugetarea religioasă a poporului evreu a suferit treptat influențe babilonice, persane și grecești. La desvoltările rabinice ale textului biblic, s'au adăugat, cu timpul, elaborarea imaginației colective a poporului și în felul acesta s'a ajuns ca, în jurul marilor drame și al personalităților de seamă ale Bibliei, să se urzească o serie întreagă de legende apocrife. Creațiunea lumii, viața primilor oameni, după izgonirea din rai; strămoșul neamului lui Israel, Avraam, și marele legiuitor, Moise, au fost punctul

central la o sumă de prelucrări și legende. Din literatura iudaică, aceste legende au trecut, adaptându-se și dezvoltându-se, mai departe, în literaturile creștine.

În Bizanț, aceste legende apocrife au pătruns în hronografe, acele vaste repertorii de istorie universală, cari duc povestirea evenimentelor dela creația lumii până în vremea scriitorului. Începând cu opera scriitorului bizantin, de origină siriacă, Malalas, materialul apocrif a trecut dela hronograf la hronograf, până la compilațiile lui Cigala și a lui Dorotheiu de Monembasia, care au intrat în literatura noastră din limba greacă, pe la jumătatea secolului al XVII-lea.

Materialul legendar apocrif al Vechiului Testament ni s'a mai transmis însă și printr'o altă compilație interesantă, cunoscută sub numele de «Paleea historica». «Paleea historica» este o expunere în formă de cronică a textului biblic, amplificat și îmbogățit cu legende apocrife și populare.

În literaturile slavice a pătruns de timpuriu, tradusă după o versiune greacă, care, după cum au arătat A. Popov și Vassiliev, nu se urcă mai sus de secolul al IX-lea, fiindcă dintre toți autorii citați (Iosef Flavius, Grigore Teologul, Ioan Hrisostomul, Andrei Cretanul) cel mai nou este Teodor Studitul, care a murit în anul 826.

Paralel cu Paleea istorică, literatura rusească mai cunoaște o altă Paleea, interpretată (Tolkovaja Paleja), care se deosebește de cea dintâiu, prin faptul că materialul legendar este aci întrețesut cu comentarii dogmatice și considerațiuni polemice, îndreptate mai ales împotriva Iudeilor și Mahomedanilor. Raporturile dintre aceste 2 tipuri de Palii n'au fost încă precis stabilite.

Chestiunea originii Paleei interpretate a format subiectul unor lungi discuțiuni în literatura rusească. Unii, ca Șachmatov, pretind că ea aparține primelor monumente ale scrisului cirilic, că este opera lui Metodiu sau a unuia dintre școlarii săi și că a pătruns în Rusia, cel mai târziu pe la sfârșitul secolului al XI-lea. Alții, ca Istrin și Michailov ¹⁾, susțin dimpotrivă că «Tolkovaja Paleja» a fost alcătuită în cuprinsul literaturii rusești, cu puțin timp înainte de secolul al XIII-lea.

¹⁾ A. Michailov, *Zur Entstehungsgeschichte der «Tolkovaja Paleja»* în *Zeitschrift für slav. Phil.*, Leipzig, 1927, pp. 115—131.

În literatura noastră se cunoaște până acum numai Paleea istorică. Un fragment din această Paleă, «începând dela zidirea lumii și până la judecători inclusiv», a fost găsit de Gaster în ms. 469 al Academiei Române. Despre el, Gaster ne dă următoarele sumare lămuriri: «Adeseaori s'a păstrat textul biblic verbal, uneori însă cuprinde interpolațiuni legendare... Manuscriptul întreg este tradus din limba slavică și această parte a lui pare a fi mai mult sau mai puțin identică cu «Palia» foarte vestită în literatura rusească». Titlurile capitolelor, așa sumar cum ni le dă *Catalogul manuscriselor românești* de I. B i a n u și R. C a r a c a ș (II, pp. 202—203), corespund în linii mari cu titlurile capitolelor din textul Paleei grecești publicat, după articolul lui Gaster, în 1893, de către Vassiliev. Din tot acest text al Paleei nu mai avem la îndemână pentru studiul nostru, decât notițele sumare, publicate de Gaster și citate mai sus, precum și fragmentul despre Melhisedec, publicat de el în *Chrestomație*, I, p. 65—68.

MELHISEDEC

În Biblie se pomenește de un personaj misterios, care apare într'un moment hotărâtor din viața lui Avraam: Melhisedec. În Cartea Facerii (XIV, 14), povestindu-se întoarcerea lui Avraam, după lupta cu împăratul Elamului, pentru desrobirea lui Lot, se spune textual că «Melhisedec, împăratul Salimului, i-a adus pâine și vin; și era el preot lui Dumnezeu celui prea înalt; și l-a binecuvântat.» Cine era acest Melhisedec, cum de-a ajuns el preot al lui «Dumnezeu celui prea înalt», când făcea parte din lumea păgână — sunt chestiuni la care Biblia nu dă nici un răspuns.

Apostolul Pavel, în Scrisoarea către Evrei (cap. V și VII), desbătând tema că Hristos este în veci arhiereul nostru desăvârșit, revine asupra lui Melhisedec într'o formă menită a spori misterul care învăluia personalitatea lui și a ațâta curiozitatea creștinilor:

«Fără tată, fără mamă, fără spiță de neam, neavând început zilelor, nici sfârșit al vieții și făcut fiind asemenea Fiului lui Dumnezeu, el rămâne preot pururea».

Acest «fără tată, fără mamă, fără spiță de neam» dă loc la nedumirire, cu atât mai mare, cu cât mai jos, la versetul 13, Apostolul

adaugă despre Melhisedec că își are «obârșia din altă seminție, de unde nimeni n'a slujit altarului».

Pentru explicarea acestei aparente contradicții, s'au plăsmuit mai multe răspunsuri, care au fost punctul de plecare al legendelor despre Melhisedec.

O tradiție păstrată de cronicarii bizantini, începând cu Cedrenus, Simeon Logothetul, M. Glycas, ne spune că Melhisedec ar fi fiul lui Sit, împăratul Egiptului, că părinții lui erau oameni răi și se închinau la idoli, pe când el singur s'a reîntors la cunoștința lui Dumnezeu. Deaceea părinții lui nu se socotesc în numărul celor drepecți și nici nu se pomenesc, încât el se poate numi, cu drept cuvânt: «fără tată, fără mamă». Aceste tradițiuni au pătruns în literatura noastră mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin traduceri și prelucrări de pe hronografele grecești ale lui Pătrașcu Danovici (tip Cigala) și Grigore Dascălu (tip Dorotheiu de Monembasia).

O altă tradiție, necunoscută până acum în literatura noastră, lămurește că Melhisedec eră fiul lui Nir, fratele lui Noe și că a fost răpit de arhanghelul Mihail în raiu, unde a fost ținut până s'au retras apele potopului.

O a treia legendă și cea mai frumoasă, atribuită Sfântului Athanasie, a pătruns în literatura noastră încă din secolul al XVI-lea, sau începutul celui de al XVII-lea. Ea se păstrează în manuscrisul cu nr. 469, fost în depozitul Academiei Române, precum și în altele mai noi, pentru care vezi jos bibliografia.

Subiectul este:

Avraam a auzit într'o zi glasul Domnului, îndemnându-l să puie șeava pe asinul său, să ia cu el pâine, încălțăminte și îmbrăcăminte, să se suie în mägura Tamariei și acolo să strige de trei ori: «omul lui Dumnezeu cel prea înalt».

Înaintea lui se va ivi atunci un om însălbătăcit, de care să nu se sperie, ci pe care să-l ospăteze, să-l curețe și să-l îmbrace. Avraam pornește la drum și împlinește porunca Domnului. Povestea se întrerupe aci, pentru a lămuri cine este misteriosul personaj, care trăia pe munte, în adâncul codrilor.

Melhisedec, care înseamnă în ebraică: regele dreptății, se numia în copilărie numai: Melhi (rege). El eră fiul unui rege

păgân, Osedec, și al soției acestuia, Salim. Mai aveă un alt frate cu numele Sedec. Osedec, fiind păgân și dorind să aducă jertfe idolilor săi, trimite pe Melhi în Galilea, unde își aveă turmele, ca să aducă niște viței. Melhi pleacă pe înserate, dar, continuă textul, «într'acea noapte eră luna foarte luminată și stelele străluciau foarte». Acestea dacă văzù Melhi, se miră și gândi întru sine, zicând: «Oh, pre ce lucruri frumoase odihnește Dumnezeu, făcătorul a toate! Duce-mă-voiu de voiu spune părintelui meu: mai bine acestuia să înălțăm jertfă decât bozilor celor muți și surzi». Și astfel, complet transformat în sufletul său, Melhi se întoarce acasă și împărtășește tatălui gândurile sale. Osedec, habotnic în idolatria lui, se mânia pe fiul său și-l amenință că-l va jertfi în locul vițelilor. Melhi izbutește cu greu să potolească furia tatălui și pornește din nou spre Galileia, ca să aducă vițelii. În acest răstimp, Osedec comunică soției sale că s'a hotărât să aducă jertfă idolului, pe unul din fiii lor. Salima, care ținea mai mult la Melhi și care înțelegea de unde vine hotărîrea lui Osedec, îl convinge să facă alegerea prin sorți, în speranță că-l va putea mântui pe Melhi. Zarurile cad însă tocmai asupra acestuia. Salima trimite atunci pe Sedec, să iasă în drumul fratelui său și să-l sfătuească, din partea mamei sale, să nu se mai întoarcă acasă. Melhi-sedec se retrage în «muntele *Eleon*, ce se cheamă milă», și-și duce viața în pustnicie. Orașul Salim se năruie însă, cufundându-se în pământ, în urma unui cutremur. Șapte ani trăește Melhisedec în pustietatea muntelui, hrănindu-se cu mugurii copacilor și cu miere sălbatecă, rugându-se necontenit Domnului, până când sosește la el Avraam. Patriarhul îi aduce hrană și îmbrăcăminte și, după ce-l tunde și-l îmbracă, îl conduce la casa sa și îi dă dijmă din toate.

Această legendă, în forma de mai sus, este tradusă din limba slavă, unde se găsește încorporată în textul Paliei.

În limba slavă legenda a intrat din literatura bizantină, unde se găsește publicată între operele atribuite Sfântului Athanasie din Alexandria. Gaster a indicat în *Literatura populară română*, p. 303 că versiunea slavă «se potrivește întocmai cu textul grecesc, publicat de Fabricius (p. 311—320), numai ici-colea a mai scurtat sau a mai adaus câte ceva traducătorul slav». Mai apropiată este însă versiunea slavă și împreună cu ea și cea

românească, de textul cuprins în Palea grecească, publicată de A. Vassiliev în *Anecdota graeco-byzantina* (pp. 206—211). Textul grecesc al lui Vassiliev concordă cu textul românesc în toate amănuntele, în care acesta se deosebește de versiunea românească modernă, de care ne vom ocupa îndată. Numele sunt și ele identice; numai tatăl lui Melhisedec se numește în redacțiunea greacă Ἰωσεδέκ. (de unde în versiunea românească Osedec). În versiunea românească, s'a strecurat, prin intermediarul slav, un cuvânt care însă n'a fost înțeles de traducători. Anume: se spune în textul românesc că Melhisedec s'a retras în «muntele Eleon ce se chiamă milă», ceea ce corespunde următorului pasaj din redacțiunea greacă a lui Vassiliev: ἐν τῷ ὄρει τῷ νῦν καλουμένῳ Ἐλαιῶν. (= în muntele numit acum al măslinilor). Această greșeală de traducere purcede dintr'o confuzie ortografică: ἐλαία (ῆ) înseamnă în grecește măslin; ἔλεος (τὸ) = milă. Greșeala ortografică probabil a atras după sine confuzia de sens.

Pe lângă vechea traducere românească din secolul al XVI-lea, se mai cunoaște o alta modernă, făcută din grecește, în anul 1812, de către un oarecare Anastasie, al cărui nume este dat în criptografie chirilică. Textul, dedicat Mitropolitului Veniamin, s'a tipărit în acelaș an, la Iași

Spre a se împărți în daru de la mine
La bine credincioșii frați, fără de plată

după cum încredințează traducătorul însuș, în versurile prin care însoțește dedicația sa. Titlul complet al legendei în această traducere este: «Pentru Melhisedec istorie și tâlcuire foarte minunată și frumoasă. Tropariu 13 din a treiaia pēsna a marelui canon, care canon s'au tâlcuit de Arhiepiscopul al Myralichiei Ioanu din ostrovul Lindo».

Această «minunată» versiune, tradusă din grecește, se deosebește, după cum a arătat și Gaster, de vechea versiune tradusă din slavonește, prin faptul că versiunea tradusă din grecește începe de-a dreptul cu biografia lui Melhisedec. Fratele lui Melhisedec se numește aci Melhi (nu Sedec); și asupra lui cad sorții care-l mensesc a fi jertfit idolilor. Când Melhisedec sosește cu vițeii, în ziua orânduită praznicului, găsește pe mama sa plângând și pe fratele

său gătit pentru jertfă. În acelaș timp, după pilda împăratului, și alți părinți își gătiseră copiii pentru jertfă, iar în capiștea idolilor se strânsese norod mult din satele învecinate. Melhisedec, neputând suferi atâta cruzime, s'a retras în muntele *Tavorului* și, plecându-și genunchii, s'a rugat lui Dumnezeu ca să trimită urgia sa asupra celor adunați la praznic. Într'acel ceas, pământul s'a deschis, scufundându-se, și a înghițit cetatea din care n'a mai rămas nimic. Versiunea modernă corespunde deaci înainte cu cea veche din secolul al XVI-lea, povestind cum Avraam călăuzit de glasul Domnului, a găsit pe Melhisedec în muntele *Tavorului*.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI EDITATE: Ms. nr. 449 din Biblioteca Academiei Române trimis în timpul războiului la Moscova este descris de Dr. M. Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* I pp. 74—78 și I. Bîanu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, II pp. 202—203. Din textul Paliei a publicat Gaster fragmentul privitor la Melhisedec în *Chrestomatie* pp. 65—68.

Redacțiune deosebită: «*Pentru Melhisedec istorie și tâlcuire foarte minunată și frumoasă*. Tropariu 13 din a treia pîsnă a marelui canon, care canon s'au tâlcuit de Arhiepiscopul al Miralichiei Ioanu din ostrovul Lind» Iași, 1812, ediția a 2-a retipărită în 1848 la mănăstirea Neamțu; a 3-a «cu cheltuiala Părintelui Arhimandrit Ioil Iconomu sfintei Mitropolii» București, 1863. O versiune întrucâtva deosebită de acestea (dar din aceeași familie) a publicat C. N. Mateescu în revista *Șezătoarea*, XIII (1913) pp. 107—110, după un «manuscript anterior anului 1792».

VERSIUNI SLAVE. Pentru *Paleea istorică*: A. Роров, Чтенія въ императорскомъ Московскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ Vol. I, (Книга бытія небеси и земли палея историческая) Moscova, 1881; o nouă ediție în Moscova 1892; o dare de seamă despre I-a ediție: V. Jagič, *Zur Apokryphen Literatur* în *Archiv für slavische Philologie*, V, (1881), pp. 676—680.

Paleea interpretată (Tolkovaja Paleja) a fost editată de elevii lui Tihonravov: Палея Толковая по списку, сдѣланному въ г. Коломнѣ въ 1406 г. Трудъ учениковъ Н. С. Тихонравова, Moscova, 1896.

Pentru *Melhisedec*: I. Porfiriev, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ, S. Petersburg 1877 I, 131-5, Рупін, Памятники русской старинной литературы, III, pp. 20—23, Dr. Iv. Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis*, I, 92—102; cf. și A. Іасимирскій, Библиографическій обзоръ Апокрифовъ въ южославянской и русской письменности Petrograd, 1921, I, pp. 100—111.

VERSIUNI GRECEȘTI: Textul Paliei a fost publicat de A. Vassiliev, *Anecdota greco-byzantina*, Moscova, 1893, pp. 188—292: *Ἱστορία παλαιῶν περιέχων ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ*. Pentru Melhisedec pp. 206—210. Manuscripte în muntele Athos, Spyr P. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on*

the Mount Athos I (ed. 1895); nr. 3758 (45) cu un extras la pag. 371 și nr. 3797 (17) (nr. 8).

Pentru *Melhisedec*: Fabricius, *Codex apocryphus Veteri Testamenti* I, pp. 311—320; Migne *Dictionnaire des apocryphes*, II, 583.

Studii: Gaster, *Literatura populară română* 260 (despre Palea) pp. 301—306 (despre Melhisedec); Gaster, *Ilchester Lectures on Greeco-Slavonic literature* pp. 147—208 (despre Palea) istorică în legătură cu hronografele bizantine și cu *Biblia Scholastică*, *Biblia historiale*, *Speculum historiale* (a lui Vicentius de Beauvais), *Biblia Pauperum* și alte paralele occidentale. Pentru discuțiile privitoare la textul «*Tolkovaja Paleja*» vezi studiul recent al lui A. Michajlov, *Zur Entstehungsgeschichte der «Tolkovja Paleja»* în *Zeitschrift für slavische Philologie* al lui Max Vasmer, Leipzig, IV (1927), pp. 115—131, unde se rezumă și lucrările anterioare.

PROROCIREA SAVILEI

Se știe că sibilele erau în lumea antică, prorocițe cărora credințele populare le atribuiau o viață îndelungată ce trecea peste câteva veacuri și uneori o origine quasi-divină — sibila Hero-fila din Erythrea era fiica unui cioban și a unei nimfe. Cele mai renumite erau: sibila dela Cumae, sibila Sava la Iudei și sibila din templul lui Apollo dela Delfi.

În Asia Mică și în Grecia, oracole sibiline, fixate în versuri concise, erau în circulație publică și se păstrau în case particulare; în Roma însă au fost adunate de timpuriu, păstrate cu cinste și puse sub autoritatea statului. Tradiția spunea că le adusese Tarquinius Superbul dela Cumae. Când Capitoliul a fost distrus prin foc, în anul 83 a. Chr., Senatul a trimis o delegație în Asia, care a adus din Erythreia și din alte locuri, o nouă colecție de oracole versificate, care au fost depuse din nou în Capitoliu, unde au fost păstrate până la 404—408 d. Chr., când au fost arse de către Stilicho. În zilele de grea cumpănă pentru cetate, cărțile sibiline erau cercetate de către preoți și răspunsul lor era hotărîtor pentru acțiunea cetății.

Prin natura cuprinsului său profetic și enigmatic, genul literaturii sibilice, asemănător cu acela din profeții și apocalipse, putea fi utilizat cu succes în scopul unei propagande religioase. Cu deosebire, pe vremea când stăpânirea romană cuprinsese toate țările din jurul Mediteranei, Iudeii din Egipt, îmbibați de cultură elenistică, dar stăpâniți de zelul de a face proseliți, pun în circulație, un ciclu de asemenea cărți sibiline, în care sub mască păgână, se străduiesc să facă în lumea politeistă, propagandă pentru iudaismul monoteist. În epoca creștină, fondul legendar de oracole păgâne a fost interpolat, preformat și sporit cu elemente noi, pentru a fi adaptat la nevoile creștinismului. Astfel ni s'a

păstrat un ciclu de vreo 14 cărți de oracole, în care sibilele prezic istoria omenirii, cu aluzii la nașterea Mântuitorului și cu amenințări și sfaturi către popoarele păgâne de a părăsi calea rătăcirii și a se reîntoarce prin pocăință, la calea adevăratei credințe.

Elemente din aceste oracole sibiline au pătruns în hronografele bizantine, începând cu Georgios Monahos (supranumit Hamartolos, *ἁμαρτολός* = păcătosul) din sec. al IX-lea. Acesta, întemeindu-se pe tradițiuni mai vechi, vorbește despre sibile și pune într'o lumină mai vie pe regina Saba din Biblie¹⁾, care venind la Ierusalim, în fruntea unei numeroase caravane, ca să încerce prin întrebări enigmatice, înțelepciunea lui Solomon, ar fi prezis venirea Mântuitorului. Din prelucrarea acestor tradițiuni bizantine, s'a alcătuit legenda, care a circulat în literaturile sud-slave și care a pătruns la noi, prin două versiuni deosebite.

Textul începe prin a povesti în chip naiv, împrejurările miraculoase, în care fiica lui Solomon, Sibila, s'a născut dintr'un ou de găscă. Împăratul David, aflând de nașterea ei, porunci să o ascundă în țara «Ugorescului» (Ungariei). Fata crescû mare, învăță carte multă și, prin înțelepciunea ei, dobândi țara «Ugorescului și a Gorului» și ajunse împărăteasă la Râm.

Intr'o zi, veniră uimiți la curte, cei 100 de «boieri» ai săi, care visaseră toți acelaș vis: 9 sori răsărind fiecare într'altfel. «Soarele dintâiu curat și lin răsăriă și foarte cu drag noi îl așteptăm și-l socoteam. Al doilea soare de trei ori întunecă și lumina își ascundeă...». Nedumiriți asupra celor visate, boerii cerură reginei lor să le tâlmăcească sensul misteriosului vis; și regina li-l tâlmăcește astfel: «Cel soare dintâiu iaste rodul *B u l g a r i l o r* buni și biruitori. Al doile soare sînt *Grecii...*». Și astfel Sibila, continuând tâlmăcirea, lămurește că: al treilea soare sunt «Frâncii»; al patrulea *Arcadeii*; al cincilea *Sărăcinenii*; al șaselea *Sirienii*; al șaptelea *Jidovii* și aci Sibila are prilejul să prorocească nașterea Mântuitorului, răstignirea și învierea lui; al optulea soare sunt *Iverii*;

¹⁾ Despre alcătuirea legendei privitoare la descendența dinastiei domnitoare din Abisinia din această legendară regină și din împăratul Solomon vezi Joseph Halévy, *La légende de la reine de Saba*, în *École pratique des Hautes Études. Section des sciences hist. et philologiques. Annuaire*, 1905, Paris, 1904, pp. 5—24.

iar ultimul soare: «aceia sunt Tătarii ce varsă sânge pe pământ; și nimeni înaintea lor nu va sta; și vor mânca toate țările. Și ei vor pieri de niște oameni dela apus; și se vor chema Muscalii».

Legenda a circulat la noi mai întâi în limba slavă și o asemenea versiune datând, după Hașdeu și Miletič de pe la începutul secolului al XVI-lea, după Syrku de pe la sfârșitul secolului XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea, a fost descoperită de Hașdeu, în acelaș sbornic al mănăstirii Mihaiu Vodă, care cuprinde și legenda românească a morții lui Avraam. Sbornicul, trimis la Iași cu puțin timp înainte de căderea Bucureștilor sub Germani, s'a expediat împreună cu tezaurul statului la Moscova, de unde nu s'a mai întors. Textul legendei din acest sbornic fusese însă publicat de Miletič în Sbornicul dela Sofia, în paralelă cu textul românesc — plin de greșeli, după cum dealtfel a observat și Gaster — al ms. cu nr. 469 din Bibl. Academiei Române.

Părerile învățaților slavi asupra originii acestei legende sunt împărțite. Miletič pretinde că textul este o creație originală, plăsmuită în cuprinsul literaturii bulgare, probabil în întâia jumătate a secolului al XIV-lea. În părerea sa, Miletič se întemeiază pe faptul că în cuprinsul legendei sunt introduși și Bulgarii, înfățișați în culorile cele mai simpatice, pe când vrăjmașii acestora, Grecii, sunt descriși în culorile cele mai antipatice. Primul soare, pe care l-au văzut în vis boierii, sunt Bulgarii: «Cel soare dintâiu — tălmăcește Sivila — iaste rodul Bulgarilor, buni și biruitori la oaspeți și credincioși; și ce directă credință creștinească a lui Dumnezeu au închinat»; pe când al doilea soare sunt Grecii: «ei de trei ori au lepădat credința; și cu toate limbile se amestecă; și sînt iubitori de argint și luotori de adăman (cămată)».

Cadrul legendei însă (9 sori reprezentând 9 popoare) îngăduie ușor unui copist să introducă — după preferințe etnice — schimbări în ordinea de succesiune și în numirile popoarelor, după cum de altfel vom vedeă îndată. Cred că este mai aproape de adevăr P. Syrku care, întemeindu-se pe unele construcțiuni și forme grecești din textul slav, admite un original grecesc.

Această legendă a Sivilei în redacție mediobulgară, care circulă, în mănăstirile noastre, a fost tradusă în veacul al XVI-lea, în limba, română, probabil în Ardeal, după cum indică unele ungurisme

(*enaș* = argat; *adăman* = cămata)¹⁾. Prototipul acestei traduceri s'a pierdut, dar copii de pe el se păstrează în versiunea manuscrisului cu nr. 469, din Biblioteca Academiei Române, publicat de Miletič și de T. Pamfile, precum și în versiunea publicată de d-șoara Eufrosina Simionescu, după codicele din Cohalm.

O a doua versiune românească, tradusă în secolul al XVII-lea după o redacțiune slavă, ce venea din Serbia, se păstrează în manuscrisul cu nr. 1436, din Biblioteca Academiei Române, ms. copiat în anul 1701, de Costea Dascălul din biserica Șcheilor, din Brașov. Versiunea a fost studiată și publicată în paralelă cu precedentă de d-nul Dan Simionescu. Deși s'au pierdut primele pagini — textul începe cu descrierea sorilor visați de boieri — totuși din fragmentul păstrat se vede clar că este o traducere care are la baza ei o redacțiune sârbească.

Primul soare, visat de boierii Sivilei nu mai este împărăția Bulgarilor, ci împărăția *Sârbilor*, despre care se spune că vor fi «oameni smeriți și liubovnici și iubitori de oșpeți și vor împărăți bine și frumos pre căstă lume, multă vreme». Al doilea soare sunt Ivirii, înfațișați într'o lumină simpatică, după care vin Grecii prezințați în aceleași culori antipatice ca și în redacțiunea bulgărească.

Pe zidurile vechilor mănăstiri bucovinene: Voroneț, Vatra Moldaviței și Sucevița se găsește zugrăvită și sibila, alături de filosofi păgâni. Picturile acestor mănăstiri aparțin însă unui curent de artă occidentală italiană (cf. N. Iorga și G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris 1922, p. 130). Reprezentarea lor se leagă deci de tradițiile de artă ale renașterii italiene. Reprezințările iconografice din unele biserici oltene și muntene (Paraclisul episcopiei din Râmnicu Vâlcea, Biserica din Căineni-Argeș, Biserica cu sfinți din București) stau în legătură cu tipicul obișnuit în biserica bizantină și transmis prin vestitele tratate de pictură religioasă, cunoscute sub numele de *Erminii*.

¹⁾ Cf. Dan Simionescu, *Sibilele în literatura românească în Contribuții la istoria literaturii române*. Seminarul de istoria literaturii române (epoca veche) al Universității din București.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI: Textul Sivei din ms. Academiei Române cu No. 469, trimis în timpul războiului la Moscova, a fost publicat întâiaș dată, cu greșeli de Miletic în *Сборникъ за Народни Умотворения Наука и Книжнина*, Sofiia, vol. IX (1893), pp. 161—210, în paralelă cu textul slav; a fost reeditat de T. Pamfile în revista *Ion Creangă*, IX (1916), și în extras: *Sibile și Filozofi în literatura și iconografia românească*, Bârlad, 1916. Textul din Codicele dela Cohalm a fost publicat de Euf. Simionescu, *Codicele dela Cohalm*, Iași, 1921, pp. 47-49. Textul din ms. Nr. 1436 al Academiei Române a fost publicat de Dan Simionescu, *Sibilele în literatura românească (în Contribuțiuni privitoare la istoria literaturii române: Epoca veche)*, București, 1929.

TEXTE SLAVE: Miletic, *Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина*, IX (1893), pp. 177—180. Dr. Ivan Franco, *Codex apocryhus e manuscriptis ukraino-russicis*, I, pp. 277—278, după un sbornic din sec. al XVIII (tig.: primul soare — Bulgarii). Altele semnalate de Conev, *Опись на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги Народна Библиотека*, Sofia, pp. 316 și 444. Cf. A. Iacimirkii, *Библиографическій обзоръ Апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности*, I (1921), pp. 179—180 (i-a scăpat din vedere textul publicat de Miletic).

STUDII asupra motivelor în literatura noastră: Dr. M. Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I (1883), p. 77; acelaș în *Literatura populară română*, pp. 337—9 și în Gröber's, *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 2, Strassburg, 1896, p. 397; Ov. Densusianu în cursul de istoria literaturii române ținut la Facultatea de litere din București în 1898 și redactat de Filip Drugescu. T. Pamfile, *Sibile și filozofi* în revista *Ion Creangă*, IX (1916), pp. 129 și urm., 158 și urm.; Euf. Simionescu, *Codicele dela Cohalm*, pp. 49—55, cf. însă și N. Drăganu, *Anuarul institutului de istoria națională Cluj*, pp. 363—378; Dan Simionescu, studiul citat mai sus.

Pentru studiul lui N. Milescu cf. P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milesco (1636—1708)*, Paris, 1925, în *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, I-ère partie, pp. 75 și urm. Pentru Dosofteiu: Șt. Ciobanu, *Dosofteiu Mitropolitul Moldovei*, trad. din rusește de Șt. Berechet, Iași 1918, p. 180—181. Pentru Erminii în legătură cu filosofii păgâni și cu sibilele: V. Grecu, *Darstellungen altheidnischer Denker und Schrifsteller in der Kirchenmalerei des Morgenlandes*, București, 1924 (extras din *Bulletin de la section historique, Acad. Roum. Tome IX. Congrès de byzanth.*) pag. 7 și urm.

Pentru domeniul slav în legătură cu cel românesc: Miletic, studiul amintit mai sus în *Сборникъ*, IX (1893), pp. 173 și urm. consideră legenda ca un produs al literaturii bulgare; C. Syrk, *Zur mittelalterlichen Erzählungsliteratur aus dem Bulgarischen* în *Archiv für slavische Literatur*, VII (1883), pp. 78—98, consideră din contra legenda ca un produs bizantin; cf. și Veselovskii în *Журналъ министерства народ просвѣщенія*, 1867. Februarie, pp. 241—288.

Pentru cărțile sibiline în literatura creștină vezi bibliografia dată de E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, IV. Aufl., III. Band, Leipzig, 1909, pp. 584—592. Cf. și Jeanne Lucien Herr, *La reine de Saba et le bois de la croix* în *Revue archéologique*, XXIII (1914), pp. 1—31; Samuel Kraus, *Die Königin von Saba in den byzantinischen Chroniken* în *Byzantinische Zeitschrift*, XI (1902), pp. 120—131.

Institutul Pedagogic de 3 ani Buc.
BIBLIOTECĂ

XVI

LEMNUL CRUCII

Manuscrisul nr. 496 al Academiei Române, aflat acum la Moscova, care cuprinde textele analizate mai sus, se încheie cu o poveste apocrifă în care se vede, mai clar decât în legenda Sivilei, intenția de a pune în legătură materia Vechiului cu a Noului Testament. Este povestea despre lemnul din care s'a cioplit crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul. Legenda tinde să dovedească că lemnul acesta n'a fost un lemn ca oricare altul, ci că el este vechiu de când lumea, fiindcă își are originea dela creațiune. El a crescut din arborele raiului, din care Adam și Eva au gustat fructul oprit, și a fost menit să devină, printr'o serie de peripeții, pe care ni le desvăluie legenda, lemnul mântuirii, chiar dela obârșia păcatului primitiv. Printr'un proces de interpretare simbolică, legenda își propune să mai arate împrejurările în care crucea Domnului a fost ridicată deasupra locului în care zăcea căpățâna lui Adam, astfel încât sângele Mântuitorului, revărsându-se peste ea, a răscumpărat-o din păcate.

Legenda a fost plăsmuită din îmbinarea unor elemente care veneau din tradiția scrisă și din folklorul iudaic (Apocalipsul lui Moise), cu elemente din literatura apocrifă creștină, în special din Evanghelia lui Nicodim.

Ea a fost adusă în Occidentul medieval, probabil prin cruciați, căci se găsește în manuscrise latine începând numai din veacul al XII-lea. Din limba latină, a pătruns în toate literaturile române și germanice și în curs de două veacuri a ajuns la o bogată înflorire. A fost încorporată de Petru Comestor (sec. XII) în *Historia ecclesiastica*, de Jacopo da Varagine (sec. XIII) în *Legenda aurea*, a fost utilizată de scriitorii și de predicatorii medievali (Bruneto Latini și Franco Sacchetti, sec. XIV); și a fost dramatizată în literatura spaniolă de Calderon în *Auto el arbol del major fruto*.

Forma cea mai dezvoltată a legendei se găsește însă în literatura slavă și română. În literatura noastră, legenda este reprezentată, în afară de ms. nr. 463, aflat acum la Moscova, și prin ms. nr. 3813 din Biblioteca Academiei Române. Este de regretat că versiunea manuscriptului 469 n'a fost publicată de Gaster. Neavând-o acum la îndemână, nu putem preciza raporturile dintre aceste două texte.

Din rezumatul sumar pe care ni-l dă Gaster în *Literatura pop. rom.* (pp. 285—290), reiese că divergențe mari între ms. 469 și ms. 3813 nu sunt. Totuș Gaster spune că versiunea ms. 469 se compune din două variante; pe când versiunea ms. nr. 3813 este alcătuită din trei părți bine distincte. În ms. 3813, textul este continuat cu o altă legendă, în strânsă legătură cu precedentele, privitoare la *originea celor doi tâlhari*, între cari a fost răstignit Mântuitorul. Aceste note distinctive, care caracterizează versiunea manuscriptului 3813, se regăsesc și în manuscrisele slavone, care circulau printre clericii noștri din veacurile trecute. Astfel ea se găsește în codicele, descoperit de regretatul I. Bogdan, în clubul bulgăresc din Tulcea, codice despre care a fost vorba mai sus (cap. I), și care cuprinde, alături de letopisețul dela Bistrița, și câteva apocrife. Versiunea manuscriptului slavon privitoare la lemnul crucii din codicele dela Tulcea se suprapune, în ceea ce privește titlul și părțile componente, peste versiunea textului din ms. nr. 3813 al Bibliotecii Academiei Române¹⁾.

Iată subiectul după ms. 3813, care după cum se va vedea, prezintă și el lacune:

În legenda lui Adam și Eva, se pomenește că în clipele de agonie ale lui Adam, Sit spre a ușura chinurile tatălui său, s'a dus la raiu, de unde a primit printr'un înger, o ramură de măslin. Din această ramură, Sit și Eva fac o cunună pe care o așează pe capul lui Adam. După ce Adam a fost îngropat cu cununa pe cap, din cunună a crescut un pom înalt și minunat, care, din tulpină, s'a despărțit în trei crăci mari. Acestea s'au împreunat, pentru a se despărți și a se împreună iarăș din nou, și aceasta până în șapte rânduri. Din acest pom s'a făcut crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul.

¹⁾ Dăm aci, în paralelă titlul și subtitlurile ambelor texte, folosindu-ne pentru textul slav, de traducerea lui I. Bogdan: *Cronice inedite* pagina 8—9.

Crucea, pe care a fost răstignit tâlharul care a crezut în Mântuitorul, a fost cioplită și ea dintr'un lemn, scos din raiu de apele Tigrului. Când Sit a vrut să facă pomană tatălui său, îngerul Domnului i-a arătat pomul adus din raiu. După sfatul îngerului Sit, spre amintirea tatălui său, a aprins cu acel copac un foc mare, care arde și acum și va rămâne nestins până în veci. Focul este străjuit acolo, ca să nu se apropie nimenea de el, de fiare sălbatece. Când Lot a păcătuit cu fiicele lui, cuprins de remușcări, s'a dus la Avraam ca să i se spovedească. Avraam, «turburat» de cele aflate, l-a trimis «pe Lot să piea», cerându-i să aducă din focul nestins al lui Sit. Lot a plecat spre țărmurile Eloisului și, aflând fiarele adormite, a apucat trei tăciuni și i-a adus lui Avraam. Avraam, cunoscând tăciunii: că sunt din focul cel veșnic al lui Sit, s'a minunat că i-a putut aduce și povățuește pe Lot să îngroape

Codicele dela Tulcea

Ms. 3813

Слово григорія богослова ѿ крѣстк
чѣно ꙗко нашего и ꙗко и, ѿ разбойничь-
скихъ крѣсткахъ, како зачехъ сѧ : cuvân-
tul lui Grigorie teologul despre crucea
cea curată a Domnului nostru Isus
Christos și despre crucile tâlharilor, cum
s'au zămislit.

оуказъ ѿ втораго дрѣвкѣ наемъ же распятъ
сѧ праведный разбойникъ. Arătare despre
al doilea lemn, pe care a fost răstignit
tâlharul cel drept.

оуказъ ѿ третме дрѣвкѣ наемъ же распятъ се
неверны разбойникъ Arătare despre al
treilea lemn, pe care a fost răstignit tâl-
harul cel necredincios.

Повѣсть како събрахъ сѧ чѣнаа
дрѣва иерусалимскѣ Повесте cum s'au a-
dunat lemnele sfinte în Ierusalim.

Слово ѿ глаголю аѧдмоуа cuvânt despre
capul lui Adam.

Слово ѿ двѣ разбойникъ, како зачехъ
и како распяхъ на прѣчѣтѣмъ сѧ ѿбѣ
стрѣнъ ꙗко : cuvânt deespre cei doi tâlha-
ri, cum s'au zămislit și cum s'au răstig-
nit pe lemnul prea curat de amândouă
părțile Domnului.

Cuvânt pentru sfânta cruce, ales de
Grigorie Bogoslov și de cele două cruci
ale celor doi tâlhari. (f. 81 v.).

De celalalt lemn pe care s'au răstignit
tâlhariul care au crezut (f. 82 v.).

De al treilea lemn pre care s'au răs-
tignit tâlhariul necredincios (f. 83 r.).

Cum s'au împreunat iară lémnele în
Ierusalim (84 v.).

«Capul lui Adam, (f. 88 r.).

«Poveste pentru cei doi tâlhari» (89 v.).

tăciunii în pământ și să-i ude cu apă din râul Iordanului: când tăciunii vor da lăstari, atunci păcatul va fi iertat. Lot și-a împlinit cu resemnare osânda; «apa eră departe», «cât numai de trei ori aducea într'o zi de-i udă» și totuș minunea s'a săvârșit: tăciunii au dat lăstari din cari a crescut un pom minunat. Din pomul astfel răsădit, s'a făcut crucea primului tâlhar.

Crucea celui de al doilea tâlhar, care n'a crezut în Mântuitorul, își are și ea legenda ei. A fost cioplită dintr'un lemn pe care-l scosese din raiu, apele potopului. Când apele au secat, lemnul a rămas pe prundul apei ce să chiamă Merra, și, fiind lângă ape, a înflorit. Când Moise a scos pe Israeliteni din Egipt, aceștia nu aveau apă de băut, fiindcă pretutindeni în drumul lor apa eră amară. Rugându-se lui Dumnezeu, un înger i-a arătat lui Moise pomul care înflorise lângă apele Merrei. Moise a luat lemnul, l-a așezat cruciș în apă și îndată apa s'a îndulcit. Din acel lemn, a crescut, cu vremea, un copac frumos și minunat, din care s'a făcut apoi crucea celui de al doilea tâlhar.

A doua parte a legendei tinde să explice mărimea și frumusețea neobișnuită a lemnelor din care se făcuseră crucile celor doi tâlhari, atribuindu-le o origine miraculoasă. Ei sunt pomii sădiți pe furiș de Satanail, în raiu, în chipul următor:

La început, când Dumnezeu vroia să semene în raiu semințele pomilor, nu eră decât el și Satanail. Satanail, furând dela Dumnezeu trei semințe, le aruncă în mijlocul raiului și ceru Domnului să blagoslovească ceea ce a sădit el. Dar Dumnezeu, cunoscând fapta lui Satanail, a răspuns: «Acolo sunt Eu în mijlocul raiului». Când Satanail s'a dus să vază pomii răsădiți din sămânța lui, aceștia l-au luat la goană și de atunci Satanail s'a înnegrit și s'a făcut drac. Din sămânța aruncată de Satanail, a crescut un pom în «trei stâlpi»: unul al lui Adam, altul al Evei și al treilea al lui Dumnezeu, în mijloc. Când Adam a greșit, pomul lui a căzut în apa Tigrului; al Evei a rămas în raiu, până când a fost scos de apele potopului. Când apele au secat, pomul Evei a rămas împotmolit lângă apa Merra.

A treia parte a legendei este menită să răspundă la întrebarea: cum se face că acești trei copaci, răsădiți în ținuturi diferite, se găseau pe vremea răstignirii Mântuitorului, în Ierusalim?

Când a vrut Dumnezeu să se facă casa sa, Sf. Sion, a dăruit lui

Solomon un inel, care avea puterea de a supune dracii sub ascultarea lui. Cu ajutorul diavolilor, Solomon a înălțat templul până la acoperiș. Pentru învelirea templului, eră nevoie de un lemn mare și trainic, care însă nu se putea găsi nicăieri. Solomon, adunând diavolii, aceștia își dau cu părerea că poate copacul crescut din lemnul pus de Moise în apele Merrei să se potrivească la bolta templului. Diavolii se duc, după porunca lui Solomon, într'acolo; taie copacul și-l ridică, înjugând la el 80 de bivoli. Când ajung însă la râul Iordanului, lemnul se înămolește pe țărni; o ceață mare se răspândește, și trimișii împăratului, sbătându-se să scoată lemnul pe țărni, îl scapă în apele Iordanului și nu-l mai pot găsi. Solomon este nevoit să caute atunci alt lemn. Intr'un loc se află un copac, de mii de ani, crescut din tăciunii aduși de Lot, și la care se închină norod mult, în credința, moștenită din părinți, că pe acel copac se va face crucea pe care va fi răstignit Mântuitorul. Solomon trimete să-l taie. Norodul nu-l lasă: «O Solomone, nu te vom lăsa să tai lemnul acesta al vieții, că unde au văzut cineva trei tăciuni să crească și să facă minuni mari; și mulți pentru el am aflat mântuire, pentru că Hristos pre el se va răstigni»¹⁾. Solomon, răbind însă pe mulți din cei ce se împotriveau, a tăiat și a ridicat lemnul cu sila.

Sivila, auzind de acel lemn miraculos, a venit în Ierusalim să-l vadă și, așezându-se pe el, a simțit o arsură puternică, care i-a smuls strigătul: «O procleste lemn!»; la care oamenii toți adunați împrejur au strigat: «O lemn, de trei ori fericit! pre care să va răstigni împăratul Hristos».

Solomon, ridicând lemnul și măsurându-l la bolta templului, a văzut că nici acesta nu se potrivea.

Intr'acel timp, un om, anume Esei, lucrând pe țărniul Iordanului, și-a scăpat securea în apă. Căutând-o, a găsit-o înfiptă în lemnul care se dusesse la fundul apei. Solomon, înștiințat despre aceasta, a trimis oameni, carii să scoată lemnul din apă și să-l aducă în Ierusalim.

¹⁾ Este de observat că această parte a legendei vine în contradicție cu prima parte, care ne spune că lemnul pe care a fost răstignit Mântuitorul este acela care a crescut din cununa așezată pe capul lui Adam. Importanța deosebită acordată lemnului crescut din tăciunii udați de Lot nu cadrează deci cu totalul legendei.

Când lemnul a fost adus și măsurat pentru acoperiș, s'a văzut că nici el nu se potrivea. «Mare minune — a exclamat Solomon — de aceste lemne, cât sunt de minunate, înalte și frumoase și nu s'a prins nici unul».

Văzând că nici al doilea lemn n'a fost potrivit, Solomon a întrebat din nou «dimonii» și a aflat dela ei, că mai este un al treilea lemn mare și frumos, adus din Edem, de care le este și frică să vorbească. «Vă leg — zise Solomon — cu puterea Domnului din cer, care mi-au dat mie, duceți-vă de-l aduceți». Dimonii se duc; apucă copacul de vârf; îl smulg din rădăcină, prinzând în firele rădăcinilor și capul lui Adam. Când lemnul a fost adus în Ierusalim, s'a constatat că nici el nu era menit pentru acoperișul templului.

CAPUL LUI ADAM

Solomon, văzând capul lui Adam, a poruncit să se strângă tot norodul și să facă după cum va face el. Impăratul luând apoi o piatră, a închinat-o către cap, zicând: «Mă închin ție, ca făpturii lui Dumnezeu celei dintâiu» și a svârlit cu piatra în căpățână, adăugând: «Te ucidem pre tine ca pre un călcător și neascultător de Domnul». Și tot norodul a aruncat cu piatra, făcând, spune textul: «Lythostroton, ce să cheamă pardosit cu pietre, *jidovește*». Astfel s'a format movila pe care a fost răstignit Mântuitorul.

Intr-o versiune diferită păstrată în ms. 2813 se povestește că era așa de mare căpățâna lui Adam încât s'a putut adăposti în ea, ca într-o adevărată peșteră de os un ostaș al lui Solomon surprins de ploaie.

CEI DOI TÂLHARI

Când Irod căută pe Domnul nostru Isus Christos, Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, au luat pe Maria și pe copil și au fugit spre Egiptet. Pe drum trecură printr'un munte în cotlaurii căruia locuiau doi tâlhari cu muerile și pruncii lor. Soția unuia din tâlhari avea numai o țâță și deabiă putea să-și alăpteze copilul ei; cealaltă era bolnavă greu, de-o săptămână, și nu mai era în stare să-și hrănească pruncul care, de foame, se sbătea între vieță și moarte. Tocmai în acest timp, tâlharii prind caravana de fugari. Tâlharul a cărui soție era bolnavă a zis tovarășului său: «Să nu

facem rău acestor oameni, nici acestei mueri, ce să-mi apleace pruncul, că sunt 7 zile de când n'au supt nimic». Invoindu-se între ei, tâlharii duc pe drumeți la coliba lor și aci Precista a alăptat «coconul tâlharului», 7 zile, până ce s'a însănătoșit maică-sa. De bucurie că a mântuit copilul dela moarte, tâlharii petrec cu cinste familia sfântă și «au dăruit-o cu mari daruri». Copiii, făcându-se mari, au apucat pe drumurile părinților și s'au făcut și ei tâlhari. Fiind prinși, au fost aduși înaintea lui Pilat, care i-a osândit să fie răstigniți alături de Hristos. Tâlharul, care, în copilărie, «fusesse doicit de Maica Domnului, răstignit de-a dreapta Mântuitorului, s'a rugat lui, zicând: «Pomenește-mă, Doamne, întru împărăția Ta»; iar celălalt — încheie textul — nu au grăit nimic și au pierit».

*
* * *

Legături cu lit. populară. Legenda despre lemnele crucilor — așa cum a fost expusă mai sus — a crescut din elemente folklorice.

Episodul inițial al focului veșnic, aprins de Sit și păzit de fiare sălbatece, își găsește paralele și în basmele noastre, de pildă în basmul ardelean: «Spân fără de moarte»¹⁾ în care se povestește cum fiul Împăratului Roșu, ducându-se să caute tăciuni aprinși, ajunge la un foc, păzit de 99 de uriași — dintre cari unul cu trei ochi.

Motivul principal din legenda privitoare la crucea primului tâlhar: răsădirea unui pom din tăciuni udați cu apă de un om, apăsător de păcat, este o temă foarte răspândită în folklorul tuturor popoarelor.

Gaster a adus o paralelă ardeleană din frații Schott²⁾, în care se povestește cum niște tâlhari, aflând printr'un copil, dela diavol, taina prin care își pot ispăși păcatele, împlântă în pământ toiagul cu ajutorul căruia săvârșise primul omor și-l udă cu apă adusă în gură. După câteva zile, toiagul înflorește și se preface în măr. Scuturând mărul, din fiecare rod iese câte un porumbel, care se înalță la cer. Se cunoaște legenda lui Grui-Sânger versificată de Alecsandri: un tâlhar, omorând într'o noapte întunecoasă, fără să știe, pe tatăl său, este blestemat să ude buturuga, pe care zăcea bătrânul, cu apă adusă în gură, până va da lăstari și flori. Cuprins de remușcări, Grui-Sânger își începe munca și o duce ani de zile,

¹⁾ Botea, *Basme*, apud Șăinenu *Basmele Românilor*, p. 345.

²⁾ Schott, *Walachische Märchen*. Stuttgart, 1845, nr. 15, pp. 165 și urm.

până când odată, întâlnind pe cale o păsărică aproape moartă, o udă cu apa adusă în gură și o înviează. Din acea clipă, buturuga înverzește. Alecsandri a împrumutat tema din popor. D-l Densusianu ¹⁾ a adus la aceasta o serie de paralele din folklorul nostru și cel străin. Astfel, tema lui Grui-Sânger se regăsește, aproape identică, în legenda lui Manea tâlharul ²⁾. Manea ucide și el pe tatăl său. Codrul se preface în juru-i într'un pustiu întins, în care nu se zărește decât un baston de fier înfipt în pământ. Ca și Grui-Sânger, e osândit să ude bastonul cu apă, adusă în gură, până ce acela, prinzând rădăcină, înverzește; se preface în măr și dă roade. Când pomul eră plin de mere frumoase, vine la el Avraam, care scutură mărul. Toate fructele pică, afară de 3, care — lămurește Avraam — sunt păcatele lui Manea. Avraam pleacă, în timp ce Manea își dă suflul.

Paralele se pot înmulți. Părintele D. Furtună ³⁾ notează o legendă în care se pomenește de un om nelegiuit care omorise pe tatăl și pe mama sa. Cuprins apoi de remușcări, se spovedește. Preotul îi spune că numai atunci va fi iertat: când cele 2 măciuci prin care făptuise paricidul, puse în pământ și udate cu apă aduse în gura lui, vor înverzi și vor da rod. Ucigașul, ca să-și ispășească păcatul, se pune pe muncă; și minunea se împlinește. Intr'o altă legendă populară, «Păcate mari uitate», motivul se întreșe cu tema lui Edip: Un copil plecat de mic dela părinți, întorcându-se târziu, spre casă, omoară fără să știe pe tatăl său și se căsătorește cu maică-sa. Ca să-și ispășească păcatele, băiatul paște doi miei negri, până ce devin albi; iar maică-sa udă cu lacrimi o rădăcină uscată, până ce se preface în pom cu flori și fructe ⁴⁾.

Motivul acesta este foarte răspândit și în folklorul altor popoare: la Bulgari ⁵⁾, la Francezi ⁶⁾, în legendele medievale germane — le-

¹⁾ O. v. Densusianu, cursul citat, p. 123 și urm.

²⁾ *Revista Transilvaniei*, 1897, pp. 159 și urm.

³⁾ *Cuvinte scumpe*, p. 53.

⁴⁾ D. Furtună, *Vremuri înțelepte*, pp. 82—85.

⁵⁾ Lydia Sichmánoff, *Légendes religieuses bulgares*, pp. 227—230. Care este cel mai mare păcat în lume? A nu lăsa doi iubiți să se căsătorească. Tăciunii tâlharului înfloresc atunci când ucide pe unul care vroia să spargă o nuntă.

⁶⁾ Lusel, *Légendes chrétiennes de la Basse-Bretagne*, I, pp. 204—205; le brigand sauvé avant l'ermite. O versiune mai în strânsă legătură cu lemnul

genda lui Tanhäuser, dramatizată de Wagner —, în vechiul folclor biblic (bastonul lui Aron care înflorește într-o noapte).

O altă paralelă interesantă din tradițiile noastre populare împletește însă tema răsădirii unui pom dintr'un toiag uscat cu tema celor doi tâlhari între cari a fost răstignit Mântuitorul ¹).

Un copil, anume Mediaș, răsfățat de părinți, rupe la 7 ani, dintr'un măr, un ciomag și-l ascunde în podul casei. Când s'a făcut mare, fiindcă părinții îl tot certau că nu lucrează, s'a urcat în pod, a luat ciomagul și i-a omorât. După aceea luându-și măciuca la spinare, a apucat calea codrului și s'a făcut tâlhar.

Pe când ținea drumul trecătorilor, a găsit o femeie, pe care și-a făcut-o soție și cu care a avut doi copii gemeni.

În acest răstimp, Maica Domnului, care deabiă născuse pe Mântuitor, trecând pe-acolo poposește la coliba tâlharului ca să se adăpostească peste noapte. Femeia tâlharului văzând-o, s'a speriat și a îndemnat-o să plece, fiindcă are un bărbat rău, care o va omorî-o.

Eu nu mă tem — i-a răspuns Maica Domnului — că mă va omorî; și a rămas acolo.

Până atunci nu se obișnuia să se spele copiii. Sfânta Fecioara, cum a răsuflat puțin, a cerut o albiuță și și-a scăldat copilul. Femeia tâlharului, văzând aceasta, și-a scăldat și ea după Domnul Hristos, pe cei doi copii ai săi, cari erau tot trupul numai rană. Când i-a scos însă din albie, copiii se vindecaseră de răni și rămăseseră curați și sănătoși.

Până aci tradiția populară se apropie de legenda celor doi tâlhari; încheierea însă o deosebește. Tradiția populară povestește că Domnul Hristos a făcut din copilul cel mai mare un apostol, care însă la cina cea de taină, primind de la El 3 arginți ca să cumpere pâine și cheltuindu-i pe băutură, a vândut pe Domnul Jidovilor, pentru trei arginți.

După acest episod accesoriu, tradiția populară, întorcându-se la tema primordială, încheie povestea lui Mediaș bătrânul astfel:

crucii la Sauvė, *Le folklore des Hautes-Vosges*, Paris, 1889, pp. 298—299. (Cf. și Ov. Densusianu, cursul citat, pp. 121—129).

¹) El. N. Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, pp. 325—326 reproducă și de Sim. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului* (Ed. Acad. Rom.), București, 1904, pp. 91—92.

«Mediaș bătrânul a ucis mulți ani oameni. Odată a prins un preot și a vrut să-l omoare, dar preotul i-a spus că mai bine să se lase să-l spoveduească și să-i dea canon pentru iertarea păcatelor, căci e bătrân și-i vine vremea să moară.

«Mediaș de spovedanie și de celea ce-i spuneă preotul nu știă, l-a ascultat și s'a spoveduit.

«Preotul îi spuse că bățul acela de măr, cu care a ucis, să-l înfigă în pământ și să care apă cu gura pe coate și pe genunchi; să-l ude, până va înfrunzi și va face mere.

«Mediaș l-a ascultat. Mărul a slobozit frunze și a făcut mere.

«La un timp trece preotul acela cu trăsura pe aproape și-i vine mirosul de la mere. Trimite pe vizitiu să vadă de sunt unde-vă în adevăr.

«Acù Mediaș eră bătrân tare, cămeșă nu mai aveà pe trup și păr crescuse pe el.

«Vizitiul văzându-l s'a spăriat și a mers de a spus stăpânului său.

«Preotul și-a adus aminte și văzându-l, l-a cunoscut. I-a zis să se scoale, dar nu putea.

— «Scutură dar, cum poți, mărul!

«El a scuturat.

«Toate merele au picat, numai două nu.

«Toate păcatele îi erau iertate, pe câți oameni i-a fost omorît, numai pentru tată și mamă n'a fost ertat.

«L-a mai spoveduit odată și i-a zis să mai scuture. Au picat și acelea. Acuma eră deplin iertat și îndată s'a răsipit ca colbul înaintea preotului.»

Dintre cele două teme — cari s'au contaminat în această legendă bucovineană: prefacerea unui ciomag într'un pom înflorit care dă roade și povestea celor doi tâlhari între carii a fost răstignit Mântuitorul — aceasta din urmă a suferit alterări în partea sa finală. După legenda bucovineană, fiul tâlharului a devenit apostolul Domnului și a fost identificat cu Iuda.

Motivul apocrif al celor doi tâlhari s'a resfrânt dealtfel în literatura populară, în mai multe variante.

O legendă culeasă de Marian ¹⁾ glăsuește că după ce Irod a dat

¹⁾ Sim. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului* (Edit. Acad. Rom.). București, 1904, pp. 83—84.

poruncă să se taie toți pruncii dela doi ani în sus, Maica Domnului prinzând de veste, și-a luat copilul în brațe și, părăsind pe Crăciun, a luat-o la fugă. Pe drum întâlnește, fugind de frica lui Irod pe «Lisaveta», mama lui Ioan Botezătorul și pe o a treia femeie, care urcă din greu dealul din calea lor, fiindcă purtă în brațe, nu unul, ci doi copii gemeni. «Fugind ele tustrele până la mijlocul măgurii și neputând mai departe fugi, de obosite ce erau, s'au oprit locului și, punându-se jos ca să se odihnească, au început a vorbi... Și din vorbă în vorbă zise Maica Domnului către femeia cea cu doi copii:

— Greu trebuie să-ți fie dumitale a duce doi copii în brațe. Dar și mai greu încă trebuie să-ți fie a-i aplecă pe amândoi!

— Greu, greu de tot! dar... ce e de făcut?... Vrând, nevrând, trebuie să mă împac cu ceea ce mi-a fost și-mi este dela Dumnezeu împărțit! răspunse femeia».

Maica Domnului, prinzând milă de ea, a cerut să-i mai dea și ei să alăpteze un copil. Femeia nu s'a împotrivit și copilul, care a supt dela sânul Precistei, a fost tâlharul răstignit de-a dreapta Mântuitorului și a căpătat, prin credința lui mântuirea, pe când fratele său a fost tâlharul răstignit de-a stânga Mântuitorului.

O altă legendă, culeasă de Voronca¹⁾, se apropie în partea inițială mai mult de motivul apocrif. Ea povestește cum Maica Domnului, fugind de frica lui Irod, cu Domnul Hristos, a nemerit într'o pădure, la casa unor tâlhari și cum aci a întâlnit o femeie, soția unui tâlhar, care avea doi copii; unul plin de bube. Motivul alăptării este înlocuit aci cu motivul îmbăierii. Copilul bolnav, fiind scăldat în aceeaș albie în care a fost scăldat Domnul, s'a vindecat pe deplin. Prin această substituție a motivului îmbăierii, legenda populară românească se apropie în chip surprinzător de o legendă culeasă în insula Malta²⁾. Cum se explică această asemănare? Printr'un îndepărtat izvor literar comun — *Evangelia copilăriei*³⁾ care, povestește că în timpul pribegiei familiei sfinte prin pustiu, o fetiță, care suferia de lepră, a fost vindecată prin apa în care a fost scăldat Mântuitorul.

¹⁾ E. I. N. Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, I, pp. 39—40.

²⁾ Dähnhardt, *Natursagen*, II, p. 28.

³⁾ Vezi d. ex. textul publicat în traducerea franceză de Paul Peters, *Évangiles apocryphes*, II, Paris, 1914, cap. XVII, pp. 18—19.

Și episodul întâlnirii cu tâlharii pe timpul fugii în Egipt, își are izvorul în Evanghelia Copilăriei. În capitolul XXIII¹⁾, se povestește că, pe când familia sfântă, călătoria prin pustiu, în timpul nopții, s'a întâlnit cu o ceată de tâlhari carii dormiau. Doi dintre ei pândiau însă calea: Titus și Dumahus. Titus s'a rugat de tovarășul său să lase drumul liber familiei sfinte; și fiindcă tovarășul său se îndărătnicea, i-a dat cingătoarea sa și 40 de drahme. Pe drum, Mântuitorul lămurește mamei sale, că peste 30 de ani va fi răstignit în Ierusalim, între acești doi tâlhari, și că Titus va fi răstignit la dreapta lui și va intra cu el în raiu.

Legenda despre capul lui Adam s'a resfrânt și ea în literatura populară, unde s'a contaminat cu elemente din Alexandria, din Apocalipsul lui Avraam (paharul morții) într'un prețios document folkloric, cules în județul Vâlcea de Teodor Bălășel²⁾.

«Moș Adam a fost omul cel mai mare din lume. El avea un cap grozav de mare și nu putrezise nici până a venit Domnul Hristos pe pământ.

Mergând odată Domnul Hristos cu Sfeti Petre pe o poiană, vede căpățâna lui Adam, răsturnată pe câmp; merge la ea și, lovind-o cu bastonul, o întreabă: Moș Adame, de când ai murit îți mai aduci aminte de paharul morții?

— Nici până acum nu mi-a ieșit amărăciunea din măsele! răspunse căpățâna...

Peste căpățâna lui Moș Adam a dat și Alexandru Machedon, când umblă cu oastea să cuprinză lumea. El, ca să nu se înfricoșeze oastea de năpraznica căpățână, a pus o mie de ostași de a coperit-o cu pietre. Ea era așa de mare încât o mie de ostași abia au putut-o coperi în trei zile».

AFLAREA SFINTEI CRUCI

Nu putem încheia ciclul legendelor privitoare la lemnul crucii fără a aminti aci și legenda despre aflarea lemnului crucii, care se găsește cuprinsă în viața împăratului Constantin și intercalată în învățăturile lui Neagoe (ed. N. Iorga pp. 72—76).

¹⁾ *Ibidem*, pp. 26—28.

²⁾ *Revista Șezădoarea*, XI (1910), pp. 182 — 183.

Viața împăratului însuși cuprinde o serie de miracole, obișnuite precum s'a văzut mai sus, în literatura hagiografică. Astfel legenda povestește că împăratul suferea de lepră și că, pentru a-l vindeca, doctorii puseră la cale să-l scalde într'o baie de sânge proaspăt, adunat de la copiii mici, dar că împăratul a respins acest sângeros leac: «mai bine pătimesc eu tot așa rău cu această boală, decât să moară atâția coconi și să se topească mamele lor de jale și de dor și să fiu eu vinovat la atâta moarte». Atunci i s'a arătat în vis Apostolii Petre și Pavel, carii l-au sfătuit să cheme pe Silvestru Papa, ca să-i dea «botezul mântuirii». Când a primit botezul, într'aceiaș ceas s'a și tămăduit de lepră. Tot aci se găsește și episodul care narează cum i s'a arătat pe cer crucea cu slovele: «Cu acest semn vei pierde pe toți vrăjmașii tăi».

După această legendă, aflarea lemnului pe care a fost răstignit Mântuitorul s'a întâmplat în următoarele împrejurări: Patriarhul Macarie, în cel dintâiu sobor, a sfătuit pe împărat să se ducă la Ierusalim, pe Golgota și să caute lemnul pe care a fost răstignit Mântuitorul. Împăratul hotărî să meargă mama lui, Elena. Peste puțin timp, sfânta Elena văzù în vis o lumină strălucitoare, care-i spuse să meargă în Ierusalim și să caute «făcătoarea de vieață cruce și mormântul și locurile sfinte, care le-au ascuns și le-au îngropat Jidovii, de pizmă».

Pe locul unde fusese înmormântat Mântuitorul, împăratul Adrian făcuse «o capiște mare și frumoasă», închinată zeiței Afrodita. Elena, împreună cu Patriarhul Macarie, porunciră să se sfărâme templul și, săpând adânc sub temelie, se ivi «sfântul mormânt și locul căpățanei și lângă acestea, aproape spre Răsărit puținel, aflară și trei cruci îngropate». Nici un semn nu indică prin nimic care din cele trei cruci a fost a Mântuitorului.

Pe când toți erau cuprinși de nedumirire și grije, se află în cetate «o jupâneasă mare și de neam vestit», care se sbătea între viață și moarte. După sfatul Patriarhului, crucile sunt aduse pe rând una câte una, la patul bolnavei. Indată ce se puse crucea pe care fusese răstignit Mântuitorul, într'aceiaș clipă, bolnava se însănătoși, ridicându-se «ca din morți». Vestea se răspândește repede; și de pretutindeni se adună norod mult

ca să vadă crucea. Împărăteasa luă o parte din cruce pe care o trimise împăratului, iar restul o lăsă Patriarhului ca să o arate noroadelor. Pe locul unde s'a găsit crucea și în toate părțile de care erau legate amintirea Mântuitorului, împărăteasa ridică biserici.

Această legendă face parte din viața sfântului Constantin și se citește și azi în bisericile noastre în ziua de 21 Maiu. Ea se leagă însă și de literatura hagiografică, de care ne vom ocupa în capitolul următor.

SCRISOAREA LUI PILAT CĂTRE CHESARUL DIN ROMA

Legenda despre lemnul crucii este continuată în ms. nr. 469 din B. A. R., pe care nu-l mai avem acum la îndemână, cu o scrisoare apocrifă a lui Pilat către Chesarul din Roma. În această scrisoare, Pilat aduce la cunoștința împăratului roman, minunile săvârșite de Mântuitor, condamnarea lui și sgu-duirile care s'au produs în clipa răstignirii: întunecarea soarelui, cutremurul. Chesar, aflând acestea și văzând că din pricina lui Pilat s'au întâmplat acele mari sguduiuri ale lumii, l-a chemat în Roma și l-a osândit.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI SEMNALATE: Gaster în *Re-
vista pentru istorie, archeologie și filologie*, I, (1883) p. 76—77.

VERSIUNE INEDITE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Ms. nr. 3813 din sec. XVIII, f. 81 v—89 r.: «Cuvânt pentru sfânta cruce». Ms. 2158 sec. XVII, f. 12 r—13 r. «Cuvânt pentru cinstita cruce și pentru cele doo cruci ale celor doi tâlhari».

VERSIUNI SLAVE: Jagić, *Starine*, V, f. 83—95, versiune mediobulgară din secolul al XIII-lea; A. Попов, *Первое прибавление къ описанию*, Moscova, 1879—81, pp. 31—44 (inaccesibilă mie).

N. Tihonravov, *Памятники старинной русской литературы*, I, pp. 308 și urm. după un ms. sârbesc din sec. XV; Stojanović, *Glasnik*, vol. LXIII, după un ms. sârbesc din secolul al XVII-lea; Polívka, *Starine*, după un ms. sârbesc din sec. al XVII.

Rusești: N. Tihonravov, *Памятники русской отреченной литературы*, I, 305—308, după un ms. rusesc din sec. al XVI-lea; Рупин, *Памятники старинной русской литературы*, III, pp. 81—82, după un sbornic din sec. XV—XVI; A. Попов, *Первое прибавление къ описанию* (inacc. mie), pp. 63—66, după un ms. din sec. XVI; A. Рупин, *Памятники старинной русской литературы*, III, pp. 84—85, după un ms. din sec. XV—XVI.

VERSIUNI GRECEȘTI: Fabricius, *Codex pseudepigraphicus Veteri Testamenti*, I, pp. 428—43.

STUDII: Gaster, *Literatură populară română*, pp. 284—290; O. v. Densusianu, *Curs de istoria literaturii române* (epoci veche) ținut la Facultatea de litere din București, în anul 1898, litografiat de Filip Drugescu pp. 117 și urm.; Mussafia, *Sulla leggenda del legno della Croce* în *Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der k. k. Akad. der Wissenschaften*, Wien, 63. Band (1870), pp. 165—216, pentru versiunile occidentale; Pr. Campers, *Mittelalterliche Sagen vom Paradiese und vom Holze des Kreuzes Christi*, Köln, 1897; W. Meyer, *Die Geschichte des Kreuzholzes von Christus* în *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Klasse der k. Bayerischen Akad. der Wissenschaften*, München, 1882, pp. 103—65. E. N. stle, *Die Kreuzauffindungslegende* în *Byzantinische Zeitschrift*, IV (1895), pp. 319—345 (cu text).

XVII

LEGENDE HAGIOGRAFICE

În literatura românească apar de timpuriu, încă din sec. al XVI-lea, alături de cărțile fundamentale ale bisericii, alături de textele biblice apocrife și legende hagiografice. Deși acest gen literar se leagă prin multe și trainice fire de literatura religioasă canonică și făcea odată parte integrantă din cultul ortodox, totuș nu putem omite din cercetarea noastră cel puțin acele legende cari s'au desfăcut din colecțiile vieților de sfinți ca individualități de sine stătătoare, au circulat intens în masele adânci ale cetitorilor de pe vremuri și au lăsat urme, cari dănuiesc până azi, în sufletul popular.

Înainte de a urmări aceste legende în cadrul epocilor în care își fac apariția, este necesar pentru a înlătura unele confuzii, cari se pot face, să determinăm caracteristicile distinctive ale acestui gen literar și să arătăm prin ce se leagă de literatura populară.

Materia care face obiectul acestor legende hagiografice se poate grupa în două mari grupe: vieți de martiri și vieți de asceți.

Prima este reprezentată prin marii iluminați, carii, în vremurile de prigonire, au preferit să îndure chinurile morții, decât să abjure credința. Eusebiu de Cesarea (260—340), care a trăit aproape de epoca lor, ne-a descris avântul mistic prin care a îndurat chinurile cele mai groasnice cece primiau cununa de martiri: spânzurați, arși pe rug, aruncați în arena fiarelor, sfâșiați cu cochilii și unghii de fier. În timpurile acelea, când creștinismul, la începuturile sale, era în luptă cu păgânismul, sprijinit de toată autoritatea statului roman, nu era cu puțință ca societatea creștină să nu înțeleagă ce admirabile pilde, ce înviorătoare mângâieri, în prigoniri, putea oferi forța morală a acestor eroice jertfiri de viață pentru noua credință. Iată, de pildă, comunitatea creștină din Smirna, transmițând celei din Philomelium, o

relațiune scrisă prin pana «fratelui Marcian», despre martirul episcopului Policarp, încheie cu rugămintea de a trimite «această scrisoare și fraților mai îndepărtați pentru ca și ei să glorifice pe Domnul». Când furia persecuțiunilor s'a întetit însă și creștinii pieriau cu miile, n'a mai fost posibil să se consemneze în scris martirul fiecăruia. Pentru pătimirea unor martiri s'a mai putut găsi material de informație în arhivele proconsulare; patimile celor mai mulți s'au păstrat însă pe cale orală.

După ce Constantin cel Mare impune creștinismul, ca religie de stat, în toate granițele imperiului roman, epoca martirilor se încheie și atenția bisericii este îndreptată spre o altă formă a eroismului vieții religioase: ascetismul. Sfântul vremurilor noi este acum ascetul; acesta, retras departe de svonurile lumii, în singurătățile pustiului, duce lupta împotriva deșertăciunilor lumii pentru desrobirea sufletului de patimile trupului și de toate ispitele amăgitoare, pe care le întinde Duhul întunerecului, spre a primejdui mântuirea.

În năzuința de a expia prin pocăință, păcatele lor și ale semenilor, își impuneau asperități de viață și chinuri trupesti.

Astfel, unii refuzau orice adăpost și stăteau fără nici un acoperiș sub arșița soarelui vara, iar iarna în vifor, vânturi și ploi, până ce corpul li se umplea de răni.

Alții au imaginat o curioasă formă a asceziei pentru a scăpa de privirile curioșilor și a se izola și mai mult. Incepând cu Sfântul Simion Stilitul, într'un avânt de eroică extravaganță, pun să se construească o coloană înaltă de câte 20—30 de metri, când nu găseau în apropiere o rămășiță de templu sau alte monumente vechi și, urcându-se cu scările sus, stăteau acolo, ani de zile, până la sfârșitul vieții. Forma particulară a penitenței lor era *imobilitatea*. Stăteau acolo, sus în picioare, nemișcați, în rugăciune și post, învingând somnul și îndurând toate intemperiiile vremii. Hrana depindea mai mult de ajutoarele pe care creștinii pioși din vecinătate se însărcinau spontan să le-o procure. Câteodată, în jurul coloanei, se adunau o sumă de discipoli, cari cu timpul se uniau între ei și fundau o mică mănăstire în preajma sfântului.

Biserica și creștinătatea a privit întotdeauna cu admirație pioasă pe acești asceți, carii în năzuința spre desăvârșirea sufletului, își mortificau trupul. Ei erau socotiți ca oameni inspirați de Dumnezeu

și sprijinul lor eră cerut în împrejurări grele. În vremurile de cumpănă ale imperiului bizantin, amenințat în însăși existența lui, împăratul Isac Anghelos, după cum ne spune cronicarul Nicetas Honiates, convoacă în palatul său pe «călugării cari umblă cu picioarele goale, pe cei ce se culcă pe pământul gol, și pe cei ce trăesc deasupra pământului pe coloane» și le cere să se roage lui Dumnezeu ca să îndepărteze primejdiile care amenințau imperiul. Dacă împărații bizantini arătau atâta considerație pentru acești solitari mistici, ne putem închipui cu câtă venerație îi priveau masele naive și credule ale poporului, care se adunau în jurul lor pentru a le cere ajutorul în boale și nenorociri. Trupul lor eră socotit ca făcător de minuni și după moarte; și nu odată s'a văzut cetățile luptându-se pentru moaștele unui ascet, socotit ca sfânt. Ei formează dar a doua grupă importantă în legendele hagiografice.

Exceptând câteva — foarte puține — vieți de sfinți, care fac impresia unei mărturii contemporane, marea majoritate a legendelor hagiografice a fost plăsmuită în veacul al VI-lea. În vremurile acelea, cultul sfinților luase un avânt pe care cu greu ni l-am putea închipui. Localitățile, în care se păstrau moaștele lor, deveniseră centre de pelerinagiu pentru toată creștinătatea. În zile de comemorare, drumurile cari duceau spre aceste centre — druinuri desemnate adesea în documentele timpului cu numele de *strata publica peregrinorum*, erau împânzite de convoiuri neșfârșite de pelerini. Mulțimea aceasta care venia din adânci depărtări pe drumuri prăfuite, stăpânită de o evlavie mistică, dar și de dorința de a căpăta îndurarea și ajutorul sfântului, eră avidă să cunoască vieța și mai ales minunile lui. Pentru a satisface curiozitatea pioasă a pelerinilor și în acelaș timp pentru a răspunde la trebuințele cultului, în ziua sortită comemorării, s'au alcătuit legendele hagiografice.

În plăsmuirea lor se vădesc două influențe deosebite. Una, reprezentată prin curentul tradițiilor populare, își are originea îndepărtată în povestirile martorilor contemporani cu sfântul, dar care transmise din generație în generație și dela o comunitate creștină la alta, fuseseră în mod inconștient prelucrate de imaginația masselor.

Prefăcută în felul acesta, în curs de mai multe veacuri, personalitatea istorică a sfântului a pierdut trăsăturile ei distinctive;

cadrul istoric și geografic în care s'a desfășurat viața lui s'a șters treptat; în locul acestora fantasia colectivă a masselor populare, înclinată spre simplificare și miraculos a creat din amintiri vagi și din fondul străvechiu al legendelor populare, tipul generic al sfântului, în care mai ales latura miraculoasă a vieții lui, a fost accentuată.

Culegând din gura poporului aceste legende, când n'a plăsmuit totul din imaginația lui sau n'a avut materiale anterioare, hagiograful a fost înclinat să sublinieze elementul miraculos, cu atât mai mult, cu cât în modelele literare ce-i stăteau dinainte, literatura apocrifă a Vechiului și Noului Testament — care exercită o mare atracție asupra masselor populare — supranaturalul alcătuiește miezul povestirilor.

În sfârșit, în prelucrarea materialului popular, concepția hagiografului despre natura și rolul sfântului a mai putut fi influențată, în afară de tradiția literară a apocrifelor, și de curentele filosofice ale timpului și în special de mistica neoplatoniciană, care pretind că omul, în extazul religios, se poate lepăda de materialitatea trupului, se poate desface de tot ceea ce îl leagă cu pământul și că, pătruns de divinitate, poate sta mai presus de legile fizice ale naturii. Oricât de departe ar fi fost chilia călugărului hagiograf de svonurile lumii, totuș ceva din cultura profană a pătruns și în vechile mănăstiri, mai ales dacă ținem seamă că oameni, cu o vastă cultură a timpului lor, au renunțat la bunurile lumii pentru a-și petrece viața în liniștea mănăstirilor. Ideile mistice neoplatoniciene au influențat — după Günther ¹⁾ — concepția pe care creștinătatea veacului al V-lea și al VI-lea și-a format-o despre sfinți. Pentru hagiograf, sfântul, martir sau ascet, este campionul lui Dumnezeu pe pământ, menit să ducă lupta împotriva păgânismului și împotriva ispitelor acestei lumi trecătoare. Dar acești iluminați, cari se confundau cu sufletul lor în Mântuitorul și duceau lupta în numele lui, nu puteau fi părăsiți în clipele hotărâtoare. Fiul Domnului radiă în jurul lor nimbul sfințeniei, care distrămă influența legilor fizice ale materiei, și înalță sufletul celui prigonit peste puterile naturii. Această concepție despre caracterul divin al sfântului explică introducerea elementului

¹⁾ *Legendenstudien*, Köln, 1906.

miraculos în legenda hagiografică. De îndată ce intră martirul în arenă și este supus la chinuri, se simte puterea divină a Mântuitorului, care-l sprijină împotriva prigonitorilor săi. Torturile cele mai groaznice la care sunt supuși nu-și pot produce efectul, deoarece ocrotiți de harul divin, trupul lor este imun: fiarele nu-i sfășie, săgețile nu-i străpung, flăcările nu-i mistue, otrava nu-i distruge.

Sfântul Mamas și Iulian sunt osândiți să fie sfășiați de fiare sălbatice. Aduși în amfiteatru, la ziua hotărâtă, se dă drumul fiarelor înflămânzite, dar spre marea mirare a judecătorilor și a poporului, fiarele, ajungând în fața sfinților, își domolesc furia și le ling picioarele. Sfântul Tirs, sărbătorit la 14 Decembrie, este vârit într'un sac cu scorpii și vipere și aruncat în mare, la 30 de stadii depărtare; prin ajutorul îngerilor, sacul se sfășie și sfântul se întoarce la liman, călcând pe valuri, cum ar călca pe uscat. Sfântului Roman, sărbătorit la 18 Noiembrie, i se taie limba și totuș după aceasta grăește, proslăvind pe Mântuitorul mai tare și mai clar decât înainte. Sfânta Glycheria este sfășiată cu unghii de fier și totuș strigă călăilor săi: «nelegiuitorilor, chinurile voastre nu-mi fac nici un rău, Mântuitorul meu, Isus Hristos, mă ocrotește». Pentru a scoate și mai bine în relief caracterul divin al sfântului, hagiograful acumulează chiar asupra lui o serie nesfârșită de asemenea chinuri într'o gradăție crescândă; tipic este în această privință, cazul sfântului Gheorghe.

Elementul miraculos intervine adesea și la moartea martirilor. Când sfântul Ioan cel Nou este ucis de șecul din Cetatea Albă, se zărește în puterea nopții un stâlp de foc, înconjurat de candelă și trei bătrâni în veșminte albe, cântând psalmi de laudă mucenicului. Un evreu ținând arcul spre bătrâni, rămâne cu mâna înțepenită pe arc, până ce mărturisește vedenia.

Tot prin minuni se vedește și caracterul divin al sfinților asceți. Sfânta Tecla, urmărită de niște tineri destrăbălați, se roagă lui Dumnezeu și stânca muntelui se despică în două, pentru a o primi. Când sfântul Alexe moare necunoscut de nimeni în casa tatălui său, clopotele din Roma, sunând misterios, vestesc moartea lui. Sf. Marian n'are nevoie de candelă ca să vadă noaptea spre a scrie; degetele lui răspândesc, în miezul nopții, lumina necesară. La moartea sfântului Lazăr stâlpnicul, coloana, pe care

trăise el, strălucește în tăria nopții așa de puternic, încât o zăresc din mari depărtări ucenicii sfântului, cari se adună în jurul lui.

Am putea înmulți aceste exemple, dar vom avea prilejul să revenim în mai multe rânduri în cursul studiului nostru asupra acestei laturi caracteristice a legendei hagiografice. Deocamdată ne mărginim să arătăm că, în afară de motive caracteristice naturii însăși a genului hagiografic — imunitatea martirilor în torturile cele mai groaznice — se găsesc în legendele hagiografice, adesea, o sumă de elemente miraculoase de interes folkloric. Episoade miraculoase, care alcătuiesc țesătura basmelor populare, au fost încorporate în legendele hagiografice. Lupta voinicului cu balaurul pe țărmul unei ape, pentru mântuirea unei fecioare, temă care apare în vechiul mit al lui Perseu și Andromeda, în legenda celtică a lui Tristan și Iseult și într-o mulțime de basme populare, a fost încorporată și în redacțiile mai noi ale vieții Sf. Gheorghe. Deși introdus în viața sfântului după sec. XII, motivul a dobândit o vitalitate așa de puternică, încât a influențat puternic iconografia: mai toate icoanele noastre înfățișează pe sfântul Gheorghe în luptă cu balaurul. În «Manualul de Iconografie» al Înalțului Regent P. S. S. Patriarh, Dr. Miron Cristea — publicat acum 20 de ani — se află reproduș la pag. 4 o icoană «ciudată»: Sfântul Christofor din biserica dela Răstoșnea, zugrăvit cu cap de câine. Icoana este însă în conformitate cu legenda sfântului, așa cum se cetește în Viețile Sfinților și chiar în Mineile din vremurile noastre, la ziua de 9 Maiu: «Sfântul mucenic Christofor eră căpcân din țara celor ce mănâncă pe oameni. . . și nu putea să grăiască ome-nește»¹⁾. Căpcânii, monștri cu capul de câine, care latră în loc de a vorbi, sunt un vechiu element din folklorul popoarelor mediteraneene. În tradițiile neamului nostru, Căpcânii, după cum vom vedea mai jos, au fost indentificați cu Tătarii din Buceag.

Multe alte asemenea motive de folklor se găsesc din belșug întreșute în structura legendelor hagiografice; d. ex.: motivul inelului miraculos, care, sfărâmându-se, prevestește moartea eroului; a copilului, care vorbește înainte de naștere; a cerbului miraculos, care călăuzește pe calea mânturii.

¹⁾ Mineiul pe luna Maiu, tipărit cu aprob. Sf. Sinod, Buc. 1894.

Cele mai frumoase legende hagiografice sunt tocmai acelea, care s'au adăpat mai mult din izvoarele de veșnică tinerețe ale povestirilor populare. Acest element miraculos din folklor a fost și pricina, pentru care unele legende hagiografice au fost traduse mai de timpuriu în literatura noastră, ori au fost extrase mai târziu din colecțiile vieților de sfinți, copiate la un loc cu textele populare și răspândite în păturile largi ale neamului, până în vremurile noastre.

În formarea sufletului românesc din trecut, literatura hagiografică, cu atmosfera ei de misticism și supranatural, a adus și ea partea ei de contribuție. Misionarul catolic, Marcus Bandinus, în relația călătoriei sale prin Moldova anulul 1646, ne descrie cultul consacrat sfinților medici fără de argint: Cosma și Damian, în satul Filipi, de lângă Trotuș: pelerinajul bolnavilor din Moldova și Ardeal către acest miraculos liman de însănătoșire; legende fantastice care circulau în jurul bisericeței de pe vârful muntelui; procesiuni nocturne cu făclii, melodii de glasuri îngerești ș. a. Insuș cronicarul moldovean, Grigore Ureche, narând lupta lui Ștefan cel Mare cu Țepeluș la Râmnic, adaugă după tradiția populară, cum «să se fie arătat lui Ștefan Vodă, sfântul mucenic Procopie, îmblând deasupra războiului călare și întrarmat, ca un viteaz, fiind într'ajutoriu lui Ștefan Vodă și dând vâlvă oștii lui» și încheie cu adorabila lui naivitate pioasă: «ci este de a și credere acest cuvânt, că dacă s'au întors Ștefan Vodă cu toată oastea sa, ... la scaunul său la Suceava, au zidit biserică pre numele sfântului mucenic Procopie la sat la Badeuți, unde trăește și până astăzi»¹⁾.

Corpul complet al vieților de sfinți a fost tradus, pentru întâia dată la noi, de Mitropolitul Dosofteiu și tipărit la Iași în 1682²⁾. Legende hagiografice cu caracter întrucâtva popular pătrund în literatura noastră încă din secolul al XVI-lea. În cel mai vechiu

¹⁾ Cf. C. Giurescu, *Letopisețul Țării Moldovei, până la Aron-Vodă* (1359—1595), întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istratie Logofătul și alții de Simion Dasălușul, p. 65. Ediția Kogălniceanu, 1872, p. 166. Cf. și lupta din codrii Cosminului: «Zic unii să se fie arătat lui Ștefan Vodă la acel războiu sfântul mucenic Dimitrie», ed. Giurescu, p. 81.

²⁾ Înaintea lui Dosofteiu se găsesc elemente hagiografice în Cazania lui Coresi și în aceia a Mitropolitului Varlaam.

manuscript de texte poporane, în Codicele Sturdzan, se găsesc două asemenea legende hagiografice: una având un caracter apocrif, *sfântul Sisin*; cealaltă desprinsă din colecția Vieților de sfinți; *Sf. Vineri*. În Codicele dela Cohalm, apar o serie de legende hagiografice, dintre care una a devenit populară: *Viața sfântului Alexie*. Chiar și *Invățăturile lui Neagoe* au cuprins între alte materiale și o legendă hagiografică: *Viața Sfântului Constantin*¹⁾.

BIBLIOGRAFIE. Hagiografia noastră își are sursele ei — prin literatura slavă — în hagiografia bizantină. Despre hagiografia bizantină, Ehrhard și Gelzer prelucrând *Geschichte der byzantinischen Literatur* a lui Krumbacher, ed. II (1897), spun (p. 176): «Kein Gebiet der byzantinischen Literatur liegt noch so dunkel und so verworren vor den Augen des Forschers wie das hagiographische. Es gleicht einem dichten Urwalde, der sich endlos und lichtlos ins Ungemessene ausdehnt und in dessen Inneres kein Pfad führt. Auf Schritt und Tritt läuft man Gefahr, sich in dem Dickicht zu verlieren, während schon die Schatten der Nacht am Horizonte heraufziehen» (la p. 182 bibliogr.). De atunci s'au făcut progrese însemnate în domeniul hagiografiei. O prețioasă revistă *Analecta Bollandiana*, care apare din 1882 și a ajuns acum la vol. XLVI, este consacrată exclusiv studiilor de hagiografie (indice general la vol. I—XX publicat în appendice la t. XXII și XXIII).

Pentru orientare generală se pot consulta cu mult folos următoarele studii: Dr. H. Günter, *Legenden-Studien*, Köln, 1906; R. Reitzenstein, *Hellenistische Wundererzählungen*, Leipzig, 1906; precum și documentatele lucrări ale bolandistului Hippolyte Delehaye: *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles, 1905; *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles, 1912; *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles, 1921; *Les légendes grecques des saints militaires*, Bruxelles, 1909; *Les saints stylites*, Bruxelles, 1923.

¹⁾ Com. de d-l D. Russo.

XVIII

LEGENDA SFÂNTULUI SISINIE

Este o legendă fantastică, plină de naivități, care — după cum vom vedea — își are originea în lumea superstițiilor păgâne și care, deși oprită de biserică, s'a strecurat totuș până în vremurile noastre. Ea are și azi o întinsă circulație, în masele populare, unde a exercitat o puternică influență asupra ciclului de credințe și superstiții privitoare la naștere și primii ani ai copilăriei. Subiectul este următorul:

Sisin a fost un mare viteaz, care, după ce a biruit multe oști, s'a întors spre «Ravia» (Arabia), unde i se arătă în vis, îngerul Domnului, sfătuindu-l să se ducă la sora sa, Melintia, căreia Satana îi răpise cinci copii și căreia se pregătia să-i răpească acum pe al șaselea.

În acest răstimp, Melintia își zidise un stâlp de marmură și se închisese înăuntru. Ajungând Sisinie la stâlp, pe vreme de viscol, ceru surorii sale să-i deschidă. Diavolul, prefăcându-se într'un grăunte de meu, se furișă înăuntru sub copita calului Sf. Sisin, răpi copilul și fugi cu el către mare. Sfântul Sisinie se luă după diavol și, întâlnind pe drum o salcie, o întrebă dacă nu cumva a văzut pe diavol, fugind cu un copil în brațe. Salcia, deși-l văzuse, răspunse totuș că nu l-a văzut; și sfântul o blestemă: să înflorească, dar poame să nu facă. Mai departe, întâlnește un rug, care și el răspunse că nu l-a văzut. Sfântul blestemă și pe rug ca: unde-i este rădăcina, să-i fie și vârful; și cine va trece pe lângă el, să se împiedece în crengile lui și să-l blesteme. Abia lângă mare, un măslin răspunse sfântului drept: că a văzut pe dracul cu un copil, afundându-se în mare. Sisinie blagoslovi măslinul: să fie pom sfințit, la toate bisericile de lumină și oamenilor de spășenie (din el să se facă untdelemnul pentru candelă și mirul pentru miruit). Ajungând pe țărmul mării, sfântul aruncă undița în mare, scoase

diavolul pe uscat și începù a-l bate cu 82 buzdugane de fier, până când Satana, ne având încotro, restitui copiii. Sisinie nu lăsa pe diavol să-i scape din mână, până ce acesta nu se jură că nu se va apropia de locul «*iuo* (= unde) ruga aceasta grăi-să-va și numele tău pomeni-se-va».

Rugăciunea, despre care se vorbește aci, se află și ea copiată pe cele două foi adăogate la sfârșitul volumului, și scrise de «ierei popa Simeon», însă în *limba slavonă*.

În această rugăciune, locul Sfântului Sisinie îl ia arhanghelul Mihail, care povestește cum, scoborându-se din muntele Eleonului, s'a întâlnit cu «Veștița» și a bătut-o până când aceasta și-a spus toate numele și s'a legat să nu se apropie de casa unde se găsește rugăciunea.

Alături de vechea redacțiune a legendei Sfântului, din veacul al XVI-lea, Hașdeu a publicat și o redacțiune cu totul nouă, care pe la 1860, s'a imprimat pentru întâiaș dată la Iași și care, după aceasta, s'a republicat în nenumărate rânduri, la București. Textul acestei noi redacțiuni circulă cu mult înainte în literatura noastră și forma cea mai veche a ei o găsim într'un manuscript din 1760, păstrat în biblioteca Academiei Române. Redacțiunea modernă se deosebește de cea veche prin modificări de detaliu și prin introducerea unor incidente noi. Sfântul Sisinie se află cu frații săi Sines și Sinodor însoțind pe împăratul lor la vânătoare. Dumnezeu deslănțue o furtună și-i risipește; Sisinie nemerește, după voia Domnului, la chilia surorii sale. În sfârșit, în incidentul întâlnirii sfântului cu arborii în redacțiunea modernă este introdus și palatinul, care răspunde sfântului adevărul și este blagoslovit: «să stea înaintea bisericii cu păcătoșii la pocăință și cu dreptii la spăsenie». Se pare că această versiune modernă nu trece dincolo de secolul al XVII-lea și derivă dintr'un original grecesc, apropiat de cel publicat de Sathas în *Bibliotheca graeca medii aevi*. (V p. 573).

Redacțiunea modernă este și ea însoțită de *rugăciunea* tradusă însă în *limba română*. Aceasta prezintă și ea la rândul ei desvoltări; între altele: Satana, luat de scurt de sfântul Arhanghel Mihail, mărturisește că se duce la Sf. Fecioară Maria să o muncească, fiindcă a auzit că va naște pe Mântuitorul.

Hașdeu, în interesantul studiu care însoțește publicația textelor, consideră această legendă ca o concepție personală a popei Ieremia

Bogomil, întemeietorul sectei. Pornind dela constatarea că valea Dunării, din cauza numeroaselor bălți pe care fluviul le formează dealungul celor două maluri în România și Bulgaria, este un teren prielnic pentru răspândirea frigurilor palustre, ajungea la încheierea: «că marele reformător bulgar din secolul al X-lea, popa Bogomil, s'a socotit dator a înzestră el însuș pe sectarii săi cu o rugăciune specială contra acestui puternic demon și că această rugăciune, prefăcută și reprefăcută, a ajuns la noi în forma pe care ne-o dă Codicele Sturdzanus».

Hașdeu își întemeie această părere, pe următorul pasaj dintr'un indice de scrieri eretice, publicat la Moscova, în 1644: «Sânt fabule ale blăstematului Ieremia, popă bulgăresc, care spune cum ședeă sântul Sisinie pe muntele Sinaia și menționează și pe îngerul Mihail, ca să înșele mai bine mulțimea și bârfește că frigurile sunt șapte fice ale lui Irod». O variantă rusească a legendei Sf. Sisinie conține într'adevăr toate elementele menționate în indice. În concordanță cu notița din acest indice, Hașdeu mai aduce încă următoarea mărturie a Patriarhului de Constantinopol, Sisinie, din veacul al XIV-lea: «să nu credeți că eu aș fi S i s i n i e cel mincinos, descris de nebunul p o p ă I e r e m i a, spre amăgirea oamenilor».

S'ar părea că aceste argumente ale lui Hașdeu, primite și de Gaster, sunt decisive și că legenda a fost într'adevăr plăsmuită de către întemeietorul ereziei bogomilice. Și totuș Hașdeu se înșelă în deducțiile sale, fiindcă, s'au găsit o sumă de variante ale legendei în literaturile Orientului, care n'au venit nici-când în contact cu literatura bulgărească și în forme dintre care unele sunt anterioare aparițiunii bogomilismului. Astfel în 1883, Gaster publică câteva paralele interesante din literatura e b r a i c ă al căror prototip îl dată în secolul al IX-lea. Șase ani după aceasta, la congresul orientaliștilor din 1889, Fries comunică o redacțiune a r a b ă; iar în 1894, René Basset publică o versiune păstrată în sinaxarul a b i s i n i a n, însoțită de rugăciunea magică, care, ca și versiunea română și slavă, servește de talisman lehzelor.

În prețiosul studiu, care însoțește textele, Basset conchide că: «prezența acestei legende în literatura arabă și abisiniană pe de o parte, iar pe de alta în literatura slavă și română, stabilește în

chip incontestabil că ea este împrumutată dintr'un original comun, care nu poate fi decât g r e c». Păreră lui Basset este îndreptătită; numai că originalul grecesc fusese publicat cu vreo 18 ani mai înainte, de N. Sathas în *Biblioteca graeca medii aevi* (tom V, p. 573). După Sathas, Reitzenstein și Pradel au dat la lumină un ciclu de versiuni grecești dintre care unele, scrise pe papirus, ne vin din vechiul mediu elenistic al Egiptului. Avem însă dovezi — din domeniul iconografic — că, încă din secolul al V-lea, legenda eră cunoscută în Egiptul elenistic. În iarna anului 1901—1902, arheologul francez, Jean Clédât, a desgropat în Egiptul de jos, lângă Ahmuneîn (Hermopolis magna), la Bauît, ruinile unei mănăstiri, zidite pe la anul 400. Între frescele, care se găsesc acum la muzeul din Cairo, se află una care înfățișează pe un sfânt, călare pe un cal negru și îmbrăcat în costum part, cu o tunică albă, ținând în mâna stângă un scut, în dreapta o sulită cu care străpunge sânul unui demon, căzut la picioarele calului. La dreapta, se află însemnat numele sfântului: *O AFIOS SISINNIOS*.

În fresca mănăstirii dela Bauît, demonul feminin se numește *ΑΛΑΒΑΣΤΡΙΑ*. Numele demonului diferă însă dela versiune la versiune: în legenda din sinaxarul abisinian se numește «Uerzelia»; în redacțiunea greacă «Γυλλοῦ»; în cea ebraică «Lilith»; în cele slave «Avestița». Lăsând la o parte aceste deosebiri de nume, divergențele de amănunte, prefacerile și adaptările pe care le-a suferit legenda, în trecerea ei dintr'o literatură într'alta, în cuprinsul tuturor versiunilor amintite mai sus, se găsesc însă câteva trăsături caracteristice comune, care dovedesc în chip neîndeolnic strânsa interdependență a acestor versiuni și anume:

1. În toate versiunile sfântul mântuitor face parte din grupa sfinților (călăreți) militari și se numește Sisinie.
2. În toate versiunile sfântul duce lupta împotriva unui demon feminin, care răpește copiii mici și provoacă moartea lor.
3. Sfântul, învingând demonul, îl silește să-și spună formele în care se prefacă și numirile pe care le poartă sub fiecare din aceste forme; aceste numiri, scrise alături de ale sfântului, au darul de a împiedeca influența nefastă pe care o exercită demonul, asupra lehzelor și copiilor mici. Deaceea conjurația scrisă este purtată ca amulet de femeile lehuze și de copiii născuți de curând.

Aceste caracteristice apropie legenda de sfera credințelor și concepțiilor populare privitoare la influența nefastă a demonilor și de întregul ciclu al exorcismelor. Intr'adevăr, în massele populare rurale viețuește până azi sub învelișul creștinismului, paralel cu credința în demoni, care pot lua felurite forme de animale, superstiția, îndestul de răspândită la toate popoarele, că cel ce cunoaște numele demonului îl poate ține sub ascultarea sa. În legenda Sfântului Sisinie, duhul rău: Avestița sau Samca se poate metamorfoza în 12 ipostase; și în fiecare din aceste ipostase poartă un nume deosebit. Deaceea legenda înșiră toate aceste nume, căci, dacă ar lipsi o singură numire, descântecul și-ar pierde valoarea: demonul s'ar putea strecura sub înfățișarea și numele care n'a fost pomenit. Numirile corespund cu forma, în care se poate preface demonul sau cu una din trăsăturile esențiale ale firii sale. Astfel în redacțiunea grecească — unde se vede mai clar aceasta — el se numește *μύια* (muscă), pentru că se poate preface în muscă, spre a pătrunde în casa lehzelor; *πετομύμη* (înaripată), pentru că are aripi; *πελαγία* (care se afundă în mare), pentru că se cufundă în mare spre a scăpa de Sisinie; *παιονικτρία*, care înăbușe copiii; *στούργκα* = care îi strânge de gât; *αίματοπίνουσα*, care le suge vinele ¹⁾, etc.

După toate probabilitățile, această parte a legendei alcătuiește sâmburele ei primitiv: o veche formulă de exorcism, din lumea păgână, împotriva demonilor cari primejdău nașterea și vieța copiilor mici. Ea a supraviețuit și după răspândirea creștinismului, dar s'a adaptat nouilor împrejurări, prefăcându-se în legendă hagiografică. Totuș alături de legendă, s'a păstrat și vechea formulă magică, care, copiată alături de cea dintâiu sau chiar singură, păstrează puterea profilactică.

Din care parte a lumii păgâne a pătruns însă în creștinism această formulă de exorcism?

Reitzenstein, publicând câteva variante grecești ale legendei Sf. Sisinie, descoperite printre vechi papirusuri egiptene, spune textual că vrea să dea prin ele, o idee «de trecerea acestui soi de

¹⁾ Paul Perdrizet, *Negotium perambulans in tenebris*, Strassbourg, 1922 (Publications de la Faculté des lettres) pp. 22—24.

literatură, din lumea păgână în iudaism și de aci în creștinism»¹⁾. Se cunoaște într'adevăr rolul pe care l-au avut Evreii în răspândirea exorcismelor. Chiar în Faptele Apostolului Pavel, cetim că apostolul a întâlnit în Efes, fii de preot evreu, cari se folosiau de numele Mântuitorului în exorcisme, și că a ars acolo cărți, în valoare de 30.000 de drahme. Irinaeus ne spune că Evreii erau cunoscuți în timpul său, prin meșteșugul de a scoate dracii din om, cu descântece în care invocau numele Domnului. Hipollytus adaugă că acești descântători internaționali, cari forfotiau în primele veacuri, utilizau formule magice în care cuvinte ebraice se încrucișau cu cuvinte grecești; și într'adevăr aserțiunea lui a fost confirmată în timpurile noastre, prin descoperirea de papirusuri cu asemenea formule magice bilingue. Acest fel de exorcisme se aflau scrise în cărți; și până târziu, în evul mediu, se pomenește la curtea lui Emanuel Comnenul, de un evreu Aaron, care, cu ajutorul unei astfel de cărți, putea să gonească legiuni întregi de draci²⁾. Astfel stând lucrurile, nu ar fi exclus ca și exorcismul prin care se înlătură apropierea duhului necurat de casa lehzelor să fi fost împrumutat în primele veacuri, de Greci dela Evrei — aceasta cu atât mai mult cu cât se cunosc și o serie de paralele ebraice. Dar avem indicații că superstiția despre *Γελλώ* sau *Γυλλοῦ*, duhul necurat care omoară copiii mici, eră cunoscută în lumea greacă cu mult înainte de creștinism. Un fragment din Sapho — poeta din sec. VII-VI a. Chr. — amintește pe *Γελλοῦς παιδοφιλωτέρα*; iar paremiologii și lexicografii greci, comentând acest cuvânt, ne spun că *Γυλλοῦ* eră, după credința Lesbienilor, numele unei fecioare, care murise înainte de vreme și a cărei fantomă înspăimântă copiii mici și le pricinuește moartea.

Orientaliștii au mers mai departe și au întrezărit drumuri noi, care duc spre originea acestei superstiții populare. Astfel C. Franck, în *Zeitschrift für Assyriologie* (XXIX, p. 161 și urm.), întemeindu-se pe aserțiunea lui Mihail Psellos, care spune că termenul *Γυλλώ* este vechiu în limba greacă și vine din ebraică, pune în legătură acest cuvânt cu babilonicul: *gallu*, un demon răufăcător, care, prefăcându-se în panteră, fură copiii mici.

¹⁾ Reitzenstein, *Poimandres*, Leipzig, 1904 p. 299.

²⁾ E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, Leipzig, 1909, pp. 407—414.

De altă parte, *Lilit*, demonul din versiunea ebraică, care corespunde grecescului *Γύλλω*, își are și el originea în credințele mitice ale Asirienilor. *Lilit* este pomenit de Isaia, în profețiile sale, ca crăiasă a duhurilor nopții și, după o veche legendă, a fost creată odată cu Adam, ca să omoare copiii noi născuți. Orientaliștii o pun în legătură cu demonul babilonian *lilla*, *lill*, invocat în exorcismele cuneiforme. Dealtfel în aceste exorcisme, se vorbește adesea de «demonii carii se furișează ca șerprii, pe subt uși și răpesc copilul de pe genunchii omului».

Dacă aceste date ale orientaliștilor sunt bine stabilite, atunci tocmai din ciclul credințelor și ritualelor religioase ale Asiro-Babilonienilor a pornit acest exorcism, împreună cu superstiția de care e legat; s'a răspândit la popoarele Orientului și a pătruns în creștinism, prefăcându-se, poate în Egipt, în legendă hagiografică. Ea trebuie să fi fost în primele veacuri, destul de împrăștiată în lumea creștină; dar Biserica a recunoscut caracterul ei păgân și contrar dogmelor creștine, căci sinodul al V-lea ecumenic a hotărât înlăturarea filacteriilor și pedepsirea strejuitorilor, adică — explică *Pidalionul* — a celor ce «fac baiere legându-le cu mă-tase, scriind într'însele *chemări de draci*»¹⁾. Nota, care însoțește textul *Pidalionului*, lămurește și mai precis intenția sinodului față de legenda și de rugăciunea Sf. Sisinie, prin cuvintele: «se cuvine a se caterisi și preoții acei ce cetesc la bolnavi hârtia ce se numește a Ghélei (textul grecesc: *Γύλλω*) precum în limba noastră *samcă*».

Dar cu toate repetatele opuneri ale Bisericii, legenda a circulat totuș pretutindeni; și este într'adevăr surprinzătoare vitalitatea cu care această elucubrație, răsbătând peste mii de ani, trăește încă în sufletul poporului nostru. Sfântul Sisinie este considerat și azi ca un sfânt protector al lehzelor și copiilor, iar icoana lui se păstrează în multe case de țară. Legenda — tipărită de diferite case de editură a cărților poporane — circulă și azi în satele noastre, servind ca amulet. Dintre numirile pe care le poartă diavolul în această legendă, două au pătruns adânc în ciclul superstițiilor populare: *Samca* și *Avestița*, aripa Satanei.

¹⁾ *Pidalion sau Cârma corăbiei... a Biserici ortodoxe* tradusă din grecește în românește de Mitropolitul Veniamin, Neamțu 1844 f. 168.

După datele pe care ni le dă Marian, «Samca este cel mai viclean și mai periculos dintre toate spiritele necurate». Se arată lehzurilor sub diferite forme de animale — afară de porumbiță, vițel și miel, simbolurile nevinovăției — «și nu numai că le înspăimântă», dar «le frământă, le torturează și le smintește, așa că cele mai multe mor înainte de naștere».

Puterile acestui duh necurat se întind și asupra pruncilor, cari dacă au scăpat cu viață în pântecile mamelor, când acestea au fost chinuite, sunt urmăriți după naștere. «Copiii, cuprinși de acest spirit, capătă un fel de cărcei de stomac, care-i frământă prin lăuntru și-i egăresc așa de tare că-i fac ghem și le duc picioarele la gură». Alții iarăși se întind din toate încheieturile, «înholbă ochii, fac spumă la gură», alții în sfârșit sunt schimonosiți: «li se sulesc mâinile sau picioarele, se încrucișează, li se strâmbă fălcile... și dacă nu mor în scurt timp, rămân astfel pentru toată viața»¹⁾.

Pentru a scăpa de urmările Samcei, femeile lehuze poartă ca amulet, legenda cu formula de conjurație a Avestiței. În multe localități din Bucovina, poporul scrie numirile Samcei pe pereții casei, cu credința că prin aceasta îndepărtează Duhul necurat de locuința lor. La copii mici, amulețul se vâra într'un săculeț și se poartă la gât; într'alte părți se pune în perna pe care doarme copilul sau în albia, care-i servește de leagăn. Interesantă este superstiția că tinerii trebuie să se păzească de a scrie *cartea de samcă*, căci în acest caz Samca se leagă de ei; numai moșnegii o pot scrie, căci asupra lor Samca nu are altă putere decât a-i face să crise (scârșnească) din dinți, în timpul somnului.

În lipsa cărților de samcă, se recurge la așa numitele «descânțece de Samcă sau Avestiță»²⁾ în care Samca este înfățișată în chipurile cele mai feroase. Într'un descântec de apucate, cules în Moldova, se pomenește chiar salcia și rugul din legenda scrisă:

Am plecat la salcie
— Bună dimineața, salcie.
— Șezi, dacă ai venit.
— N'am venit să șezi;
Ci am venit să te întreb
D'un strigoi roșu...

¹⁾ *Amiculu Familiei*, Gherla, IV (1880), p. 70.

²⁾ Gh. Dem. Teodorescu, *Poesia populară română*, p. 390, 392.

Și m'am dus la rug;
 — Bună ziua, rugule.
 — Șezi.
 — Nu șez;
 Că n'am venit să șez;
 Ci am venit să te întreb
 D'un strigoi roșu
 ¹⁾.

Pentru tămăduirea boalei, se întrebuințează alături de descân-tece, care sunt însoțite de anume practice magice — și niște plante speciale, care cresc pe sub păduri și care se fierb și se beau cu zahăr sau se pun în scăldătoarea copiilor mici ²⁾. Sunt cunoscute în popor sub numele: *samcă*, *sancă*, *săncuță*, *sâmcă*, *sâmcoiu*.

Curios este însă că în lumea cărturarilor mărunți, vieța Sf. Sisinie continuă încă a fi prelucrată. Intr'o naivă refacere, care pretinde a fi «poveste populară culeasă», ³⁾, elementele de legendă: salcia, măslinul, rugul, au fost înlocuite cu elemente din basme (Foamete Impărat) și din cercul superstițiilor populare (vrăjitoare, drăcărie). De altă parte în lumea satelor, elementele din viața sfântului, mai apropiate de literatura poetică a poporului, s'au desprins din cadrul superstițios și circulă ca legende de sine stătătoare: legenda măslinului și a rugului de mure. ⁴⁾

De altfel intervenția arborilor ca ajutători sau vrăjmași ai unui sfânt este o temă obișnuită în folklor. Ea apare și în ciclul de legende privitoare la fuga familiei sfinte prin Egipt (plopul, vița de vie, mărul, părul, bradul, rugul) ⁵⁾. Dăhnhardt ⁶⁾, care a urmărit această temă în domeniul folklorului a găsit o sumă de paralele interesante până în India răsăriteană.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI EDITATE: Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 284—291, versiunea copiată de Popa Grigore din Măhaciu

¹⁾ Gr. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, I, 1, p. 568.

²⁾ Artur Gorovei și M. Lupescu, *Botanica populară*, Fălticeni, 1915, p. 119.

³⁾ *Dracul în capcană... poveste populară culeasă* de Moș Ion Popescu edit. R. O. David și M. Șaraga, fără dată și localitate.

⁴⁾ *Sezătoarea anul XXX*, vol. XVIII, 1922, p. 29.

⁵⁾ Marian, *Legende la Maicii Domnului*, pp. 59—72; A. I. Rosetti, *Colindele religioase la Români*, Analele Acad. Rom. tom. XI, Mem. sect. lit., București, 1920, pp. 33—34.

⁶⁾ *Natursagen*, II, 40—49 și 54—66.

cu textul slavonesc în paralelă și cu o redacțiune modernă, tipărită la București în 1878, în josul paginii. Aceeaș versiune republicată de Gaster în *Chrestomatie*, I, p. 6—7; o alta din 1779 *ibidem*; Ion Creangă, IV (1911): «Patru variante ale cărții poporane «Avestița aripa Satanei», formulele de conjurație și anume: a) «Eu Pavăl Săiinit...», copiată de dascălul Grigore, tipograful Mitropoliei în 1752, pp. 38—9; b) tipul: Sisionie-Mihail, copiată în 1783, pp. 39—40; tipul Sisini-Mihail, din întâia jumătate a sec. al XVIII-lea, pp. 70—71; tipul Sisinie-Avestița, pp. 97—8, din anul 1809; Ion Creangă, VIII, pp. 194—7, legenda Sfântului Sisinie ms. din 1803; *Arhiva*, Iași, 1889, p. 247, formulă de conjurație tip Sisinie-Mihail din 1800; Marian, *Nascerea la Romani*, p. 29, ms. din mănăstirea Dragomirna, fără indicație de dată și copist; *ibidem*, p. 30, o altă variantă (tip îngerul Mihail), după un text publicat la Sibiu în 1863; *Șezătoarea*, V (1899 p. 156); Pamfile, *Mitologia poporului român I, Dușmani și prieteni ai omului*, București, pp. 237—239, după un ms. din 1809; pp. 239—241 după un ms. copiat de Popa Sandu ot Văsănești. Menționate: Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1884, p. 339: «Molifta Sfântului Sison de coconi cei omoriți dă diavolul dintr'un ms. din 1790—1800 din Moldova».

Textul se tipărește neconținut și astăzi de diferite case de editură. În Biblioteca Academiei Române se găsesc însă numai câteva exemplare. Cel mai vechiu datează din 1869 și are titlul: «Minunile lui Sfântul Sisoe saū hotărârea lui Pilat din Pont asupra lui Iisus Hristos, cu un tablou, aflate și date la lumină de Gheorghe Popovici, București tip. Theodor Mihaescu și Vaidescu». Deși titlul este tipărit cu litere latine, cuprinsul are litere chirilice. Broșura este alcătuită din următoarele elemente: 1. formula magică: «Eu, robul lui Dumnezeu, Sfântul Sisoe, pogorându-mă din muntele Sionului, adică din măgura Eleonului, văzui pre Arhanghelul Mihail voevod îngeresc, întâmpinând pe Avestiți aripa Satanei»; 2. legenda Sf. Sisimie în redacția desvoltată publicată de Hașdeu f. 2; 3. «Visul Maicii Domnului» f. 6. 4. «Tălmăcire după copia din limba grecească a hotărâri făcute la al șaptesprezecelea an al obləduiri împăratului Romanilor Tiberie Chesaru din Pontie Pilat», «găsită la anul 1509 de la Hristos în orașul Cula din Italia, într'o piatră foarte frumoasă» (f. 7—10); 5. «Inchinăciune» către Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu (f. 10—12); 6. «Cugetare dureroasă din inimă, pentru multa mulțime a Patimilor Mântuitorului nostru Hs. Dumnezeu, prin Inger de Dumnezeu arătată: Celui dintru Sfinți Părintelui nostru Dimitrie Mitropolitul Rostovului, al Iaroslavului și al Rusiei, făcătorul de minuni. Tradus (!) din cele scrise cu mâna. Celelalte 4 ediții ale Academiei (cea mai nouă din 1913) reproduc exact aceleași text la care o ediție (fără dată) a adăogat următoarele rânduri — ca o dovadă de cum se amăgesc și azi masele naive și superstițioase: «Această carte a fost trimisă din cer Poporului de Domnu Isus Christos, și în zilele noastre s'a găsit tipărită în mănăstirea muntelui Athos, de un călugăr bătrân. Această carte trebuie să o aibă tot creștinul, pentru a nu se atinge de casa sa necuratul: și pentru ajuțoarea copiilor și femeilor însărcinate».

MANUSCRIPTE INEDITE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE. Descrise de I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, II, p. 206: Ms. nr. 473 sec. XVIII, copiat de «Stoian de la Anthim», nr. 4, legenda în aceeași versiune ca cea din Cod. Sturdzanus; p. 209 ms. nr. 476, sec. XVIII; a aparținut «popei lui Bucur»; f. 187: «Povestea lui Sveti Sisoe» (textul însă s'a pierdut). *Nedescrise încă*: Ms. nr. 3820, f. 235—243, copiat «de erei Gheorghe și de un copil al meu Rodion, la anul 1775, Mai 21, când lăcuiam la orașul Prejmir»; f. 235—243: «Povestea sfântului Sison», legenda în redacția mai nouă, al cărei tip a fost publicat de Hașdeu, după textul tipărit în 1862, ca paralelă la redacția din Cod. Sturdzanus. Ms. nr. 2226, copiat pe la 1805, f. 32 v.—39 v: «Ăastă carte ăaste pentruca să nu să apropie diavolul de acea casă unde să vor afla aceste scrise în numele tatălui și a fiului și al sfântului duh amin»; este formula magică tip: arhanghelul Mihail învingând pe Satana, care muncește pe Preacurata Fecioară Maria; f. 34 r.—39 v: «Ăastă molitvă este a lui sfti Sison pentru coconii cei mici ce au furat diavolul din leagănul sori-si; a'asta să pue în leagănul copilului să nu să apropie diavolul»; este legenda sfântului în redacția mai nouă. Ms. 2621, sec. XVIII-XIX f. 11 v. și urm., conține legenda sfântului în redacția mai nouă cu acelaș titlu și indicație ca ms. 2227. Ms. nr. 2897, copiat în 1824, de Ioan Neculau Cerne (f. 44 r.) f. 41—44 r. cuprinde formula magică, tip arhanghelul Mihail. Ms. 4767 sec. XVIII f. 19 v.—20 v. (sfârșitul s'a pierdut; conține legenda sfântului în versiunea mai nouă).

TEXTE SLAVONEȘTI: Тѣхонравовъ, Памятники русской отреченной литературы, II, pp. 351—353.

TEXTE GRECEȘTI: C. N. Sathas, *Bibliotheca graeca medii aevi*, V, pp. 570—579; Reitzenstein, *Poimandres, Studien zur griechisch-ägyptischen und frühchristlichen Literatur*, Leipzig, 1904, p. 299.

STUDII: Hașdeu, *Cuvenete den bătrâni*, II, 263—283; Gaster, *Literatura pop. rom.*, p. 393—400; Gaster, *Anuar pentru israeliți*, an. IV, pp. 73—79 (Lilith și cei trei îngeri); Gaster, *Beiträge zur vergleichenden Sagenforschung*, Leipzig, 1884; Gaster, *Ilchester Lectures on the Greeko-Slavonic Literature*, pp. 80—85; Veselovskii, *Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія*, S. Petersburg, 1894; L. Basset, *Les apochryphes éthiopiennes*, IV în *La Haute Science*, I, p. 193, 271 și 344; Paul Perdrizet, *Negotium perambulans in tenebris (Publications de la Faculté des lettres de l'Université de Strassbourg)*, Strassbourg, 1922.

XIX

LEGENDA SFINTEI VINERI

Este o legendă din ciclul martirilor, în care au intrat elemente de basm (smeii), lucru dealtfel obișnuit în domeniul hagiografiei, după cum s'a arătat în capitolul precedent. A fost copiată de popa Grigore din Măhaciu, înainte de 1600, după un original pierdut și se păstrează în Codex Sturdzanus (pp. 180—185). A fost studiată și publicată de Hașdeu în *Cuvente den Bătrâni*. Prototipul pierdut al copiei din Codex Sturdzanus fusese tradus din limba slavă, după cum se poate vedea din titlu: *сѢдѢ ПЕТКА*. În limba slavă legenda fusese tradusă din Mineele grecești, unde poartă titlul de: *ῥ ἁγία Παρασκευῆ*.

Legenda nu numai că nu are nimic comun cu bogomilismul, după cum se crede încă la noi—ea cuprinde dealtfel elemente cu totul contrare bogomilismului: venerarea crucii — dar nu este nici măcar apocrifă. Ea face parte integrantă din cultul ortodox și în ziua de 26 Iulie (ziua martirului ei), biserica noastră serbează, alături de sfântul martir Ermolae și pe Sfânta Vineri sau Paraschiva (cu numele grec). Cu acest prilej, se cetește în sinaxar, vieța sfintei și se cântă imnuri de laudă, în amintirea ei, după cum se poate vedea din *Mineiul pe luna Iulie*, tipărit cu aprobarea *Sfântului Sinod* (cf. ed. din București, 1894, pp. 297)¹.

În versiunea din Codex Sturdzanus, legenda are următorul subiect:

¹) Motivele care se întretes în legenda Sfintei Vineri se regăsesc și în alte legende hagiografice. Motivul de basm cu balaurul se regăsește bunioară în Vieța Sfântului Mil (10 Noemvrie) și a sfântului Marcian (2 Noemvrie). Ca și Sfânta Vineri, Sfântul Mil face semnul crucii peste balaur și acesta moare; la fel Sfântul Marcian înseamnă cu degetul semnul crucii și suflă peste un zmeu uriaș «ieșit din megieșitul pustiu» și balaurul «se sfărâmă» în bucăți. Ch.nul fierberii într'un cuptor se regăsește și el în vieța Sfântului Victor, sărbătorit la 10 Noemvrie ș. a. m. d.

Intr'o cetate îndepărtată, locuiau doi creștini curați la suflet: Agaton și Polfia, (în redacțiile moderne: Polithia; în cele grecești: Πολιθελια), care ajunseseră la adânci bătrâneți, fără să fi dobândit nici un copil. Și rugându-se ei neconținut Mântuitorului ca să-și întoarcă mila spre ei și să le dăruiească un copil, li se arată în vis îngerul Domnului, care le spuse că Dumnezeu a auzit rugăciunea lor și le va dăruia o copilă, pe care s'o boteze cu numele *Vineria*, întrucât se va naște într'o *Vineri*. Copila se născu în luna lui Brumariu (Octomvrie) 15 zile; și părinții, ca să împlinească făgăduința dată Domnului, o închină bisericii. La vârsta de cinci ani, copila, luminată de Dumnezeu, părăsi casa părintească și plecă în lume să propovăduiească legea cea nouă a Mântuitorului.

Nemerii mai întâiu în cetatea Antiohiei, la un împărat mare, anume Antioh (în redacțiunile moderne Antoniu; în cele grecești: Ἀνθώνιος). La predica ei, mulți primiră creștinismul, dar Evreii se plânseră împăratului că «a venit o boerească în cetatea lor de propovăduiește și spune de fiul Mariei, celace au răstignit părinții noștri în cruce». Împăratul, mâniat, porunci să fie adusă înaintea sa. Sfânta se înfățișă și împăratul, răpit de frumusețea ei, îi ceru să i se închine și «îi va fi doamnă și împărăteasă spre toate casele lui». Sfânta îl blestemă, și împăratul, cuprins de urgie, porunci să fie răstignită pe cruce. Sfânta se rugă lui Dumnezeu să n'o părăsească; și într'acel ceas se ivi un nor pe cer și se deslănțu un vifor mare în cât rostogoliă pietrele uriașe ca pe niște frunze. Un înger se arată Sfintei și-i rupse legăturile care o încătușau. Ostașii, văzând minunea cerească, căzură la pământ și strigară toți și se rugară Sfintei să-i facă și pe ei creștini. Sfânta se ridică și-i boteză, dar împăratul, prinzând de veste, porunci să o prindă din nou, să o lege și să o arunce într'o căldare, în care vor fi fierți mai întâiu șapte zile și șapte nopți: plumb și smoală și «piatra zmicurată». Slugile împliniră porunca împăratului. Și a șaptea zi, venind împăratul și cerând să se deschidă cazanul, văzu pe Sfânta Vineri stând în picioare. Împăratul, vroind să se apropie de cazan ca să se încredințeze mai deaproape, Sfânta luă cu mâna apă clocotindă din căldare și aruncă în obrazul împăratului, care orbi. Împăratul se rugă de ea să-i redea vederile, că se face creștin. Sfânta, induioșată, căzu cu fața la pământ și plânse până ce «baltă

se făcù din lăcrămile ei». Sculându-se, sfânta luă cu mâna dreaptă din lăcrămile ei, unse ochii împăratului în numele Tatălui, Fiului și Sf. Duh; și într'aceă clipă împăratul văzù mai bine și mai limpede decât înainte. Împăratul și toți ai lui se botezară, iar Sfânta plecă înainte la alt împărat, Atizma (în redacțiunile moderne «Asclapie, ighemonul cetății»; în cele grecești: *Ἀσκληπίδος*). Acesta cerù și el zadarnic Sfintei să se închine Dumnezeuui lui, «că va fi Doamnă și împărăteasă tuturor palatelor sale». Împăratul, mâniat de refuzul fetei, porunci să fie dusă înaintea zmeului din cetate, căci într'aceă cetate locuia un zmeu, în care intrase diavolul cu duhurile sale necurate.

Sfânta, ajungând înaintea zmeului, făcù asupra lui semnul crucii; diavolul fugi, iar ea, punând piciorul pe falcile zmeului, se plimbă prin măruntaele lui și ieși afară nevătămată. Împăratul, văzând această minune, se creștină împreună cu toate slugile lui și cu toți oamenii lui.

Sfânta plecă apoi spre Aclit împărat (în redacțiunile moderne Tarasie «ighemonul cetății»; grec.: *Ταρασίος*); dar și acesta, îndârjit că Sfânta nu vroește să se închine Dumnezeuui la care se închină el și «să-i fie Doamnă și împărăteasă», porunci să fie aruncată într'o căldare de smoală, plumb și piatră, trei zile și trei nopți; dar sfânta scăpă neatinsă, în timp ce o pară de foc, întinzându-se dela căldare, înconjură pe slujbași și îi arse. Împăratul, sfātuindu-se cu sfetnicii lui, porunci să i se taie numaidecât capul. Sfânta cerù să i se îngăduie a-și face rugăciunea. Și Sfânta se rugă astfel:

«Doamne, ascultă-mă, șarba ta . . . rogu-te să faci meseréré ta și să dai măriia ta celora ce vor face poménă mie și prinosul și liturghie și lumânare și vor cinsti această zi, blagoslovește Doamne casele lor și ficiorii lor și holdele lor și dobitoacele lor toate și fugă de ei toate duhurile rele și fărâncătoarele și sufletele lor să fie luminate; *e* (și) cela ce nu o va cinsti această zi *Veneré m a r e*, cu milostenie și cu rugăciune la beserécă; iară cela ce va lucra într'insa, acela să fie blăstemat; *e* cela ce o va cinsti și o va posti șapte zile, să fie lui sănătate și ertăciunea păcatelor, și cine nu va cinsti sfânta Vineri, ce o va spurca de voie cu carne sau cu brânză fără de harți . . .; acela să nu biruiască, că sfânta Veneri răstignitu-s'au Hs. de voe în cruce, cu oțet și cu fiere adapară-l . . .».

Și după aceea sfânta zise «muncitorilor» săi: «Faceți cum v'au zis Domnul vostru». Și i se tăia capul în ziua de 26 Cuptoriu (*Iulie*).

Exortăția finală a legendei lipsește din mineele grecești, precum și din mineele noastre de astăzi. Ea a fost fără îndoială intercalată ulterior.

Acest final al legendei a contribuit mult la răspândirea în lumea satelor a cultului Sfintei Vineri, care trebuie cinstită, prin suspendarea muncii, în fiecare Vineri a săptămânii. Materialele folclorice, adunate din diferite ținuturi, de diferiți culegători, învederează destul de limpede și răspândirea acestui obicei pe întinsul țării și rădăcinile lui trainice.

Iată, spre pildă, câteva din aceste documente:

Vinerea nu se face leșie, nici se toarce, nici se coasă, nici cămeși se spală, că e rău de pățanii.

Femeile nu cos Vinerea, ca să nu rămâie oarbe.
Când tei unchiul. Mi

Când tai unghiile Miercurea și Vinerea îi păcat.

Să nu-ți tai unghiile . . . Vinerea, că uiți unde pui ceva; nu mai ții minte.

Șezătoarea, anul VI, p. 60.

Dintre zilele săptămânii, Vinerea trebuie mai cu deosebire păzită. În această zi nu se țese, căci se crede că întocmai cum bați cu vătales tot astfel va bate și grindina; nu se coase, căci cum spargi pâzna cu acul, așa vor fi sparte și sămănăturile de către grindină; nu se zolește, adică nu se spală rufe, căci cum clocotește uncropul în zolniță, așa va clocoti și piatra peste sămănături.

R. Codin și Mihalache, *Sărbătorile*, p. 61.

Transilvania. Vineria sau sfânta Vineri este o zi în care femeile se abțin dela multe lucruri precum: pieptănatul, măturatul în casă, facere de leșie, căci cred că lucrând vreun lucru de acesta, «li s'arată», adică femeia, care lubă, pățește ceva: o cuprinde vreo boală, îi coace vreun deget, i se aruncă a bubă.

Vineria nu se coase, nu se spală haine, nici se coace pită, pentrucă vine Vineria (Sabolciu).

Bucovina. Se crede că fetele care postesc Vinerile, se vor mărită mai curând.

A. Gorovei, *Credințe și superstiții ale pop. rom. V. F. rom.*, XXVII, p. 355—6.

Cultul Sfintei Vineri este vechiu la poporul nostru și se pare că în veacurile trecute eră și mai accentuat decât azi. Marcus Bandinus, misionarul catolic, care în 1646—8 a vizitat Moldova, spune în raportul său către scaunul papal, despre poporul nostru, că: «ziua de Vineri din fiecă săptămână o serbează în onoarea Sfintei Vineri, pre care și-o închipuiesc a fi sfântă și că (ea) cu genunchii plecați la tronul

lui Dumnezeu se roagă pentru ei. De aceea orbește cred că e mai rău a ofensa pre Sfânta Vineri decât pre Dumnezeu. În numele Sfintei Vineri, calicii capătă milostenii multe» ¹⁾.

Ca și legenda Sfintei Duminici, imaginația populară, impresionată de interdicția muncii în ziua de Sf. Vineri și de amenințarea blestemului — «iară cela ce va lucra într'însa acela să fie blestemat» — a creat un ciclu întreg de povești în care ni se spune cum o femeie spală rufe (sau făcea altă muncă) în ziua de Vineri, când se pomenește pe înserate cu o babă înaintea ei, îndemnând-o să se odihnească o leacă, că îi va sfârși ea lucrul. Femeia, cuprinsă de frică se strecoară pe ușa din fundul tindei la cumătră-sa, care-i deschide capul că bătrâna este Sfânta Vineri și o învață ce să facă. Intorcându-se acasă, femeia strigă cât poate:

— Vai, cum ard munții unde șade Sfânta Vineri, că le-au dat foc smeii paraleii.

Baba se face nevăzută; femeia aprinde opaițul, întoarce lucrurile din casă pe dos și se culcă. Într'un târziu, se pomenește cu baba bătând la ușe și chemând pe rând toate lucrurile din casă să-i deschidă: — Nu pot, răspunde fiecare, că sunt întors.

Numai opaițul, pe care femeia îl uitase neîntors, alergă și deschide ușa. Când baba se ivi pe prag, cocoșul tocmai vestiă miezul nopții. Sfânta Vineri, neavând încotro, plecă spunând femeii:

— Află, muiere ahotnică de lucru și necinstitoare de zile sfinte, că eu sunt *Sf. Vineri*, ce venisem să te fierb în ciubărul cu cămeși, pentru că de multă vreme îmi feșteleşti ziua cu leșie și zoi» ²⁾.

În cuprinsul acestei legende, au pătruns multe elemente din cercul superstițiilor populare, de origine păgână (smeii, lucrurile întoarse pe dos), încât sfânta Vineri a pierdut caracterul ei creștin și aureola divină, devenind o bătrână răsbunătoare și rău făcătoare, care, ca și duhurile necurate, dispare îndată ce aude cântecul cocoșului. Această întreșere laolaltă de elemente atât de disparate, constituie însă una din trăsăturile caracteristice ale psihologiei populare.

¹⁾ V. A. Ureche, *Codex Bandinus* în Anal. Acad. Rom. seria II, tom. XVI (1894), p. 152.

²⁾ Tudor Pamfile, *Mitologie românească*. I. *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, pp. 117—125.

În câteva versuri populare inedite, culese în Câmpul Pânei (jud. Hunedoarei), dela o femeie de 73 de ani, pe care ni le comunică d-l Tudor Avram, funcționar la Biblioteca Academiei Române, Sfânta Vineri apare în cadrul ei firesc de elemente creștine și într-o formă, care dovedește strânsa dependență de exortăția finală a legendei. În aceste versuri se pomenește, ca și în formulele de descântec, de «un fițor de domnișor», care cu ochii lăcrămă, cu inima sânșe (sânge) mesteca» și pe care «nimeni nu-l vedea», fără numai «surorile lui Lazăr, Madgalena». Acestea, care, «adu-nau flori de miere», pe câmpii lu Rusalim», deteră cu mâna într'un skine (spin):

Nu fu spine;
Fu albine.
Din albină se făcù ceară;
Din ceară se făcù lumine (lumânare).
Lumine s'aprinsă;
Poarta iadului să închisă;
Ș'a raiului să deschisă;
Și ieși Sfânta Vinere din raiu,
Și n'i zisă,
Și n'i risă:
Cine poate spune *povestea Sfintei Vineri*,
S'o zică:
Joi saia de două ori,
Vineri dimineața de trii ori,
Că l-oiu scoate din lăcuri,
Din păcuri;
Și l-oiu duce,
Une-o h'i mesă 'ntinsă,
Făclii aprinsă,
Isvoarăle răci și fântâni curate;
Și l-oiu scăpă de păcate.

Din contextul acestor versuri: «Cine poate spune povestea Sfintei Vineri s'o zacă... că l-oiu scoate din lăcuri...», se vede legătura cu partea finală a legendei, în care se recomandă cinstirea Sf. Vineri, făgăduindu-se sprijin în nevoi. Dar pasajul ne mai învederează că într-o vreme legenda, sau poate chiar numai formula de mai sus, eră considerată ca un talisman, care aveă puterea miraculoasă de a înlătură din calea celui ce o cunoștea și spunea

de trei ori, duhurile necurate, cu tot şirul de nenorociri care-l pândesc.

Că legenda Sfintei Vineri a trebuit să fie în timpurile vechi, foarte răspândită în popor, se vede şi din faptul că ea a împrumutat material până şi pentru colindele populare. În ciclul colindelor din noaptea ajunului, se află unul intitulat: colindul sfintei Vineri, în care se pomeneşte chiar episodul cu munca sfintei în cazan. Colindul începe prin a povesti că la scaunul de judecată al Domnului, Sfânta Vineri, «genuchiata», se roagă Domnului, amintind că atunci când a fost trimeasă «să boteze pământul», numai cetatea Iordanului «nu s'a dat botezului»:

Ci pe mine prinsu-m'a;

Prinsu-m'a

Legatu-m'a;

Cu cuţit tăiatu-m'a;

În c a z a n băgatu-m'a;

Şi trei zile fiertu-m'a

Numa 'n ceară şi 'n reşină¹⁾.

În legătură cu datina de a cinsti Sfânta Vineri prin post, stau şi câteva proverbe populare: «A m â n c â Joia post şi Vinerea carne, adică a face lucrurile pe dos — a fi prost»; Parcă-i sfânta Vineri, despre un om prăpădit de slab (ca unul care a dus-o numai cu postul); Nu e totdeauna Vinerea mare, adică nu e totdeauna sărbătoare de odihnă; A nemerit ca ȕiganul Vinerea la stână²⁾.

Trebuie să adaug însă că tradiţia de a cinsti prin rugăciune şi post ziua de Vineri — în care după biserică a fost răstignit Mântuitorul — face parte din orânduelile bisericii ortodoxe şi este recomandată chiar de Pravile. Astfel Pravila dela G o v o r a, la glava 381, spune textual:

«(Zonara) Dumnezeuştii Apostoli vor şi poruncesc cum postim sfintele şi marile Parésimi, tocma să postim Miercurile şi Vinerile a tot anul....

«Că zice canonul 68 al sfinţilor Apostoli şi porunceşte: ori fiecare episcop, au preot, sau diacon, sau ipodiacon, sau citeţ, sau cântăreţ, ce nu va postî sfintele Parésimi şi toate Miercurile şi Vinerile a tot anul: *aceluia să i se ia darul...*

¹⁾ G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, pp. 32—33.

²⁾ I. A. Zanne, *Proverbele Românilor*, VII, pp. 118, 186, 216, VI, 390.

iară de va fi mirean, să se afurisească, fără numai de va fi cineva bolnav»¹⁾.

Deaceea înclinăm a vedea în adaosul final privitor la cinstirea Sf. Vineri prin rugăciuni și post, adaos pe care-l întâlnim, după prototipul slavonesc, în cea mai veche versiune românească a acestei legende hagiografice, mâna abilă a unui cleric, râvnitor de a-și aduce pe această cale, poporenii, la ascultarea canoanelor.

BIBLIOGRAFIE: TEXTE ROMÂNEȘTI Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 145—156 după textul copiat de Popa Grigore din Măhaciu. Căpîi derivând din acelaș prototip românesc din care derivă și versiunea din Codex Sturdzanus în: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, XIII (1906), pp. 53—54, fragment descoperit în scoarțele unei Psaltiri coresiene; Ms. nr. 4182 f. 530 v. copiat de Popa Ursu din Cotiaglatiu jud. Bihor pe la 1676 (cf. mai sus pag. 106).

Câte trele versiunile au adaosul privitor la sărbătorirea zilei de Vineri și în toate martirul sfintei este pus în luna «Brumari».

Versiune deosebită în *Mineele* slavo-române (cântările în slavonește; viețile sfinților în românește), traduse de Radu Greceanu, după cum mărturisește însuș: «după synaxarul grecesc». Martirul sfintei este așezat aci în ziua de Iulie; adaosul final despre sărbătorirea zilei de Vineri lipsește. Aceeaș versiune și în *Mineel* dela Râmnic, tradus de Filaret (1780) în care însă s'au transpus în românește și cântările. Această versiune se resfrânge în toate mineele ulterioare, până la cele din zilele noastre. Cf. de ex. Mingiul pe luna Iulie din 1894 «tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod».

Originalul legendei în viețile sfinților și în mineele grecești. Cf. de ex. Βίοι ἁγίων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώττης ἤτοι ἐκ τῶν συναξαρίων μεταφρασθεῖτες παρὰ Μαξίμου Ταπεινοῦ Ἐπισκόπου Κυθήρων εἰς κοινὴν ὠφέλειαν tipărită la Venetia, la Nicolae Glikî, în 1685, la 26 Iulie (p. 633—635): Τῷ αὐτῷ μηνὶ ἔκτη καὶ εἰκος ἡ τῆς ἁγίας ὁσιομάρτυρος Παρασκευῆς.

¹⁾ Cf. textul și în Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiurile României vechi și cele noi*, III, București 1885, p. 296.

VIEAȚA SFÂNTULUI ALEXE

Sfântul Alexie eră unicul fiu al unui «mare boier» din Roma, Eufimian și al soției sale Glasia, doi creștini evlavioși, «carii aveau pururea în casa lor mese întinse pentru văduve sărace și pentru călători». Copilul, dobândit după îndelungate rugăciuni către Domnul, vadește de mic, multă înțelepciune și tragere de inimă către învățătură. «Când fu vremea de a-l însurà», Eufimian și soția sa căutară și-i găsiră o fică de craiu și, făcând veselie mare, îi duseră la biserică, unde-i cununară preoții. «Inima lui Alexie eră însă la Dumnezeu și în seara nunții, rămas singur cu soția sa», el scoate inelul de aur din deget și, învăluindu-l într'o năframă, îl restituie soției spunându-i: «Ia-l acesta și-l ține; și de acum să fie Dumnezeu între noi, până va vrea sfinția sa». Apoi iese; se duce la țărmul mării; se îmbarcă pe o corabie și pornește în largul mării. Ajuns la țărmul Capadochiei, debarcă și pleacă în tovărășia unui sihastru, spre Edesa, unde se păstră icoana nefăcută de mâini omenești, pe care Mântuitorul o trimisese lui Avgar ¹⁾. Aci împarte tot ceeace aveà săracilor și, devenit el însuș sărac, ședeà ca un cerșetor în veșminte proaste, la ușa bisericii sfintei Marii, ajunând și veghind zile și nopți întregi. În acest răstimp, părinții săi îndurerați trimit servitorii să-l caute în lume; aceștia ajung la Edesa; îl întâlnesc la ușa bisericii; îi dau de po-mană, dar nu-l recunosc și nici el nu vrea să se dea pe față. Servitorii se întorc fără nici o ispravă; soția și părinții rămân nedădăduiți.

Trecură astfel 17 ani. Alexie sta nemișcat la ușa bisericii, pocăindu-se. Într'o noapte însă, Maica Precista se arată în vis unuia

¹⁾ Despre legenda lui Avgar în literatura românească și despre icoana nefăcută de mâini omenești, cf. N. Cartoian, în *Convorbiri Literare*, 1925 (No. din Aprilie).

din slujitorii bisericii, grăindu-i: «scoală-te de adu omul lui Dumnezeu în besereca mea, că destoinic ăste împărăției ceriului; căci ca niște mir foarte frumos și cu bună mirosenie ruga lui ăste; și duhul svânt odihnește spre ăns; și ca soarele ce luminează toată lumea, așa ăste purtat numele lui înaintea îngerilor lui Dumnezeu». Preotul ieși; îl căută pretutindeni și, negăsindu-l, intră în biserică și «plângând, rugă pre svânta precista maica Domnului să-i arate pre omul lui Dumnezeu». Atunci i se arătă Maica Domnului și-i zise: «un mișel (sărac) ce șeade înaintea besearecei acesta ăste omul lui Dumnezeu». Alexie este adus în biserică. Vestea se răspândește în toată țara despre omul lui Dumnezeu și de pretutindeni vin credincioși să-l vadă. Alexie, văzând că-l cunosc toți, fuge; sosește la țărmul mării; se îmbarcă pentru Ptarsis; dar când se află în larg, o furtună se deslănțue pe mare și corabia este împinsă de vânturi, într'un port vecin cu Roma. Debarcă; își revede orașul copilăriei și, rătăcind pe străzi, întâlnește pe tatăl său, care nu-l recunoaște. Alexie îl roagă, binecuvântându-l și pe el și «pe cel ce-l are în lături, departe, într'o țară», să-i dea și lui un loc de adăpost în casă și să-l lase să se sature alături de robii săi, din fărâmele ce vor cădea de la masa lui. Auzind bătrânul cu câtă jale grăia de cel înstrăinat, se înduioșă; îl luă în casa lui; îi făcù o chiliuță înaintea scării sale și dete poruncă slugilor să aibă grijă de el și să-l servească din mâncarea lui. În acest răstimp, mama și soția lui îl doriau și-l plâneau; și nu ieșiau nicăiri din cămara lor. Alexie stătù sub scara tatălui său 17 ani, fără să se destăinuească nimănui, nici tatălui, nici mamei, nici soției sale, ocărit și bajtocorit de servitorii casei. «Apoi, simțind că i se apropie sfârșitul», cerù hârtie și cerneală pe care scrise în taină «jitia sa.»

Eră într'o zi de Duminecă; episcopul Marchian, împărații și norodul tot se află în biserică, când deodată se auzi glas din cer, sfătuind «să cerce pe omul lui Dumnezeu, care se roagă pentru toată lumea, că de Vineri a ieșit din viață». Norodul căută pretutindeni în cetate pe sfânt, dar negăsindu-l, se adună din nou seara, în biserica Sf. Apostol Petru și, rugându-se cu lăcrămi către Domnul să le arate pe omul lui Dumnezeu, se auzi iar glas din cer: «în casa lui Eufimian este».

Eufimian rămase încremenit, neștiind nimica din toate acestea. Atunci împăratul și împărăteasa, vlădicii, norodul, toți cu făclii

aprinse și mirezme de tămâe, se îndreaptă spre casa lui Eufimian și găesc în sfârșit pe sfânt, după lămuririle unei slugi bătrâne, în cerșetorul adăpostit sub scară. Fața lui eră luminată ca de înger; iar în mână ținea o hârtie pe care își scrisese toată povestea vieții sale. Tatăl, mama și soția îl recunosc; și pe când isbucnesc în hohote de plâns: «o câți ani te așteptai să auz glasul tău, să auz vorbele tale de unde petreci... și câți ai pustii fuseși în casa părinților tăi și nu ți-a fost milă de noi!...», în jurul sfântului se săvârșesc minuni: trupul lui mirosiă ca mirul și toți suferinzii, carii se apropiiau de el, se vindecău.

Această mișcătoare legendă, care a devenit populară în tot Orientul și care a avut un puternic răsunet și în literaturile Occidentului, unde a fost adesea prelucrată în versuri, nu are nici un fundament istoric. Ea s'a format cu timpul, dintr'o poveste siriacă: Vieța lui Ioan Calybitul, scrisă în secolul al V-lea și care înfățișă avântul mistic al unui nobil din Constantinopol, care părăsindu-și familia, a venit cu pelerinii în Edesa și, amestecându-se printre săracii cetății, a dus o vieță aspră de ascetism și de mizerii, până s'a stins din vieță. Această legendă siriacă a trecut apoi în lumea bizantină, unde un scriitor cu imaginație romantică a înfrumusețat-o, introducând în partea inițială scena părăsirii soției în noaptea nunții, cu înapoierea inelului, și adăogând la sfârșit reîntoarcerea în căminul părintesc, unde sfântul trăește necunoscut de nimeni, până la capătul vieții. Din Bizanț, legenda a pătruns în Occident, unde toate elementele de colorit bizantin au fost înlocuite prin amănunte de aspect apusean (papa, biserica Sf. Pavel, etc.) aceasta cu atât mai ușor cu cât orașul *Ρώμη*, care în originalul bizantin indică Constantinopolul, eră pentru Occidentali: Roma.

În Apus, micul roman hagiografic s'a localizat așa de bine, încât până târziu, în timpurile noastre, se arată la Roma casa în care s'a născut Sfântul Alexie. În această prelucrare Occidentală, legenda s'a reîntors în Bizanț; a trecut la Slavi; și prin Slavi a ajuns la noi. Cea mai veche formă se păstrează în codicele dela Cohalm, care poartă încă rămășițe din originalul slav: *jitiea* Sfântului; *bojieu* etc..

Ea a fost apoi retradusă mai târziu de Dosofteiu, de Mitropolitul Veniamin și ni s'a păstrat nu numai în colecțiile Vieților de

Sfinți, ci și ca legendă de sine stătătoare, alături de alte povești hagiografice și chiar de texte profane cu caracter popular.

Deaceea legenda sfântului Alexie s'a resfrânt în imaginația populară, care a prelucrat datele hagiografice, împletindu-le cu elemente străine.

Sim. Fl. Marian a cules din gura poporului, un ciclu de patru legende¹⁾, în care se poate urmări procesul de transformare a unui element literar, pătruns în tradiția orală.

Intr'o primă variantă, Alexie a devenit, ca și Ioasaf, fiul unui împărat, iar Edesa a fost înlocuită cu o mănăstire, unde tânărul prinț ajunge cel mai umil dintre călugări. Pricina plecării din mănăstire este împrejurarea, că, după moartea starețului, frații îl aleg pe el ca arhimandrit. De la întoarcerea în casa părintească, tradiția populară urmează liniile mari ale legendei hagiografice.

A doua legendă populară concentrează interesul în jurul motivului, care a determinat despărțirea lui Alexie de lume și retragerea lui în pustie. Pricina în această legendă este — nu înclinarea către ascetism a lui Alexie—ci faptul că părinții săi n'au vroit să-l lase a se căsători cu fida unui vecin, pe care o îndrăgise, ci au ținut cu orice chip ca să-l căsătorească cu o altă fată mai bogată, dar și mai urâtă. El se face nevăzut în noaptea nunții; se retrage într'un pustiu; și trăește acolo, într'o vizuină, până când, de griji și de nevoi, îmbătrânește așa de tare încât, temându-se să nu moară negrijit, se hotărăște să se întoarcă în casa părinților săi. La moartea sa lasă două scrisori: una în care își destăinuie vieța; alta «în bordeiul unde a locuit și a murit» și în care «eră scris că: preotul totdeauna să întrebe pe cei tineri ce vor să se cunune: de le este cu voie să se cunune ori nu; și de le va fi cu voie, să-i cunune; de nu, nu; și să nu facă niciodată cum a făcut preotul care l-a cununat pe dânsul cu cine nu i-a fost voia. Și deatunci este la cununie întreita întrebare, ca să nu i se întâmple cuivă cum i s'a întâmplat și lui Alexie, omul lui Dumnezeu».

O a treia legendă a absorbit în sine elemente burlești din ciclul lui Păcală²⁾. După ce Alexie, «un om mai mult bisericesc decât lumesc», «a părăsit casa și mireasa și s'a dus în lume», a dat într'o

¹⁾ Marian, *Sărbătorile la Români*, II, pp. 198—201.

²⁾ P. Dulfu, *Isprăvile lui Păcală* ed. VII, Buc. 1922 pp. 44—49.

zi peste un cioban care pășteă o turmă de oi. Intrând în vorbă cu el, l-a hotărât să-și schimbe hainele: ciobanul îmbrăcându-se în haine de prinț cu fire de aur, Alexie în hainele negre și murdare ale ciobanului. Imbrăcat astfel, ajunge la o mănăstire, unde se roagă să fie primit printre călugări. Arhimandritul îl primește, însă mai întâiu ca cioban. Alexie se mulțumî; și chiar în acea zi, luând oile mănăstirești, plecă cu ele la păscut. Intr'o zi pe când pășteă oile, fiind flămând, s'a așezat jos să mănânce. În acest răstimp, vine la el un berbece, care sta astfel ca și cum ar fi vroit să-i dea și lui de mîncare. Alexie îi dete o bucățică de pâine; berbeculele o mîncă și se întoarse din nou. Alexie îi dete o altă bucățică; și urmă astfel până când Alexie băgă de seamă că berbeculele are în lîna sa un fluer. Sculându-se de jos, luă fluierul și începù să cînte. «Însă ce să vadă? . . . cum a prins a cîntă, îndată au început și oile a jucă. Ba nu numai atîta, ci până chiar și florile, și buruenile, și pomii, și pietrele începură a sări în sus și a jucă. La mănăstirea aceea, unde eră Alexie cioban, se află între ceilalți călugări și unul foarte bătrîn, care nu știă ce să mai facă și cum să se mai chinuească, ca să fie mai bun și mai plăcut înaintea lui Dumnezeu, și deaceea într'una din zile se băgă sub pămînt, ca să se mai chinuească și acolo».

«Dar iată că într'o zi, trecînd Alexie cu turma sa pe-acolo, și începînd iarăș a cîntă din fluer, începù deodată și călugărul cel bătrîn de sub pămînt a sări în sus și a jucă mai dihai decît un fecior holțeu, și atîta ce a jucat și s'a sbuciumat până ce a slăbit cu totul, și dacă n'ar fi încetat Alexie de cîntat, chiar și sufletul și l-ar fi dat deatîta joc și de slab și obosit ce eră». Alexie, văzînd că fluierul său e fermecat, povestì totul arhimandritului și cerù să fie primit și el în tagma călugărilor. Fu primit; dar mai târziu părăsește mănăstirea, fiind oprit de a continuă asperitățile ascezei. Deaci înainte legenda populară se apropie de legenda hagiografică.

Marian mai adaogă în *Sărbătorile la Români*, II, p. 192—93, «că există despre Sf. Alexie încă și un fel de colindă, care se cîntă sau se cetește în ziua lui, afară la soare». Versiunea pe care o publică, prescrisă de I. Pop-Reteganul după un manuscript vechiu, aflat în Strâmbu, prezintă asemănări cu «cîntecul pustiei» a lui Ioasaf:

Un fecior de împărat,
 Bun gând Dumnezeu i-a dat,
 O prea frumoasă pustie!
 La pustie s'au plecat
 Și de lume s'au lăsat,
 O prea frumoasă pustie!
 Iar diavolu-l ispitia,
 Ca el pustia s'o lase;
 Dumnezeu gându-i direasă,
 Ca să nu își lase pustia,
 Că rău îl va judecă.

O curioasă contaminare între legenda sfântului Alexie și supra-viețuiri din vechiul fond păgân ni-l înfățișează superstițiile legate de ziua sfântului Alexie, în care sfântul apare ca un protector al găngăniilor. În unele ținuturi, sfântul Alexie mai este numit și «*Alexă cel cald*» sau «*Omul cel cald al lui Dumnezeu*», fiindcă Dumnezeu l-a dăruit cu căldură, pentru credința lui cea neclintită¹ și deaceea «în ziua lui se desgheață și se deschide pământul pentru eșirea tuturor jigăniilor, găngăniilor și gujuliilor». Sătenii și mai ales sătencele serbează pe sfântul Alexie cu multă cinste: 1. «pentru că el este omul lui Dumnezeu, e sfânt»; 2. «pentru că să nu li sângere vitele și mai ales ca să nu le muște șerpilor și nevăstuicele»; 3. «pentru că să nu-i supere jigăniile și găngăniile, care ies în ziua aceasta din pământ». Deaceea în ziua de Sfântul Alexie nu se lucrează. Nu este bine nici chiar a vorbi sau a te gândi, în ziua de Sf. Alexie, la găngăni, «căci tot anul îți vor ieși în cale și te vor mușca»¹). Chiar și în viața pescarilor, Sfântul Alexie joacă un rol important. La ziua Sfântului, pescarii se duc dis de dimineață la pârâu; prind un peștișor; îl mănâncă viu și rostesc următoarea formulă:

Alexie, Omul lui Dumnezeu
 Eu am venit la pârâu,
 Să prind un pește
 Să-l mănânc

Cum este el din pârâu,
 Iar tu să te rogi lui Dumnezeu,
 Totdeauna pentru mine
 Să pot prinde pește bine²).

În legătură cu aceste credințe și superstiții s'a pus și cunoscuta legendă a cocostârcului, după care *Alexe* ar fi fost un om

¹) Marian, *Sărbătorile*, II, pp. 201—210.

²) Marian, *ibidem*, p. 200.

căruia Dumnezeu i-a dat sarcina de a arunca în mare, o ladă grea. Ajuns însă la țărnul mării, Alexe nu și-a putut stăpâni curiozitatea, ci a deschis lada și atunci toate gângăniile, pe care Dumnezeu le strânsese ca să scape omenirea de ele, au eșit afară. Alexe a alergat după ele să le prindă, dar în zadar. Dumnezeu l-a prefăcut atunci într'un cocostârc, care să le strângă înapoi¹⁾.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE PUBLICATE: Eufrosina Simionescu, *Codicele dela Cohalm*, Iași, 1924, pp. 57—6 cu o introducere, în care originalitatea lasă de dorit; Dr M. Gaster, *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, II (1834), pp. 341—352. În *Viețile Sfinților* publicate de Mitropolitul Dosofteiu se găsește la ziua de 17 Martie; această versiune remaniată se găsește în toate mineele până în ziua noastră, începând cu Mineiul tipărit de Episcopul Mitrofan, la Buzău în 1698. O versiune deosebită în *Viețile Sfinților* publicate la mănăstirea Neamțului prin îngrijirea Mitropolitului Veniamin. Extrasă din Minee, Vieța sfântului se publică și azi ca o carte populară. În Biblioteca Academiei Române se găsesc două asemenea ediții: «Vieța sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu, tipărită de un creștin ortodox», București, 1892 și 1894 Gaster, *Chrest.*

MANUSCRIPTE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE. Exceptând numeroasele Vieți de Sfinți, legenda lui Alexie se găsește în următoarele m-sse: *Descrise* în I. Bîanu și R. Caracăș, *Catalogul manuscriselor românești*: No. 480 copiat la anul 1700 din porunca lui Mihai Cantacuzino, de Mitru Logofătul pentru mănăstirea Sinaia. Nr. 339 copiat în 1727 de Doico Copilul; *Nedescrise*: nr. 4104 f. 136—141, copiat de «Enachi sin Hagi Dragul ct Tigghina în dugheana jupânului Theodor Dorobățul, la leat 1777, Eși»; nr. 4252 f. 2—13 copiat de Petre Popovici în Vârșet, la 1839; nr. 1282, f. 87 ș urm, copiat de două mâini la 1867. Par a se apropiă de tipăriturile dela Râmnic: nr. 3181 pe f. 38 v. o notă: «acela au fost popa Gligoriu din Remetea-Pogonici, lângă satul Fârliug, acela e manuscrisul lui de când au fost popă în Visag»; 3004 f. 30, sec. XVIII; 481 copiat la 1814. ms. nr. 2339 f. 89 v.—100.

VERSIUNI SLAVE: I. I. Sreznevskii, *Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памѣтникахъ, сборникъ* И. А. Наукъ т. I, 1867, cap. XXXI; St. Novacovič, *Примери књижевности и језинка старогa и српско-словенскога*, ed. III, Belgrad, 1904, pp. 464—472; G. Polivka, *Starine*, XXII (1890), p. 208—219. V. Jagić, *Die Alexiuslegende als serbisches Volkslied* în *Archiv für slavische Philologie*, IX (1886), pp. 523 și urm.; K. Štrekelj, *Zur Alexiuslegende* în *Archiv für slav. Phil.*, X (1887), pp. 347—349; K. Štrekelj, *Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied* în *Archiv für slavische Phil.*, XI (1888), pp. 597—606; J. H.

¹⁾ Marian, *ibidem*, p. 202.

Vasiljević, urm.; Два српска рукописа в Оглед I, (1894), pp. 150—157 (mie inaccesibil).

VERSIUNI GRECEȘTI: Francisco Maria Esteves Pereira, *Légende grecque de l'Homme de Dieu Saint Alexis* în *Analecta Bollandiana* XIX (1900), pp. 242—253 după: un Parisianus din sec. X, Vaticanus sec. XII comparate cu un Baroccianus al Bibl. Bodleiane din Oxford; Margarete Rösler, *Die Fassungen der Alexislegende mit besonderer Berücksichtigung der mittellenglischen Versionen*, Wien und Leipzig 1905, după 3 m-sse din Paris.

STUDII: Gaston Paris, *Romania*, VIII (1879), pp. 163 și urm.; Max Friedrich Blau, *Zur Alexislegende*, Wien, 1888; Arthur Amiaud, *La légende syriaque de Saint Alexis, l'homme de Dieu*, Paris, 1889; Th. Nöldeke, *Zur Alexislegende* în *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, t. LIII (1899), pp. 256—58; Margarete Rösler, *Die Fassungen der Alexislegende*, Wien u. Leipzig, 1905; Gaster, *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, II pp. 335—341; Hasdeu, *Etymologicum Magnum* col. 861—863 (Alexie din credințele poporane, apărător contra veninului șerpilor, = Hercule din mitologia greacă. Numele s'ar datorî unei etimologii populare grecești *Ἀλέξιος* = préservateur p. 863).

LITERATURA ASTROLOGICĂ DE PREVESTIRE

De timpuriu, încă din secolul al XVI-lea, s'a răspândit în straturile poporului nostru, deopotrivă nivelate prin lipsa de cultură, paralel cu literatura apocrifă și un ciclu de cărți astrologice, interesante prin urmele pe care le-a lăsat până azi în masele populare.

Aceste cărți pornesc dela idea că toate schimbările, care se petrec pe fața pământului, stau în corelație cu constelațiile și planetele cerești și, pe temeiul raporturilor misterioase, care leagă viața pământului cu mersul constelațiilor și lumea visurilor și a subconștientului omenesc cu târâmul realităților, pretind să desvăluie omenirii, tainele pe care viitorul le ascunde în cutele sale.

Preoții haldeeni, vrăjiți de măreția variabilă a cerului lor înstelat și de armonia constelațiilor constantă în schimbările sale, au ajuns să desprindă din bolta cerească zodiile — pe care le considerau ca divinități — să stabilească semne zodiacale și, după îndelungate observări, să creadă, în misticismul lor astral, că pot afla influențele pe care le au aceste divinități asupra vieții pământului și a soartei omului. Astfel s'a ajuns în vechiul Babilon la un întreg sistem de determinism astral. În săpăturile întreprinse pe ruinele vechei Ninive, s'au găsit o sumă de tablete cuneiforme, scrise din porunca regelui Sargon I, cu preziceri astrologice: «Când constelația ursei se întoarce, nenorocire peste întreaga țară».

Din Haldeea, astrologia a trecut pe de o parte în Egipt, unde s'a încrucișat cu fondul autohton de credințe zoomorifice, pe de altă parte în vechea Grecie, pe drumurile deschise de Alexandru cel Mare, către focarele de cultură ale Asiei și, prin scriitorii siriieni elenizați, cari au jucat un rol important în plămădirea filozofiei stoice și neoplatoniciene.

Mai târziu, când Roma ajunge o putere mondială și vine în contact cu vechiul Orient, astrologia haldeeană ajunge și pe țărmurile Tibrului și se răspândește în societatea înaltă. Pe timpul luptelor dintre Marius și Silla, se pomenește că, în timp ce armatele lui Marius și Cinna se îndreptau spre Roma, consulul Octavius a rămas în cetate, încrezător în prezicerile astrologilor haldeeni. Și Silla puneă preț pe prevederile haldeenilor. Cu timpul, credințele astrologice se răspândesc în toate straturile societății romane. Septimiu Sever cerea adesea, în ceasuri grele, sfatul astrologilor; iar în sec. al IV-lea, Ammianus mărturisește că pe timpul său, mulți romani nu mai credeau în zei, ci în constelații.

În ținuturile noastre, astrologia pare să fi pătruns de timpuriu, adusă prin elementele militare ale colonizației romane în Illyricum și prin negustorii sirieni din porturile pontice ¹⁾.

Cu toate elementele ei superstițioase, aceste urme din credințele religioase astrale a prins rădăcini atât de adânci, în primele veacuri ale erei noastre, în imperiul roman, încât împărații creștini au deschis lupta în contra lor. În anul 357, Constantinus interzice, printr'un edict, consultarea astrologiei: «nemo... consulat... mathematicum... Chaldaei et magi et ceteri, quos maleficos... vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuo deviandi curiositas». Împăratul Honorius a dat un edict, poruncind arderea acestui fel de cărți: «De mathematicis urbe Roma et invitatibus omnibus pellendis et condicibus eorum cremendis». În lupta deschisă de căpeteniile politice ale Statului, s'a amestecat și biserica. Încă din secolul al IV-lea, Sfântul Ioan Hrysostomul, se ridică împotriva acestei literaturi, într'o omilie intitulată: «Pentru mincinoșii prooroci și cei fără Dumnezeu eretici», omilie care a fost tradusă în limba noastră de Radu Greceanu și încorporată în Mărgăritariul, tipărit la 1691. El spune acolo textual: «că ce creștini sunt aceia, cari păzesc basme jidovești și elinești și ursitorile și vrăjile și astrologiele... și obriciri de zile și de luni și de ani și treptenice...». În aceeaș epocă, Sfântul Nicetas, episcop de Remesiana (380—420), a alcătuit pentru tinerii cari doriau să îmbrățișeze creștinismul o carte îndreptată contra horoscopului individual (liber adversus genethliologiam).

¹⁾ George G. Cantacuzino, *Colonizarea orientală în Illyricum* (Acad. Rom. Mem. sect. ist. seria IV, tom. VIII, mem. 16), București, 1928.

Această luptă, pornită încă din secolul al IV-lea, de fruntașii bisericii și ai statului, a contribuit ca în indicele de cărți oprite de a fi cetite de credincioși, să fie trecute, alături de legendele apocrife, și cărțile astrologice. Astfel în indicele inedit păstrat în Biblioteca Academiei Române—de care m'am ocupat în capitolul I și pe care-l reproducem în anexe: «Cărțile ereticești carele nu să cade a le ceti credinșii dreptu», sunt trecute și: «*Astrologul . .*, cartea *Gromovnicul*, *Fulgeralnicul*, *Socotitorul de vise . .*». Din indice, dispozițiile acestea au trecut în Pravilele de legi, care au pătruns apoi în literatura noastră. În cele șapte taine a lui Evstratie biv logofăt, tipărită de Mitropolitul Varlaam, cu cheltuiala Domnului Vasile Lupu, în 1644, se reproduce hotărîrea soborului dela «Anghira», contra celor ce «caută în stele» sau «facu alte meșteșuguri să cunoască mișcarea lucrurilor neștiute»: «Așijderea ceia ce-și socotesc zua întru care s'au născut și zicu c'au fostu bună sau răa și aceștia să aibă canon 5 ai»¹⁾. Dar cu toată stavila pusă împotriva lor de biserică și autoritățile statului, totuș cărțile, răspunzând unei curiozități firești a sufletului omenesc, s'au strecurat peste veacuri, s'au răspândit dela Bizantini la Slavi și au pătruns în literatura noastră, încă din secolul al XVI-lea. Caracteristic pentru starea de lucruri dela noi este nu numai faptul că asemenea cărți astrologice, oprite de săboare, s'au copiat și tipărit de către preoți, cât mai ales împrejurarea că chiar în secolul al XIX, ele apar din teascurile tipografice ale Mitropoliei din Iași. O mulțime de ediții tipărite în București și Brașov pornesc dela Calendarul pe șapte planete, tipărit la 1816, în tipografia Mitropoliei din Iași.

Literatura astrologică este reprezentată în epoca de care ne ocupăm prin următoarele texte: *Rojdanicul*, *Gromovnicul* și *Trepetnicul*.

ROJDANICUL

După cum indică și numele (slav. *рождити* = a se naște)²⁾, *Rojdanicul* este cartea care pretinde că desvăluie viitorul omului după luna sau zodia în care s'a născut.

¹⁾ Cf. textul și în Gaster, *Chrestomatie*, I, p. 114.

²⁾ În slavă, cartea se numește *рожданикъ* sau *рѣданица*.

Cel mai vechiu text, din câte cunoaştem până astăzi, este fragmentul scris de Popa Ioan Românul în 1620, în Sâmpetru, din ținutul Hunedoarei. Fragmentul este o copie defectuoasă după texte mai vechi, după cum se poate constata din numeroasele trunchieri de fraze, care fac pe-alocurea textul neclar. El înfățișează aceleași particularități de limbă ca și Alexandria și Albinoș (Fiori di Virtù): dublete fonetice și morfologice care ne îndreptătesc a distinge două straturi de limbă, unul caracterizând regiunea din care venia textul (nordul Ardealului sau Banatul); altul reprezentând graiul copistului.

În Rojdanicul Popei Ioan Românul, prevederile despre viitor — spre deosebire de alte tipuri de zodiace posterioare — se fac după luna în care s'a născut copilul. Textul începe după calendarul bizantin cu luna Septemvrie — numită în graiul poporului: «Răpciunii» (raptio uvae = culesul viilor) și conține cele patru luni următoare: «Brumariu» (Octomvrie); Brumariu mari (Noemvrie); Îndrele (Decemvrie); restul, adică trei părți din text, s'a pierdut.

În corpul fiecărei luni, materia este împărțită în două parafraze distincte: primul cuprinzând soarta băieților; al doilea viitorul fetelor. Iată, ca pildă, cum va fi după acest text, soarta celor născuți în luna Decemvrie:

În luna ¹⁾ Îndrele, de va naște fičroul, el va fi mijlociu în stat. La o zi svântă va fi născut. De ară învăța carte, el ară fi învățătoriu tuturor; de nu va învăța, el va fi muncitoriu. Și de va vre să slujască, ave-va cinste mare de boeri și de Domnu său. De tinăr, el va fi cămatnic; iară de cătră bătrânețe, bine va lăcui. Semne va ave de vărsat.

Boli-va de cap și de toate încheeturile. Primejdi va ave, că va căde despre un cal. Semnu va ave în cap; și va ave o frică re ²⁾; ci să păzască de un cuțit și de o săgată și de o săcure. Și la u riu mare, va ave frică și va arunca oreține... Pântru muere lui, va auzi niște cuvinte rele, de va merge nainte judecatei. Și va ave o griță și o frică într'o noapte, de un neprietnic mare; ce să să roage Născutului lu Hristos. Și 12 lucrure... va sta primejdi până la morte. De va trece de cie, va vie 86 ani.

Textul acestui tip de rojdanic se apropie într'adevăr, după cum observase și G a s t e r, de textul slayonesc, reprodus de N o v a-

¹⁾ În ms.: *ΛΟΗΔΑ*.

²⁾ În ms.: *reh*.

kov i ć în Примери кнѣжевности и језика. Versiunea lui Novaković este însă un fragment extras din publicația mai veche a lui Šafarik, *Lesehörner*, p. 129. În recenzia slavă, publicată de Šafarik, materia fiecărui capitol este însă cu mult mai dezvoltată decât în textul românesc, căci cuprinde pe larg felurite rețete, recomandate pentru bolile de care poate fi atins cel ce s'a născut în luna respectivă și, ceea ce este mai curios, rețetele privitoare la oameni sunt urmate de rețetele privitoare la *cai*.

Un al doilea tip de rojdanic poartă numirea de zodiac, dela grecescul ζώδιας (*ζώδιον* = constelație), și a pătruns la noi, după cum indică și numele și faptul că apare în msse târzii, în epoca influenței grecești. Zodiacul se deosebește de vechiul rojdanic (tip Codex Neagoeanus) prin faptul că prezicerile se fac aci, nu după lună, ci după zodia în care s'a născut băiatul sau fata, în următoarea ordine:

<i>Vărsătorul de apă</i>	11	Ianuarie	—	8	Februarie
<i>Pește</i>	9	Februarie	—	12	Martie
<i>Berbec</i>	12	Martie	—	12	Aprilie
<i>Vițelul</i>	12	Aprilie	—	12	Maiu
<i>Geamăn</i>	12	Maiu	—	12	Iunie
<i>Racul</i>	12	Iunie	—	12	Iulie
<i>Leul</i>	13	Iulie	—	15	August
<i>Fecioara</i>	16	August	—	13	Septemvrie
<i>Cumpăna</i>	14	Septemvrie	—	13	Octomvrie
<i>Scorpia</i>	13	Octomvrie	—	12	Noemvrie
<i>Săgetătorul</i>	12	Noemvrie	—	13	Decemvrie
<i>Țapul</i>	13	Decemvrie	—	11	Ianuarie.

Al treilea tip este mai complicat, fiindcă cuprinde în compoziția sa elemente din alte cărți de prevestire. Este reprezentat prin calendarul tipărit la Brașov, în 1733, cu titlul: *Calendari acumî întâi rumânescu alcătuitu de pe cel sârbescu. Așezatu-s'au pe limba rumânească ca întru 100 de ani să slujască ca și celu slovenescu într'acestu chipu au fostu, fiindu de un mare astrolgă la Kiev scosu de un mare dohtor muscalu s'au tălmăcit într'acesta chip precum acum s'au izvoditu și precum în izvod am aflatu acumî în stambă noao s'au datu, în Brașovu, 1733, Fev. 20.* La sfârșit se dă numele dascălului Petcu Șoanulă dela Brașov, prin osteneala căruia s'a

facut publicația. Acest tip se deosebește de celelalte două prin faptul că prezicerile viitorului se fac după planeta care stăpânește anul în care s'a născut cineva.

Sunt șapte planete: «Saturnus, Jupiter, Mars, Soarele, Venus, Mercurius, Luna» — fiecare stăpânind succesiv un număr de ani. De pildă planeta Saturnus stăpânește anii:

Cr(u)g	leat	Anul		
19	2	1735	1763	1791
24	2	1740	1768	1796
2	2	1746	1774	1802
13	2	1750	1785	1813

La fiecare planetă materia este alcătuită din următoarele elemente:

1. Un rojdanic prescurtat:

«Oamenii carii să nască într'această planită sânt muncitori, lacomi, zavistnici, vicleni la vorbă, gânditori, plini la trup...

«Tot această planită face rânduială la urchiă dreaptă și la oasele mari; la splină melanholie, de la care să scornéște boală».

2. Prevederi privitoare la starea timpului:

«Anul în care iaste acea planită: friguros, ploios, neroditori. Primăvara: friguroasă; înfloritura și iarba târzie, grindine. Vara: friguroasă, tinoasă, neroditoare; vânturoasă; la Iulie cald și frumos...».

3. Precizări privitoare la starea vremii pe luni și zile:

«Până la 4 zile frig; la 8 Mai cald, la 16 amestecat; de la 21 până la 23 iarnă apoi mestecat; 28 mai cald, la sfârșit nu prea bine».

Și urmează astfel mai departe: Februarie, Martie etc.

Calendarul din 1733 se încheie cu altul mai prescurtat, alcătuit după luni și zodii, în chipul următor:

«La Ghenarie la 11 (?) zile vine soarele la zodiă vârsători de apă. La întâia zi și la 3, de va fi senin, va fi anul roditor. Cine să naște la 8 zile Ghenarie are minte bună, trist, gânditori; învățătura îi place, care îi aduce bogăție. Iară fetele vor fi pricepute; de apă să să păzească.

Textul acestui calendar a fost adesea copiat și retipărit în diferite rânduri. Versiunea descrisă și publicată fragmentar de Gaster

¹⁾ I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia veche Acad. rom.*, p. 48.

în *Lit. pop. rom.*, p. 505 este o reproducere de pe partea finală a Calendarului din 1733. Acesta, retipărit în 1816 în tipografia Mitropoliei din Iași, a fost apoi răspândit și prin alte tipografii din țară și Ardeal și se publică încă până în vremurile noastre.

«ARATARE PENTRU SEMINȚE».

Calendarul din 1733 cuprinde și un text care desvăluie raporturile misterioase dintre diferite faze ale lunii și creșterea semințelor aruncate în brazdele pământului, precum:

«Când iese creșterea lunii, sămânța vârtoasă, să să samene la pământ uscat; iar când scade luna sămânța cea moale, cum iese inul și cânepa iproci, să să samene în pământ moale, că inul și cânepa de să va sămăna când crește luna, să va face prea înaltă: iar de să va sămăna, când scade luna, să va face mai scurtă și mai deasă».

Și această parte a Calendarului din 1733 a interesat publicul cetitor de pe timpuri, alcătuit mai ales din plugari. Ea a fost copiată și retipărită adesea și se resfrânge între altele și în Calendarul tipărit la Iași în 1816, din care a extras Gaster fragmentul publicat în *Lit. pop. rom.*, p. 504.

GROMOVNIC

Gromovnicul (dela slavonescul громъ = tunet, громовъ = de tunet) este o carte de astrologie care desvăluie prefacerile ce se vor săvârși pe pământ și în soarta omenirii, după zodia în care cade tunetul. El a fost tradus în limba noastră, probabil în aceeași epocă în care a fost tradus și Rojdanicul, dar nu ni s'a păstrat decât în copii târzii. Se pare că eră destul de răspândit și mai ales destul de căutat la începutul secolului al XVII-lea, fiindcă cea dintâiu carte, ieșită din tipografia instalată la Alba-Iulia, în 1639, cuprinde alături de alte texte și un Gromovnic. Tipografia chirilică din Alba-Iulia fusese instalată după stăruințele Principelui Ardealului Gh. Rakoczi, care se străduia să răspândească calvinismul printre Români și prin cărți de slujbă bisericească, traduse în limba națională. Materialul tipografic fusese adus de Mitropolitul Ardealului Ghenadie din Țara-Românească, unde

funcționau tipografiile întemeiate de Mateiu Basarab. Pentruca în aceste împrejurări, conducătorii tipografiei mitropolitane din Alba-Iulia să pună sub teascul tiparului, alături de Paraclisul Maicii Domnului, molitvenice și alte texte religioase, și un Gromovnic, ei au trebuit pentru aceasta să aibă în vedere și preferințele cetitorilor din timpul lor.

Cât de mult eră căutat acest text de astrologie de cetitorii vremurilor trecute — carii, mai ales în lungile nopți de iarnă, așteptau curioși să vadă ce se va alege de semințele ce germinau sub brazdele jilave, acoperite de zăpadă — se vede și din faptul că Gromovnicul a fost tradus în mai multe rânduri de cărturarii neamului. O traducere deosebită; făcută poate în aceeași epocă, se păstrează într'un manuscris «de pre la capătul secolului al XVII-lea», din care a publicat un fragment Cipariu, în *Organul Luminării* din 1847 (No. XXV, p. 130), fragment reprodus și de Gaster în *Chrestomatie română*, I, p. 175.

O altă traducere se păstrează în ms. nr. 1436 din Biblioteca Academiei Române, copiat la Brașov, de Costea Dascalul, dela biserica Schiai, în anul 1703. Această nouă traducere, după cum indică titlul: *Βροντολογιον και σεισμολογιον αληθινον* (= *Βροντολόγιον και σεισμολόγιον ἀλητινόν*)¹⁾ a fost făcută după un original grecesc, probabil în Țara-Românească, în epoca lui Brâncoveanu, când cultura grecească eră în plină înflorire la noi. Originalul acestei traduceri s'a pierdut, dar o copie a putut ajunge până la Brașov, în mâna dascălului Costea.

Textul acestor noi traduceri mai bogat în amănunte diferă ca redacție de vechea tipăritură din 1639²⁾.

¹⁾ Gr. βροντός, tunet; σειμός = cutremur.

²⁾ Iată o pildă:

Ms. 1629 din B. A. R. f. II

Zodiia peștelui ține tara Frâncască și partea aca mare. De va tuna în zodiia peștilor zăoa, grâu nu să va face; pre alocurea, puțin nevoe; și spaimă mare întră oameni. Și în Țarigrad va fi foamete și stricăciune. Iarnă mare. La toate acéle dintăi, iar céle de pre urmă foarte să vor face roduri. Și întru boi moarte; și mai vârtos

Gromovnicul den 1639

Péște. De va tună în numărul péștelui, grâneloru va fi perire; pren orașe voroavă multă; și nevoe pren toată lumea; și în Țarigradu foamete și pagubă. Va fi iarna bună, și otată semănătura cé de vréme, și cé trăzie va fi bună; și boiloru perire. La rășăritu iară să va (fi) cutremuru, multe boale voru fi. Iară să va tuna noapte

TREPETNICUL

Trepetnicul (slav трепетникъ dela трепетъ «tremor») este o carte din acelaș ciclu, care prezice viitorul omului după diferitele mișcări ale trupului, precum: bătaia ochilor, clipirea genelor, bătaia palmei, clătirea buzelor etc.

Iată, ca pildă, un fragment din cel mai vechiu text (1639), tipărit de d-l Drăganu :

«De se va clăti vârful capului, va dobândi, sau de-i va dărui Dumnezeu ună cuconă, foarte înțeleptă va fi. De se va clăti închietura capului, nește streini neștiuți vor veni și-i vor aduce dobândă. Chică de se va clăti, în oaste veri merge, și iară sănătos veri veni. Ochiul dreptă de se va clăti, ce veri gândi pre voie-ți va fi. Ochiul stângă și sprânceană stângă, de se vor clăti amândouă odată, o mânie iute despre o parte-ți va veni și apoi iară se va potoli».

Și această carte a fost tradusă de timpuriu în literatura noastră, fiindcă se găsește publicată laolaltă cu Gromovnicul, în tipăritura dela Alba-Iulia, apărută în 1639. Precum a arătat d-l N. Drăganu, acest text a fost, în cursul timpului, neconținut copiat și retipărit împreună cu textele astrologice, în *Calendarele anuale*, până în timpurile noastre.

CALENDARUL LUI BRÂNCOVEANU

Un calendar înrudit cu precedentele prin natura cuprinsului, dar deosebit de ele prin redacție, prin punctul de vedere din care

întru acélélalte în 4 pîcoare și în gadinî. Și ivire unui împărat mare. Și grâu mult va fi, și pești vor muri; iar céle în patru pîcoare vor naște bine; și domnii și cei țări și puternici să vor smeri foarte. Și la Răsărit omor de čumă.

Iar de va tuna noaptea, roade bune să vor face și în locurile Varvarilor așijderea.

Iar de va fi cutremur zioa, cetăți și orașe să vor amesteca și la ostroave foamete. Și cei îmbogățiți vor peri, iar săracii să vor îmbogăți și să vor mări; și acei ce vor călători, să vor păgubi; și pre tot pămîntul eftinătate mare.....

sau va fulgeră, rane și moarte întru oameni va fi; și mai marele Aravitenilor va peri; și după acéia fi-le-va bucurie. Iară ce va fi cutremur, mutare și robie va fi într'acéia parte.

e înfățișată materia și în sfârșit prin legătura lui cu astrologia Occidentului sunt Calendarele pe care le alcătuiă pentru Constantin Brâncoveanu, «mica și plecata sa slugă», Ion Românul. Aceasta aveă, după cum o spune el însuș într'o prefață, «obiciuita pre an datorie» de «a se închină Domnului» cu «tălmăcirea almanacelor». Dar în anul 1701, astrologul curții eră în întârziere. O boală grea — podagra — îl ținutise în pat, încât «dias-timă și răgaz a să ridică nu i-a dat și nici a lucră». Se mai adaogă și faptul că în acel an calendarele, după care lucră, i-au venit târziu în mână.

Calendarul lui Ion Românul cuprinde o serie de prognosticuri, privitoare la evenimentele politice care urmau — după astrologi — să se petreacă în țările Europei, pe anul 1700. Materia este împărțită pe anotimpuri și în fiecare anotimp este grupată în 3 capitole, după următorii factori: «Kira Vale», «Vulturul fulgerător al lui Zevsu» și «Frumiol».

Iată câteva specimene:

«Kira Vale zice:

«Norodul Italiei va mulțumi cerului, slujind iubiților prințipi, căroră caută cu ochi milostivi, va da lor a să bucura de a lor bunătăți.»

«Supt Taur va întâmpina oarece zăticneală o lucrare prin care s'ar cădea oarece zăticneală să se împace inemii a multor țară neîncredințate.»

«Intru o țară despre miază-noapte, să vor tocmi niște osebiri cu caré purrea acea craie să va uni, ca să poată urma bunei socoteli a craiului său.»

«Intru o cetate mare să vor arăta sémne de bucurie și de veselie de obște înainté unui obraz de cinste».

.....

«Să va vărsa aurul a unii republice den porunca a mai marilor ei pentru apărarea marginii fărăi sale.»

«Acel mare care au învățat pre un vecin al său a primejdii, va piarde stăpânirea lui și viața.»

«Armata de mare a unii republice iaste de tot gătată; numai teamerea celor mai mare ai săi o ține în liman.»

Almanahurile acestea erau traduse după acele «*Foglietti novelli*», de care eră plină Italia sec. al XVII. (Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania* p. 198; cf. mai jos și bibliogr.).

Nu lipsesc nici aluziile la setea de bani a Turcilor:

«Otomanul îmblânzit cu niște pohlibuturi a unor marghioale care-î sunt pretecstul bunei slujiri că isprăvescu trebile va da porunci de mare strângere de bani drept care lucru supușii lui vor vorbi multu de rău.»

Probabil că asemenea prognosticuri numai pe placul Brâncoveanului nu puteau fi, dar alcătuitorul almanahului avusese grijă să spună:

«La aceste prognostice nu ăste a să uita neştine sau a crêde, de vrême ce toate în voe a ziditorului şi otcârmitorului totul sânt puse; şi în puternică mâna sa stau; şi despre a sa orânduială toate să mişcă şi să mută, să fac şi să prefac».

Credinţele în determinismul astral, aduse la noi prin cărţile examinate mai sus, se găsesc şi în alte texte de literatură populară. În romanul lui Alexandru cel Mare, de exemplu, roman alcătuit în Egiptul elenistic din sec. al III-lea a. Chr., Nectaneb, ultimul faraon al Egiptului ne este înfăţişat ca vraciu şi cetitor de stele. Fugind din Egipt, după nimicirea oştirii sale, la curtea lui Filip, el amăgeşte prin viclenie pe Olimpiada şi, scrutând tainele cerului, opreşte pe loc naşterea lui Alexandru, până ce se «tocmesc zodii norocoase».

Prin caracterul lui fatidic, acest gen de literatură care se ceteşte şi astăzi cu o curiozitate vie la sate, a lăsat urme adânci în sufletul popular.

În cuprinsul basmelor noastre, nu este împărat şi împărăteasă, care, rămaşi fără copii, să nu colinde pe la vraci şi *cetitori de stele*. «A fost odată — începe basmul: Tinereţe fără bătrâneţe şi viaţă fără de moarte (Ispirescu) — un împărat mare şi o împărăteasă, amândoi tineri şi frumoşi, şi voind să aibă copii... au umblat pe la vraci şi filozofi *ca să le caute la stele* şi să le ghicească, dacă or să facă copii» sau: «A fost odată o babă şi un unchiaş. Ei până la vremea de bătrâneţe nu avură nici un copil. Ce nu făcură?... Şi ca să aibă şi ei măcar o miarţă de copil, nici cât. Ba merseră pe la descântătorese, ba pe la meşteri vrăjitori, ba pe la *cetitori de stele*...». Cetitorii de stele sunt aduşi la curţile împărăteşti pentru a smulge tainele viitorului şi în zilele de restrişte. În basmul «Piaza cea rea» un împărat căruia «pagubele îi curgeau gârlă», chiamă în cele din urmă «un cetitor de stele să-i spue ce e pricina de-i merg lucrurile anapoda şi nu poate să dea înainte». Ca şi zodiacele cetirorii de stele sunt în stare să dea leacuri pentru boale. Pentru boala unui fiu de împărat, după ce se încercară toate mijloacele, în cele din urmă fu adus un cetitor de stele «cu multă cheltuială din ţări străine» şi acesta spuse că până când împăratul

nu va avea lapte de pasăre de peste apa Iordanului, cu care să se ungă la ochi, nu-i va veni văzul».

Credința că viața omului e determinată de mersul constelațiilor și că soarta lui va fi bună sau rea după planeta în care s'a născut își găsește și ea deseori expresia în basme. Intr'un basm cules de Ion Pop Reteganul «Toarceți fete, c'a murit baba Cloanța», după ce se povestește cum o fată săracă și leneșă a ajuns împărăteasă, povestitorul poporan adaugă: «Toate ca toate, dar una ca asta nu visase Ileana, că mă rog, a fi împărăteasă doară e lucru mare, nu iac'așa. Să vede că Ileana se născuse în *planeta cea bună*¹⁾.

În basmul cules de Ispirescu: «Cele douăsprezece fete de împărat și palatul cel fermecat» se spune despre eroul principal că: «Pasă-mi-te se născu în ceas bun și eră ursit să ajungă cevă» iar într'alt loc că «steaua sub care se născuse, veniă să-l slujască»²⁾. Deaci și expresiile pe care le găsim în gura poporului: «*Rea zodie mai ai*³⁾» sau «*Vai de steaua lui*».

BIBLIOGRAFIE. MANUSCRISE VECI ROMÂNEȘTI EDITATE. Rojdanicul: N. Cartoian, *Cel mai vechiu zodiac românesc: Rujdenița Popei Ion Româmul* (1620) în *Dacoromania*, vol. V (1928), pp. 584—601 facsimile și transcriere în caractere latine (cu studiu introductiv); M. Gaster, *Chrestomathie română*, II, pp. 66—67; după un ms. din 1799 (Ioniță Giurescu).

Gromovnicul: N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakocziandă în Anuarul Institutului de istorie Națională al Universității din Cluj*, I, Cluj 1922, pp. 253—258 după textul tipărit în tipografia Mitropoliei din Alba Iulia în 1639; Cipariu, *Organul luminării*, Blaj, 1847, Nr. XXV, p. 130, fragment dintr'un ms. «de pre la capătul secolului XVII». (Principii de limbă și de scriptură, ed. II, Blaj, 1866, p. 14, Ss. b.; acelaș republicat de Gaster în *Chrestomatie română*, I, p. 175; Gaster, *Chrestomatie română*, II, pp. 164—5 după textul lui Ioniță Giurescu din 1799, descrierea codicelui în Hașdeu, *Cuvenete den bătrâni* II p. și I. Bianu, *Catalogul manuscrisurilor românești*, I, pp. 616—7.

Trepetic, N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakocziandă în Anuarul Instit. de istorie națională*, Cluj, I, 1922, pp. 260—263; Gaster, *Chrestomatie română*, II, pp. 122—3, fragment după un ms. din 1779 (Giurescu) și *Literatura populară română*, p. 518 după un ms. din 1784; Hașdeu,

¹⁾ I. Pop. Reteganul, *Basme*.

²⁾ Colecția Minerva.

³⁾ F. Cîușianu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*. Edit. Acad. Rom. Din viața suflet. a pop. rom. Buc. 1914, p. 109.

Cuvente den bătrâni, II, pp. XXXI—XXXII, extras dintr'o ediție bucureșteană dela 1863 și pp. XXXI—XXXII, extras din codicele Ioniță Giurescu.

TEXTE TIPARITE: Din secolul al XVIII aceste cărți de prevestire au fost întrunite la olaltă sub numele de «*Calendariu*» copiate și publicate până în zilele noastre. Este o literatură foarte stufoasă, pe care numai o monografie pe care o și pregătește d. D. M a z i l u, ar putea-o descurca.

Notăm aci câteva din ele (tipărituri și m-sse din Bibl. Acad. Rom.) mai importante: *Calendari acumū întâi rumânescū alcătuitū de pe cel sârbescū. Așezatu-s'au pe limba rumânească ca întru 100 de ani să slujască că și celū slavonescū într'acestū chipū au fostū, fiindū de un mare astrologū la Kiev scosū; de un mare dohtor muscalū s'au talmăcit într'acesta chip, precum acum s'au izvoditū și precum în izvod am aflatū; acumū în stambă noao s'au datū în Brașov, 1733, Fevruarie 20.* (Cf. descrierea în I. B i a n u și N. H o d o ș, *Bibliografia veche românească*, II, București, 1910, p. 48).

Calendariu pe 112 ani scosū dinū multe feliuri de cărți: 1. *De la facerea lumii* 2. *Din Tetsamentul Nou*; 3. *Dinū cartea lui Florinū*; 4. *Din cartea lui Pedimontanū dohtorulū. Din calendarilū lui Petru împăratulū Moscvei. Toate acestea arătate cărți au fostū pe la țările lor încredințate și tipărite.* La sfârșitul prefeței: «*Tipăritu-s'au acestu Calendariu în târgulu Iașului în zilele prea luminatului Domnu, Alexandru Ioanū Mavrocordatū Voevodū, 1785 Augustu 8, cu gravuri de Protoierei Mihailu Policarp, Strébilčkii. (Materialul de rojdanic așezat pe zodii); (Descrierea în I. B i a n u și N e r v a H o d o ș, Bibl. v. rom., II, p. 301—2; N. I o r g a, Ist. lit. rom., sec. XVIII, II, p. 337. E. P i c o t, Notice bibliographique sur le protopope Mihail Stré-bickij, Paris, 1905, Nr. 7. Calendariu pe șapte planete așăzat, în care cuprinde 140 de ani, începându-să dela 1816 și până la 1956, arătând timpurile amului, cum și în fiește care zi ce vrème va fi, întocmit pe clima locului acestuia a Moldaviei, Valahiei și a Basarabiei; arată și alte multe sémne, cum și din Gromovnic, cutremurile și tunetele, ce vremi vor să fie după acéste sémne; acum întâiaș dată dat în tipariu în tipografia sfintei Mitropolii în Iași, let 1816, Dechem-vrie 15.* (Reproduce materia calendarului din 1733. (Pentru descriere cf. I. B i a n u și N. H o d o ș, *Bibliografia veche românească*, t. III, fasc. II, p. 14). Acest Calendar a fost apoi adeseori retipărit: în 1823, la București în 1836 (ed. III), 1847 (ed. VI-a) etc.; la Craiova în 1886, 1889, 1890, 1891; la Brașov în tipografia lui Ioane Gatt, la 1859 cu «cheltuiala dumisale neguțătorilui Manolache Barbu din Bârlat». El s'a retipărit până în timpurile noastre; ediții mai noi în Biblioteca Academiei din 1892, 1901, 1902.

Calendarele tipărite la Buda și Sibiiu, sunt alcătuite în spiritul timpurilor noi și vădesc alt caracter. «*Calendarele... urmate după calendarul vestitului Cazamia*», ieșite din tipografia Buciumului Român sau publicate (1859) de D. Bolintineanu, Alexandru Zane și Pantazi Ghica, ironizează în «*profețiile sau observațiile astrologice ale adevăratului Kazamia*» vechile prognosticuri. In locul materialului astrologic, înfățișează literatură.

Gromovnicul tipărit separat: *Gromovnicū al lui Iraclie împăratū carele au fostū numărătorū de stēle. Acum a doao oară tipăritū la leat 1795, București.*

Ediția a III a apărut în 1817. (I. B i a n u și N e r v a H o d o ș, *Bibliografia veche românească*, II, pp. 374—375; G a s t e r, *Gesch. der rom. Litteratur*, în G r o b e r, *Grundriss der rom. Phil.*, p. 422).

Trepetnicul: *Trepetnicu de semnele omenești, tălmăcit din astronomică... i fiziică în învățatură, cu împreunarea acelor 7 planete cine și suptu care planete s'au născut. S'au însemnat și 30 de zile într'unu an, care aduc mare stricăciune omului de nu să va păzi*. Iași, 1791. (I. B i a n u și N e r v a H o d o ș, *Bibliografia veche românească*, II, p. 344—345). Textul tipărit pe două coloane: în stânga textul rusesc în caractere drepte; în dreapta cel românesc în caractere cursive. Redacție diferită de cea publicată la Alba Iulia în 1639.

MANUSCRIPTE INEDITE IN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE. *Rojdanic sau Zodiac*: Descrise în I. B i a n u, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei Române*, I, p. 617: Nr. 270 (7.: Calendar, scos după limba ungurească până la limba românească din acest an și din alți trecuți ani și din alții ce vor să fie, precum să vede), copiat de Ioniță Giurescu logofăt din sărăfia județului Prahova, la 1799 (materia este înfățișată pe luni și zodii).

Pe zodii: Ms. nr. 2640, cu nota: «Tipăritu-s'au acest calendariu în târgu Iașului în zilele prea luminatului Domn Alexandru Ioan Mavrocordat Vvod 1785 Av(gust) 8 cu ilustrații semnate de Protoierei Mihail Policarp Stréblițkii (cf. mai sus: Tipărituri); nr. 3794 f. 1—35, începe cu «zodia vărăstorului de apă, sec. XIX; nr. 270 copiat de Ioniță Giurescu în 1799; nr. 4273 fragment: «Zodia vișlului în care gosul iscălit este născut» de Ion Chiriac Șătraru din Târgul Moinești, 1845.

Rojdanic sau Zodiac. Pe planete: Ms. nr. 1845, copiat de Miron Tăutu din Suceava (Bucovina) la 1798, April 15 (cu figuri); 2138, copiat la anul 1832 după calendarul pe 140 de ani «acum întâia dată dat în tipărit în tipografia Sfintei Mitropolii în Iași la 1816»; 3561 copiat de Marco Erei Alexie Popovici iză sud Gorj de sus la anul 1786; nr. 3614 f și urm copiat în 1828 de Petrache Isăcescu; nr. 4655 f. 1—31 v., copiat la anul 1787 de Gavril Galeriu; nr. 2118 f. 16 v.—35 copiat în secolul XVIII 2124, copiat la anul 1796; nr. 941: «Calendar scos de pe limba ungurească după acest an acum și de alți trecuți și de alți ani ce vor să fie precum să va vedea», copiat de Luca Poenar, la 1825; nr. 3742 copiat la 1835, August 13 de «Alexie Eremia obărlaitenant».

Gromovnic: n. 2138 f. 29 și urm. copiat în anul 1832; nr. 1845 f. 34 și urm., copiat de Miron Tăutu în Suceava în 1798; nr. 3561 f. 29 și urm., copiat la 1780 de «Marcu erei Alexie Popovici iză sud Gorj de sus»; nr. 941 f. 9 și urm. copiat de Luca Poenar la 1825; nr. 2124 f. 35 v.—48 «Inceputul a 12 zodii pentru tunet și cutremur», copiat la anul 1796; nr. 4515 f. 2 v «scoase după tipar acuma două oară tipărite la leat 1830 Aprilie 5 făcut de Anei din Văleni»; 1236; nr. 270 copiat de Ioniță Giurescu la 1799.

TREPETNIC. Descrise în I. B i a n u, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Academiei Române*, I, p. 301: ms. nr. 132, sec. XVIII; p. 425: ms. nr. 187

«*Trîpeşnjzj* (sic) de semne omenеşti, de pă limba elinască s'au tălmăcit românească în anul 1852, Noemvrie 20; şi am prescris-o eu Gheorghe Gligorie Mincu, tot la anu 1852, Fevruarie în 27, la Braşov»; p. 616: ms. nr. 270: «Trepetic de semne omenеşti», copiat de Ioniţă Giurescu; p. 622: ms. nr. 274: «Tripetic pentru clătirе trupului, adică încheieturile omului», sec. XVIII; I. BIANU şi R. CARACAŞ, *Catalogul manuscriptelor româneşti din Biblioteca Acad. Rom.*, p. 178: nr. 452, sec. XVIII—XIX, «Trepetic de semne trupeşti»; p. 353: nr. 590: «Trepetic de semnele omenеşti la trup, cum să arată», *Nedescrise*: Ms. nr. 1845, f. 45 v. 51: «Începutul Tripidnicului dă sămni omenеşti», copiat de Miron Tăutu, Suceava, 1798, April, 15; nr. 4515, f. 13—17: «Trepetic de semne omenеşti», sec. XVIII; Nr. 3806 f. 58—64 v.: «Trepétinică de sîmne omenеşti», copiat la 1748 (f. 87 v.) «de Petru Şindea nemiş» (vezi mai sus pag. 2858 f. 58 şi urm.: «Sămniile de parte trupului ominesc ce să vor clăti», ms. nepaginat, sec. XIX).

La sfârşitul Gromovnicului tipărit în Bucureşti la 1795 (ed. II-a), se află adăogat un alt text de preziceri intitulat: *Твореніа вздрк пророка ут рождество христова*. (Lucrarea Prorocului Esdra dela naşterea lui Hristos). Este *Coliadnicul* în care diferitele aspecte ale vremii, din cursul anului ce vine, sunt prevestite după ziua în care cade naşterea Mântuitorului. De ex.: «Duminică, de va fi naşterea lui Hristos, iarna va fi îndoită şi ploioasă; toamna vânturoasă, pre vremea secerişului vremi bună; şerpilor peirea; poame multe; miere multă, îmblătitorilor puţin grâu...».

Calendarele lui Brâncoveanu se găsesc în Biblioteca Academiei Române, înregistrate la nr. 3213 (pe anul 1701) şi 2358 (pe anul 1704). Cf. şi p. 187.

TEXTE SLAVE: Schaffařik, *Serbische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart*, Pesth, 1833 p. 129 (rojdanic); St. Novaković, *Примери књижевности и језика старог и српско-словенског* Belgrad, 1904: rojdanic (p. 606 acelaşi din Schaffařik); colednic (p. 607); zile rele (p. 608); lunovnic (p. 608); gromovnic (p. 612); sanovnic şi trepetnic (p. 615).

Texte astrologice se găsesc şi la Рурин, *Ложные и отречен. книги русской старины*, Тihонравов, *Памятники русской отреченной литературы II*, pp. 361 şi urm. 398 şi urm.

TEXTE GRECEŞTI: Cf. bibliografia din Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur* (ed. 1897), pp. 630—631. Pentru alte texte cf. mai jos: Herm. Diels. Pentru texte greceşti în ţările noastre, cf. C. Litza, *Catalogul manuscriptelor greceşti din Biblioteca Academiei Române în indice*, pp. 548—9 sub numele: zodie, prevestiri, Vrontologeion, Seismologieion, astrologie.

Manuscripte greceşti din muntele Athos la Spyrid. P. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, II, indice sub numele: *Ζωδίων, Ζωδολόγιον* (p. 513); *Βροντολόγιον* (p. 497); *Ἀστραπῶν καὶ βροντῶν* (p. 492); *Βροντοσεισμός; Βροντοσκό(ρ)πιον τῶν ζωδίων; Ἡρακλείου Βροντολόγιον* (p. 514) şi *Ζωροάστρου Ἀποτελούμενα ἐκ τῆς βροντῆς* (p. 514); *προ-*

γνωστικά (p. 552); Σεισμολόγιον (p. 554); Σεληνοδρόμιον (σεληνολόγιον) (p. 554).

STUDII: Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. XXVIII—XXXV; Gaster, *Literatura pop. română*, pp. 497—543; Gaster în Gröber's *Grundriss der rom. Philologie*, II, 3 pp. 420—425; Gaster în *Zeitschrift für romanische Philologie* (al lui Groeber) IV, pp. 65—70 despre trepetnicul nostru în legătură cu unul turcesc; cf. însă și rectificările și completările lui A. Veselovski în *Archiv für slavische Philologie*, V, pp. 469—470; V. N. Peretj, Материалы къ исторіи апокрифа и легенды. I Къ исторіи Громника, St. Petersburg, 1899 (mie inaccesibil) V. N. Peretj, Материалы къ исторіи апокрифа и легенды II Къ исторіи Лунника, St. Petersburg, 1901 (inaccesibil); M. N. Speranski, Изъ исторіи отреченной литературы. II Трепетникъ, St. Petersburg, 1899 (inacc.); N. N. Cononov, Изъ области иастрологіи «Древности». Труды Славянской Коммисіи Моск. Археол. Общ. Т. IV, т. Moscova, 1907 (inacc.); Herm. Diels, *Beiträge zur Zuckungsliteratur des Okzidents und Orients*, I.: *Die griechischen Zuckungsbücher Melampus* și II.: *Weitere griechische und aussergriechische Literatur und Volksüberlieferung* în *Abhandh. der kgl. preuss. Akademie d. Wiss.*, 1907 și 1908. Berlin, 1908—1909 (se vorbește și de textele slave și române); Franz Boll, *Sternglaube und Sterndeutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie* (în colaborare cu Carl Bezold), Leipzig, 1918.

Se cunosc din calendarele lui Brâncoveanu exemplare din anii: 1693, 1694, 1695, 1699. Calendarul din 1693 poartă următorul titlu: «*Calendar ce să chiamă Foletul Novel <Foglietti novelli> de anul 1693, carele dupre limba frâncască în rumânească, s'au întorsu de jupânul Ioan Romanul, 1693*». Numele de autori citați în aceste calendare sunt italiene: *Il Gran Pescator di Chiaravalle, Il Fruniolo, La Tartana delle Stelle, Il Gran Cacciator di Lagoscuro, La Pallade Astrologa...* Despre aceste calendare vezi: Al. Odobescu, *Revista Română*, I (1861), pp. 657—660; N. Iorga, *Studii și Documente*, V, 126—7 și 311, n. 1; N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu* în *Analele Acad. Rom. mem. secț. ist.* XXXVII pp. 173—174 și Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania, Studi e ricerche*, București, 1916, pp. 198—206.

FISIOLOGUL

Fiziologul este o curioasă carte de științe naturale în care animale, păsări reptile și pești sunt descrise cu obiceiurile lor, după tradiții populare, pentru a fi apoi interpretate ca simboluri ale unor idei morale și religioase. El este dar alcătuit din două părți: una care cuprinde descrierea viețuitoarelor; alta care înfățișează interpretarea morală.

Obiceiurile viețuitoarelor sunt înfățișate cu trăsături legendare și naive în care se amestecă uneori și animozități de ordin confesional: gheonoii de exemplu își sfășie pieptul pentruca să reverse sânge peste rănila puilor săi și să-i învieze; «erodionii», niște «păsări albe care-și fac cuiburile în locuri pietroase de pe mare, «prin părțile Vineții», «nici cum nu se apropie de papistași», dar totuș se «întrec să iasă înaintea vreunui creștin care ține limbă elinească», venind până la masa acestuia și mâncând din fărimiturile pâinii lui.

În ciclul animalelor descrise de Fisiolog, intră și animale mitice ca de pildă: gorgonia care are chipul de muiere; perii capului de balaur și care omoară numai cu privirea ei cea groaznică și înveninată sau finixul care trăește pe lângă cetatea Iliopol, stând nouă ani pe «chedrii Livanului, fără hrană, că hrănit este de duhul sfânt». După nouă ani i să umple aripile de mireasmă și auzind toaca preotului din cetate, intră cu el în biserică, se așează pe jertvelnic și îndată se aprinde și se face cenușe pentru ca a doua zi preotul să îl află reînviat și întinerit ¹⁾.

Aceste animale și păsări, reale sau fantastice, sunt interpretate

¹⁾ Iată și descrierea păsării: Acest finicsu este pasăre pré frumoasă decât toate păsările și decât păunul. Că păunul are cap de aur și de argint; iar finicsul acesta are chip de împărat și de pietre scumpe și este cu cunună în cap și cu încălțăminte în picioare ca împăratul». Cf. versiunea publicată de Gaster în *Archivio glottologico italiano*, X, 1886, p. 278.

după particularitățile și obiceiurile lor firești sau închipuite, ca tipuri ale unor idei religioase sau morale.

Iată, spre pildă, descrierea și interpretarea simbolică a cocorului:

«Cocorul este pasăre cu glas foarte mare; și se strângă cătră sară, pentruca să măie; și-și pune stréjă pe unul dintr'înșii, di-i păzăște. Și luând o piatră într'un picior o ține, și în celalant picior stă. Și stă ca să nu adoarmă. Iar când adormitează, îi cade piatra din unghiile lui. Atuncé străgă cu glas mare și deșteaptă pe ceealanți cocori, ca să să păziască de vânători.

Așa și tu omule, dacă auzi glasul besericii deșteaptă-te den somnul morții și te trăzăște. Că beserica este strajă, ca să scapi de săgeata vrăjmașului cé aprinsă; iar mila lui Dumnezeu te va acoperi. Că toaca îți este strajă, ca și cocorul, că te păzește de somnul morții. . . ».

În chipul de mai sus, e descris fiecare animal sau pasăre: pelicanul care-și sfășie pânțele pentru ca din sângele lui să-și învieze puii este icoana Mântuitorului, care a fost răstignit pe cruce și străpuns cu sulița în coaste «întru înoirea a toată lumea», lăsând omenirii cuminicătura; gheonoaia, care zboară din copaciu în copaciu, oprindu-se la lemnul găunos pentru a-l scobi cu ciocul și a-și face cuibul în el, este asemănată cu diavolul «care umblă din om în om cercând cu vicleșugul său» și se oprește la cel slab în care se încuibază; porumbii carii umblă în stol, păzindu-se să nu-i prindă șoimii, sunt simbolul creștinilor care se adună la biserică, ferindu-se de ispitele diavolului; broasca de apă, care dacă-i seacă balta, aleargă într'alta mai mare, seamănă cu «călugărul cel rău și lacom» care, dacă vede că lipsesc bucatele sau băutura în mănăstirea sa, fuge într'alta.

Autorul acestui curios tratat de zoologie, care, preocupat de idea mântuirii sufletului omenesc, caută în lumea naturii simboluri pentru învățăturile evanghelice, nu ne este cunoscut. Multă vreme s'a crezut că este Sfântul Epifaniu, dar această părere este astăzi definitiv înlăturată. Intr'adevăr se găsesc câteva manuscrise vechi în care opera este atribuită Sf. Epifaniu (+403); dar în altă grupă de manuscrise, opera este pusă pe seama altor autori. De altă parte urme din Fisiolog se găsesc împrăstiate prin scrierile sfinților părinți din secolul al IV-lea și al III-lea (Cle-

ment din Alexandria, Origen); ba până și în secolul al II-lea la Sf. Justin, martirizat în 165.

Părerea admisă astăzi este că Fisiologul a fost alcătuit în Egipt, prin veacul al II-lea, când se încrucișau acolo cultura elenistică cu cea iudaică și orientală. Din Egipt, a trecut în Bizanț și a pătruns, de timpuriu, prin veacul al IV-lea sau al V-lea în Occidentul latin unde cunoscut și sub numele de *Bestiarii* și unde a fost prelucrat în proză și versuri în toate limbile romanice și germanice. În vremurile de adânc misticism ale evului mediu, s'a bucurat de o întinsă popularitate: a fost întrebuințat în școli ca manual didactic; a străbătut în romanele «courtois», ca de pildă în «Floire et Blanchefleur»; a inspirat arta medievală împrumutând motive decorative pentru turnurile, portalurile, amvoanele și vitraliurile domurilor precum și ornamentații pentru vignetele și inițialele pergamentelor. Deși Fisiologul este trecut în decretul Gelasian printre cărțile apocrife, totuș el a fost tratatul de științe naturale din care s'a hrănit mentalitatea naivă a evului mediu. Insuș Sfântul Ieronim, într'una din scrisorile sale familiare, povestește, cu elemente împrumutate din Fisiolog, scena întâlnirii Sfântului Antoniu în pustie cu un hipocentaur și cu un satir, care ar fi cerut sfântului să se roage și pentru el lui Dumnezeu. Ieronim adaugă apoi că pe vremea lui Constantin cel Mare, un centaur ar fi fost adus în Alexandria, stârnind curiozitatea mulțimii, că puțin după această centaurul a murit și că hoitul lui, fiind sărat ca să nu putrezească, a fost transportat la Antiohia unde se află împăratul.

Când asemenea naivități se citeau în operele patriotice, nu trebuie să ne mai surprindă faptul că truveri ca Thibauld, contele Champagne-i și regele Navarei, ori istorici și naturaliști ca Jacques de Vitry, au împrumutat din Fisiolog elemente spre a evoca minunățiile feerice ale Orientului îndepărtat. Chiar în plină renaștere, geniul unui Leonardo da Vinci căută în *Bestiarii* curiozități interesante pentru tratatele lui științifice.

Și în literatura bizantină, Fisiologul s'a bucurat de multă trecere, fiind când prescurtat, când amplificat, când prelucrat în versuri.

Dela Bizantini, el a trecut la Slavii sud-dunăreni unde este reprezentat prin două traduceri diferite: una făcută în epoca de

înflorire a literaturii bulgare; alta mai târziu, în epoca de supraîmpănare a literaturii sârbești.

La noi, Fisiologul a pătruns de timpuriu, încă din epoca influenței slavone. Această traducere se resfrânge în versiunea publicată de Gaster în *Archivio glottologico italiano* (X), după un manuscris copiat în anul 1777. Textul publicat de Gaster descinde din aceeași familie din care descinde și versiunea sârbească, publicată de Novaković, în *Starine* (XI, p. 181 și urm.), după cum o dovedește identica alterare a numelor grecești de animale și păsări în ambele versiuni. Astfel cuvântul grecesc γὺψ care înseamnă *vultur*, este redat în intermediarul sârbesc prin vyp, iar în traducerea românească prin vip; grecescul ἡδρόψ, cal de mare, apare în versiunea sârbească sub forma *endropă*; iar în cea românească sub forma: en drop. Textele corespund, în sfârșit, uneori aproape verbal.

Prototipul sârbesc al versiunii sârbești derivă la rândul său după o redacțiune grecească, asemănătoare prin factura (descrierea animalului urmată de interpretarea teologică) și prin întinderea ei cu redacțiunea grecească, publicată de Migne în *Patrologia series Graeca* și atribuită Sfântului Epifaniu.

O a doua versiune românească, copiată în anul 1774, a fost publicată de C. N. Mateescu în revista *Ion Creangă* (VII și VIII). Această versiune se deosebește fundamental de versiunea publicată de Gaster și prin întindere (are nu mai puțin de 40 de capitole) și prin factură (descrierea animalelor nu mai este însoțită de interpretarea religioasă și morală).

Această versiune, publicată de C. N. Mateescu — păstrată și în câteva manuscrise din Biblioteca Academiei Române — deși anterioară ca dată versiunii Gaster, resfrânge totuși, o traducere mai nouă, după un text grecesc, lucru de care ne putem convinge din numeroasele nume grecești de animale, păsări, și pești, cărora traducătorul român nu le-a putut găsi corespondentul în limba sa. Prototipul grecesc al versiunii românești a fost alcătuit de către Damaskin Studitul, arhiepiscopul Naupactei, între 1566—1570 și închinat lui Mihail Cantacuzino.

Textul grecesc a fost publicat pentru întâia dată la Veneția în 1743 și s'a răspândit în afară de tipar (o a doua ediție s'a făcut în 1744) și prin numeroase manuscrise dintre care unele au

ajuns până în muntele Athos. Astfel de copii manuscrise au fost găsite de S. Lambros în mănăstirile Xenofon, Dionsiat și Iviron.

După o tipăritură venețiană sau mai probabil după un manuscris din muntele Athos, adus la noi prin călugarii români din metohul românesc, sau poate chiar prin hagii, s'a făcut către sfârșitul secolului al XVII-lea sau în prima jumătate a celui de al XVIII-lea, această nouă traducere a Fisiologului. Titlul versiunii românești corespunde dealtfel cu titlul originalului grecesc:

A lui Damaschin arhiereul
Studitiului adunare de la filo-
zofii cei vechi pentru firea osc-
birilor oare căroră vietăți.

Δαμασκηνοῦ ἀρχιερέως τοῦ
Στονδίτου.

Συνάθροισις ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν
παλαιῶν φιλοσόφων, ὅσα εἶπαν
περὶ τῶν πετεινῶν ὄρνέων καὶ
περὶ τῶν χειρσαίων ζώων καὶ περὶ
τῶν θαλασσίων καὶ μετάφρασις
εἰς τὸ κοινώτερον.

În afară de aceste 2 versiuni românești, cunoscute până acum, se mai găsește o a treia în ms. nr. 1436 din Biblioteca Academiei, versiune copiată, fără titlu deosebit, ca o continuare de text, la sfârșitul Darovaniei ¹⁾, de către Costea Dascălușul dela biserica Șchei din Brașov, în anul 1693. Această nouă versiune, se apropie întrucâtva ca factură de versiunea Gaster, dar se deosebește de ea și prin ordinea de succesiune a capitolelor și prin conținutul lor.

Fisiologul a fost dar destul de răspândit în literatura noastră veche și el a îmbogățit tezaurul popular de legende ornitologice. Din Fisiolog a pătruns în popor legenda despre turturică, care, rămasă fără soț, nu se mai așează pe lemn verde, nici nu mai bea apă limpede, legendă care s'a resfrânt în cărțile vechi, cât și în lirica populară și cultă. Ea se găsește în «Învățăturile lui Neagoie»; în «Evanghelia învățătoare» dela Dealu (1644) ²⁾; a fost culeasă în mai multe variante din gura poporului în Muntenia și Bucu-

¹⁾ Ultimul capitol al Darovaniei are numărul 39 după care urmează fără nici un titlu de text: capitolul 40: «Pentru pilda leului» (f. 44 v.); cap. 41: «Pilda de fil» (45 r.); cap. 42: «Cuvânt de zimbru» f. 45 v. ș. a. m. d.

²⁾ G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 348 în notă.

vina ¹⁾ și a fost literalizată la începutul secolului trecut de Enăchiță Văcărescu («Amărită turturică») și Asachi («Păsăruica stingheră»²⁾. Și Antim Ivireanu pare să fi cunoscut Fisiologul din care a împrumutat unele imagini pentru «Didahiile» sale ³⁾. Din Fisiolog derivă credințele populare despre pelican, care-și sfâșie pieptul pentru a-și hrăni puii și tot din Fisiolog a împrumutat Eliade Rădulescu, care se dovedește a fi fost în copilăria sa un pasionat cetitor de cărți populare, pe «vasiliscul» din oda sa: «La Schiller»:

Du sarcina o suflet, du corpul după tine
 În sus pe calea strămtă, cu filii, cu consoarte...
 Te luptă cu Ananga, cu aspra Neavere,
 Cu limbile de șarpe, cu ochi de *Vasilisc*.

Vasiliscul nu este, după cum adnotează încă unii autori de cărți didactice pentru liceu: «șopârlă, care-și schimbă culoarea pielei, cameleonul», ci este animalul fantastic din Fisiolog, care numai cu privirea lui înveninată ucide dela distanță.

În literatura noastră veche legendele Fisiologului s'au încrucișat cu legendele similare, răspândite printr'o altă carte populară, de cuprins moral, care apare încă din secolul al XVI-lea: *Fiore di virtù*.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE PUBLICATE: M. Gaster, *Il Physiologus rumeno* în *Archivio glottologico italiano* (al lui Ascoli), X (1886, pp. 273—304, după manuscrisul copiat de Andonache Berheceanul, ciubucciu în casa lui Manolache Bassarabu din București, la 1777, text românesc și traducere italiană (după textul german de prof. Pietro Merlo) cu variante dintr'un dicționar manuscris slavo-român din 1673 care, la traducerea numelor slave de animale, conține adaose extrase din Fisiolog. C. N. Mateescu, după un manuscris copiat în 1774 de dascălul Duma cu următorul titlu: Oarecare cunoștințe de la filosofii vechi pentru firea și obiceiurile năravurilor oarecarora jivini adunate de Preaînțeleptul întru arhieriei Damaschin Studitul», descriere, facsimil și câteva capitole în *Calendarul revistei Ion Creangă* pe 1914, p. 40 și urm. Textul complet în revista *Ion Creangă*, VII (1914) 2, 36, 68, VIII (1915), pp. 257, 278, 298; 320; IX (1916).

¹⁾ G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 348; Marian, *Ornitologia populară română*, II, Buc. 1883, p. 201 și urm.; variantă istrieană — și romanice la Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, pp. 728—730 și 442—444.

²⁾ O. Densusianu, *Literatura rom. mod.*, I, Buc. 1920, p. 95; Cartoian în *Revista filologică*. I (1927), Cernăuți, pp. 200—201.

³⁾ D. Russo, *Studii și critice*, p. 24, notă.

MANUSCRISE INEDITE ȘI NESEMNALATE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE. Redacții apropiate de tipul publicat de Gaster: ms. 1436 f. 44 v copiat de Costea Dascalul din biserica Șcheilor, din Brașov. la anul 1693; ms. 2158 sec. XVIII; f. 20—24, fragment conținând următoarele capitole: «Pildă pentru pasărea ce să cheamă finics»; vultur; pil; zimbru; inorog; bou; lup, vulpe, gorgoniia, aspidă, șarpe, idrop, hime».

Redacție apropiată de versiunea C. N. Mateescu: Ms. nr. 3548, f. 1—39: «A lui Damaschin Arhiereul Studitului adunare dela filosofii cei vechi pentru firea osebirilor, oarecărora vietăți». Textul începe cu vulturul și sfârșește cu broasca de mare. Pe f. 39 v. data: 1832 Av(gust) 9. Manuscriptul a fost adus dela mănăstirea Văratecul. Ms. 4274 f. 1, și urm. are acelaș titlu ca ms. precedent, având după titlu data: 1832 Iulie 28; începe cu vulturul și sfârșește cu «hamileunul».

VERSIUNI SLAVE: V. Jagić, *Слово о вѣщихъ ходящихъ и летящихъ*, Književnik III, 1866, p. 124 și urm.; Novakovič, *Physiologus слово о вѣщихъ ходящихъ и летящихъ* Starine, XI (1879) pp. 191—203.

VERSIUNI GRECEȘTI: Migne, *Patrologia, series graeca*, 43 (1864), col. 517—534; Ediție critică a textului atribuit lui Epifanius în Fr. Lauchert, *Geschichte des Physiologus*, pp. 229—279, Strassburg, 1889, pp. 229—279; O redacție atribuită lui Petru de Alexandria a fost publicată de A. Karnejev, *Der Physiologus der Moskauer Synodallbibliothek in Byzantinische Zeitschrift*, III (1894), pp. 26—63. O recenzie greacă în proză, după un ms. fragmentar: V. Puntoni, *Frammenti di una recensione greca in prosa del Pgsiologus in Studj italiani di filologia classica*, III (1894), pp. 169—191.

Pentru msse din muntele Athos: Spyr. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, Nr. 794, 3777, 3861, 425, 4272, 4468.

STUDII: Gaster, *Literatura populară română*, pp. 139, 572 (urme în Învățăturile lui Neagoe), 138—140, (Legăturile cu Floarea Darurilor); D. Russo, *Studii și critice*, p. 8 (urme în învățăturile lui Neagoe); 24 (în Didahiile lui Antim Ivireanul); 23—26 (amărită turturică); N. Cartoian, *Fiore di virtù in literatura românească în Analele Acad. Rom.*, Mem. Sect. lit. seria III, tom. IV, mem. 2, pp. 3—5; I. Negrescu, *Influentele slave asupra fabulei românești în lit. pop. scrisă în Arhiva*, Iași, XXXII (1925) nr. 3, 4, pp. 191 și urm.; dovezi că versiunea Gaster este tradusă din slavă și în notele lui Gaster din *Archivio glottologico italiano*, X (1886), pp. 273—304; Fr. Lauchert, *Geschichte des Physiologus*, Strassburg, 1889; Max Goldstaub, *Die Entwicklung des latein. Physiologus*, Leipzig, Teubner, 1892; G. Polivka, *Zur Geschichte des Physiologus in den slavischen Literaturen in Archiv für slavische Philologie* XIV (1891), pp. 374—404 și XV (1892), pp. 246—273. A. Spinger, *Über den Physiologus des Leonardo da Vinci* Leipzig, 1884. Despre manuscrisele slave ale Fisiologului în țările noastre of și I. Bărbulescu, *Curente literare la Români în perioada slavonismului cultural*, București 1928 (ed. Casei Școalelor) pp. 250 și 372.

XXIII

FIORE DI VIRTU

Înainte de a trece la romanul popular, ne vom ocupa în capitolul de față de o interesantă operă, care se leagă de literatura italiană medievală și care face tranziția dela legendele religioase apocrife către romanul popular. Este Fiore di virtù — cunoscută în literatura noastră veche, sub numele de *Albinușa* și *Floarea Darurilor* — cea mai reprezentativă din literatura florilegiilor ¹⁾.

A fost alcătuită în secolul al XIII-lea, în Bologna, după cât se crede, de Tommaso Gozzadini, un frate din ordinul călugărilor benedictini. Din Bologna, s'a răspândit repede în

¹⁾ Din literatura florilegiilor a mai circulat la noi în epoca influenței slavone și maximele lui Maxim Confesorul, care s'au unit mai târziu, în manuscritele românești, cu *Albina*, tradusă din grecește, a călugărului bizantin Antonie. Aceste florilegii, referitoare mai ales la virtuțile ascetice, au circulat mai mult în lumea călugărilor; n'au devenit texte populare. Studiul lui Gh. Enăceanu despre acest tip de florilegii, publicat în *Analele Academiei Române*, secția lit., seria 2, tom. XII (1892,) pp. 129—162, trebuie utilizat cu multă precauție, fiindcă conține erori. Așa de pildă, că să dăm un singur exemplu. Afirmția lui Gh. Enădie că traducătorul român «este sub influența împărțirii științelor din evul mediu» când materiile teologice se numiau *ἐσωτερικαὶ* = interne, iar cele neteologice și mai ales filozofice purtau numele de *ἐξωτερικαὶ* = externe, și concluziile ce se scot deaci, nu corespund cu realitatea. Împărțirea științelor în «interne și externe» nu aparține traducătorului român, fiindcă ea se găsește întocmai în titlul textului bizantin:

Migne, *Patrologia series graeca*

vol. 91 col. 721—1018

Ἀββᾶ Μαξίμου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Κεφάλαια θεολογικὰ ἥτοι ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων βιβλίων τῶν τε καθ' ἡμᾶς καὶ τῶν θύραθεν.

Pentru identificarea lui Antonie monahul cf. și D. Russo, *Elenismul în România*, București, 1912, p. 57—58.

Textul românesc

Ale Părintelui Maxim filosofului și mucenic capete de bogoslovie, adecă cuvinte alese din multe cărți dintr'ai noștri și dintr'acelor din afară.

toată Italia. În 1474 a fost pusă sub tipar și a fost așa de mult cetită și gustată, încât până la 1540 numai, a avut vreo 40 de ediții. Ea a trecut curând peste granițele literaturii italiene, călătorind prin toate literaturile Occidentului și a răsbătut până în Orient, fiind tradusă în: sârbă, română, greacă, rusă și armeană. În literatura noastră a pătruns încă din secolul al XVI-lea și a străbătut peste veacuri, până la jumătatea celui trecut, devenind o adevărată carte populară.

Acest neașteptat succes se datorește gustului prin care călugărul benedictin a isbutit să întrețeară într'un tot unitar, ca într'un adevărat mozaic, elemente cu totul disparate la prima vedere.

Cuprinsul. Cartea, care tratează despre virtuți și viții, este alcătuită din 34 de capitole, așezate însă astfel, încât după fiecare virtute să urmeze vițiul opus: dragoste—pizmă; bucurie—întristare; dreptate—strâmbătate; adevăr—minciună...

Fiecare capitol, la rândul său, este alcătuit din patru secțiuni bine distincte: prima secțiune o formează definiția virtuții sau a vițiului despre care se vorbește; a doua: compararea virtuții sau a vițiului respectiv cu un animal real sau mitic; a treia: o serie de maxime și în sfârșit capitolul se încheie cu o povestire morală, menită să puie în lumină avantajile virtuții sau nenorocirile aduse de vițiu.

Definițiile capitolelor sunt în genere scurte și clare:

«Minciuna, care iaste păcatul cel împotriva adevărului, precum au zis Aristotel, iaste ca să ascunzi adevărul, cu vreun cuvânt, pentru ca să înșeli pre altul».

După definiție, urmează în fiecare capitol — potrivit cu gustul cărturarilor din evul mediu, carii căutau pentru ideile morale, simboluri în lumea materială — *asemănarea* virtuții sau a vițiului *cu un animal*. Așa de exemplu, mânia este asemănată cu ursul: «carele foarte mănâncă la miire și, vrând ca să o scoată din ulei, albinele îl mușcă pre nas și pre ochi. Iar ursul lasă miirea și să mânia pre albine, ca să le mănânce; și atuncea vin și celelalte și-l mușcă; și atuncea lasă pre ceale dintâu și aleargă la cele de a doa oară; și atâta iaste mâniaarea lui, cât de ar fi fost mii de albine, va să-și facă izbândire; drept acesta nimica nu-și izbânđește spre nici una, lăsând pre cele dintâu pentru ceale de a doa

oară». În chipul acesta sunt asemănaate viclenia cu vulpea; puterea cu leul; temerea cu iepurele; bărbăția sufletului cu șoimul; îngâmfarea cu păunul; înfrânarea cu măgarul sălbatec ș. a. m. d. În ciclul asemănărilor sunt introduse și animale fantastice, despre care povestiau călătoriile în Orientul îndepărtat și în care credeă lumea naivă a evului mediu, precum: pasărea fenix, care renaște din propria ei cenușe; vasiliscul «carele junghie pre om și-l omoară numai cu vederea lui»; pasărea caladrinon, «care are această fire întru sine, că dacă o aduc înaintea bolnavului și iaste ca să moară de acea boală, întoarce capul ei și nu-l vede; iar decă iaste ca să se scoale bolnavul, îl vede și toată boala ıase dintr'ınsul»; sau leoncornul (inorogul), care «are multă dulcăță, ca să șază lângă fată și deacă vede vreo fată, el îndată merge la dânsa și adoarme în brațele ei; și atuncea vin vânătorii de-l prind;.. într'alt chip nu să poate prinde».

Toate aceste povestiri naive sau legendare despre animale reale sau fantastice, au fost scoase din acele vestite tratate de științe naturale ale evului mediu, cunoscute în Occidentul latin sub numele de *Bestiarii*, în Orient sub numele de *Fisiolog*. Ele au avut o mare influență asupra artei și literaturii medievale și, întrucât au circulat de timpuriu și în literatura noastră lăsând urme în literatura populară, ne vom ocupa de ele într'un capitol aparte.

Maximele privitoare la virtuți sau vici, care urmează după compararea cu animalele și care alcătuiesc a treia secțiune a fiecărui capitol, sunt extrase din izvoare foarte disparate: sfintele scripturi și scriitorii antichității clasice; autorii creștini medievali și cei păgâni. Evangheliile și Ovidiu; Solomon și Iuvenal; Platon și Isus Sirah; Seneca și Sfântul Grigore; Avikena și Toma Achinatul... — toată quintesența înțelepciunii antice și medievale, creștine și păgâne a fost pusă la contribuție, spre a se extrage sfaturi potrivite pentru înlăturarea viciilor și întărirea virtuților. Această vastă antologie de maxime, grupate pe virtuți și vicii, ar fi fost greu de întocmit, chiar pentru un călugăr benedictin, dacă el n'ar fi găsit în literatura italiană a timpului său, maximele culese și grupate, după diferite puncte de vedere, în alte lucrări.

Maximele sunt în genere alese cu gust, potrivite cu virtutea sau viciul respectiv și exprimate într'o formă concisă și lapidară precum:

«Tulie (Cicero) au zis: De desuptul miării cei dulci, să lipéște otrava cea amară» (XV: îmbunarea, lingușirea).

«Alexandru au zis: Noaptea s'au făcut, pentru ca să socotească omul ce va face zioa» (X: înțelepția).

«Pythagora: Scumpul (avarul) este ca măgariul ce poartă povara altuia; așa și scumpul strânge avuție altora, iar el numai ce-i cu bănatul».

«Casiodor au zis: In ce chip burétele nu dă apă până nu-l storci, așa și scumpul nu dă nimunui nimică, până nu-i iau cu sila. (scumpetea = avariția).

«Varos au zis: Albina ține în gură mierea și în coadă acul».

Partea cea mai atractivă a cărții o alcătuiesc însă istorioarele morale, prin care se încheie fiecare capitol și care sunt menite să dovedească foloasele sau primejdiile pe care le aduc virtuțile sau viciile. Ele sunt extrase din izvoare felurite: textele biblice, «Vitae Patrum, Gesta Romanorum», romanul lui Alexandru cel Mare — și înfățișează un prețios material pentru literatura comparată, întrucât cele mai multe dintre ele au trecut dela un scriitor medieval la altul; au fost reluate de scriitorii moderni și au legături interesante cu folklorul universal. Iată de pildă istorioara Împăratul și călugărul, încorporată în capitolul despre socotințe:

Un împărat, ducându-se într-o zi la vânătoare, dete într-o pădure peste chilia unui călugăr, care scria o carte. Împăratul iscodind lucrurile și aflând că în cartea sa călugărul scrie despre înțelepciune, ceru să-i dea și lui o învățătură. Atunci călugărul, luând condeiul, scrise pe un petec de hârtie: «Ce vrei să faci, omule? Păzește-te și-ți adu aminte de apoi și ce veri păți». Împăratul, luând hârtia, după sfatul sihastrului, o lipi pe pragul ușii.

În acest răstimp, boierii Râmului, sfātuindu-se între ei să scape de împărat, cumpărară cu galbeni mulți pe bărbierul împărătesc și-i propuseră, ca, atunci când va fi chemat să-și vază stăpânul, să-i taie grumazii. Bărbierul se învol, dar când fu chemat la curtea împărătească, cetind pe pragul ușii: «Ce vrei să faci, omule? Păzește-te și-ți adu aminte de apoi», înmărmuri de groază, crezând că împăratul a descoperit itele complotului. Intrând în sală, se aruncă la picioarele lui, cerându-i iertare și mărturisindu-i totul. Împăratul trimise după boierii cari «fuseseră în sfatul morții lui» și-i osândi pe toți la moarte, afară de bărbier, pe care-l iertă.

Apoi trimise după călugăr să-l aducă în palatul său și-l puse în mare cinste pentru «scriptura ce-i dăduse».

Această istorioară, culeasă poate din *Gesta Romanorum* (cap. CIII), este o temă de folclor. Em. Cosquin, care a urmărit-o în legătură cu legenda pajului Sfintei Elisabeta a Portugaliei, a indicat o sumă de variante ¹⁾: o poveste arabă, una turcească, o legendă culeasă în insula Ceylan, o alta la Mirzapur, în India septentrională. Forma cea mai veche a legendei se găsește în cartea: *Parabolele lui Budhaghosha* ²⁾.

O altă poveste «îngerul și sihastrul», încorporată în capitolul privitor la dreptate, a fost scoasă din colecția hagiografică de legende pioase, *Vitae Patrum*, a fost utilizată de predicatorii și povestitorii medievali (Jacques de Vitry, Etienne de Bourbon, *Gesta Romanorum*, Jean le Jeune, etc.), a fost reluată de Luther, a fost intercalată de Voltaire în romanul său *Zadig* (cap. XX) și trăiește până azi la noi, ca poveste populară ³⁾.

Pătrunzând în literatura noastră, Fiore di virtù n'a rămas în forma lui stereotipă. Unii copişti, cu mai mult spirit de individualitate, l-au prescurtat în unele capitole și amplificat în altele. Chiar cea mai veche copie românească a textului (Codex Neagoeanus, 1620) cuprinde în capitolul prim, câteva pagini despre post din textul Albinei (cf. ms. 3607 din B. A. R., f. 215); iar în capitolul

¹⁾ Emmanuel Cosquin, *Études folkloriques. Recherches sur les migrations des contes populaires et leur point de départ*. Paris, 1922, pp. 100—104.

²⁾ Acî legenda are următoarea formă: Un tânăr din Benares, ducându-se să învețe în Țara Yakka-Silâ, nu poate prinde nimic. La plecare, dascălul său, îi dă următoarea formulă magică: «Ce faci acolo? Ce faci acolo? Cunoști planurile tale». Tânărul, întorcându-se în Benares, după o ispravă, în care formula magică și-a dovedit puterea, o vinde regelui. În răstimp, primul ministru cumpărând pe bărbierul regelui, se înțelege cu el ca să taie gâtul regelui, când îl îl va rade. Pe când bărbierul se pregătea să aducă la îndeplinire complotul, regele, aducându-și aminte de formula magică, o spune tare. Restul urmează ca în legenda din «Fiore di virtù».

³⁾ Gaston Paris, *L'ange et l'ermit* în *La poésie du moyen âge*, vol. I, Paris, II-e éd. (1887), p. 151. Gaidoz, *Mélusine*, II (1879), p. 444; Gaster, *Lit. pop. rom.*, p. 142; Anton Schönbach, *Die Legende vom Engel und Wallbruder* în *Sitzungsberichte der k. k. Akad. der Wissensch.*, Phil.-hist. Klasse, Wien, 1901 (CXLIH), XII; N. Cartoian, *Fiore di virtù în literatura românească*, *Analele Acad. Rom.*, Mem. secț. lit., seria III, t. IV, mem. 2, pp.

privitor la «curtenia tinerilor», o istorioară, care nu se găsește nici în originalul italian și nici în intermediarele sârbești sau grecești. Este grațioasa legendă a Casiei ¹⁾. Un tânăr împărat bizantin, vroind să-și aleagă o mireasă, trimite poruncă să se adune la curte, din toate colțurile împărăției sale, cele mai frumoase și înțelepte fete.

Când fecioarele se adunară în sala palatului din Bizanț, împăratul le înștiință că aceleia pe care și-o va alege ca logodnică, îi va dărui un măr de aur. Multe fete frumoase și înțelepte așteptau darul împăratului, dar privirile acestuia se îndreptară către două care stăteau retrase deoparte. Erau Casia și Theodora. Împăratul îndreptându-se spre ele și vroind să ofere mărul Casiei, îi adresă cuvintele: «Mare lucru cum pieri lumea toată pentru o femeie»; la care Casia răspunse: «Pentru o femeie pieri lumea toată, dar tot printr'o femeie a câștigat lumea toată». Împăratul, surprins de răspunsul neașteptat al fetei și cugetând că ea nici nu devenise împărăteasă și a căutat să-l rămâie, se întoarse dela ea și oferî mărul prietenei sale: Theodora. Casia resemnându-se, sărută atunci pe Theodora și-i grăi: «Fericită Theodora, tu ești astăzi împărăteasa lumii, dar să știi că eu voi fi împărăteasă mai mare decât tine».

Intr'adevăr Theodora s'a urcat pe tronul Bizanțului, dar Casia s'a retras într'o mănăstire și a devenit împărăteasă în împărăția cerului.

Această istorioară — care a atras atenția multor bizantinologi ²⁾ — are un strat istoric și eroinele ne sunt cunoscute: Theodora de Paflagonia este soția lui Teofil și împărăteasa care a pus capăt luptelor iconoclaste; Casia, autoarea de epigrame și cântece bisericesti. Legenda însă în forma în care s'a povestit mai sus este, după cum a arătat Jean Psichari ³⁾, un reflex al folklorului bizantin; ea apare în hronografe posterioare; iar de altă parte

¹⁾ N. Cartoian *op. cit.* pp. 9—11.

²⁾ Cf. în special: C. Krumbacher în *Kasia*, în *Sitzungsberichte der philosoph.-philolog. und hist. Klasse der k. b. Akad. der Wissenschaften zu München*, 1897, I. Bd., p. 305 și Charles Diehl, *Figures byzantines*, I-e série, V-e éd., Paris, 1912, p. 133 și urm.

³⁾ *Cassia et la Pomme d'or* în «*Annuaire de l'École pratique des Hautes Études*», 1910—1911, Section des sciences hist. et phil., Paris, 1910, pp. 5—53, conf. și N. Cartoian, *op. cit.* p. 11.

alegerea unei mirese prin mijlocul unui măr de aur, nu cadrează cu ceremonialul obișnuit la curtea bizantină.

Traduceri românești din limba italiană. «Fiore di virtù» a fost unul din cele mai răspândite texte în literatura noastră veche. A fost tradus, începând din secolul al XVI-lea, în mai multe rânduri și din mai multe limbi.

Prima traducere ridică pentru istoria noastră literară o problemă din cele mai interesante, nu atât pentru că versiunea românească a pătruns încă din secolul al XVI-lea în limba rusă, cât pentru faptul că indică pentru timpurile vechi un neașteptat contact direct între literatura noastră și literatura italiană. Din nenorocire, această traducere s'a pierdut în forma românească; dar se păstrează în traducere rusească, într'o copie manuscrisă, din secolul al XVIII-lea, în muzeul Rumjancov din Moscova. În acest manuscris, textul are următorul titlu interesant:

Cartea Floarea darurilor (virtuților) și a păcatelor tradusă din limba italiană în valahă sau bogdănească de către Gherman Vlahul, iar din vlahă tradusă în slavă de Veniamin Ieromonahul Rusin, la anul 1592¹⁾.

O versiune românească, tradusă în secolul al XVI-lea, direct din limba italiană, este într'adevăr un caz unic până acum! Dar nu este imposibil, dacă ne gândim la vechile relații ale Moldovei cu Italia: soliile lui Ștefan cel Mare și Alexandru Lăpușneanu la Veneția; fiicele lui Petru Șchiopu măritate în cetatea lagunelor cu greco-italieni, cari au ridicat colegiul Flangini, numit astfel după unul din ginerii Domnului; la anii de studiu ai lui Radu Mihnea în Veneția, unde se află sub îngrijirea mătușei sale Mărioara Adorna Vallarga, care stătea în mănăstirea de călugărițe din insula Murano. Nu este exclus că în asemenea împrejurări, Gherman Vlahul, a cărei personalitate ne este până acum necunoscută, să fi transpus «Fiore di Virtù» din limba italiană în română. Dar pentru fixarea definitivă a acestui punct, care aruncă o lumină nouă peste un colț întunecat din munca de cultură a strămoșilor, va trebui studiată amănunțit traducerea rusească, până acum

¹⁾ Книга Флоресъ дарованіямъ и злобамъ, преведена з влоского іазика на волоски албо бопданський чрезъ Германа волошина, а потомъ з волошского на словеньски чрезъ Іеромонаха Русина Року а ф ч в.

inedită — numai câteva fragmente s'au publicat — în legătură cu toate versiunile românești.

Traduceri din slavă. În afară de această veche traducere moldo-venească, făcută direct din italiană, s'a mai făcut în secolul al XVI-lea o altă traducere din slavonește, după toate probabilitățile în Ardeal. Versiunea acestei noi traduceri s'a păstrat în două copii: una făcută în anul 1620 de către Popa Ion Românul din Ardeal (în așa numitul Codex Neogoeanus); alta făcută în anul 1693 de către Costea Dascălul din biserica Scheilor din Brașov (păstrată în ms. 1436 din bibl. Acad. Rom.). Ambele copii înfățișează însă o versiune așa de alterată față de originalul italian, încât toată acea simetrie a elementelor variate, care constituie farmecul literar al acestei antologii morale, a fost nimicită. Din versiunea românească, lipsesc două capitole: unul despre vițiul minciunii, altul despre virtutea umilinții. Definiția, care alcătuește prima secțiune a fiecărui capitol din originalul italian, a fost suprimată în șase capitole ale versiunii românești (scumpetea = avariția; nebunia; dreptatea; adevărul; trăpenia = puterea; trufia); istorioara morală, cu care se încheie în originalul italian fiecare capitol, lipsește și ea din cinci capitole ale versiunii românești (nebunia; proștii = lealitatea; ticăloșii; nesocotința; curtenia).

În originalul italian, maximele sunt totdeauna citate cu numele autorului lor: «Seneca dice... Omero dice... Ancora dice Omero... Cesare dice... Prisciano dice...»; în versiunea românească maximele sunt mai totdeauna înșirate fără nume de autor, în acelaș rând, fără interpunctuație; ba adesea, sentințe deosebite, emanând dela cugetători diferiți, sunt legate între ele prin conjuncția copulativă: «și».

Numeroasele urme slavone în cuvinte, ca: *diială* = faptă; *pri-lăști* = amăgi; *liubov*, *liuboste* = iubire; *a se vâznesi* = a se mări; *trăpenie* = putere, precum și fragmente de frază ca *а во кук о* (așadar), pe care le găsim în traducerea românească, ne arată că între originalul italian și versiunea românească trebuie căutat un intermediar slavon.

În literaturile sud-slave «Fiore di virtù» apare pentru întâiași dată în limba Sârbilor croați.

Textul italian a trecut de timpuriu în lumea călugărilor benedictini din mănăstirile sârbești, așezate pe coasta Croației; și

într'una din acestea, poate — după cum crede Dr. Petar Kolendič, decanul facultății de litere din Skoplja — în mănăstirea Sf. Nicolae din Onuș, în insula Krk, textul a fost tradus în limba sârbească. Traducerea s'a pierdut; dar o copie de pe ea, destul de veche, făcută la începutul sec. al XV-lea, se păstrează în Biblioteca Academiei iugoslave din Zagreb. Acest ms., publicat acum câțiva ani de către Rudolf Strohal, în Zagreb, este incomplet, fiindcă lipsește jumătate din text. Partea care lipsește se păstrează însă într'un alt ms. din 1520, publicat în întregime de către Milan Rešetar. Din compararea părților comune, păstrate în cele două msse, glagolitic și chirilic, s'a putut constata că ambele decurg dintr'un prototip comun, care a fost tradus în secolul al XIV-lea, în mănăstirile croate benedictine de pe coastele adriatice. Nu este exclus ca o copie, plină de lacune, din această traducere sârbească să fi răsbătut cu prilejul migrațiunii păturii culte a Sârbilor — în urma dezastrului de pe câmpia Mierlei, — până în țările noastre, unde a fost tradusă în secolul al XVI-lea, în părțile Ardealului. În orice caz însă, versiunea sârbească, așa cum ne-o înfățișează textele publicate de Strohal și Rešetar, nu poate fi originalul direct al versiunii românești, fiindcă textele sârbești n'au lacunele constatate în versiunea românească.

În afară de această veche traducere românească, care după criterii interne de text și de limbă aparține secolului al XVI-lea, se mai găsește în Biblioteca Academiei Române, o versiune independentă de cea dintâiu, dar foarte prescurtată și mutilată, care n'are altă importanță, de cât că ne spune într'o notă finală, că a fost tradusă după o versiune slavă, tălmăcită și ea la rândul ei din grecește. Mai multă importanță par a avea trei foi din veacul al XVII-lea, în care textul românesc este așezat pe coloana din dreapta, pe când pe cea din stânga se află textul paleo-slav. Din nefericire, aceste fragmente, care au înfruntat vicisitudinile timpului, sunt prea mici ca să ne putem face o idee precisă despre această nouă versiune.

Traduceri din greacă. Versiunile românești, traduse din slavo-nește sunt, toate, defectuoase; deaceia în epoca lui Brâncoveanu, s'a simțit nevoia unei noi traduceri, care s'a făcut de data aceasta din grecește.

În limba greacă se cunosc însă două versiuni. Prima a fost tipărită pentru întâiaș dată la Veneția, în 1529, de către «Giuan Antonio da Sabio & Fratelli ad instantia di M. Damiano di Santa Maria», sub titlul: *Ἀνθος τῶν χαρίτων*. Se pare că această traducere grecească s'a făcut, nu după un text tipărit, ci după un manuscris și că ea circulase multă vreme în copii, înainte de a fi intrat sub teascu tiparului. Așa s'ar explică numeroasele și importante divergențe dintre versiunea greacă și dintre incunabilele și tipăriturile italiene contemporane, precum: schimbări în dispoziția materiei pe capitole; omisiuni de text (de ex. din cap. III dell'allegrezza: a rămas numai definiția și o maximă); transmisiuni de maxime dela un autor la altul și înfine alterări de nume proprii (satiricul roman, *Juvenalis*, din textul italian, a devenit în traducerea grecească: *ὁ ἄγιος Βενάλιος* — *Sfântul Venalie*).

Această traducere a fost mult gustată în colonia grecească, stabilită în Veneția, după căderea Constantinopolului, și a fost întrebuințată ca manual de lectură, pentru educarea tineretului. Ea conținea însă, ca și originalul italian, câteva istorioare naive, cu caracter întrucâtva indecent și comparații cu animale fantastice, care nu mai cadrau cu nivelul de cultură al timpului. Ca atare, nu putea fi deci pusă cu succes în mână tineretului; deaceia se simția nevoia unei ediții revizuite. Această refacere s'a îndeplinit, suprimând în cea mai largă măsură maximele, care păreau poate greoaie și plicticoase pentru înțelegerea copiilor; înlocuind exemplele cu caracter indecent, prin istorioare morale și substituind animalelor mitice, animale reale, mai apropiate de cercul de observație al copiilor. În acelaș timp, pentru a se da cărții o răspândire mai mare, s'a păstrat, alături de textul grecesc și cel italian, așezându-se pe coloana din dreapta textul italian, pe cea din stânga cel grecesc. În forma aceasta, cartea eră destinată și pentru tineretul grec care vroia să învețe limba italiană, dar și pentru italienii cari vroiau să învețe limba grecească. Refăcută astfel și aprobată de reformatorii studiilor din Padova, în 1755, cartea a apărut pentru întâiaș dată în Veneția, la 1756, din tipografia lui Antonio Bortoli și a avut până în veacul al XIX-lea, numeroase ediții.

Ediția italo-greacă nu a răsbătut în literatura noastră; însă prima traducere grecească a fost la rândul ei tălmăcită în

românește, pe vremea lui Brâncoveanu. În acea epocă, un boier, Paharnicul Constantin Sărachin, fiul lui «Gheorghe Dohtor Criteanul» (din Creta), ducându-se, cum spune însuș, «spre închinare la muntele Athos», a găsit în «aceă grădină a Maicii Preciste», între multe «cărți de înțelepciune» și cartea numită «Floarea Darurilor, scrisă în limba grecească». Aducând-o cu sine la întoarcerea în țară, o încredințează spre traducere, ieromonahului Filothei, din muntele Athos, care, întâmplător, se află și el atunci în țară.

Traducerea a fost apoi tipărită în 1700, în mănăstirea Snagov, prin osârdia «smeritului ieromonah Anthim Ivireanul». Traducătorul Filothei Sfântagorețul, care venia dintr'un mediu grecesc, își cunoștea bine și limba maternă și limba greacă. Tălmăcirea lui este cu mult mai clară decât traducerile anterioare. Totuș traducerea lui prezintă și ea pe alocurea stângăcii. Autorul nu găsea ușor în limba literară a epocii sale, cuvinte românești care să circumscrie precis noțiunea exprimată prin cuvintele originalului. Astfel, ca să luăm un singur exemplu, cuvântul *lealtă*, din originalul italian, tradus în grecește prin *ὀρθότης* (rectitudine), este redat în românește prin *îndireptare*. Cuvântul *îndireptare* este departe de a evoca noțiunea de *lealitate*; și el dă naștere la confuzii, întrucât traducătorul se folosește de acelaș cuvânt *îndireptare*, pentru a tălmăci și noțiunea de educație, cuprinsă în grecescul *παιδευσις*, care corespunde prototipului italian *corezione*. Două capitole din Floarea Darurilor poartă dar titlul de *îndireptare*; dar unul (al XI-lea) înțelege prin *îndireptare* educație, pe când altul (al XVII-lea): *lealitatea*.

Cu toate aceste defecte, traducerea călugărului Filothei din muntele Athos eră cu mult superioară vechilor traduceri. Deaceea ea s'a răspândit repede în toate ținuturile românești, înlocuind din circulație traducerile făcute după texte slavone. Ea eră încă cetită și copiată la începutul secolului al XIX-lea, când Ierei Ioann Ștefanovici, parohul bisericii din Bolgar echiul Brașovului, în credința că din vechea cărțulie «fiecare doftoria și nectarul poate suge... ca albinda care sboară cu mare osteneală și cu sănătoasă înțelepciune și luare aminte, peste câmpuri și livezi și grădini, din floare în floare», o pune sub teascul tiparului în tipografia și cu cheltuiala fraților Costandin și Ioan Boghici. La baza acestei tipărituri stă, după cum se spune în prefață, un exemplar

«tipărit din vechi în Snagov», «după grecește pre românește întors». Această nouă publicație a fost atât de căutată, încât în anul următor (1808), tipograful Friederich Herfurt scoate o altă ediție; în anul 1814, cartea se retipărește pentru a patra oară la Sibiiu și în sfârșit în 1864, la București.

Influența asupra literaturii populare. Este lesne de înțeles, că o asemenea carte care a circulat aproape patru veacuri în literatura noastră, copiată în toate colțurile pământului românesc, imprimată de cinci ori, nu putea trece fără să lase urme asupra literaturii masselor populare. Material din ciclul asemănărilor cu animalele se găsește împrăștiat și în tradițiile populare ca de exemplu: păunul considerat ca simbol al deșertăciunii ¹⁾; tema «amărita turturică» (din capitolul fecioriei—castită) care a influențat după cum am văzut la capitolul despre Fisiolog, lirica cultă și pe cea populară; sau reminiscențele despre sirene păstrate în tradițiile despre faraoni «un soiu de pești, pe jumătate femei», carii stau ascunși când marea se frământă și se ridică deasupra valurilor când apa se liniștește, amăgind prin cântecele lor pe corăbieri ²⁾. Istoriorele morale ca de exemplu: fiul împăratului Theodosie sau îngerul și sihastrul au fost și ele prinse din gura poporului de diferiții culegători de material folkloric. Ingerul și sihastrul a fost chiar prelucrată de curând de d-l M. Sadoveanu în *Povestiri pentru copii* (1926: Pustnicul Ieronim).

O deosebită importanță prezintă însă pentru studiul premilogiei populare, ciclul de sentințe din capitolele privitoare la virtuți și vicii. Proverbe ca: «Găina, când va ouă, aude o mahala»; sau «Albina în gură cu miere și 'n coadă acul cu fiere»; sau «Vulturul stă 'n loc veghiază, dar el muște nu vânează»; ori «Din gura mincinosului, nici adevărul nu se crede» ³⁾, își găsesc formele corespunzătoare în *Fiore di Virtù* ⁴⁾.

BIBLIOGRAFIE. — *Texte editate:* Fragment din *Albinușa* (*Codex Neagoeanus*), 1620 (cap.: prevedere—înțelepție; nebunie; tocmală—întărire; netocmală—neîntărire) cu variante din ms. 1436 și în paralelă cu textul res-

¹⁾ Marian, *Ornitologia poporană română*, II, Cernăuți, 1883, p. 271.

²⁾ Tudor Pamfile, *Mitologia românească. Dușmani și prieteni ai omului*. Acad. Rom., București, 1916, p. 301—302.

³⁾ Zanne, *Proverbele Românilor*, I, pp. 471, 468, 312, 713; VII, 675.

⁴⁾ N. Cartoian, *Fiore di virtù*, pp. 8—9.

pectiv din *Floarea Darurilor* a publicat ca anexă la studiul nostru: *Fiore di virtù în literatura românească*, *Analele Academiei Române*, Mem. Sect. Lit., Seria III; tom. IV, mem. 2, București 1928, p. 92—105; *Floarea Darurilor* (descrierea și introducerea) în I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia veche românească*, I, p. 393. Fragmente (cap. II, Păcatul pizmei și XIII, Pentru darul înțelepției, necomplet) în M. Gaster, *Chrestomatie română*, Leipzig, Buc. 1891 I, pp. 340—343.

Inedite: *Codex Neogoeanus* (Nr. 3821 din Bibl. Acad. Rom.); ms. nr. 1436 din B. A. R., copiat în 1693, de Costea Dascălușul dela biserica Șcheilor din Brașov; ms. cu nr. 559 din B. A. R. trei foi de text slavo-român din sec. XVIII-lea (o foaie a fost reproducă de N. Cartoian în *op. cit.*; vezi și pl. VI din același studiu); Fragmente din versiuni deosebite în Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu, 1889, I pp. 27—29: «Învățăături despre alte lucruri» și pp. 22—27: «Sentințe biblice și adevăruri din viață». Cf. pentru raporturile lor cu celelalte texte: N. Cartoian, *Fiore de virtù* pp. 65—70. Pentru o versiune rusească tradusă din limba valahă în slavă la 1592, Polivka, *Archiv für slavische Philologie*, XV (1892), p. 272 și M. Speranskij (v. mai jos: studii).

VERSIUNI SLAVE: Jagič, *Prilozi k historiji književnostin aroda hrvatskoga i srbskoga* în *Arhiv za povjestniku jugoslavensku*, IX, Zagreb 1868, pp. 67—78, fragmente din versiunea Kukuljerić în paralelă cu versiunea Posilović: Textul complet al versiunii Kukuljević în Milan Reselar, *Лibro од мнозиѣх разлога дубровачки кирилски зборник од г. 1520* în *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа* (Српска крал. Академија) Прво оделjenje књига XV, Belgrad XV, Belgrad 1926. Texte glagolitic dela începutul sec. XV-lea a fost publicat de Rudolf Strohal, *Cvêt vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14 vjeka*, Zagreb, 1916.

VERSIUNI GRECEȘTI: Redacțiunea grecească veche a fost publicată pentru întâiaș dată la Veneția, în 1529, sub titlul: "*Αρθος τῶν χαρίτων*", de către Giouan Antonio da Sabio & Fratelli ad instantia di M. Damiano de Santa Maria»; ediția italo-greacă la 1756 în Veneția la Bortoli alte ediții v. N. Cartoian, *op. cit.*, pp. 72—4. Pentru edițiile italo-grecești și raporturile lor cu red. greacă veche cf. N. Cartoian *op. cit.* pp. 72—81.

ORIGINALUL ITALIAN: S'a publicat încă din secolul al XV-lea: *Fiore di virtù che tratta di tutti i vitii humani... et come si deve acquistare la virtù*, Veneția, 1474. O bună ediție a dat I. Bottari, *Roma, de Rossi* în 1740. Pentru alte ediții vezi J. Brunet, *Manuel du libraire*, II (ed. 1861, p. 1262).

STUDII: asupra versiunii românești a Florii Darurilor în Gaster, *Lit. rom. pop.*, pp. 138—145; asupra versiunilor sârbești — în afară de prefețele la edițiile amintite mai sus: Dr. Petar Kolendić, *Fiore di virtù*, у нашем преводу XIV. века în *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, cartea III, Belgrad, XV (1923), pp. 133 și urm.; Petar Kolendić, *Fra Pavao Posilović i njegovo «Nasladenje»* în *Rad Jugoslavenske Akademije*. Kniga 20, Zagreb 1915, p. 185. Despre versiunea Posilović și Dr. Dragotin

Prohaska, *Das kroat.-serb. Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*, Zagreb, 1911, pp. 107—108.

Despre versiunile românești în legătură cu intermediarele slave și grecești: N. Cartoian, *Fiore di virtù în literatura românească* (Academia Română, Mem. sect. lit. Seria III, tom. IV, mem. 2), București 1928; N. Cartoian «*Fiore di Virtù*» dans la *littérature roumaine* în *Archivum Romanicum*, Vol. XII (1928), 4 pp. 501—514.

Despre originalul italian: C. Frati, *Ricerche sul «Fiore di virtù»* în *Studj di Filologia romanza*, Roma 1893, p. 247 și urm.

XXIV

ROMANUL POPULAR

Legende biblice ca și cele apocrife, traduse în literatura noastră încă din veacul al XV-lea, au deschis pentru sufletul românesc, înăbușit până atunci în negurile slavonismului, cele dintâi zări de lumină.

Aceste legende au trezit interesul pentru cetit, au ațâțat curiozitatea pentru literatura de imaginație și au pregătit spiritele pentru poveștile mai întinse cu intriga mai complicată, reprezentate prin romanul popular.

Romanul popular este o întrețesere de teme, luate, în întregul lor sau în parte, din literatura orală a masselor populare și prelucrate de autori, carii în cele mai multe cazuri nu pot fi identificați. Din ciclul poveștilor și al legendelor populare, care circulă pretutindeni și în care se păstrează uneori rămășițe din concepții și credințe de cultură primitivă, dintr'o epocă ce trece dincolo de pragurile istoriei — și-au împrumutat materialul, autorii cărților populare. Romanul, ca orice carte populară, este dar produsul a doi factori deosebiți: *poporul*, care dă comoara de povești și legende; *cărturarul*, care adună din popor, amplifică uneori cu elemente literare înrudite și fixează în scris materialul poporan.

Chiar romanele cari au un caracter istoric, ca de pildă celebra Alexandrie, cuprinde întrețesute pe fondul de șterse amintiri istorice despre marele cuceritor, o sumedenie de mituri populare. Așa bunăoară: arimaspii — oameni cu un ochiu în mijlocul frunții, carii săpau mărgăritarul și se luptau pentru apărarea lui cu sgrisorii, monștri cu trupul de leu dar cu aripi și cap de vultur — sunt amintiți cu vreo câteva veacuri, înainte de alcătuirea romanului de Herodot; kynokefalii — căpcânii — este un alt element popular pomenit de mulți istorici și naturaliști antici (Herodot, Aelian, Ctesias, Pliniu); sau, în sfârșit, apa vie pe care o găsește Alexandru

cel Mare în ostrovul gymnosofiștilor, este și ea un incident obișnuit în basmele tuturor popoarelor, unde este pomenită cu diferite numiri: «*ἀθάνατο νερό*» la Greci; «*živaya voda*» la Ruși; «la fontaine de jouvence» la Francezi etc.

Dar tocmai aceste elemente de folklor universal dau romanului popular acea putere de vitalitate prin care străbate timpul și spațiul.

Trecând însă din mână în mână, dela copist la copist și dela traducător la traducător, cartea poporană — ca și poezia populară — este în necontenită prefacere, încorporând ingrediente noi și variate și devenind și pe această cale o operă anonimă și colectivă.

Modificările cele mai interesante le suferă romanul popular la trecerea dintr'o limbă într'alta. Plăsmuit într'o anume epocă, el poartă culoarea locală a țării și a vremii: religie politeistă sau monoteistă, mahomedană sau creștină, poligamie sau monogamie etc. Trecând peste hotarele veacurilor și ale neamurilor, traducătorii succesivi, dându-și seama că formele de viață socială ale prototipului nu vor fi înțelese în cercul cetitorilor, cărora se adresează traducerea lor, prelucrează acele forme specifice, adaptându-le la condițiile etnografice și sociale ale mediului lor. Astfel în prelucrarea persană a romanului lui Alexandru cel Mare, Alexandru — Iskender — a devenit un adevărat erou național: este fiul lui Darie, «Darab», și al fiicei lui Filip, iar la capătul războaielor sale, după victoria asupra lui Por, întreprinde un pelegrinagiu la Kaaba.

În redacțiunile medievale ale Occidentului, romanul a dobândit un pronunțat colorit feudal. Alexandru e înconjurat de cei 12 păirs, de amiralul Babilonului și de o întreagă curte de vasali, șambelani, duci; — ba și un jongleur își face apariția în acest colț de lume medievală.

În redacțiunea noastră, Alexandru împărat poartă pe cap, ca și domnii noștri, «gugiuman» cu stemă de aur și pene albe de strato-camil, se îmbracă în «caftan de aur», este înconjurat de «voevozi, vornici, vistieri și căpitani» și nu-i lipsește, firește, nici «vraciul».

Prin romanul lui «Varlaam și Ioasaf», întemeietorul religiei budiste a devenit un ascet creștin, trecut în rândul sfinților; dar pentru ca legenda indică a lui Buddha să fie prelucrată în roman

hagiografic creștin, a trebuit să sufere multe transformări și să încorporeze elemente străine de obârșia ei, ca de pildă: apologia lui Aristides, alcătuită în secolul al II-lea, pierdută în originalul grecesc, dar păstrată în versiuni siriace și armenе.

Prin aceste adaptări la mediuri sociale și etnografice deosebite, prin treptata înlăturare a tot ceea ce este specific local, prin nesfârșitele adausuri de elemente venite din timpuri și dela popoare îndepărtate, romanul popular a căpătat acel caracter de universalitate prin care a răsbătut peste veacuri.

Romanul popular apare în literatura românească încă din secolul al XVI-lea; și până pe la jumătatea veacului următor el ne-a venit prin mijlocirea literaturilor sud-slave din două direcțiuni opuse, din două lumi cu totul diferite: din lumea Occidentului mediеval, latin și cavaleresc, stăpânit de cultul bravurii, al onoarei și al «curtoisiei» sau, prin Bizanț, din lumea Orientului mistic, înclinat spre parabole, sentințe și enigme.

Această încrucișare de elemente atât de deosebite în literaturile sud-slave se explică, precum s'a văzut în capitolul I, prin împrejurările specifice în care s'a dezvoltat vieța popoarelor slave din Balcani, în evul mediu.

Intinzându-se până la țărmurile Mării Adriatice, așezați la granițele imperiului bizantin, Slavii sud-dunăreni au împrumutat din literatura acestuia, fie în epoca de înflorire a literaturii bulgare, fie mai târziu, prin multiplele legături care au unit Serbia mediеvală cu Bizanțul, alături de multe elemente literare, și câteva romane.

Literatura bizantină, pe lângă romanul moștenit din epoca de agonie a clasicismului grec — din care însă n'a ajuns până la noi, în epoca de care ne ocupăm, decât Alexandria — se îmbogățise de timpuriu și cu un interesant ciclu de romane, cu caracter popular, venite din Orientul îndepărtat. Plăsmuit în India veche sau Asiria și alcătuit în genere dintr'o serie de povești, enigme și parabole, încadrate în rama unei povestiri generale, romanul oriental a pătruns în literatura bizantină¹⁾ prin Siria, care, câștigată

¹⁾ În literaturile europene, romanul oriental a mai pătruns și prin Spania, unde fusese adus de Arabi. Tradus din limba arabă în latina mediеvală, de Evreii din Spania, romanul oriental s'a răspândit în tot Occidentul și a avut o influență deosebită asupra novelisticii spaniole în începuturile

la creștinism, devenise în evul mediu o țară de cultură elenică. Din Bizanț, romanele acestea au trecut mai departe la Slavii sud-dunăreni și două dintre ele: «Varlaam și Ioasaf» și «Archirie și Anadan» au ajuns de timpuriu și la noi.

Romanul occidental a pătruns în literatura sârbească prin ținuturile adriatice care primiseră catolicismul și care se aflau, precum s'a văzut în capitolul I, în sfera de stăpânire sau de influență ungară ori venețiană (Ragusa). Pe aceste țarmuri sârbești, în care înfloriă cavalerismul, a pătruns alături de alte elemente literare, și câteva prelucrări în proză din ciclul vestitelor romane «courtois» ale evului mediu occidental.

Dela Sârbi, romanele acestea au călătorit mai departe, ajungând chiar până în Rusia.

Astfel se face că cel dintâiu roman al literaturii noastre, Alexandria, deși este prin originea sa, o plăsmuire bizantină, totuși ne-a venit din Occident, unde marele cuceritor macedonean a fost preformat, după concepția cavalerismului medieval, într'un împărat cavaler, cu trăsături de «courtoisie» și de generozitate atât de plăcute jongleuri-lor medievali¹⁾.

sale. Cf. D. M. Menéndez y Pelayo, *Origenes de la Novela*, tom. I, ed. II, Madrid, 1925, pp. CXIV—CXIX.

¹⁾ Nu putem așeza în epoca de care ne ocupăm în acest volum și romanul Troiei în versiunea lui Guido delle Colonne, identificată de noi în manuscrisul nr. 2183 din Biblioteca Academiei Române, de oarece Sârbii n'au cunoscut această versiune a romanului. Redacțiunea legendei troiane, publicată pentru întâiași dată de Miklošić în *Starine* III (1871) și republicată în variante de Jagić (*Primeri star. hrv. jezika*, 1866, II pp. 180—184) și în *Arkiv za povjest. jugoslav* IX, 1868 pp. (121—135) de Dr. P. T. Gudev (în *Сборникъ за Народни умотворения*, Наука и Книжнина VI, 1891, p. 345—357, și Рупин (în *Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ*, 1891 (IV), p. 345—357, a fost analizată pe larg de noi în *Legendele Troadei în literatura veche românească*. Analele Academiei Române, mem. secț. ist. tom. III, mem. 3, Buc. 1925, pp. 12—14. Ea este cu totul deosebită de romanul românesc, păstrat în ms. nr. 2183 al Academiei Române. Despre acest roman ne vom ocupa, aducând date noi, în vol. II al lucrării noastre.

ALEXANDRIA

Originea. Expedițiile lui Alexandru cel Mare, cu neîntreruptul șir de victorii fulgerătoare, cu imensitatea ținuturilor cucerite în nouă ani, cu varietatea și pitorescul obiceiurilor și al costumelor, cu exotismul vegetației și cu tragicul sfârșit al eroului, au mișcat într'atât sentimentalitatea și imaginația contemporanilor încât epopeea vieții lui a căpătat dela început un colorit mitic. Chiar istoricii cari au luat parte la războaiele lui Alexandru (Callisthenes, Onesicrit, Aristobul, Nearh), au amestecat în operele lor realitatea cu fantezia. Scrierile lor s'au pierdut într'adevăr, dar în fragmentele pe care le citează scriitorii posteriori (Polybiu, Arrian, Aelian, Strabo, Pliniu, Lucian ș. a.), se recunoaște germenul unor episoade, care au intrat mai târziu în țesătura romanului (de pildă: întâlnirea lui Alexandru cu Amazoanele sau cu gymnosofiștii).

Paralel cu narațiunile istoriografilor, ostașii cari au luat parte prin meleaguri depărtate, la războaiele cu atâtea rase, întorcându-se la vetrele lor, au umplut lumea cu povești despre cele văzute și pățite. Aceste povești, transmise din generație în generație, s'au amestecat cu elemente din folklorul vechiului Orient, și astfel s'a format în jurul personalității lui Alexandru, un nou ciclu de legende cu caracter popular.

Pe timpul Ptolomeilor, un autor necunoscut din Egiptul elenistic, poate chiar din Alexandria a adunat legendele populare și tradițiile scrise, le-a unificat și a alcătuit romanul lui Alexandru cel Mare. Romanul s'a răspândit apoi în toate ținuturile, cari se aflau sub influența elenismului, și a fost în cursul veacurilor necentenit amplificat și prelucrat. Textul primitiv al romanului s'a pierdut, dar se cunosc peste 20 de msse bizantine, împrăștiate prin diferite biblioteci ale Europei. Toate aceste manuscrise se pot grupa în 3 familii, cari se înrudesc însă între ele, întrucât

derivă dintr'un prototip comun. Cele 3 familii de msse bizantine, notate cu literile A. B. C., înfățișează fiecare o fază a parte în evoluția romanului: A, păstrează mai bine caracterul istoric; C se caracterizează prin deplina desvoltare a elementului miraculos și prin introducerea elementului creștin. În această grupă de msse, Alexandru a devenit un adevărat erou al creștinismului. Ajungând în Ierusalim, după îndemnul proorocului Ieremia, se leapădă de idoli și aduce jertfe lui Savaoth Dumnezeu. Deaci înainte, toate războaiele grele pe care le poartă împotriva popoarelor păgâne, le câștigă, chemând în ajutorul ostașilor săi, pe Dumnezeu.

În câteva din manuscriptele grecești, romanul este atribuit lui Callisthenes — deaci și numirea de *Pseudo Callisthenes*, prin care este în genere cunoscut și menționat romanul în literatura universală. Acest Callisthenes, căruia i s'a atribuit romanul, eră nepotul de vară a lui Aristotel. El a însoțit pe elevul unchiului său în Asia și a scris o vestită poveste a expediției războinice, care însă s'a pierdut. În cursul unui banchet, Callisthenes a fost ucis de Alexandru, fiindcă și-a îngăduit să critice cu severitate fastul oriental pe care-l adoptase marele cuceritor. Această moarte tragică și nedreaptă i-a câștigat simpatia lumii vechi. Curtius îl numește «vindex publicae libertatis»; Cicero laudă arta și strălucirea stilului său, iar statuia lui împodobiă încă la Roma grădinile serviliene, pe vremea lui Pliniu.

Nu e de mirare că în asemenea împrejurări, fabuloasa povestire a lui Alexandru a putut fi pusă sub autoritatea acestui scriitor atât de iubit de cei vechi.

Răspândirea. Din imperiul bizantin, romanul a călătorit spre Orient la popoarele care au făcut odinioară parte din împărăția marelui cuceritor; spre Nord la Bulgari și prin Bulgari la Ruși și spre Occident, la popoarele romanice și germanice. În Occident, romanul a pătruns prin două traduceri latine: una făcută înainte de anul 340, de un oarecare Iulius Valerius, rezumată pe vremea lui Carol cel Mare, într'un *Epitome*; a doua, făcută în Italia prin veacul al X-lea de Archipresbyterul Leo. Acesta fusese trimis între anii 941—944 de către doi duci din Campania, în solie, la împărății din Constantinopol, Constantin și Romanes. Cu acest prilej, Archipresbyterul a adus cu el, la întoarcerea în patrie, o copie grecească de pe romanul lui Alexandru, mai apropiată de familia C,

pe care mai târziu, din porunca ducelui, o traduce în limba latină, sub titlul: *Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis*. Această versiune latină, tradusă în vechea franceză, într'o vreme când numeroase școli întemeiate între Loire și Somme deștep-taseră gustul pentru anticitatea clasică, stă la baza prelucrărilor romanice din Occident.

În sec. XI și al XII-lea, când truverii colindau din castel în castel pentru a cânta în sunetul violelor, în sălile somptuoase ale oaspeților, isprăvile de vitejie ale eroilor din vremuri trecute, materialul legendar privitor la Alexandru cel Mare a fost și el prelucrat în epopee. Încă din sec. al XI-lea, un poet cleric, Alberic de Besançon sau Briançon, a alcătuit în versuri de 8 silabe monorime, o poemă asupra lui Alexandru. Această poemă, remaniată în Poitou, a fost transformată la sfârșitul sec. XII sau începutul celui de al XIII-lea, într'o mare epopee de 20.000 de versuri, de către 3 jongleuri: Lambert le Tort de Chateaudun, Pierre de Saint-Cloud și Alexandre de Bernay.

Alexandria sârbească. Din Franța, materialul epic asupra lui Alexandru s'a întins în tot Occidentul și a ajuns până în Italia, unde s'a încrucișat cu traducerea Arhipresbyterului Leo ¹⁾. O versiune în proză, apropiată de *Historia de proeliis*, amplificată în partea finală, pare să fi trecut în Serbia și a fost tradusă în sec. al XIII-lea, în Croația, ai cărei locuitori se aflau în strânse legături de negoț, pe de o parte cu cetățile italiene, pe de altă parte cu orașele și insulele grecești. Romanul eră cunoscut în secolul al XIV-lea, pe țărmurile Adriaticei, fiindcă este amintit într'un testament scris în anul 1389, în orașul Zara: «liber Alexandri in littera sclaua» (= glagolitice) ²⁾. Originalul occidental al versiunii sârbești nu s'a descoperit până acum, dar, precum a arătat A. Veselovski, forma numelor proprii din versiunea sârbească a romanului presupune la baza ei nume de origină latină. Aceste prototipe latine au fost redată în traducere, potrivit cu fonetismul limbii sârbești. Traducerea sârbească s'a răspândit repede în numeroase copii la Bulgari, la Ruși și la

¹⁾ O versiune a textului «*Historia de proeliis*» în literatura rusă a fost menționată de V. Istrin, *Александрия русских хронографов* pp. 313—315.

²⁾ V. Jagič în *Archiv für slavische Philologie* XXV (1903), p. 157.

noi, unde s'a găsit o copie făcută în 1562, în mănăstirea Neamțu, din porunca Mitropolitului Grigore. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o asemenea versiune sârbească a fost tradusă și în limba română.

Traducerea românească. Prototipul traducerii românești s'a pierdut; se păstrează însă o sumedenie de copii manuscrise, dintre care cea mai veche se află cuprinsă în *Codicele Neagoeanus* (ms. nr. 3821 din Bibl. Academiei Române) și a fost făcută pe la 1620, de popa Ion Românul, în satul Sâmpietru, din comitatul Hunedoarei (Ardeal). Prototipul venia din ținuturile de Nord ale Ardealului; nu putem însă preciza dacă el a fost tradus, după cum crede d-l Iorga¹⁾, în Moldova.

În cuprinsul acestui manuscris, se află următoarea notiță, foarte interesantă pentru psihologia clerului, care trecea dela traducerea și răspândirea legendelor religioase la romanul de vitejie, iubire și moarte tragică a lui Alexandru:

«Adecă eu mult greșit și ticălos Popa Ion (în altă notă slavonă: *Младѡ попъ Іонъ Елѣхъ* = tânărul popă Ion Românul), din sat din Sîmpietru, scriș aăastă carte ce se chêmă Alixandrie... și mă us-teniiu cât putui și o scriș să cetască și să socotiască bine ce este împărăție ceștii lumi deșarté și mângănoasă...».

Originalul sârbesc a lăsat urme adânci asupra traducerii românești, urme care se resfrâng prin toate copiile manuscrise, până în tipăriturile din vremea noastră. Astfel numele proprii din toate manuscrisele și tipăriturile românești poartă până astăzi, pecetea arhetipului sârbesc, deosebindu-se cu totul de prototipul bizantin. Cu deosebire, se străvede originalul sârb în numele proprii, cari în originea lor sunt alcătuite din nume comune, precum: *Nagomudrii*, numele Brahmanilor gymnosofiști, pe care-i întâlnește Alexandru într'o insulă din preajma, raiului. Acest nume este alcătuit din sârbescul *nagъ* = gol și *mudrъ* = înțelept, după modelul prototipului bizantin *γυμνосоφισται* (din

¹⁾ N. Iorga, *Istoria literaturii române*, I, p. 168; *Faze sufletești și cărți reprezentative la Români* în *Analele Acad. Rom.*, tom. XXXVII, s. II, Mem. sect. ist.; G. Pascu, *Archivum Romanicum*, 1926 p. 444 și urm.

γυνὸς = gol și σοφιστὴς = înțelept). Traducătorul sârb a descompus numele bizantin în elementele sale componente, redându-le pe fiecare în parte prin corespondentul slav și a alcătuit astfel numele propriu: *Nagomudrii*. Traducătorul român a păstrat întocmai forma sârbească: *Nagomudrii*. La fel este și numele *Psoglavii*, pe care-l poartă monștrii întâlniți de Alexandru în pustii, din рѣсъ = câine și глава = cap, formațiune corespunzătoare grecescului κυνοκέφαλοι, din κυνὸς = câine și κεφαλή = cap. Traducătorul român, deși avea la îndemână în limba epocii sale cuvântul *căpcâne*, din legendele populare, totuș în cartea III-a, la episodul limbilor păgâne, a păstrat cuvântul în forma sârbească: *Psoglavii*.

În afară de onomastică, care are peste tot înfățișarea sârbească, traducătorul român a mai păstrat din originalul slav și câteva fraze stereotipe. Astfel, în episodul călătoriei lui Alexandru, în ostrovul Nagomudrilor, se povestește că Alexandru, întâlnind un brahman — în text: «un om gol» —, acesta l-a salutat cu formula slavă: *миръ тебе brate* (pace ție frate); la care Alexandru i-a răspuns: *и о вѣсьмъ radostъ* (și în toate bucurie).

Numele proprii, cu fonetism slav, precum și formula de salutare slavă, păstrate — mai mult sau mai puțin alterate — ca niște adevărate fosile din prototipul pierdut al vechii traduceri, în toate manuscriptele românești, până la ultimele tipărituri, constituiesc o dovadă că la baza manuscriptelor românești există o singură traducere făcută din sârbește. Ipoteza unei alte traduceri din grecește a Alexandriei trebuie înălțurată. Manuscriptul, copiat de Vasile Dumitrovici Zugraf, în 1778, și descris în *Revista istorică* XII (1926), p. 312 — 3, de d-l C. C. Giurescu este, după cum m'a încredințat examinarea textului, pe care d-l Giurescu a avut amabilitatea să mi-l împrumute, tradus tot din sârbește. Deși copistul pretinde că este traducător și că l-a tradus el din grecește, totuș înfățișarea sârbească a numelor proprii și formulele de salutare slavă îl desmint.

Traducerea românească și originalul sârbesc. Versiunea românească concordă cu redacțiunea sârbească și în ceea ce privește cuprinsul episoadelor și în ceea ce privește succesiunea lor. Deosebiri între ambele redacțiuni, mici și de puțină însemnătate, le-am notat pe larg în lucrarea mea: *Alexandria în*

literatura românească, 1910 (pp. 73—77). Din versiunea românească lipsesc câteva incidente și episoade ale redacțiunii sârbești, de pildă, în episodul Troiei: călătoria lui Alexandru la mormintele străvechilor eroi, pe care le cădelnițează, sau incidentul cu filosoful Menandru (în unele manuscrise sârbești: Aristoclis), care, vroid să lingusească pe Alexandru, se oferă să-i preamărească amintirea, precum Omir a cântat pe «împărații Frigiei, dar pe care Alexandru îl pune la locul lui, cu un răspuns plin de înțelepciune. Din textul românesc, mai lipsesc: cap. 25, din cartea I, în care se povestește întoarcerea lui Alexandru la «Filipus cetate», după expediția în Egipt și Asia Mică; cap. 29 din cartea III a versiunii Novakovič, în care se povestește cum paharnicul Vreonuș, fiind certat aspru de Alexandru, pentru că spărsese un pahar prețios, merit Roxandei — s'a aprins de mânie, hotărându-se să-și otrăvească stăpânul. Prin acest episod, sfârșitul tragic al eroului este mai motivat în redacțiunea sârbească. Dar și versiunea românească înfățișează pe-alocurea, un text mai bun decât versiunea sârbească. De exemplu: în episodul Amazoanelor din cartea III, versiunea sârbească a lui Novakovič omite trei scrisori, schimbate între Alexandru și Talistrada.

Unele schimbări introduse în numele de popoare sunt interesante pentru datarea prototipului sârbesc, de care se leagă versiunea românească. În versiunile sârbești, publicate de Jagič și Novakovič, ca și în redacțiunea neogreacă, Methonii și Sciții din redacțiunile bizantine (cf. Müller, cap. XXII) au fost înlocuiți prin *Cumanii* veacului al X-lea; în prototipul versiunii românești, *Cumanii* au fost înlocuiți prin *Tătari*.

Prin întreaga sa factură, romanul românesc, ca și cel sârbesc și neogrec, se apropie mai mult de familia manuscriselor bizantine C. Din această familie descinde, precum am arătat mai sus, *Historia Alexandri Magni de proeliis* intermediarul occidental, care se află la baza versiunii sârbești.

Cuprinsul. În forma în care romanul bizantin s'a întors din Occident, în peninsula balcanică, personalitatea marelui cuceritor a fost prefăcută după concepția cavalerismului medieval. Alexandru a devenit un adevărat împărat creștin, care în pelerinajul la Ierusalim se lepădă în biserica Domnului de idoli, și care are în firea sa trăsături de cavalerism, lealitate și mărinimie ca și eroii din

romanele «courtois». Totuș elementele din prototipul alexandrin s'au păstrat intacte. Alexandru este înfățișat ca fiul natural al ultimului rege egiptean, Nehtinav. Acesta silit de oastea lui Darie să-și părăsească tronul, se refugiază în Macedonia, la curtea lui Filip, plecat ca vasal în oastea lui Darie. Acolo, Nehtinav se înfățișează reginei, în chipul zeului Amon și oprește pe loc nașterea lui Alexandru, până se tocmesc zodii norocoase. Filip, întorcându-se dela oaste și înștiințat în vis, de zeul Amon, că i s'a născut copil, intră în cetate și-l binecuvântează. Alexandru învață în șapte ani dela Aristotel toată filosofia și dela Nehtinav cursul planetelor, umbletul zodiilor și citirea stelelor. De copil, dă dovadă de curaj și vitejie: încalecă pe năsdrașanul Ducipal, luându-se la întrecere cu boierii tatălui său; își încearcă norocul armelor în ostrovul Dalfionului; silește pe Filip să se împace cu soția lui, Olimpiada, pe care o părăsise, după sfatul unor boieri; înfrânge pe Tătari, cari năvăliseră în Macedonia și prinde, în sfârșit, pe Anarhos împărat, care răpise pe Olimpiada și rănise grav pe Filip. Filip, cu ajutorul lui Alexandru, își răsbună pe Anarhos, dar și el moare de rana primită. Alexandru se urcă atunci pe scaunul lui Filip și, sfătuindu-se cu «boierii săi», dă poruncă să se pregătească oștile de războiu. În acest răstimp, Darie, aflând că a murit Filip, trimite pe Candarcus la Macedonia, ca să domnească acolo și cere pe Alexandru, ca să petreacă la curtea sa, până va fi de «domnite».

Alexandru primește pe sol cu cinste, dar rupe cartea lui Darie și-i răspunde ironic. Darie trimite atunci pe un alt sol, Calinderus, cu o scrisoare și cu jucării de copil: două rotile să se joace, două racle să le umple cu haraciu și doi saci de sămânță de mac, ca să numere câți soldați are. Alexandru sparse raclele, roase macul și trimite o carte, cu o traistă de piper, să-l roază și să vadă cât sunt «Machidononii» de iuți și de tari.

După aceea, tânărul împărat adună oștile pe câmpiile cetății Filipus și porni mai întâiu asupra Solonului, care se închină lui Alexandru; apoi asupra «cetății Antina» pe care Alexandru «o bate cu tunurile», o cucerește cu «Tătarii» și o arde. Deacolo pleacă spre Râm, unde Râmlienii primiră pe învingător cu cinste; îl conduseră în «biserica lui Solomon», pe care o făcuse «Sabela», sora lui Solomon și acolo îi arătară cartea lui Daniile împărat, în care se prezicea despre inorogul — adică Alexandru — care va junghia

pe pardosul dela răsărit, adică pe Por împărat. De acolo, Alexandru purcese spre Țara leșască, spre Englitera și marea Albă, la Țari-grad. Aci intrară în «catarge» și răsbătură: Alexandru la Alexandria, în Egipt, unde zidi cetatea Alexandria; Vizantie la Țarigrad, unde făcù Vizantia; iar Potolomei spre marea Acrâm Tătaru, spre Ardeal și Țara Românească. După un an, se întâlniră cu toții și porniră spre Darie împărat.

Înainte de a se lupta cu Darie, împăratul macedonean trece pe la Troada cetate, pe la Ierusalim, unde îl primește proorocul Ieremia și îl cădelnițează cu cădelnițe de argint. Alexandru, după sfatul lui «Ieremia prooroc», intră în biserică; se închină lui Dumnezeu și se leapădă de idoli. Deacolo, Alexandru pleacă spre Egipt, unde Egiptenii, recunoscând în el pe fiul lui Nehtinav, i se închină și-l dăruiră cu multe daruri. Alexandru ajunge la țarmurile Eufra-
tului. Darie trimise împotriva Macedonenilor pe voevodul Ma-
mant, dar într-o luptă crâncenă, Alexandru ieși învingător și
ajunse cu oștile la conacul lui Darie. Darie fuge înspăimântat,
trimițând cărți în toate țările sale să se strângă oștile la Babilon.
În acest răstimp Alexandru, îndemnat în vis de proorocul Ieremia,
pleacă însuș sol la curtea lui Darie. Acesta făcù «divan mare» cu
boierii, tocmi parada pentru a uimi pe sol, prin strălucirea pompei
și bogăția sa și invită solul la masă. Împăratul macedonean ia pe
rând trei pahare, pe care le bagă în buzunar. Întrebat de ce face
așa, el răspunde că așa e legea la împăratul său: până la al treilea
pahar, toate sunt ale solului. Un boier al lui Darie, care fusese în
solie la Macedonia, recunoscù pe Alexandru și-l destăinuî. Darie
strânse sfatul ca să hotărască; Alexandru, prinzând de veste, se
îmbracă repede în haine persane, ieși din palat și la fiecare din
cele trei porți ale cetății, spuse că a fost trimes de Darie împărat,
ca să strângă oștile, arătând, spre încredințare câte un pahar
împărătesc. Când oștile, trimese de Darie, plecară pe urma lui,
eră prea târziu: Alexandru trecuse apa Sinarului și intrase între
ai săi.

Darie, «plângând cu multă jale», trimise «cărți» la Por împăratul
Indiei, cerând ajutor împotriva Macedonenilor. Por, prevăzând
primejdia ce-l așteptă, trimise oștirile sale, dar în două lupte
care durară de dimineața până seara, armatele persane și indiene
sunt nimicite. Darie însuș fugind, este rănit de doi slujitori ai săi

și lăsat în picioarele cailor. Alexandru, trecând pe-acolo și auzind pe Darie, văicărindu-se în pulbere, îl ridică de jos în «căruța sa de aur» și-l duse la «Persida cetate». Acolo, învingătorul se urcă în scaunul lui Darie și Darie, văzând pe biruitor în «jilțul său», ceru să fie adusă fiica sa, Ruxanda, și o încredință lui Alexandru ca soție. Invingătorul, mișcat, porunci să fie spânzurați ucigașii lui Darie.

După un an de odihnă în cetatea Persidei, Alexandru pornește din «Vavilon», ca să încheie lanțul cuceririlor sale. Se aruncă mai întâiu asupra împărăției lui Criș împărat (Cresus), pe care o cucerește repede și apoi, părăsind hotarele lumii locuite, răsbate în ținuturile minunățiilor, unde află: furnici uriașe care mâncau oamenii; «arimaspii», oameni cu un ochiu în mijlocul frunții cari săpau mărgăritarul și se luptau cu sgripsorii; pitici de un cot; oameni cu șase picioare și șase mâini; *căpcânii*, monștri cu două capete, unul de câine și altul de om. Intr'un colț îndepărtat, în preajma raiului, află într'un ostrov pe Nagomudrii «Brahmanii gymnosofiști, «urmașii lui Sit». Ei trăiau despărțiți de femeile lor și se hrăneau cu poame. Ascultau de Evant împărat, de sub jilțul căruia izvorîa un izvor cu apă vie și din care cuceritorul primește o sticlă în dar. Dela Evant împărat, Alexandru pleacă mai departe, ajunge la porțile raiului, dar este sfătuit de îngeri să se întoarcă în lume.

După ce mai rătăcește câțva timp prin pustietăți, unde află alte minunății: izvorul cu apă vie; «ispolinii», monștri cu capul de om și trupul de cal; oameni cu un picior, o mână, un ochiu și coadă de oaie, Alexandru ajunge la hotarele Indiei, la Por împărat. Se dau două lupte mari în care șiretenia lui Por este înfrântă de agerimea și vitejia lui Alexandru. În cele din urmă se hotărăște ca Alexandru să se lupte singur cu Por și Alexandru, ucigând pe Por, rămâne împărat al Indiei.

Dar prin cucerirea Indiei, avântul războinic al eroului nu se potolește. El lasă în India, ca împărat, în locul său, pe Antioh și pornește mai departe, spre răsărit. Ajunge în țara Amazoanelor, a căror împărăteasă îi trimete ca «haraciu» 3000 de fecioare, pe care însă Alexandru le trimete înapoi.

Trecu mai departe prin țara Mersidonului, puse pe fugă limbile păgâne, pe care, cu ajutorul lui Dumnezeu, le închise între

două şiruri de munţi ca să nu mai iasă la lume şi în sfârşit — după ce pătrunse printr'o peşteră şi în infern, unde văzù pe Por şi pe Darie împărat legaţi de draçi — ajunse la cetatea de aur, cu palatul de pietre scumpe: smarald, mărgăritar şi safir, al înţeleptei împărătese Candachia. Deacolo, viteazul împărat, luându-şi cuvenitul «haraciu» şi după ce cucerì toate ţările despre Răsărit, se întoarse în Babilonia şi trimete spre Macedonia să i se aducă şi soţia. Aci, vestit în vis de proorocul Ieremia despre sfârşitul apropiat este cuprins de tristeţe. Zadarnic încearcă să-l mângâie «Aristotel filosoful» şi generalii săi. Gândul morţii apropiate îl stăpâneşte tot mai mult şi-i imprimă o bunătate sufletească şi o dărnicie, care trebuie să fi mişcat adânc sentimentalitatea naivă a cetitorilor de pe vremuri. De pildă: un om vine şi îi cere să-l ajute ca să-şi mărite fata; Alexandru îl dăruì cu 100 ferdele de galbeni. Un calic îi iese înainte şi-i cere să-l miluească; Alexandru îl dăruieşte cu o cetate: «nu caut eu cumu se cade ție, ce cautu cumu să cade mie să dau ție». Un tâlhar, adus înaintea lui Alexandru şi întrebat: «de ce tâlhăreşti? răspunse — De sărăcie; eu omor câte un om şi-mi zic oamenii tâlhar, iar să mă ierţi împărate, că tu ești mai mare tâlhar decât mine, că ucizi cu miile şi-ți zic oamenii împărat»; Alexandru îl iertă şi-l făcù căpitan peste oști.

În acest răstimp, sosesc olăcari dela Macedonia şi Persida, vestind venirea Olimpiadei şi a Ruxandei. Alexandru își tocmeşte oștile şi iese cu paradă mare, în întâmpinarea lor. Întâlnirea e mişcătoare. Se fac ospeți şi serbări mari; dar, pe când Alexandru se află în culmea gloriei şi a fericirii, în umbră se urziă complotul împotriva lui. O femeie rea din Macedonia, fiindcă fiii săi nu primiseră «domnia» Macedoniei, le trimete otravă. Cel mai mic, văzând că Alexandru ține cu orice chip să păstreze pentru el Macedonia, într'o zi, pe când împăratul se întoarse dela vânătoare, îi turnă otrava în pahar. Alexandru, simțind că este otrăvit, chemă pe Filip vraciul, dar toate sfortările acestuia sunt zadarnice; deabiă poate să-i prelungească viața trei zile, ca să-și «tocmească împărățiile. În fața morții, marele cuceritor este cuprins de adâncă întristare: «o lume mincinosă, o lume înșelătoare, o moarte» năprasnică...; o mărire putredă şi mângănoasă... cumu te arăți dulce în puțină vreme şi de grabă vini amar». În mişcătoare cuvinte, care vor fi stors lacrimi cetitorilor de odinioară,

eroul își ia ultimul rămas bun — iertăciune — dela soția sa: «Văzuși cumu vine morte de năprasnică și iacă tă că pre noi ne va împărți (despărți) și viața noastră nime nu o avu în lume...», dela mama sa, dela ostașii săi cărora le recomandă pe mamă și soție: «iacă-tă fraților, maica me și împărăteasa me o las în mâna voastră, să le cinstiți și să le socotiți pentru frăție noastră, până la moarte voastră». Apoi ceru să i se aducă calul. Ducipal, văzându-și stăpânul în agonie, plecă capul — «mergea lăcrămile din ochii lui izvor», — apoi, aruncându-și ochii peste domni și zărind pe omorîtorul lui Alexandru, îl înjunghie cu cornul și se făcu nevăzut. Alexandru își dete sufletul; Ruxanda, neputând îndura durerea, luă «hangeriul» soțului și se junghie. Ostașii «i-au pus pe amândoi într'un sicriu de aur și i-au dus la Alexandria și au făcut un turn înalt și i-au zidit acolo și stau până azi».

Influența asupra cărturarilor. Introdusă în literatura noastră în secolul al XVI-lea, Alexandria s'a răspândit repede în toate straturile societății: călugări, preoți, neguțători, boieri, dascăli de școală, copii de casă, toți și-o treceau cu nesaț, din mână în mână și până în pragurile veacului al XIX-lea, a format lectura de copilărie a marilor scriitori, cari iau pus temeliile literaturii moderne: Eliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu și Mihail Kogălniceanu¹⁾.

Cât de mult a plăcut acest roman de aventuri războinice și de călătorii fantastice se vede și din faptul că numeroșii cărturari de pe vremuri, care-și copiau textul, se opreau adesea din copiat pentru a amplifica povestirea cu reminiscențe din lecturile lor sau cu pasagii extrase din alte izvoare, precum de ex.: legenda dărămării Troiei și a lui Ninus și Semiramida din cronografe. Un călugăr din mănăstirea Putna, care auzise ceva din discuțiile făcute în jurul originii noastre romane de cronicarii moldoveni, adaugă și el o notă despre Dachia și Dachiani; un alt copist amplifică această notiță cu știri «despre marile împărat Troian carele au bătut pe Dachiani» și cu legenda descălecatului lui Dragoș,

¹⁾ Eliade Rădulescu, *Încercările și dispozițiile mele de literatură*, Gr. Alexandrescu, *Sătira duhului meu*; M. Kogălniceanu în schița de istoria literaturii române, publicată în *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 1837, No. 8 din 18 Ianuarie 1837.

scoasă, ne încredințează el, «din letopisețul lui Ștefan Vodă». Și mai interesante sunt cazurile în care cărturarii de pe timpuri amplificau creațiunile lor proprii sau alte texte pe care le copiau, cu pasagii sau amintiri din Alexandrie. Astfel «*Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie*» reproduc într'un loc, cuvânt de cuvânt, un fragment din Alexandrie; un copist al cronicii lui Stoica Ludescu, ajungând la povestea morții lui Mihaiu Viteazul, adaogă câteva rânduri pline de indignare, împotriva Ungurilor «pe care se cade să-i blestemăm toți creștinii» și pe care-i crede scoboritori dintr'acele «limbi rele și păgâne ce le-au închis Alexandru Machedon între munți» ¹⁾. Împotriva răspândirii Alexandriei se ridică cronicarii moldoveni, Miron și Nicolae Costin și mai ales Stolnicul Constantin Cantacuzino, care vede în Alexandrie «o aflare de o mare grămadă de minciuni... după care umblă norodul acesta, rătăcindu-să și cred celea ce niciodată de crezut nu sânt» ²⁾.

Copiat neconținut timp de trei veacuri, textul romanului s'a desfăcut, cu timpul, în două versiuni: una desvoltată, păstrând textul primei traduceri, întreg; alta prescurtată, obișnuită în Bucovina. Către sfârșitul domniei lui Brâncoveanu (1700), romanul este pus sub teascul tiparului, prin cheltueala neguțătorului Apostol Manu, după cum ne încredințează secretarul de limbi occidentale al lui Brâncoveanu, florentinul Antonio Maria del Chiaro ³⁾; a fost pusă din nou sub teascul tiparului în marea mișcare produsă de școala ardeleană de a ridica pătura țărănească prin carte. Ea a apărut în anul 1794, în tipografia lui Petru Barth și cu osteneala lui Dimitrie Iercovici, care pomenește în prefață străduințele pentru «treaba copiilor celor românești ale lui D. Eștatovici, Șincai și Molnar Doftorul». Doi ani după aceasta, Protopopul Mihail Streblițki, pribeag din Moldova, tipărește în târgușorul Movilău de peste Prut, o nouă ediție care reproduce pe cea din Sibiu și de atunci tipăriturile se țin lanț, până în

¹⁾ Cf. versiunea publicată de St. Nicolaescu în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XI, p. 136.

²⁾ N. Iorga, *Operile lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 67.

³⁾ *Istoria della moderne rivoluzioni di Valachia*, ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1914, pag. 52.

timpurile noastre când chiar Casa Școalelor a luat asupra-și sarcina de a tipări pentru lumea satelor această veche carte de vitejie și fantezie.

Influența romanului asupra artei și literaturii populare. Romanul lui Alexandru cel Mare este alcătuit din două straturi de elemente: unul *cult*: tradiții istorice, adunate din cărți; altul popular: legende culese din gura poporului. Elementul popular a străpuns mai adânc în structura romanului în cartea a II-a, după luptele lui Alexandru cu Darie. Înainte de a începe luptele cu Por împărat, Alexandru trecând peste hotarele lumii mirului (*οἰζονμένη* a lui Herodot), nemerește în adâncul unor pustietăți, unde dă peste cele mai ciudate creațiuni ale imaginației populare: căpcâni cu capul de câine și trupul de om; furnici uriașe care mâncau oamenii; monștrii cu capul de om și trupul de cal (Ispolinii) și în sfârșit într'un ungher depărtat: grădinile raiului.

Aceste elemente mitice, împrumutate din fondul de legende comun tuturor popoarelor, au contribuit și ele într'o mare măsură ca romanul să se răspândească în păturile largi ale neamului și să lase urme adânci în toate domeniile artei și literaturii populare.

În diferite vremuri și locuri, Alexandria a inspirat fantezia artiștilor noștri populari. O icoană profană zugrăvită între anii 1680—1700 de monahul Gheorghe, care semnează și latinește «Georgius Pater» și expusă cândva la o expoziție din Sibiu, înfățișează pe Alexandru marele împărat, care... cu Dumnezeu Savaoth au bătut pe groaznicul Poriu indianul» precum și diferite scene din Alexandria: «popi dela India» împărăteasa lui Poriu, Cletemiștera», «petrecerea lui Poriu împăratul la îngropăciune» voivozii lui Alexandru»¹⁾. Contrastul dintre ambiția nemărginită a lui Alexandru și tragicul său desnodământ conține în sine un element de moralizare, care, exploatat în vechile noastre predici de îngropăciune (ms. nr. 701 din B. A. R.), nu putea să scape picturii bisericești. Am pomenit mai sus, la Călătoria Maicii Dom-

¹⁾ N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 69. O alta în *Ion Creangă*, IV, 1.

nului la iad, de picturile, cari împodobesc pridvorul celor 2 biserică din satul Pietroșița, județul Dâmbovița. Introducerea celor 3 mari împărați ai lumii: Darie, Por și Alexandru, în scena muncilor din iad este de sigur inspirată de episodul Alexandriei, în care se povestește scoborîrea marelui cuceritor în infern. În drumul spre împărăteasa Cleofila, Alexandru pătrunde printr'o peșteră în iad, unde întâlnește pe socrul său, Darie, și pe Por împărat, pe care nu se poate abține de a nu-l muștra: «O marele Poru împăratu, cumu te protivei lu Dumnezeu, iar acmu tu ești legat», la care Por îi răspunde: «Și tu te păzește să nu te văznești, că aici vei fi și tu»¹⁾).

În literatura orală a poporului urmele Alexandriei se întâlnesc pretutindeni: În cuprinsul plin de umor al orațiilor de nuntă:

Dar nunul cel mare,
Călare pe un cal
Ca un Ducipal²⁾;

în colindele pe cari copiii le cântă pe ulițele satelor, în noaptea unui an nou:

Aho, ho, ho!
Bucurați-vă, boieri mari, bucurați-vă
De ăst clopoțel vărsat,
Din ziua lui Sfântu Vasile lăsat,
Precum s'a bucurat
Și Alixandru Machidon împărat³⁾;

în basme unde personalitatea eroului, desfăcută de episoadele romanului, a fost prinsă în cadrul fantastic al poveștilor populare; în zicători și proverbe: «a fi Alexandru Machidon = a fi viteaz; «a fi Ducipal» = cal voinic și frumos, plin de agerime; a avea bogățiile lui Por; a fi bogat ca Criș sau simplu Crișu el = putred de bogat; de când cu Antina = demult de tot⁴⁾; dar mai ales în legende și tradiții.

¹⁾ După textul din Codex Neagoeanus apud N. Cartoian, *Alexandria în lit. rom. Noui Contribuții*, 1922, p. 105.

²⁾ G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 174, v, 78—80.

³⁾ A. Candrea, Ov. Densusianu și Th. Speranția, *Graiul nostru*, II, pp. 412, 507.

⁴⁾ Zanne, *Proverbele Românilor*, VI, pp. 3, 103, 68, 6.

Dintre episoadele Alexandriei, cel cu *apa vie*, care este în sine un element de basm, a avut un puternic răsunet în sufletul popular. Izvorul cu apă vie îl află Alexandru, după cum văzurăm mai sus, în ostrovul Nagomudrilor, sub jilțul de aur al lui Evant împărat. Acesta dăruiește lui Alexandru «ca plocon», «un clondir» cu apă vie, din care să se folosească la bătrânețe. Alexandru dă sticla în păstrarea unui aprod, dar despre această sticlă nu se mai pomeneste nicăieri, nimic. După un ciclu de legende populare, roabele lui Alexandru cel Mare i-au băut apa vie, și, devenind printr'aceasta nemuritoare, au căpătat aripi, cu cari s'au înălțat la cer. Ele sunt *ielele* sau *rusaliile*¹⁾. Această legendă este așa de răspândită, încât a pătruns până și în descântecele pentru cei «loviți de iele»:

Azi cutare
Din pat s'a sculat,
In mirosul florilor,
In graiul cântărilor,
La drum a plecat;
Cu fetele lui Lixandru împărat
In cale s'a întâmpinat²⁾.

În legătură cu legendele privitoare la apa vie, stă și ciclul legendelor despre *Ducipal*, care ca toți caii năstrăvani, s'a bucurat în popor de o adâncă simpatie. Calul lui Alexandru cel Mare a devenit și el nemuritor: după unele versiuni, roabele i-ar fi dat și lui o înghițitură din apa vie; după alte versiuni, calul ar fi sorbit în insula Nagomudrilor, din chiar izvorul cu apă vie ce curgea sub jilțul lui Evant împărat. El se află acum în «ostroavele» sau în «coadele mărilor». Când i se face dor de stăpânul său, nechează așa de tare, că se cutremură pământul de la o margine la alta. La vremea de apoi, se va întâlni cu Alexandru, care va încăleca pe el și vor intra împreună în raiu³⁾.

Un alt episod, care a impresionat puternic imaginația masselor populare, este călătoria lui Alexandru în ostrovul Nagomudrilor. Acest episod a dat naștere tradițiilor despre *Blajini*. Tradiția noastră populară — așa cum este relatată de Marian⁴⁾ — spune

¹⁾ *Șezătoarea*, III, p. 103.

²⁾ *Șezătoarea*, XI, 1910, p. 4.

³⁾ *Revista Ion Creangă*.

⁴⁾ S. Fl. Marian, *Nașterea la Români*, p. 156.

că Blajinii, Rocmanii, sau Rogmanii, sunt o seminție de oameni, carii trăesc retrași într'un ostrov, înconjurat de apa Sâmbetei, în preajma raiului. Ei sunt urmașii lui Sit, feciorul lui Adam. Petrec vieața în rugăciuni; trăesc *goi* și se hrănesc cu poame. Sunt despărțiți de femeile lor și doar odată pe an, la Paște, se întâlnesc cu ele, petrecând împreună câteva zile.

În această descriere a Blajinilor, avem toate notele de genealogie și caracter cu care sunt prezentați în Alexandrie, Nagomudrii. Denumirea de Blajini (dela slavicul *blaženъ* = fericit) este epitetul dat neconținut de Alexandru Machedon, Nagomudrilor, fiindcă după moarte ei se duc deadreptul în raiu. Rohmanii, Rocmanii sau Rogmanii, numire obișnuită mai ales în părțile nordice ale Bucovinei, nu poate fi despărțită de forma ruteană corespunzătoare Rahman, care trebuie socotită ca o formă coruptă din prototipul *Brahman* al redacțiunilor bizantine și grecești.

Poporul nostru sărbătorește Paștele Blajinilor în Dumineca Tomei sau Joia după Paști, «pentru durerea de mâini, de picioare, dar mai ales pentru rodirea țarinelor». Astfel prin mijlocirea Alexandriei, au ajuns brahmanii indieni să fie sărbătoriți în tradițiile poporului nostru!

Cât de intens a trăit Alexandria în sufletul popular, ne-o dovedesc și urmele pe care le-a lăsat în toponimie. În diferite localități din ținuturile noastre, ca de exemplu în: comuna Topal din județul Constanța; în Bordeiuul verde din județul Brăila; în comuna Cavadinești-Horincea și Jorăști din Covurlui și în altele, sătenii povestesc, până în vremurile noastre, că Alexandru Machedon a trecut cu oștirile prin hotarele satului lor; în unele chiar împreună cu Darie și Por împăratul (Sadova-Dolj). În multe sate, localnicii explică aspectele mai neobișnuite ale solului cu reminiscențe din Alexandria. Așa bunioară, în Ardeal, la cheile Turdei, se află o uriașă despicătură de munte, în care localnicii văd încă urmele calului lui Alexandru Machedon. În preajma satului Luizi-Călugăra din județul Bacău, se înalță o movilă mare de pământ a cărei origine sătenii o atribuie marelui cuceritor. Alexandru, trecând cu oștirile sale pe acolo, în urmărirea limbilor păgâne, a poruncit ca fiecare ostaș să toarne câte o traistă de pământ; din pământul adunat dela atâta amar de oaste s'ar fi ridicat movila.

În satul Recica sau Reșca din Romanai, se află ruinele străvechei cetăți romane, Romula, pe care locuitorii o numesc până azi: *Antina*. Hașdeu propune derivarea acestui nume popular din Antonina sau Arcina. De fapt avem și aici a face cu localizarea unui episod din Alexandria. *Antina* este numele popular al Atenei și cu acest nume este pomenită cetatea în toate redacțiunile românești ale romanului. În tot cuprinsul romanului lui Alexandru, nicăeri nu este descris pârjolul în colori mai impresionante, decât la cucerirea cetății «*Antina*». Locuitorii din Romanai, neputându-și explica altfel ruinele, și-au închipuit — întrucât romanul povestește că Alexandru a trecut și prin ținuturile noastre — că acolo a trebuit să fie «*Antina cetate*». O legendă culeasă în Reșca pune în legătură originea ruinelor cu eroul macedonean și dă amănunte într-o asemănătoare cu cele din Alexandria. Interesant este însă faptul că și locuitorii din comuna Chiscani (județul Brăila) pomenesc de *Antina cetate*, pe care a bătut-o Alexandru Machedon, dar ale cărei ruine se află — după credința lor, — în Dobrogea ¹⁾.

Dacă la urmele pe care le-a lăsat romanul lui Alexandru cel Mare în toponimia românească, adăogăm și influențele asupra onomasticii, nume ca: *Darie*, *Ruxanda*, purtat și de soția lui Alexandru Lăpușneanu, *Candachia*, «bătrâna din Bălăceni» ²⁾, atunci avem o imagine mai completă de intensitate cu care a trăit în sufletul poporului nostru romanul fantastic al lui Alexandru cel Mare.

BIBLIOGRAFIE. MANUSCRIPTE ROMÂNEȘTI. Versiunea din Codex Neogoeanus a fost publicată fragmentar (12 foi) de I. B i a n u în *Columna lui Traian*, 1883, pp. 322 și urm., 445 și urm.; complet de N. C a r t o j a n în *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții. Studiu și text*, București, 1922, pp. 82—122. Versiunea prescurtată, într-o copie făcută de Vasile Calmuschi din Suceava (Bucovina), între 1784—1806, publicată de M. G a s t e r în *Chrestomatie română*, II, pp. 132 și complet în *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie*, VII (1893), pp. 337 și urm. Fragment după un ms. din 1799 în Gaster, *Chrestomatie română*, I, p. 166.

¹⁾ N. D e n s u ș i a n u, *Extrase din chestionarul istoric*, (ms. 4562 B. A. R.) p. 365.

²⁾ N. I o r g a, *Cronici muntene*, p. 86. V. B o g r e a, *Dacoromania*, I, p. 457.

Pentru alte manuscrise din Bibl. Acad. române: N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, unde se studiază și raporturile dintre diferitele grupe de msse, pp. 31—70; același în *Alexandria în lit. rom., Noui contribuții, studiu și text*, București, 1922, pp. 6—13. *Alte manuscrise semnalate*: Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului* (în N. Iorga, *Studii și documente*, XVII), București, 1909, p. 113: ms. din Hârnicești, Maramureș; Șt. Berechet, *Documente slave de prin arhivele rusești*, p. 3: ms. copiat în 1790 în Chișinău de Ștefan Dascălul din Putna; Prof. B. Сопев, *Опись на ржкописныя и старопечатныя книги на Народната Библиотека въ София*, Sofia, 1910, p. 518; ms. fără început și fără sfârșit, copiat la 1795; C. C. Giurescu, *Revista istorică*, XII (1926), pp. 312—3: ms. din 1778, copiat de Vasile Dumitrovici Zugraf (conf. mai sus, p. 206); revista *Ion Neculcea*, 1923, p. 241: ms. din 1786, aparținând familiei Holban.

TEXTE SLAVE: Manuscrisul slav, copiat în 1562 în mănăstirea Neamțului din porunca Mitropolitului Grigorie al Sucevei, a fost descris în *Starine*, V Un ms. sârbesc complet din sec. XVI cu variante din alte msse: Stojan Novakovič, *Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности*, Belgrad, 1878; alt ms. copiat la Serajevo în 1782: Jagič, *Starine*, III, p. 215.

TEXTUL BIZANTIN editat de C. Müller după trei msse din Bibliothèque Nationale de Paris (A, sec. XVI; B, anul 1469; C, anul 1567) în *Scriptorum graecorum Bibliotheca*, vol. XXVI: *Pseudo-Callisthenes*. Ed. Firmin Didot, Paris. Un arhetip bizantin mai apropiat de versiunea din care derivă redacțiunea sârbească și neogrească: A. Veselovskii, *Изъ истории романа и повѣсти. Выпускъ первый. Греко-византийскій періодъ*. S. Petersburg, 1886, după un ms. din sec. XV—XVI; acesta a fost întregit în lacunele sale cu un laurentian din 1521 de A. Veselovskii în *Archiv für slavische Philologie*, XI (1881), p. 327.

STUDII: M. Gaster, *Literatura populară română*, pp. 7—31 și în *Grober's Grundriss der romanischen Literatur*, II, 3 (1896), p. 379; N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910: clasificarea msselor cunoscute; reconstituirea prototipului pierdut; filiațiunea acestuia cu redacțiunea sârbească (p. 31—77) raporturile cu versiunile bizantine; răspândirea textului prin tipar; *Alexandria* în scrierile cărturarilor și în literatura populară; N. Cartoian, *Alexandria în lit. rom. Noui contribuții* (studiu și text), București, 1922, se reia chestiunea dovedindu-se că toate versiunile românești descind dintr'un prototip sârbesc și că nu se vede nici o traducere făcută după un text grecesc. Se studiază apoi: prelucrarea și amplificarea romanului în mss. românești; Codex Neogoeanus (din punct de vedere lingvistic) spre a se ajunge la *localizarea* traducerii (în Ardeal). V. Bogrea, *Dacoromania*, I (1920—21), p. 453 și urm.; III, pp. 878, conf. însă și N. Cartoian în revista *Societatea de mâine*, 1924, p. 699 și 1925 p. 379; I. Minea, *Vieța românească*, 1923, p. 109.

Puncte de vedere noi și interesante în N. Iorga, *Faze sufletești și cărți reprezentative la Români cu specială privire la legăturile «Alexandriei» cu Mihaiu Viteazul*, în *Analele Acad. Rom.*, tom. XXXVII (1915), Mem. sect. ist. N. Iorga, *Livres populaires dans le Sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains. Quatre conférences données en Sorbonne* (émit. Acad. Rom.: *Bulletin de la Section historique*, tome XIV, București, 1928, pp. 3—14; V. Bogrea, *In jurul «Alexandriei», Paștele Blajinilor și altele în Analele Dobrogei*, an. III No. 3 (1922), pp. 325—338 și extras; V. Bogrea în *Graiul și sufletul*, (III) 1927, pp. 1—11. Asupra romanului în general: Iulius Zacher, *Pseudo-kallisthenes*, Halle, 1867; Dario Carraroli, *La leggenda di Alessandro Magno Mondovi*, 1892; Th. Noldeke, *Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans* în *Denkschriften der Wiener Akad. philos.-hist. Klasse*, 38 (1890); E. A. Wallis Budge, *The history of the Alexander the Great, being the Syriac version of the Pseudo-Callisthenes*, Cambridge, 1889 și în *Zeitschrift für Assyriologie* VI (1891), pp. 357—404; Adolf Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, Leipzig, 1907 (publicat după moartea autorului de Kroll); H. Christensen, *Die Sprache des byzantinischen Alexandergedichtes* în *Byzantinische Zeitschrift*, VI (1897). În literatura franceză: Paul Meyer, *Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen âge*, Paris, 1886; A. Hilka, *Der altfranzösische Prosa-Alexanderroman nebst d. lat. Original der Historia de Preliis* (Recenzion J), Halle a. S., 1920; E. Faral, *Romania*, XLIII (1914) pp. 199 și 353. Friedrich Pfister, *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo untersucht und herausgegeben* (Sammlung mittellateinischer Texte, nr. 6), Heidelberg, 1913. G. Millet, *L'ascension d'Alexandre în Syria: Revue d'Art oriental*, IV (1923).

Pentru domeniul slav: A. Wesselofsky în *Archiv für slav. Phil.* I (1876), p. 608; precum și o serie de articole prețioase publicate în *Журнал Министерства Народнаго Просвещения*, 1884, Iunie-Septembrie; 1885, Octombrie, 169 și în *Изъ истор. романа и повѣсти*, S. Petersburg 1886—8 (Сборникъ И. А. Наукъ XL, XLIV); Veselovsky, M. Gaster și A. Garkavi în *Сборникъ И. А. Наукъ*, LIII, 1891, nr. 7. Despre Alexandria bulgărească care descinde dintr-o versiune bizantină v.: V. Istrin *Александрия русскихъ хронографовъ, изслѣдованіе и текстъ*, Moscova, 1893, (recenzie: Iagi, *Archiv für slav. Phil.* XVI, p. 224 și urm.).

Un ultim studiu bun, care îmbrățișează întregul câmp al cercetărilor: Francis Peabody Magoun, jr., *The Gestes of King Alexander of Macedon, two Middle-English Alliterative Fragments Alexander A and Alexander B.*, Cambridge, Harvard University Press, 1929.

VARLAAM ȘI IOASAF (1648).

Romanul lui Alexandru cel Mare, tradus în secolul al XVI-lea, se răspândise în toate ținuturile românești și, prin cuprinsul său eroic, mișcase sufletul războinic al poporului. El corespundea astfel unei stări sufletești, determinate de neconținutele lupte pentru apărarea pământului românesc și ale destinelor naționale, lupte care culminează în epopeea războinică a lui Mihai Viteazul. Câteva decenii mai târziu, în epoca de liniște și pace relativă, când eforturile tuturor sunt îndreptate spre opera de organizare și muncă culturală pe tărâmul vieții religioase, se traduce un alt roman, în spiritul vremurilor noi: Varlaam și Ioasaf. Traducătorul acestui roman — despre care Krumbacher spunea că este: «cel mai renumit și mai bun roman spiritual al evului mediu» — este învățatul boier muntean, Udriște Năsturel din Fierești, nepot de fiică a lui Radu Calomfirescu și cumnatul lui Mateiu Basarab (fratele domniței Elena).

Cuprinsul romanului, în linii mari, este următorul:

După moartea Mântuitorului, apostolii s'au împrăștiat în cele patru colțuri ale pământului, ducând pretutindeni, învățăturile evanghelice.

În predica Apostolului Toma, creștinismul se răspândise până în laturile Indiei, unde multă lume, lepădându-se de măririle deșarte ale acestei lumi trecătoare, se retrăgea în adâncul pustietăților pentru a trăi acolo, în sihăstrie, «vieța cea îngerească». Împăratul Indiei, Avenir, «mare în bogăție și putere», văzând cum îl părăsesc supușii, plin de mânie, dă poruncă în toate olaturile împărăției sale ca, ceice nu se leapădă de creștinism, să fie munciți în chinurile cele mai groaznice.

În acest răstimp, Dumnezeu dă împăratului, care nu avea nici un copil, «un cucon foarte frumos». Împăratul, plin de bucurie,

chemă la praznic noroade de pretutindeni, duse copilul cu alaiu mare la capiștea idolilor și îi puse numele Ioasaf și făcù praznic mare. Intre mulțimea de astrologi și filozofi haldeeni, care luară parte la această sărbătoare, unul dintre ei, mai înțelept—cercetând mersul zodiilor — prevestește împăratului că «statul copilului nu va fi în împărăția sa, ci într'altă împărăție nouă și că va primi legea pe care el o prigonește».

Împăratul fu cuprins de multă amărăciune și grije; și de teamă, ca nu cumva să se aprindă în sufletul copilului dorul de lumea singurătăților, se hotărî să privegheze de aproape creșterea lui. În acest scop, clădi pentru copil un palat mare și luminos, cu grădini întinse și frumoase; puse să-l servească numai slugi tinere și dete poruncă ca nimic din ceea ce aduce întristarea, să nu răsbată până la sufletul copilului. În această lume idilică, trăește prințul până la vârsta primei tinereți. Învățase toată filozofia și «punea înaintea dascălilor săi întrebări despre lucrurile firii, cu atâta iscusință, încât se minunau toți de înțelepciunea lui». Dar sufletul lui iscoditor nu putea rămâne multă vreme încătușat între zidurile palatului. Dornic de orizonturi noi, cere tatălui său învoirea de a ieși din palat, pentru a-și desfătă sufletul cu priveliștea lucrurilor pe care nu le mai văzuse. Împăratul, temându-se să nu-i pricinuească vreo întristare, se învoi și dete poruncă ca pretutindeni pe ulițele orașului, pe unde va trece fiul său, să se întocmească numai priveliști plăcute și frumoase: jocuri, cântece și veselie.

Dar într'o zi, din nepaza însoțitorilor, tânărul întâlnește pe cale: un cocoșat și un orb.

— «Cine sunt aceștia, întreabă el, nedumirit, că înfricoșată este vederea lor?»

Astfel află el pentru întâiaș dată, că sănătatea este măcinată de boli și că aceste nenorociri izbesc fără de veste, vieța omenească. Tânărul se întoarce îngândurat acasă. Peste câteva zile, întâlnește în cale, un bătrân albit de zile, cu fața sbârcită, gârbovit pe toiagul său. Cuprins de spaimă, feciorul de împărat ceru să-l aducă aproape de el. Și cu acest prilej, el află întâiaș dată un alt adevăr: că tinerețea se sfârșește cu bătrânețea, că tatăl său, mama sa, rudele sale, omenirea întreagă ajunge astfel în asfințitul vieții. În sfârșit într'alt rând, întâlnește pe cale un mort și atunci descoperă taina cea mare pe care i-o ascunseseră toți: că vieța se încheie cu moartea.

Această constatare produse o adâncă sguđuire în sufletul îngândurat al tânărului. Intristat, se gândiă neconținut: «oare când mă va ajunge și pe mine moartea? Și după moarte cine-și va aduce aminte de mine? Și dacă voi muri și mă voi risipi întru nefire, oare mai fi-va pentru mine, vreo vieață și altă lume?»

Pe când tânărul prinț se sbăteă în prada acestor gânduri triste, trăiă în pustiurile Senaridului, hrănindu-se cu mugurii copacilor și adăpându-se cu roua cerului, un călugăr desăvârșit, Varlaam. Acesta, aflând prin destăinuire dumnezească de fiul împăratului, se hotărî să-l mântuească și în acest scop, își schimbă portul său călugăresc cu haine mirenești; se urcă într'o corabie și ajunse la India. Aci, se înfățișă unuia dintre dascălii tânărului Prinț, în chipul unui neguțator, și ceru să fie introdus înaintea lui Ioasaf, căci are să-i dăruiească «o piatră nestemată, fără pereche în lume, care și celor ce sunt cu inima oarbă le poate da lumina înțelepciunii». Dascălul introduce pe Varlaam la Ioasaf. Varlaam îi desvăluie deșertăciunea acestei lumi amăgitoare, «în care unii vin și alții se duc» și mântuirea pe care o aduce în veșnicie, credința creștină, sufletului nemuritor, «căci moartea nu este decât o despărțire a sufletului de trup».

Răpit de frumusețea învățăturilor lui Varlaam, sprijinite pe parabole atrăgătoare, Ioasaf simte scoborându-se o lumină dulce în sufletul său întunecat; cere să i se dea botezul și cuminecătură. După plecarea lui Varlaam, Ioasaf își schimbă cu desăvârșire felul său de vieață. Se închide în el însuș și duce în palat o vieață singuratecă de adevărat ascet: petreceă timpul în rugăciuni și lacrimi, chemând pe Domnul, până la lumina zilei.

În acest răstimp, împăratul, înștiințat de prefacerea săvârșită în sufletul copilului, sfătuindu-se cu vizirul său Varahia, pun la cale un plan prin care să poată smulge pe Ioasaf dela vieața creștinească. În niște pustietăți trăiă un unchiaș vrăjitor, Nahor, care semănă la înfățișare aidoma cu Varlaam. Este adus la curtea împăratului și convins ca să se dea drept Varlaam și să susție la început superioritatea creștinismului asupra păgânismului într'o discuție cu filozofii păgâni; dar la sfârșit, să se dea bătut.

În acest timp, împăratul se face a trimite în toată împărăția sa pe urma lui Varlaam și răspândește apoi svonul, în cetate, că Var-

laam a fost prins și ca va fi silit să desbată cu filozofii împăratului, superioritatea credinței lui.

A doua zi, se adună lume multă la curtea împărătească, spre a fi de față la desbaterea lui Varlaam cu filozofii păgâni. Ioasaf, printr'o inspirație divină, spune celui pe care-l credeă a fi Varlaam, că dacă în discuția încinsă, se va dovedi învins, atunci îi va smulge inima și o va aruncă la câini, fiindcă și-a îngăduit să-l aducă în rătăcire. Nahor, înspăimântat, susține cu atâta însuflețire religia creștină, încât adversarii săi sunt învinși și el însuș în toiul desbaterii, luminat până în străfundul conștiinței de Dumnezeu, se convertește la creștinism; se retrage în pustiu și primește botezul dela un sihastru.

O primejdie mai mare amenință însă în acest timp pe Ioasaf. Un vrăjitor, Tevda, pus la cale de preoții păgâni, se duce la împărat și-l convinge că, dacă vrea să izbăvească pe fiul său din rătăcirea în care a căzut, nu este decât o singură cale: să înlocuească slugile care servesc pe Ioasaf cu fete tinere și frumoase, fiindcă — susține el — nu este pentru tinerețe o ispită mai mare decât dragostea. El aduce ca dovadă, spre a convinge pe împărat, o pildă de care ne vom ocupa îndată și care a devenit celebră prin pana lui Boccacio și a lui Lafontaine. Împăratul face precum îl povățuise Tevda; înlocuiește slujitorii cu fete tinere și frumoase, între care strălucia o fică de craiu, robită. Aceasta izbutește aproape să prindă pe Ioasaf în lanțurile dragostei. Ioasaf, rugându-se Domnului multe ceasuri, «aromi pușintel» și are în vis, vedenia raiului și a iadului. Deșteptându-se, își veni în fire și, cutremurat de ceea ce văzuse în vis și de cele ce erau în jurul său, fu cuprins de mare scârbă. Tevda, care vine cu împăratul și se străduiește să-l aducă la păgânism, este convins el însuș de adevărurile eterne ale învățăturii creștine, se întoarce la peștera lui, își arse cărțile de vrăjitorie «ca pe început a toată răutate», se duce în pustie și primește botezul dela acelaș călugăr cu darul preoției, dela care îl primise și Nahor.

Originea romanului. Se credeă într'o vreme că romanul are un substrat istoric și că a fost redactat de Sfântul Ioan Damasceanul ¹⁾; cercetările întreprinse de aproape un veac, de către orien-

¹⁾ Cf. și G. Pascu, *Istoria literaturii române din sec. XVII*, p. 76.

taliști au stabilit însă că sfântul Ioan Damasceanul nu are nimic comun cu romanul, care este o prelucrare, după concepția creștină, a legendei lui Buddha și a tatălui său Çuddhodana, regele din Kapilavastu. Asemănările dintre romanul lui Ioasaf și legenda lui Buddha sunt izbitoare, căci iată cum ne povestește viața lui Buddha, cartea indică Lalitavistāra, alcătuită cu șapte decenii înainte de era creștină:

Çuddhodana, regele din Kapilavastu, dobândește un copil de-o frumusețe rară, la nașterea căruia Brahmanii prezic că va renunța la tronul tatălui său, pentru a se face ascet. Pentru a înlătura această nenorocire, Çuddhodana zidește trei palate mărețe: unul în care copilul avea să-și petreacă zilele primăverii, altul în care avea să petreacă vara și un altul menit pentru timpul iernii. La fiecare palat, 500 de slugi veghiau asupra copilului, ca să nu răsbătă nici o durere până la el.

Dar într-o zi, tânărul prinț, Sidhârta, ieșind spre grădina plăcerii, întâlnește pe drum un bolnav, chinuit de friguri și de gândul morții apropiate. Aflând dela vizitiul său pentru întâiaș dată ce este boala, Siddhârta, renunță la plăcerile râvnite și, îngândurat, se întoarce în palat.

Intr-o altă zi, pe când ieșia pe poarta dinspre răsărit, ca să se ducă la grădina Lumbinî, de care erau legate amintirile copilăriei sale, întâlnește pe drum un moșneag, încovoiat sub povara bătrâneții și atunci, aflând ce este bătrânețea, se întoarce întristat în palat. În sfârșit, într-o altă zi, pe când Siddhârta ieși aprin poarta despre asfințit ca să se ducă în grădina desfătărilor întâlnește pe cale un mort și atunci, înțelegând nimicnicia vieții omenesti, cade într-o adâncă meditare: «Nenorocită sănătatea pe care boalele o distrug; nenorocită tinerețea pe care bătrânețea o nimicește; nenorocită viața în care omul rămâne așa de puțin».

Pe când eră în prada acestor gânduri triste, Siddhârta, întorcându-se spre palat, întâlnește un alt tânăr, care prin cetirea Vedelor se pregătea a deveni brahman. Intr-o atitudine de liniște desăvârșită, purtând cu demnitate haina de călugăr și vasul de cerșit, cu ochii ținți în jos, această nouă întâlnire face o impresie profundă asupra lui Siddhârta.

Aflând că tânărul ucenic de brahman a renunțat la toate ispitele vieții și că, străduindu-se să înnăbușe în sine germenul tuturor

dorințelor, își duce în liniște existența de ascet, Sidhârta înțelege că numai acesta dintre toți oamenii a pătruns misterul vieții omenеști și că numai în religie se află liman de mângâiere pentru nefericirea vieții omenеști. «Intrarea în religie — spune el — a fost întotdeauna lăudată de înțelepți». Intors acasă, tânărul prinț împărtășește tatălui dorința de a se face brahman. Tatăl, întristat, cere sfatul tribului; și cu toții hotărăsc că tânărul prinț să fie împiedecat cu sila dela înfăptuirea gândului său. Intr'o noapte însă, pe când străjile, pe care tatăl le pusese la toate porțile palatului, erau obosite de priveghere, Siddhârta se strecură pe nesimțite din palat, se duse la grajd și, cu toate străduințele vizitiului său care-l imploră să nu-și jertfească tinerețea, încălecă pe cal și se făcù nevăzut.

Înainte de a ajunge la cunoștința supremă, Buddha, ca și Ioasaf, este supus unei ispite hotărîtoare. În pădurea în care se retrăsese, Mara, zeul iubirii, al păcatului și al morții, încearcă să-l ademenescă prin fiicele sale, dar tânărul prinț rămâne neclintit în hotărîrile sale; și demonul Mara, ca și Klingsor din Parsifal, văzându-și oastea risipită, este nevoit să recunoască singur că «împărăția lui a trecut».

După cum se vede din cele expuse mai sus, cadrul vieții lui Ioasaf este identic cu cadrul vieții lui Buddha, începând cu cele trei fatale întâlniri, care alcătuiesc axa celor două povestiri; deosebirea principală stă numai în rolul pe care-l joacă în romanul creștin personalitatea călugărului Varlaam, care înlocuiește pe tânărul brahman din legenda lui Buddha. Dar această prefacere eră cerută de însăși necesitatea transformării legendei budiste în roman creștin. Problema principală a transpunerii din forma budistă în cea creștină eră următoarea:

Buddha putea prin proprie intuiție și meditare să ajungă la cunoașterea supremă, care să-i îngăduie formularea noului sistem de religie; Ioasaf nu putea. Și nu putea, fiindcă după concepția creștină, el trebuia să fie inițiat în învățăturile Mântuitorului și legat de biserica lui prin săvârșirea celor două mari mistere: botezul — curățirea sufletului de păcatul strămoșesc — și cuminicătura — împărtășirea celui botezat cu trupul și sângele lui Isus. Însă atât inițierea în preceptele evanghelice, cât mai ales împlinirea celor două mistere nu le putea săvârși decât cineva înzestrat cu darul preoției,

transmis dela sfinții apostoli, cari la rândul lor îl primiseră dela Mântuitor, în ziua coborîrii sfântului Duh asupra lor.

Deaceea adaptarea legendei lui Buddha la creștinism nu se putea face decât prin introducerea călugărului Varlaam, care după ce pregătește treptat sufletul tânărului prinț pentru înțelegerea adevărilor evanghelice, își încheie misiunea, prin săvârșirea celor două mistere, singurele care cheazău legătura lui Ioasaf cu Mântuitorul.

Când s'a făcut această transpunere și în ce împrejurări — sunt probleme care au fost rezolvate prin îndelungate și migăloase cercetări. Ele au fost deschise în 1859, de Laboulaye, într'un articol din *Journal des Débats* și continuate apoi de Félix Liebrecht, Max Müller, M. Zottenberg, E. Kuhn, Günther și alții. La lumina adusă de aceste studii, s'a putut reconstitui drumurile pe care le-au urmat și fazele principale prin care au trecut tradițiile legendare indice despre Buddha, până ce au fost transformate în roman hagiografic creștin. Iată care sunt în linii generale aceste faze.

Din India viața lui Buddha a pătruns mai întâiu în Persia învecinată, în epoca Sasanizilor — poate chiar pe timpul lui Cosroes cel Mare. Mai târziu, când creștinismul se răspândește în Persia, un creștin prelucrează viața lui Buddha, după vederile creștinismului, introducând în structura romanului, pe călugărul Balauhar (Varlaam) care, pregătind sufletul tânărului prinț pentru adevărurile religiunii creștine, îl botează și cuminecă. Redacțiunea persană în limba pelhvi — limba oficială a Persiei, în epoca Sasanizilor — s'a pierdut, dar existența ei ne este atestată prin descoperirea unei vechi redacțiuni arabe, care poartă în chip neîndoelnic, urmele unui original persan. Din Persia, după ce a fost tradus în limba arabă, romanul a pătruns în Siria, care pe aceste vremuri eră o țară de cultură greacă. Tradusă în limba siriacă, povestea a luat două căi: una spre Nord în Georgia, unde a fost tradusă prin secolul al VI-lea, alta spre Vest, ajungând până în mănăstirea Sfântului Saba, din Palestina, la două leghe de Ierusalim. Aci, un călugăr, Ioan, i-a dat forma grecească, care i-a înlesnit pătrunderea în literaturile europene ¹⁾.

¹⁾ După cum se poate vedea din acest arbore genealogic al redacțiunilor, versiunea arabă, care a fost tradusă deadreptul din vechea persană, se apropie

Din literatura greacă, romanul a pătruns la Slavii sud-dunăreni și a fost tradus — după cum ar indică criteriile de limbă — în epoca de veche înflorire a literaturii bulgare. Un ms., copiat în anul 1518, în mănăstirea Sfântul Nicolae Grigoriat, din muntele Athos, a fost descris, rezumat și publicat în extrase de St. Novakovič, încă din 1881.

Manuscripte cu mult mai vechi decât acesta, au fost semnalate însă de către Iacimirskii în Catalogul său de manuscripte rusești și slavone din bibliotecile românești. Aceste texte, pe nedrept uitate¹⁾, au trebuit să fie aduse în țările noastre prin pribegii slavi sud-dunăreni, poate odată cu distrugerea statelor lor. Cel mai vechiu, copiat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, s'a găsit în mănăstirea Neamțului și poartă pe filele lui, numeroase note ale călugărilor noștri de pe timpuri, dintre care cea mai mișcătoare este aceea pe care am reprodus-o mai sus: « O mila ta, Doamne, mare este, plină di toate de învățăturile svinte ». Un fragment înfățișând aceeași redacție, în formă sud-slavă, copiat pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, alături de alte scrieri ascetice, s'a găsit tot în biblioteca mănăstirii Neamțu (cf. mai jos bibliografia). După această veche redacție, s'au făcut numeroase copii, care au circulat prin mănăstirile noastre. O asemenea copie se află la baza traducerii lui Udriște Năsturel, după cum a arătat Iacimirskii prin compararea redacțiilor sud-slave, din sec. al XIV-lea, amintite mai sus, cu acel text slav, care s'a păstrat în paralelă cu textul românesc, în cea mai veche copie a traducerii lui Udriște Năsturel (din anul 1671).

Traducerile românești. D-l N. Iorga în *Istoria literaturii religioase* (p. 166) a exprimat părerea că Năsturel a tradus romanul

mai mult de prototipul indic, iar redacțiunea georgiană, tradusă din siriacă, reprezintă o treaptă intermediară între redacțiunea arabă și cea greacă. În literatura arabă numele lui Varlaam este Yuasaf; dar acest nume este o formă coruptă din Buddsatt, explicabilă printr'o alterație datorită sistemului de transcriere al Arabilor și Perșilor, unde litera B se confundă cu Y. Budasaf derivă la rândul său din Bodhisattva, numele sanscrit al lui Budha.

¹⁾ Ele au scăpat din vedere și învățaților slavi sud-dunăreni. Cf. de ex.: B. Angelov și M. Genov, *История на Българската Литература въ примяри и Библиография* р. София, 1922, p. 310. Ele nu sunt notate nici de Pavle Popovici în *Преглед српске Књижевности*, (ed. din 1912) cf. p. 279. În edițiile mai noi bibliografia a fost suprimată.

după tipăritura rusească, din mănăstirea Kutneinski a lui Petru Movilă. D-l P. Panaitescu în *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila dans les Principautés roumaines* crede că originalul slavon al traducerii lui Năsturel «putea să fie textul în limba sud-slavă (Novakovici) care circulă în manuscris sau textul slavo-rus imprimat în mănăstirea Kutneinski». Notițele prețioase, pe care ni le transmite Iacimirskii, în Catalogul său, cu privire la textul slavon care se află în copia traducerii lui Năsturel, făcută în 1671, ne ajută să lămurim această chestiune. Iacimirskii, dând ca probă de limbă un fragment din acest manuscris, constată că textul slavon este de «ortografie» rusească. În același timp, din fragmentele corespunzătoare, pe care le aduce din manuscriptele sud-slave ale veacului al XIV-lea, aflate la mănăstirea Neamțu, se constată deplina identitate a lor. Trebuie dar să tragem încheierea că Petru Movilă va fi cerut din Moldova — nu e singurul caz — o copie de pe romanul lui Varlaam, care a intrat apoi sub teascu tipografiei din mănăstirea Kutneinski. Udriște Năsturel, care avea legături cu învățați din Kiev și cu Petru Movilă (cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 37—48), va fi obținut un exemplar tipărit, pe care în 1648, l-a tradus în limba română.

Originalul lui Udriște Năsturel s'a pierdut. Se cunosc însă o sumedenie de copii — numai în Biblioteca Academiei Române se păstrează vreo 15 — ceea ce dovedește cât de mult a fost cetit acest roman la noi. Două dintre ele aparțin veacului al XVIII-lea și au fost făcute la vreo două decenii după traducerea lui Năsturel. Prima a fost făcută în 1671, cu cheltueala lui Petroniu, arhimandritul Tismanei, și păstrează, alături de textul românesc, textul slav în redacția rusească, copiat pe coloana din stânga. A doua a fost făcută în 1673, de «Fota grămatic domnesc, după isvodul rumânesc, dumnealui Dumitrașco, biv-vel serdar», în orașul București. Această copie a fost publicată în 1904, de Generalul P. V. Năsturel, sub titlul: «Vieța Sfinților Varlaam și Ioasaf, tradusă din limba elenă (?!), la anul 1648, de Udriște Năsturel din Fierești, al doilea logofăt». Celelalte copii aparțin secolului al XVIII-lea și al XIX-lea.

Interesant este faptul că într-o grupă destul de numeroasă de manuscripte, discuțiunile dogmatice și teologice, au fost suprimate, probă că, chiar în epoca în care sentimentul religios eră destul

de înrădăcinat în straturile societății noastre, chestiunile de dogmă pasionau mai puțin cetitorii.

În afară de traducerea lui Năsturel, s'au mai făcut în literatura noastră încă trei traduceri:

Una a fost făcută în 1743 de un boier oltean Vlad Boțulescu din satul Mălăești (jud. Dolj) pe când se află închis de Austriaci, în Milano. Vlad Boțulescu a urmat pe Constantin Cantacuzino în aventura lui romantică, de a se urca pe tronul vechilor despoți ai Serbiei. Planurile lor au fost descoperite de autoritățile austriace și amândoi închiși pentru timp îndelungat. Pe când stătea în temniță, departe de țara sa, Boțulescu a tradus, după un exemplar italian, pe care-l obținuse dela paznicul închisorii, «Vieța sfântului Iosafat». Traducerea aceasta a rămas însă în Austria și se păstrează în «Biblioteca curții» (Hofbibliothek) din Viena. O copie făcută de Gr. Tocilescu se găsește în Biblioteca Academiei Române, sub nr. 417.

O a doua traducere, tot din limba italiană, a fost făcută în epoca de înflorire a școalei latiniste, de către Samuel Micu-Klein, după o ediție școlară a lui Leonardo Salvati.

O a treia traducere foarte prescurtată se găsește în Viețile sfinților, inserată la ziua de 19 Noemvrie.

Din aceste patru traduceri românești, făcute în cursul timpului, manuscrisele lui Boțulescu și Samuel Klein, fiind închise de timpuriu în biblioteci, au fost scoase din circulația publică; redacția din Viețile Sfinților s'a păstrat mai mult în biserici, fiind citită la ziua respectivă a Sfinților; singură traducerea lui Udriște Năsturel a avut o circulație intensă în literatura românească. Numai în Biblioteca Academiei Române se păstrează peste 15 copii — aproape tot atâtea cât manuscrisele Alexandriei, căci din Alexandria se păstrează în B. A. R. manuscrise.

Influența romanului. La răspândirea romanului a contribuit mult aureola de sfinție cu care biserica a învăluit amintirea eroilor, cari sunt comemorați în biserica noastră la 19 Noemvrie. Lupta eroică a lui Ioasaf pentru triumful sufletului, împotriva ispitelor acestei lumi, a avut un puternic răsunet în lumea călugărilor. În unele mănăstiri ca de ex. la Hurez, chipurile lui Ioasaf și Varlaam împodobesc zidurile bisericii, iar în mănăstirea Neamțului se găsesc zugrăvite pe zidurile de sub clopotniță ca o pildă înăl-

țătoare pentru soborul de călugări, toate fazele principale ale romanului ¹⁾).

De altfel romanul acesta hagiografic trăiește în sufletul călugărilor dela Neamțu așa de puternic, încât mulți dintre ei, la îmbrăcarea rasei monahale, își luau, sub influența romanului, numele tânărului prinț indian, care a părăsit avuțiile și măririle deșarte ale lumii: Ioasaf; sau ale bătrânului său mentor pe calea ascezei: Varlaam. Numai în indicele de nume proprii, publicat de Iacimirsckii, ca anexă la Catalogul de manuscrise slavonești din bibliotecile noastre, se găsește: un Ioasaf egumen la Neamțu, un altul călugăr, un Varlaam egumen la Neamțu; alții doi egumeni la mănăstirea apropiată: Secul.

Cât de mult a impresionat Vieța lui Varlaam și Ioasaf, lumea călugărilor se vede și din faptul că finalul acestui roman, «cântecul lui Sfeti Ioasaf când au intrat în pustie», care în textul lui Năsturel este în proză:

«Primește-mă pustiiu ca uă maică pre fiiu-său, în sânul tău cel lin și negâlcevitor, carele au fugit de rea și amăgitoare lumea aceasta. O prea frumoasă pustie! Indrăgitu-te-am mai vârtos decât cămările cele împărătești și decât polatele cele poleite...».

¹⁾ Iată aceste scene cu inscripțiile lor după notele pe care le datorăm amabilității Părintelui C. Bobulescu:

«naștere lu Iosaf»; «au întrebat împăratul pe vrăjitori pentru Iosaf ce va să fii»; «Varlaam botează pi Iosaf»; «când au venit vrăjitorii în chipu lu Varlaam», (având pe cap pălărie bicornă, neagră, cu fulgi albi deasupra); «când au pus pi Iosaf cu fetile spre veselii»: la mijloc chipurile Maicii Domnului și al Mântuitorului, înconjuțați de îngeri; «sfătuește Iosaf pentru credință cu tată-său»; «când au botezat Iosaf norodul»; «când au dat milostenie»: dă bani de aur; «când au stricat capiște»; «sfîntirea bisericii cea din nou zidită» — biserica zugrăvită în chipul mănăstirii Neamțului; «când au murit tatu lu Iosaf»; «îngroparea împăratului Indiei Avinir»: (Sicriul e dus de șase inși și e colorat în roșu; după el e fiul cu alți cinci oameni, iar în față cinci călugări: patru cu camelofce, unul cu capul descoperit. Convoiul e dinaintea unei biserici de a noastre — a mănăstirii Neamțului); «când au pus împărat în loc»; «Iosaf să călugărești»; «când căută pe Varlaam».

După cum se vede întreaga poveste a lui Varlaam și Ioasaf zugrăvită pe zidurile mănăstirii Neamțului!

Motivul a fost prelucrat de călugări în versuri și pus pe melodie:

Primește-mă, o, pustie,
Întru a ta pustnicie!
Primește-mă și pre mine,
Ca maica pruncul la sine;
In liniște și 'n tăcere
S'am puțină mângâere!
Primește-mă și pre mine,
Carele-am fugit de lume,
Că e rea și 'nșelătoare
Și foarte amăgitoare

Cântecul acesta se păstrează într'o sumedenie de variante, care, după cât se pare, nu derivă toate din acelaș prototip. Un studiu asupra lor ar fi de sigur interesant, dar ar trebui să se țină seamă și de versiunile rusești publicate de Bezsonov¹⁾.

Prin preoți și călugări, cântecul a trecut în lumea mirenilor și a plăcut atât de mult, încât a pătruns până și în lumea copiilor, carii îl cântă și azi în serile de Crăciun la colindele cu steaua²⁾.

Ceeace a înduioșat simțirea și a încântat imaginația cetitorilor de pe timpuri în afară de puritatea serafică a sufletului lui Varlaam desfășurată pe un contrast de situații și pe antagonismul dintre cele două lumi deosebite: creștinism și păgânism — au fost minunatele parabole, conținând învățături de adâncă pătrundere a vieții omenești.

Iată de pildă parabola inorogului, cea mai caracteristică, prin care călugărul Varlaam caută să convingă pe tânărul prinț despre deșărtăciunea acestei vieți amăgitoare și să-l pregătească pentru asceză:

Cei ce se alipesc de lucrurile acestei vieți și se bucură de dănsese, neaducându-și aminte nicidecât de cele ce vor să fie, se închipuesc unui om ce fugiă de un inorog. Neputând răbdă groaznicele răcniri, fugiă tare ca să nu-l mănânce. Deci alergând el repede, căzù într'o prăpastie mare; și, căzând într'însa, își întinse mâinile de se apucă de un copac și se ținea

¹⁾ Bezsonov cf. și Gaster, *Lit. pop. rom.* p. 53.

²⁾ Anton Pann, *Cântece de stea*, București, 1848, p. 21 și 96

tare, iar picioarele și le înțepenî în nește gemănări, părăndu-i-se de acum că este în pace și întru tărie, fără grijă. Dar când căută în jos, văzù doi șoareci: unul alb, altul negru, cari rodeau rădăcina copacului, de care se ținea el, atît cât eră aproape să-l surpe. Căutând apoi în fundul prăpastiei, văzù un șarpe groaznic la vedere, suflând cu foc și înfricoșat, încolăcindu-se și cumplit căscând gura să-l înghiță. Iar după aceea, căutând iar la acea ramură pe care-și înțepenise picioarele, văzù patru capete de aspidă, ieșind dintr'acel mal mare, lângă care sta el. Ridicându-și, în sfârșit, ochii în sus, văzù picurând din ramurile acelu copac puținică miere. Deaci părăsindu-și grija de nevoile ce-l cuprinsese, cum: din afară îl căută iute, neastâmpărându-se, inorogul să-l mănânce; jos căscă gura cel șarpe să-l înghiță; copacul de care se agățase eră gata să se surpe — toate acestea uitând-se se pornî spre gustarea acelei puținică miere¹⁾.

Tâlcul parabolei este următorul: inorogul «este chipul morții care gonește să ajungă pre neamul lui Adam»; prăpastia este lumea, «plină de toate răutățile și cursele cele purtătoare de moarte; copacul «cel ros dedesupt neîncetat de doi șoareci», de care ne ținem noi, este cursul vieții fieștecărui om, «scurtată și sfârșită cu ceasurile zilei și ale nopții, apropiindu-se încetișor către scrâmpotire; cele patru aspidie închipuesc cele patru stihii ale trupului omenesc, care fiind purtate fără de chibzuință strică întocmirea trupului; balaurul cu fața de foc «închipuește pre înfricoșata rânză a iadului» care așteaptă pre «cei ce iubesc mai vârtos frumusețile acestei lumi, decât bunătățile ce vor să fie»; iar picătura cea de miere arată dulceața lucrurilor acestei lumi», după care amăgindu-se oamenii, nu se îngrijesc de mântuirea sufletului lor.

Această parabolă circulă în literatura indiană cu mult înainte de ivirea budismului. In vechea epopee populară a Indiei *Mahābhārata*, care se cântă la curțile regilor în zile de sărbătoare, parabola inorogului este povestită de înțeleptul Vidura regelui *Dhrtarāstra*. Ea a fost apoi împrumutată și folosită în predicile lor, de către propagandiștii budiști — deaci a trecut împreună cu legenda budistă în romanul lui Varlaam; iar prin acesta a exercitat o mare influență asupra literaturii medievale: a pătruns în *Gesta Roma-*

¹⁾ Am introdus ușoare modificări în text spre a-l face mai clar.

norum; a găsit expresiune în artele plastice, ca bunăoară în renumitul relief de pe *baptisterium din Parma* sau pe capela Sf. Isidor în San Marco din Veneția¹⁾ și a devenit populară în Germania, prin poezia lui Rückert: «Es war ein Mann im Syrerland».

Se pare că motivul acestei parabole a pătruns și în pictura noastră religioasă. D-l Dan Simonescu, îmi comunică, după o informație a d-lui profesor Șapcaliu din Câmpulung că scena se găsește zugrăvită pe zidurile unei biserici din Mușcel (com. Băjești).

Un apolog, tot atât de celebru, este acela prin care vrăjitorul Tevda, caută să convingă pe împărat că numai femeile pot smulge pe tânărul prinț, din calea ascetismului:

Un împărat care desnădăjduise că va avea un moștenitor la tronul său, dobândi în cele din urmă și el un băiat. Dar, pe când era în culmea bucuriei, unul din filozofii vestiți și doftorii mari dela curte, îi spuseră că dacă copilul va vedea soarele sau focul înainte de 10 ani, va pierde vederea și va rămâne orb pentru totdeauna «că tocmeala ochilor lui așa să arată».

Împăratul, dacă auzi așa, spre a înlătura primejdia, porunci îndată să se zidească o casă în piatră, vâri pe copil înăuntrul cu doicile lui și hotări ca nici o rază de lumină să nu răsbată până la copil. După ce se împlini sorocul celor 10 ani, scoase din căsuță pe copil, «care nimic din ale aceștii lumi nu văzuse» și hotări să i se arate copilului toate lucrurile acestei lumi: «bărbați și femei, aur și argint, mărgăritare și pietre scumpe, carete împodobite și cai împărătești», iar slugile cari stăteau pe lângă copil, îi spuneau numele tuturor. Când întrebă copilul de numele femeilor, unul din spătari însă îi spuse în glumă: «Acestea să chiami dracii cari înșală pre oameni». După ce copilul fu purtat să vază toate cele ce erau de văzut, fu adus înaintea împăratului care-l întrebă: ce i-a plăcut mai mult. Copilul răspunse: «Alt nimic nu mi-au plăcut, fără numai dracii ceia ce înșală pe oameni».

Această hazlie parabolă, care își găsește și ea paralele în Ramayana și Mahābhārata, a fost dese ori utilizată de scriitorii medievali, versificată de Lafontaine și cuprinsă de Boccacio în

¹⁾ Cf. pentru acestea acum în urmă și Paolo d'Ancona, *L'uomo e le sue opere nelle figurazioni italiane del medioevo*, Firenze, 1923, pp. 7—9 și tabl. I' și II.

Decameronul său. În literatura noastră a intrat încă din secolul al XVI-lea prin versiunea românească a lui «Fiore di virtù». Această parabolă s'a răspândit și în literatura poporului în mai multe variante. După una din aceste variante (G. Popescu-Ciocănel *Brașoave* p. 131) împăratul din pilda romanului a fost înlocuit printr'un boier, care având un singur copil și vrând să-l crească în frica lui Dumnezeu, l-a încredințat unui călugăr. Acesta a luat copilul cu sine și l-a crescut în mijlocul naturii, în pădure, numai în rugăciuni și post până la vârsta primei tinerețe.

După trecere de 10 ani, boierul, luându-și copilul acasă îl plimbă prin târg ca să-i arate toate lucrurile minunate ale acestei lumi, pe care el nu le cunoștea și apoi îl întrebă ce i-a plăcut mai mult ca să-i cumpere:

— «De, tată, răspunse băiatul — am văzut o mulțime de drăcușori, tare frumoși... să-mi cumperi un drăcușor. Și uitându-se împrejur, apucă pe tat'so de mână și-i arată o fetișcană, așa cam de vreo 12 ani, cu rochița scurtă și cosița pe spinare.

Puțin modificată în partea introductivă (e vorba de un sihastru care coborându-se din munți, găsește un copil lepădat pe care-l ia și-l crește în sihăstria sa), parabola a fost versificată de d-l P. Dulfu în *Snoave* (1909 p. 98) de unde a fost reprodușă apoi de T. Pamfile în *Cartea povestirilor hazlii* (ed. II Craiova, Ramuri p. 110-114).

O altă parabolă celebră este: cele patru racle. Un împărat, ca să facă pe curtenii săi să înțeleagă pentru ce se oprișe cu smerenie înaintea unor călugări ofiliți de post și că nu trebuie să judecăm oamenii după haine și lucrurile după aparențe, le pune dinainte patru racle: două ferecate cu aur; două unse cu smoală. Curtenii aleg, ca fiind mai de preț, raclele ferecate în aur și găsesc înăuntru: «oase împuțite și scârnavе»; pe când în cele unse cu smoală se găsesc: pietre scumpe și mărgăritare.

Această parabolă care a fost deseori povestită de scriitorii medieviali, care a fost utilizată de Boccacio în Decameron (giornata X, 1) și care se pare că a inspirat lui Shakespeare o scenă din «Neguțătorul din Veneția» (actul II, scena VII), își găsește numeroase paralele și în basmele noastre populare. Astfel în basmul: «Fata moșneagului cea cu minte» (colecția Ispirescu), fata moșului alege, ca răsplată, pentru serviciile făcute sfintei Vineri, o ladă necioplită, în care găsește însă: pietre scumpe și

mărgăritare, pe când fata babei alege lada cea mai mare și mai frumoasă și găsește înăuntru șerpi și balauri. Această temă se găsește în multe alte basme: «Sfânta Vineri» (din colecția Fundescu, *Basme*, p. 133); «Fata moșului și fata babei» de Ion Creangă; «Pipelcuța» (colecția lui N. D. Popescu); «Dumnezeu la porunca bogatului» (T. Pamfile, *Firișoare de aur*).

Pilda cu privighetoarea, care, prinsă de un vânător, îi dă zădarnic trei sfaturi, în schimbul libertății, se găsește și ea notată în culegerile de material popular (Gh. Popescu Ciocănel, *Brașoave*, p. 167: «Să nu crezi niciodată lucru peste fire»).

În sfârșit parabola celor trei prieteni, tradusă, după cum observase Gaster, de Zanne și publicată în «Foaie pentru minte, inimă și literatură» în 1854 (pp. 206—7), se cetește astăzi și în cărțile de cetire pentru clasele primare (cf. de ex.: Cartea de cetire pentru clasa IV-a urbană și a III-a rurală de Gh. Coșbuc, Dima, G. Costescu și Stoinescu, ed. 1908, p. 554 și 438).

Și în literatura noastră veche Varlaam și Ioasaf a lăsat urme însemnate. Gavril Protul a utilizat în «Vieța Patriarhului Nifon» parabola inorogului — care se mai găsește dealtfel și în Alexandrie; iar «Învățăturile lui Neagoe către fiul său Theodosie» cuprind pasajii întregi din romanul lui Ioasaf. Astfel se găsesc intercalate în «Învățături», partea a II-a: «povestea fericitului Varlaam și a lui Ioasaf, feciorul lui Avenir», cuprinzând pilda cu cele două cosciuge; cu privighetoarea; slăvirea vieții călugărești (ed. Iorga, p. 106 și urm.) în partea III-a: capitolele pentru cinstea icoanelor și pentru frica și dragostea lui Dumnezeu (Iorga, pp. 131 și urm., 149 și urm.); în partea a IV-a: «pentru cei ce fac milostenie și pentru viața lumii aceștiea»; pilda cu șarpele; cu porumbul; cu stutocamilul (pp. 169—181).

Romanul lui Varlaam și Ioasaf, care prin admirabila sa compoziție, prin înalta concepție morală și prin mireazma poeziei sale mistice a înduișat sufletul cărturarilor noștri din trecut, nu a încetat nici azi farmecul său. El a avut norocul să găsească în zilele noastre trei prelucrători de seamă: d-nii M. Sadoveanu, D. Pătrășcanu și Părintele, Profesor universitar, I. Mihălcescu.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI EDITATE: Generalul P. V. Năsturel, *Vieța Sfinților Varlaam și Ioasaf tradusă din limba elenă (?) la*

anul 1648 de Udriște Năsturel de Fierăști, al doilea logofăt, București, 1904; editează versiunea ms. lui Fota grămatic domnesc, din 1673, la care se adaugă pentru o parte din text versiunea ms. copiat în 1671 cu cheltuiala lui Petronie arhimandritul Tismanei. Ediția este însoțită de o prefață, în care partea privitoare la originea romanului este învechită, dar partea privitoare la traducătorul Udriște cuprinde date interesante.

MANUSCRIPTE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE. Au fost în parte semnalate și descrise de General P. V. Năsturel în prefața la ediția semnalată mai sus și de Simonescu I. Dan în *Incerări istorico-literare*, Câmpulung, jud. Muscel, 1926, pp. 42—44. Aparțin secolului al XVII-lea 588 și 2470 (copiat de Fota grămatic ot Târgoviște) ambele sunt acum la Moscova. Aparțin secolului al XVIII-lea mssele nr. 1397, copiat de Gheorghe sin popa Vasile ot Târgoviște; nr. 1397, copiat de Dosotei ierodiacon ot Hurez; no. 1629 copiat în 1756 de Ioniță Copilul; nr. 2577, copiat în 1781, de Gr. Râmnicăneanu în Episcopia Râmnicului; nr. 2510, de Gr. Râmnicăneanu la 1784, în Episcopia Râmnicului; nr. 9, copiat în 1786 de Ioanichie monah Săon, în mănăstirea Neamțului; nr. 63, fără dată și indicații asupra localității și copistului. Aparțin secolului al XIX-lea: ms. nr. 418, scris probabil pe la 1807; ms. nr. 1590, copiat în 1809, de «Ioanichie Bărbătescul monah la Bistrița; nr. 475, copiat în 1852 de Sofronie, eromonahul schitului Roșioru în 1852; nr. 2008, copiat de un monah din mănăstirea Cernica. Dintre manuscrisele aflate în alte depozite și semnalate de Generalul P. V. Năsturel în prefața la ediția citată mai sus, sunt de relevat: ms. 1491 din Biblioteca Mitropoliei din Sibiu scris de logofătul Pătrașcu ot Târgoviște, la leat 1714; Gaster în *Literatura popușară română*, citează o copie din 1814, în posesiunea lui M. Eminescu, singura cunoscută pe timpul acela.

TEXTE SLAVONEȘTI: St. Novacovič în Гласник, 50 (1881), după un ms. copiat în 1518, în mănăstirea Sf. Nicolae Grigoriat din muntele Athos; nouă ediție: Житіе Варлаама и Иоасафа, St. Petersburg, 1887, No. LXXXVIII din Памятники Древней Письменности и Искусства. Manuscripte mai vechi în bibliotecile noastre au fost semnalate de Iacimirskii, Славянская и русскія рукописи румынскихъ Библиотекъ, St. Petersburg, 1905, p. 691—695 (nr. 61); un ms. sudslav din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, aflat în biblioteca mănăstirii Neamțului; p. 782—83 fragment în ortografie sârbească, dela sfârșitul sec. al XIV-lea; pp. 66—67 (nr. 29) ms. în ortografie rusească din sec. al XVI-lea, aflat în mănăstirea Agapia; pp. 438 (nr. 133—440) text slavonesc în ortografie rusească, copiat în paralelă cu traducerea lui Udriște Năsturel, la 1671, cu cheltuiala lui Petronie, arhimandritul Tismanei.

TEXTE GRECEȘTI: Fr. Boissonade, *Anecdota graeca* 4 (1832) după două manuscrise din Paris; acelaș text reprodus în Migne, *Patrologia*, series graeca, 96, col. 857—1250; Sofronios Kehaioglu, *Ἱστορία συγγραφείσα παρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ διαλαμβάνουσα τὸν βίον τῶν δόλων πατέρων ἡμῶν Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ ἀνέκδοτος οὕσα ἐκδίδεται ἤδη ἐλληνιστὶ ὑπὸ Σωφρονίου μοναχοῦ Ἀγιορείτου ἐκ Παίδεστοῦ Κεχαγύριου ἐπὶ*

τῇ βίσει μεμβράνων χειρογράφων τῆς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει ἱερᾶς σκίτης τῆς θεοπρομήτορος Ἀννης, Athena, 1884. Alte msse din muntele Athos semnalate de Spyrid. P. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, 1900, nr. 1072, 2949, 3074 (3), 3282, 3613, 3790 (4), 3897 (8), 4531 (3), 4581, 4582, 4583 (cu traducere în vechea franceză), 4584, 4585, 4965 (1), 5670 6045 (2), 6078 (1), 6543.

STUDII: F. Liebrecht, *Zur Volkskunde*, Heilbronn, 1879; E. Cosquin, *Études folkloriques, Recherches sur les migrations des contes populaires et leur point de départ*, Paris, 1922, pp. 27—49 (reprodus din «Revue des questions historiques», Octomvrie, 1880); H. Zotenberg, *Notice sur le livre de Barlaam et Josaphat*, Paris, 1886; E. Kuhn, *Barlaam und Josaphat*, Abhandl. bayer. Akademie, 20. Band, 1. Abt. (1894), pp. 1—88; G. Paris, *Poèmes et légendes du moyen-âge*, Paris, (1900) pp. 181—214; H. Günther, *Buddha in der abendländischen Legende*, Leipzig, 1922. Expunerea și bibliografie privitoare și la redacțiunile arabe, ebraice, georgiene, armene cf. în Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, pp. 890—891; J. Rendel Harris, *The Sources of Barlaam and Ioasaph* în *Bulletin of the John Rylands Library Manchester* 9 (1925) pp. 219—129; Adhémar d'Alès, *L'apologie d'Aristide et le Roman de Barlaam et Josaphat* în *Revue des questions historiques*, 52 (1924), p. 354—9. Gaster în *Lit. pop. rom.*, pp. 32—53; în *Ilchester lectures on Greeko-Slavonic literatures*, pp. 111—112 și în Gröber, *Grundriss der rom. Phil.*, pp. 285; 415; N. Iorga, *Livres populaires dans le sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains. Quatre conférences données en Sorbonne* (în *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*), București, 1928 pp. 40—50; Simonescu I. Dan, *Inercări istorico-literare*, Câmpulung-Muscel, 1926, pp. 27—56; I. Bărbulescu, *Curentele literare la Români în perioada slavismului*. Ed. Casei Școalelor, București, 1928, p. 373 și 251.

CÂNTECUL PUSTIEI: *Melodia cântecului*, așezată pe muzică bisericească la A. Pann, *Cântece de stea sau versuri ce să cântă la nașterea Domnului nostru Is. Hs. Întâia oară tipărite cu adaos de cântece morale*, București, 1848, p. 96 (la p. 21 textul). A. Pann, *Versuri muzicești*, București, 1830 (p. 19—21); în notație muzicală modernă la C. Rădulescu-Codin și D. Mihailache, *Sărbătorile poporului... culegere de prin părțile Muscelului*. (Ed. Acad. Române), Buc. 1909, p. 101. Textul se află publicat după msse în diferite variante. Gaster (după un ms. din 1784; după un altul dela începutul sec. al XIX și după Anton Pann în *Literatura populară română*, pp. 47—52; Gaster, *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, vol. 2 (1883), p. 321; A. I. Dumitrescu, *Semăndtorul*, I. v 2, 1902, p. 61—62, după o versiune copiată de Popa Stan din Holbav (Ardeal) la 1672; Generalul P. V. Năsturel, *Vieața sfinților Varlaam și Ioasaf*, în prefață, pp. XXVIII—XXXI (după m-sse din mănăstirea Sinaia, copiiate de G. Dem. Teodorescu) și p. XXXVI—XXXVII după ms. 1590 din B. A. R. (conf. și ms. nr. 1809); revista *Ion Neculcea*, V (1928), pp. 18 și 344 și urm.; N. Drăganu în *Dacoromania*, V (1928), pp. 518—520, după un

ms. din sec. XVIII. O variantă copiată de Ioniță Copilul la 1756 în Moldova în ms. Nr. 1629 din Bibl. A. R., f. 68 v. (Cf. N. Cartoian, *Revista filologică*, Cernăuți, I (1927), p. 197); revista *Ion Creangă*, V, p. 259 după un ms. din 1770.

S'au cules și numeroase variante din popor: Gr. Tocilescu, *Materiale folkloristice*, I, 2, p. 1461, Teodoru Daulu, *Colinzi*, Arad, 1890, p. 17 (citat la Al. T. Dumitrescu, cf. mai su); G. Tilinca, *Cântece de stea culese din Oltenia*, Călărași, 1924 p. 14 (cantaminat cu motivul călătoriei; la raiu și la iad).

Prelucrări contemporane: M. Sadoveanu și D. D. Pătrașcanu, *Din viețile Sfinților, Sfintele Amintiri*, Buc., Soccec, 1926, pp. 65—139; Ioan Mihălcescu, *Vaarlam și Ioasaf*, (ed. Casa Școalelor; Biblioteca pentru popor; No. 14) București, 1921.

ARCHIRIE ȘI ANADAN

În anul 1850, Anton Pann, neobositul culegător și răspânditor de literatură populară, publică un mic roman: *«Învățatul sau înțeleptul Archirie cu nepotul său Anadam»*. Romanul a avut o soartă norocoasă: după 4 ani a fost din nou publicat și de atunci până în zilele noastre diferite edituri — între care și Casa Școalelor — îl retipăresc neconținut, răspândindu-l în masele populare. Această poveste este una dintre cele mai interesante pe care vechiul Orient ni le-a transmis prin literatura slavă. Gaster, înaintea noastră, a arătat că Anton Pann n'a tradus acest text, ci că el circulă în literatura noastră mai dinainte.

Cuprinsul. Înainte de a urmări originea acestui roman și pătrunderea lui în literatura românească, iată în linii mari cuprinsul:

A fost odată, în părțile Răsăritului, un împărat, Sinagrip, care avea un sfetnic înțelept, cu numele Archirie. Acesta, ajuns la adânci bătrânețe fără nici un copil, a adoptat pe nepotul său Anadan, rămas orfan de părinți. Unchiul își crește nepotul cu cea mai mare grijă părintească și când copilul ajunsese la vârsta învățăturii, îl încredință unui dascăl bătrân ca să-l învețe: «Bucoavna, Ceaslovul, Psaltirea».

După ce Anadan și-a sfârșit învățăturile, câte-i fuseseră orânduie, la bătrânul dascăl, a trecut la unchiul său, Archirie, care, chemându-l în fiecare dimineață, îi dădea câte o învățătură de cum trebuie să se poarte în lume, ca să poată fi folositor lui însuși și altora.

În țesătura romanului, învățăturile lui Archirie formează un tot compact și sunt alcătuite din proverbe, grupate în cicluri și adaptate la diferite împrejurări ale vieții. Redacțiunea siriacă, care se apropie mai mult de original, decât toate celelalte versiuni cunoscute, cuprinde 95 de sentințe; în versiunea românească ele au fost reduse la 35.

După ce Archirie și-a învățat nepotul, cum trebuie să se poarte în lume, crezând că a sosit ceasul când poate să-și odihnească bătrânețele, l-a luat cu sine, ca să-l înfățișeze împăratului. Aci, Archirie se rugă de stăpânul său, ca să primească în locu-i, pe Anadan, care este tânăr și vrednic a îndeplini toate slujbele, iar lui, care este slăbit de bătrânețe, să-i îngăduie a se retrage la casele sale. Împăratul se învoeste și Anadan rămâne la curte, încărcat din ce în ce cu mai multă cinste.

După trecere de mai multă vreme, Anadan însă pune gând rău unchiului său și caută mijloace ca să-l răpue. Motivele însă, care au făcut să încolțească în sufletul lui Anadan ura și l-au hotărât să pună la cale pierderea binefăcătorului său, nu sunt clar lămurite în versiunea românească. Este aci o lacună pe care versiunea cea mai veche, în limba siriacă, o completează astfel:

Anadan, uitând de învățăturile date de unchiul său și socotind că acesta s'a apropiat de mormânt, își însușește turmele lui, îi risipește avutul și-i bate sub ochii lui chiar, robii cei mai credincioși. Archirie, văzând aceasta, se plânge împăratului, care dă poruncă să nu se mai atingă nimeni de avutul bătrânului, atâta timp cât el este în viață. Archirie, întorcându-se acasă, ia pe frațele mai mic al lui Anadan, pe Nadan, pe care începe a-l crește cu aceeași afecțiune cu care crescuse pe Anadan. Acesta, prinzând de veste și temându-se să nu fie desmoștenit, se duce la Archirie și în urma unor lămuriri violente, pleacă mâniat, hotărât să-l răpună. În acest scop, el trimite unchiului său o scrisoare, plăsmuită ca din partea împăratului, prin care îi cerea ca, din clipa în care va primi-o, să-și strângă de sârg toată oastea și să vină spre scaunul împărătesc.

Archirie împlinește porunca pe care o credeă ca fiind a împăratului. Anadan însă aduce la cunoștința lui Sinagrip vestea că Archirie a strâns oastea, că vine cu ea asupra cetății și înfățișează pe bătrânul său unchiu, ca pe un răsvrătit, care urmărește gândul ascuns de a ucide pe împărat și a-i lua tronul. Sinagrip, din înălțimea unui foișor, vede mulțimea de oaste revărsându-se asupra cetății și, pe când era cuprins de spaimă, Anadan se oferă să se ducă singur la Archirie și să-l înduplece a-și lăsa oastea și a veni singur la scaunul împărăției. Anadan, ieșind înaintea unchiului său, îi spuse că este trimis din partea împăratului, ca să-i mulțumească pentru supu-

nerea dovedită și să-i comunice noua poruncă: oastea să rămână pe loc, iar el să vină împreună cu Anadan, înaintea lui Sinagrip. Nebănuind nimic, Archirie se înfățișează înaintea împăratului, dar acesta, privindu-l cu ură și imputându-i necredința și trădarea, înainte ca Archirie să-și revină în simțiri, îl osândește la închisoare. Strângându-și apoi sfetnicii, împăratul, după propunerea lui Anadan, osândește pe Archirie la moarte.

Armașul, însărcinat cu înfăptuirea osândei, după stăruințele lui Archirie, obține dela Sinagrip îngăduința, ca osânda să se săvârșească la moșia condamnatului, unde să i se îngroape trupul ca să-l plângă robii și roabele. Pe drum, Archirie izbutește să convingă pe armaș — care, după cum aflăm din redacțiunea siriacă, datoră viața sa, bătrânului — ca să-l ascundă într'o hrubă tainică ce o avea la casele sale, iar în locul lui să taie capul unui osândit la moarte, ce semănă aidoma cu el. Armașul îndeplinește dorința lui Archirie, iar curând după aceasta, Anadan, venind la casa unchiului său, se instalează în ea și se pune pe petreceri, risipind avutul bătrânului.

Nu mult după aceasta, Faraonul Egiptului, aflând de pieirea lui Archirie, pe care-l cunoscuse și-l iubise, trimise solie lui Sinagrip, cerându-i ca: sau să-i trimeată meșteri iscușiți, cari să-i zidească o cetate spânzurată în văzduh, sau dacă nu, să-i plătească tribut. Sinagrip adună toți sfetnicii săi să se chibzuească cu ei; dar nimeni, nici Anadan, nu sunt în stare, să-l scape din încurcătură. Atunci, împăratul, cuprins de adâncă mâhnire, își aduce aminte de înțelepciunea lui Archirie și regretă pieirea lui. Armașul, văzând durerea împăratului, găsește momentul prielnic, ca să-i destăinue că bătrânul sfetnic este încă în viață. Trimes în grabă, armașul scoate pe Archirie din hrubă și-l înfățișează înaintea împăratului, viu nevătămat. Împăratul dă ordin ca bătrânul să fie restatornicit în cinstea de mai înainte și îi dă două săptămâni ca să-și revină în simțiri. Archirie, aflând păsul împăratului, își pregătește cele necesare și pleacă în Egipt, sub numele de Abanam. Faraonul, nebănuind că solul lui Sinagrip este însuș Archirie, îl primește cu ironie și-i poruncește să-i facă 20 de funii de nisip ca să-și lege mânji. Archirie ia un sfredel, găurește pereții grajdului, în dreptul soarelui. Razele, pătrunzând în grajd, prin aceste găuri, rotesc nisipul stârnit de Archirie în așa fel, încât păreau

a fi niște adevărate funii de nisip. Faraonul, mulțumit de această ispravă, pretinde solului, ca să-i care apă cu ciurul. «Dacă am fi în părțile de miază-noapte și dacă ar ninge zăpadă aici ca și acolo, nu numai cu ciurul, dar și cu carul, ți-aș putea aduce apă», fu răspunsul bătrânului sol. Faraonul, surprins de iscusința solului, îi poruncește să-i ridice cetatea. Archirie luă o ladă, în care așeză un copil pe care-l învățase mai dinainte cele ce trebuia să facă. La ladă înhămă doi vulturi și doi șoimi. Copilul ținea într-o mână o mistrie, într'alta o frigare lungă, întinsă în sus, în vederea vulturilor și a șoimilor. Archirie, ținând de hățuri lada, slobozi vulturii și șoimi, cari se înălțară îndată după frigarea cu carne. Copilul începù să strige de sus: «Dați-ne cărămidă, dați-ne var, că șed meșterii fără lucru». — «Iată-ți meșterii, împărate, zise Archirie, trimite-le cărămidă și var ca să-ți zidească cetatea». Împăratul se arată mulțumit de această deslegare a enigmei propusă de el și, după ce puse solului mai multe ghicitori, care fură toate deslegate, recunoscù în el pe Archirie și, binecuvântându-l, pentru înțelepciunea lui, îl trimite la împăratul Sinagrip cu cinste și daruri.

Archirie, întorcându-se la Sinagrip, cu misiunea împlinită, fu dăruit cu multe daruri, dar el le dete toate armașului, care-i scăpase viața. Cerù numai pe nepotul său Anadan, ca să-i desăvârșească învățătura, fiindcă, zicea el, nu-l învățase destul.

Archirie, luând pe Anadan, se retrase la moșia sa, și-și bătea nepotul în fiecare zi, dându-i o nouă serie de învățături, cu imputări privitoare la nerekunoștință.

Acest roman cuprinde, după cum s'a văzut mai sus, două elemente deosebite: 1. *elementul narativ*: peripețiile vieții lui Archirie; rolul lui precumpănitor la curtea lui Sinagrip; căderea lui prin viclenia lui Anadan; restabilirea în cinstea dela început; victoria din Egipt și pedepsirea lui Anadan. 2. *elementul didactic*: sentințe date de Archirie lui Anadan, sub formă de învățăminte și enigme, propuse și deslegate de acela în Egipt.

Lăsând la o parte enigmele deslegate de Archirie în Egipt, care în redacția noastră sunt reduse la două, elementul didactic este grupat în două mari grupe și încadrat în viața lui Archirie, în două momente deosebite: primul, la început, în epoca copilăriei lui Anadan; al doilea, la sfârșit, după restabilirea lui Archirie.

Primul are un caracter exclusiv didactic și este alcătuit din proverbe grupate în cicluri privitoare la călăuzirea în viață. Redacțiunea siriacă, care se apropie mai mult de original, decât celelalte versiuni cunoscute, cuprinde 95 de cicluri de sentințe; în versiunea românească, ciclurile au fost reduse la vreo 35 și sunt referitoare la teama și pietatea oamenilor față de Dumnezeu, la cinstea și respectul cuvenit părinților și mai marilor noștri, la lăcomie și sgârcenie, la călătorie și primirea oaspeților, la cariera în viață, la înșurătoare etc., precum:

«Cinstește pe părinții tăi și pe cei bătrâni, căci și tu poți să fii bătrân; și ceeace nu-ți place, să-ți faci alții ție, nu face nici tu altora. Că toată fapta își are răsplata. Fii recunoscător făcătorilor tăi de bine în timpul când ai avut trebuință de dânsii și nu-i uita în timpul fericirii tale; că nu știi, cum se întoarce soarta care umblă ca o roată; ea astăzi te înalță ca în dulap și mâine te dă peste cap».

«Ferește-te de certe și judecăți, că todeauna e mai bună o învoială strâmbă, decât o judecată dreaptă, nici te amestecă în cearta altora; căci, mulți sunt cari caută gâlceavă cu lumânarea, și te pomenesti că-ți umple ceafa de pumni și spatele de ciomege; și până la împăratul suferi încăieratul».

A doua grupă de sentințe, așezată la sfârșitul povestirii, după triumful din Egipt, se referă mai toată la viclenie și nerecunoștință și cuprinde numeroase aluzii și comparații din viața animalelor — adevărate fabule:

«Tu ai făcut cu mine, ca oarecând un măgar, ce îl legase stăpânul său cu o funie slabă și el, rupând-o, plecase pe drum în voia lui, până când l-a întâlnit un lup și i-a zis: — Cale bună, jupânule măgar; iar el i-a răspuns: — Așa cale bună să aibă stăpânul meu, că nu m'a legat bine să șez în grajd, ca să nu mă întâlnesc cu tine, să mă hiritești. Pentrucă știă că o să facă praznic din carnea lui, precum îl și mănăcă îndată...»

«Unele îmi vorbești din gură și altele ai în cuget, ca și un lup odinioară, carele se luase după oi și ciobanul îl întrebă: — Ce vrei, lupule? Iar el răspunse, zicând: — Nimic, decât mă dor ochii și viu în urma turmei tale, că parcă îmi vine mai bine și mă lecuesc din praful, care se ridică de picioarele oilor; iar el nu venia decât să răpească vreun miel».

«Lupul părul își leapădă, dar năravul nu și-l lasă. Și tu asemenea ai făcut cu mine: ca pe lupul când l-a dat să învețe carte. Dascălul îi zicea: A, B, C, D ¹⁾, iar el zicea: Oaie, miel, capră, ied. — Nu așa lupule, îi zicea dascălul, ci zi bine, cum zic eu. Iar lupul îi zice: — Ci ai de mă învață mai curând și isprăvește, că uite se apropie oile de crâng» ²⁾).

Elementul acesta didactic, deși este întrețesut în fondul narativ, alcătuește cu toate acestea un tot întreg, care, în unele literaturi, a dobândit o importanță precumpănitoare. Așa depildă, în versiunea armenescă povestea este intitulată: *Maximele și înțelepciunea lui Ahikar*; în alte literaturi, elementul didactic a fost despărțit de cadrul narativ și alcătuește un întreg de sine stătător, precum într-o versiune arabă, care a fost tradusă și în limba etiopiană.

Originea. Problema originii acestei cărți poporane a dat mult de lucru orientaliștilor. Georg Hoffman, Kuhn (Byz. Zeit., 1892, 127) și Meissner o socotesc ca un produs târziu al unui creștin sirian; Harris, Halévy, Daschian, Ginsberg, ca o operă iudaică; Lidzbarski, Reinach, Bousset, Fr. Nau, ca o plăsmuire alcătuită în lumea păgână, Siria, Persia sau Babilonia.

Fapt este, că povestea lui Ahikar eră răspândită în literatura ebraică din secolul al II-lea, când autorul anonim al cărții lui Tobie a introdus-o în urzeala povestirii sale. Intr'adevăr, în cartea lui Tobie, așa cum se prezintă în cele mai vechi redacțiuni ale Vechiului Testament — *Vulgata* și *Codex Sinaiticus* — prezintă, în trei pasagii diferite ale textului, reminiscențe din viața lui Archirie. Astfel, într'un loc este amintită funcția de mare cancelar, păstrător al pecetii regale, pe care Ahikar o îndeplinea la curtea regilor asirieni, din Ninive: Senaherib, și Asarhadon; într'un alt pasagiu este pomenit nepotul lui Archirie, Nadab; iar în sfaturile, pe care Tobie le dă fiului său pe patul morții, se află un rezumat al vieții lui Archirie:

«Vezi, fiule, ceeace Nadab a făcut lui Ahikar, care îl hrănise: nu l-a scoborît de viu sub pământ? Și Dumnezeu l-a răsplătit

¹⁾ În textul chirilic al lui A. Pann, de care ne folosim aci: A, B, B, Γ.

²⁾ Tema a fost versificată de Marie de France, *D'un prestre qui mist un loup à lettre*, ed. Roquefort, Paris, 1820, p. 345—46.

după răutatea lui. Și Ahikar a revenit la lumină și Nadab a intrat în întunerecul cel veșnic, pentru că a încercat să răpună pe Ahikar... A eșit din cursa pe care i-a întins-o Nadab și Nadab a intrat în cursa morții».

Dar numele lui Archirie eră cunoscut în același timp și în lumea grecească, înaintea erei creștine. Geograful Strabo, care se naște cu 60 de ani înainte de era creștină, vorbește într'un loc de Ahikar, ca de un mare înțelept din școala astronomilor «Borsipenieni»¹⁾ din Babilonia. În veacul al III-lea d. Chr., Clement din Alexandria, vorbind de Democrit, întemeietorul școalei atomiste (sec. al V-lea a. Chr.), spune că a împrumutat operele lui morale dela Babilonieni și că a inserat în scrierile lui traducerea stelei lui Ahikar²⁾.

Știrile, păstrate deci de scriitorii greci, concordă cu datele Bibliei, înfățișându-ne pe Ahikar, ca pe un înțelept din străvechiul Babilon.

Problema privitoare la originea acestui roman a căpătat în timpurile din urmă, o lumină nouă, prin desgropările făcute pe valea Nilului, în anii 1906—1907, de o misiune arheologică germană. Într'o insulă de lângă cataractele Nilului, acum acoperită de palmieri—dar pe care se află odinioară orașul Elefantina, cu o garnizoană militară, având pe timpul stăpânirii persane în Egipt, un însemnat contingent de mercenari evrei,—s'a descoperit un papirus, din secolul al V-lea înainte de Hristos. Papirusul, compus din două suluri mari, conține partea narativă a romanului și poartă titlul: «(Acestea sunt) maximele lui Ahikar, un înțelept și zelos scriitor, prin care a învățat pe fiul său...» Peripețiile poveștii sunt însă expuse în acest papirus la persoana I-a. Archirie însuși, care se dă ca purtător al pecetilor regale, sub regii asirieni Sanherib (705—681) și Assarhadon (681 — 668), își povestește necazurile cu Nadan. Între cele două suluri, se află o lacună; iar partea finală a romanului lui Archirie, călătoria

¹⁾ Fr. Nau *op. cit.* p. 47.

²⁾ Opera parenetică a lui Democrit, câtă ni s'a păstrat în Stobaios, înfățișează câteva puncte comune cu maximele lui Archirie; paralelismul este însă mai evident între maximele lui Archirie și ale lui Menandru (sec. al IV-lea), prietenul lui Epicur, mort înecat în golful Athenei. Vezi textele paralele la François Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien*, pp. 39—45.

în Egipt și deslegarea enigmelor — parte care ridică o problemă din cele mai interesante în istoricul textului — s'a pierdut. Textul este scris în limba arameană, cel mai nordic din idiomele semitice. Această limbă eră foarte răspândită pe timpul regilor asirieni și devenise pe timpul marelui imperiu persan, limba oficială întrebuințată pentru partea de vest a statului, nu numai în raporturile cu popoarele semitice, ci și cu Asia Mică și Egiptul. Prin această străveche redacțiune arameană, numele proprii ale romanului, care în linii mari sunt identice în toate versiunile, se lămuresc pe deplin, după cum a arătat-o Fr. Nau, și ele dovedesc originea asiriană a textului. Astfel, numele *Ahikar* — Archirie din versiunea noastră — este o formațiune din «Ah-ia-qar», care se întâlnește în onomastica asiro-babiloniană din epoca Sargonizilor și înseamnă «frate scump»; *N a d a n*, nepotul lui Archirie (în redacțiunea slavă și românească: Anadan) este înrudit — dacă nu e acelaș — cu numele asirian «Nadin» și derivă din rădăcina asiriană «nadanu» = a da; *N a b u z a r d a n*, numele fratelui lui Archirie corespunde numelui «Nabu-zēr-iddin» (Nabu a dat un vlăstar) din documentele asiriene.

Romanul a fost plăsmuit dar în secolul al VI-lea, anterior erei creștine, având la bază, după Fr. Nau, un substrat istoric, după Eduard Meyer, o tradiție populară (cf. bibliografia). Venind din așa de mari adâncimi de timp, trecând de alungul veacurilor, romanul acesta a pătruns în literatura noastră, unde a rămas până astăzi o carte populară, destul de răspândită.

Romanul în literatura românească. La noi a venit dela Slavi.

Istoria lui Archirie a fost tradusă în limba slavă, în secolul al XI-lea sau al XII-lea, în Macedonia sau în partea sudică a Bulgariei și anume, după cercetările învățatului rus A. Gri-goriev, nu direct din grecește, ci prin mijlocirea unui text armenesc. Traducerea, scrisă în glagolitică, s'a răspândit la toți Slavii din Balcani, căci se găsește într'un ms. glagolitic din anul 1468 și într'unul cirilic din Ragusa catolică (1520). Textul lui Archirie a fost publicat într'o traducere rusă de Tihonravov (vezi bibliografia); iar în traducere germană de Jagič, în *Byz. Zeitschr.*, I, p. 10—126.

După o versiune slavă, s'a făcut traducerea românească prin

sec. XVII-lea. Cipariu în *Principii de limbă* (p. 167), citează un ms. din sec. XVII-lea. Gaster a publicat, într-o traducere engleză (vezi mai jos în bibliografie), textul românesc, după un ms. din 1784, de care se folosește și în *Literatura populară română*. În Biblioteca Academiei Române, se găsesc însă, până acum, vreo 12 manuscrise. Dintre acestea, cel mai vechiu, scris în anul 1717, de «Reseațe logofătului Staicului sinu Vasile Ieromonah, când au fost năstavnîc la mănăstirea Aninoasa», se află acum la Moscova. Pentru reconstruirea prototipului românesc, aceste manuscrise își au importanța lor netăgăduită, fiindcă unele prezintă variante interesante.

Astfel, unele, ca de ex.: ms. 1404, căruia îi lipsește începutul, a păstrat din prototipul slav, câteva trăsături care s'au pierdut în celelalte. În versiunea acestui ms. soția lui Archirie trăiește; și, în vremea de urgie, când bătrânul se sbate, ascuns în groapă, aceea care-l hărnește, este «jupâneasa lui». Acelaș ms. a mai păstrat, ca de altfel și ms. 3170, încă una din întrebările, cu care Faraonul pune la încercare istețimea lui Archirie: «Și zise Faraonul: dar eu cu cine mă potrivesc? Iar Archirie zise: cu soarele te potrivești, Măria ta. — Dar slugile mele cu cine se potrivesc? Iar el zise: Cu razele soarelui seamănă» (f. 100 v.).

Manuscrisul prezintă însă și câteva prelucrări proprii, interesante încercări de adaptare la viața noastră socială de pe vremuri. Astfel, când armașul obține dela împărat ca Archirie să fie decapitat la «moșia lui», textul adaogă: «ca acolo să-l *slujască popii lui*, să-l plângă jupâneasa lui și robii lui și să-l *îngroape în biserica lui*». Încheierea din acest ms. este și ea mai compatibilă cu situația și demnitatea bătrânului, căci povestește textul: «Și-l duse la cetatea lui Archirie (pe Anadan); și bătu un stâlp în mijlocul curții; și-l legă pe nepotu-său Anadan de stâlpul acela cu mâinile înapoi, ca pe un dușman; și *puse Archirie doi vizitai de-l băte cu bice de două părți*».

Romanul a avut o mare răspândire la noi și a lăsat urme cari dăinuiesc până astăzi. Gaster în *Journal of the Royal Asiatic Society* a arătat că o bună parte din maximele lui Archirie au trecut în nuvela lui C. Negruzzi: «Păcală și Tândală». Anton Pann, care a prelucrat romanul lui Archirie și-a sporit și el colecția de proverbe (Povestea vorbii) cu elemente împrumutate din Archirie; alte sen-

tințe ale înțeleptului Asirian își găsesc paralele interesante în colecția lui Zanne. De altă parte ghicitoarea pusă de Faraonul Egiptului lui Archirie: «Am un copac cu 12 ramuri» este o ghicitoare, foarte răspândită la noi care dela Ispirescu ¹⁾ încoace a fost culeasă de o mulțime de folkloriști și a răsbătut până și în cărțile de cetire pentru clasele primare ²⁾.

În sfârșit povestea lui Archirie simplificată și prelucrată de V. A. Ureche și-a găsit și ea adăpost în cărțile didactice ³⁾.

BIBLIOGRAFIE. Texte tipărite: «Înțeleptul Archir cu nepotul său Anadan tipărit întâia oară de Anton Pann, București, în tipografia lui Anton Pann, 1850 (cu chirilice) 38 p. în 16^o. Ediția are la sfârșit următoarele versuri: «Cuvintele unui tânăr în căsul cel de pe urmă al vieții sale», p. 39; «Nestatornicia lumii», p. 43; «Altul», p. 44. A doua ediție a apărut, cu acelaș cuprins în 1854, tot în tipografia lui Anton Pann. De atunci se republică neconținut de diferite case de editură: Alcalay (în «Biblioteca pentru toți»: nr. 79, la un loc cu: Nastratin Hoge); Cartea Românească: («Pagini alese din scriitorii români», No. 26, la un loc cu un fragment din Povestea vorbei; Trei minciuni; Despre vorbire; Despre minciuni); Steinberg (cu adaosul: «De ce n'au țiganii biserică»).

Gaster a publicat o versiune românească după un ms. din 1784 în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1900, p. 301—319.

MANUSCRIPTE INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE. Descrise în I. Bianu: *Catalogul manuscriselor I și II* (vol. II în colaborare cu R. Caracăș): nr. 44 «Învățătura lui Archirie când au învățat pă nepotul său Anadan» sec. XVIII (I, p. 105); nr. 274, f. 149 v. — 152: «Învățătura și înțelepciunea lui Archirie pré înțeleptul, pentru nepotu-său Anadan (I, p. 623); nr. 476; f. 76—84: «Povestea lui Archirie înțeleptu (II, p. 209); nr. 577, f. 61—69: «Învățătura lui Archiria cum învăța pre nepotu său Anadan, adecă cu Archirie învățașu pre nepotulă meu pre Anadan, nepotu de sor». *Nedescrie în catalog*: nr. 1867, f. 222 și urm. fragment, fără început și fără sfârșit, copiat de «Reșețe logofătului Staicului sinu Vasilie ieromonah, când au fost năstavnîc la mănăstirea Aninoasa leat 7225 (cf. N. Cartoian, *Alexandria în lit. rom.*, 1910, p. 35); nr. 4104, «Istoria lui Anadan cu unchiășul Archirie», copiat de Enachi sin Hagi ot Tighine în dughiana jupânului Theodor Dorobățul, la leat 1777, la Eși; nr. 3170, f.

¹⁾ Cf. *Abecedar* lucrat de N. Gh. Dinescu, Maria Dinescu și D. Ionescu, București, 1926, p. 133.

²⁾ Gh. Cherciu, Gh. Dinescu, D. Ionescu și V. Enescu, *Carte de citire pentru clasa III-a primară*, Buc. 1927.

³⁾ Țară fără bătrâni, cf. și I. Suchianu și M. Stroiescu, *Carte de citire și gramatică pentru cl. II-a secundară*.

84 v. — 90 v.: «Istoriia lui Archiriia pre înțeleptul», copiat de Gheorghia Popovici Cucuiian, lăcuior în Pauze (cf. N. Cartoian, *op. cit.*, p. 35); nr. 1286, f. 7—18 v.: «Istoriia lui Archirie, cum au pătit cu nepotu-său Anadan că i-au făcut rău pentru bine; și l-au aguns rău pentru rău; și l-au bătut Archirie pân l-au omorât», text copiat la 1788 de «Miron logofătu»; nr. 3181 f. 28—34 v.: «Inceperé aceştii poveşti a lui Archirie filosoful cu nepotul sieu Anadan în zilele lui Asanagrip împăratul în țara Dorulu», copiat de Ioan Petrovici din Gavojdia (Banat) la 1825; nr. 3355, f. 162 r. — 166: «Istorie lui Arghiri ci au datū pre nepotul său Anadam să slujască la împăratul», copiat de Eftimi Crăciun pe la 1800; nr. 2375 în 8^o fragment f. 4—7 (după paginația copistului), începe dela: «Când au învățat Archirie pe Anadan. . .»; nr. 3013 copiat în 1814 (nota pe scoartă).

VERSIUNI SLAVE: N. Costomarov și Рупин, Памятники старинной русской литературы, S. Petersburg, 1860, t. II, pp. 359—370. B. Angelov și M. Genov, История на Българската лутература t. II, Sofia 1922, pp. 313—320. Milan Rešetar, Либро од мнозијех разлога дубравачки кирилски зборник од г. 1520 (în Сборник за Историју, језик и књижевност српског Народа. Прво оделњье Књига XV, Beograd 1926, pp. 48—55 după ms. Kukuljević din 1520. Textul slav tradus în limba germană de V. Jagič, *Der weise Akyrios* în *Byzantinische Zeitschrift*, I, 1892, pp. 107—126.

VERSIUNI ORIENTALE: siriacă F. C. Conybeare, J. Rendel Harris and Agnes Smith Lewis, *The Story of Ahikar from the Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic versions*, Londres, Cambridge Glasgow, 1898; François Nau, *Histoire et sagesse d'Ahi-kar l'Assyrien (fils d'Anael, neveu de Tobie). Traduction des versions syriaques avec les principales différences des versions arabes, arménienne, grecque, néo-syriaque, slave et roumaine*, Paris, 1909, Letouzey et Ané (în *Documents pour l'étude de la Bible* publicat sub direcțiunea lui François Martin). Versiunea arameană din secolul V, anterior erei creștine, care este de o deosebită importanță pentru istoricul textului a fost publicată de Eduard Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka aus Elephantine. Altorientalische Sprachdenkmäler aus einer jüdischen Militärkolonie des 5. Jahrh. vor Chr.* Leipzig 1911, tabla 40—57, text ebraic și traducere germană.

STUDII: M. Lidzbarski în *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, t. XLVIII, (1894) pp. 671—675, susține că povestea lui Ahikar, anterioară cărții lui Tobie a fost scrisă în ebraică; E. J. Dillon, *Ahi-kar the wise, An ancient hebrew folkstory* în *The contemporary Review*, 1898, pp. 362—386, cu prilejul publicării unor recensii siriace crede că romanul nu are nici un fond istoric și a fost scris în secolul al III-lea a. Chr. în ebraică; F. C. Conybeare, J. Rendel Harris and Agnes Smith în prefața la ediția de texte amintită mai sus; E. Cosquin în *Revue biblique* VIII (1899), pp. 50—82 *ib.* 1898 p. 510—531, susține că povestea este o temă folklorică din ciclul mortul recunoscător, că ea se găsește și în India, că la origine a fost politeistă și în urmă adoptată monoteismului și literalizată; T. h.

Reinach, *Une conte babylonien dans la littérature juive: le roman d'Achikhar* în *Revue des études juives*, t. XXXVIII (1899), pp. 1—13 este o poveste de obârșie babiloniană — poate un mit solar — tradusă de Evrei înainte de sec. al II-lea a. Chr.; J. Halévy în *Revue sémitique* (1900), pp. 23—77 combate teza lui Reinach, susținând că legenda este de origine arameeană; Paul Marc, *Die Achikar-Sage ein Versuch zur Gruppierung der Quellen* în *Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte*, Berlin 1902, pp. 393—411, 1903 p. 52 romanul este alcătuit din 2 elemente diferite: 1. partea biografică; 2. proverbele; P. Vetter, *Das Buch Tobias und die Achikar-Sage* în *Theolog. Quartalschrift* 1904, pp. 321 și 512; 1905, pp. 321 și 497, traducând în germană versiunea armeană susține că romanul a fost scris între secolul I a. Chr. — III p. Chr. de un Ebreu, care a avut ca bază o carte mai veche de origine babiloniană, scrisă probabil în arameană; François Nau în introducerea la ediția de texte amintită mai sus conchide că Ahikar a fost un personaj care a trăit în Babilonia; că opera a fost scrisă poate chiar de el în limba arameană în sec. al V-lea; că partea finală (călătoria în Egipt) a fost adăogată ulterior. Pentru versiunea arameană din papirusul dela Elephantina, în afară de Eduard Sachau menționat mai sus la versiuni orientale vezi și: Dr. Arthur Ungnad, *Aramäische Papyrus aus Elephantine*, Leipzig; Eduard Meyer, *Der Papyrusfund von Elephantine*, Leipzig, 1912. pp. 102—128. Smend, *Alter und Herkunft des Achikar-Romans und sein Verhältnis zu Aesop. Beiträge zur Zeitschrift für die alttest. Wissenschaft*, XIII (1908), p. 55—125.

Despre fabula romanului în legătură cu literatura similară a Babiloniei cf. câteva note la Erich Ebeling. *Die babylonische Fabel und ihre Bedeutung für die Literaturgeschichte*, (în *Mitteilungen der altorientalischen Gesellschaft* II Band, Heft 3), Leipzig, 1927 pp. 14, 40.

Despre un episod din «Archirie» în versiunile occidentale ale romanului lui Alexandru și în arta medievală: Gabriel Millet, *L'ascension d'Alexandre* (Extrait de la revue *Syria*, 1923) Paris, 1923, cu deosebire pp. 113—120.

M. Gaster, *Literatura pop. rom.*, pp. 104—113; N. Iorga, *Ţărilor populare dans le sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains* în *Bullet. de la sect. hist. de l'Acad. Roumaine*, Buc. 1928 pp. 33—34.

Despre legăturile romanului lui Archirie cu viața lui Esop ne vom ocupa în volumul II.

ÎN CHEIERE

Literatura populară scrisă începe la noi curând după traducerea primului ciclu de cărți sfinte, cu viziunile apocaliptice. Aceste texte eshatologice nu pot fi puse însă în legătură cu mișcarea bogomilică. Ele își făcuseră apariția în literaturile creștine cu multe veacuri înainte de răspândirea ereziei în Balcani; și, departe de a vădi principiile sectei, cuprind dogme care vin în contradicție evidentă cu concepția fundamentală a bogomilismului. Părerea învățaților slavi de acum mai bine de 50 de ani, îmbrățișată de Hașdeu și Gaster și admisă încă la noi, cred că nu mai poate fi susținută astăzi, când în urma luminilor aduse de istoricii literaturilor creștine, chiar învățații sud-slavi au început să renunțe la ea. Această literatură apocaliptică, în deplină consonanță cu atâtea scene zugrăvite pe pereții exteriori ai vechilor mănăstiri și biserici, vădesc o tendință unitară: aceea de a da sufletelor șovăielnice pe cărările pline de ispite ale acestei vieți trecătoare, un reazim moral.

Dela literatura apocaliptică s'a trecut apoi la legendele biblice privitoare la Vechiul și Noul Testament, la miracolele hagiografice, la literatura astrologică de prevestire pentru a se ajunge, în sfârșit, la romanele populare cu intriga complicată și acțiunea desvoltată. Literatura poporană scrisă a mai fost îmbogățită în epoca influenței slave și prin câteva legende din folklorul bizantin (de ex. legenda Casiei), cuprinse în cronograful lui Moxa, dar întrucât elementele apocrife și populare sunt mult mai numeroase și mai interesante în cronografele lui Cigala și Dorotheiu de Monembasia, care se traduc în a doua jumătate a sec. al XVII-lea din grecește, am preferit — pentru a nu ne repeta — să tratăm această chestiune în partea a doua a lucrării noastre. Este foarte probabil că literatura populară din epoca slavă a fost mai bogată decât am putut-o noi înfățișa în paginile precedente. Multe texte însă s'au pierdut. Altele apar în copii așa de târzii,

încât numai monografiile speciale, care întemeindu-se pe colacionarea atentă a tuturor còpiilor și pe confruntarea lor cu originalele bizantino-slave ar putea decide dacă sunt traduse în epoca slavonismului sau mai târziu. De ele ne vom ocupa în vol. II.

Legendele religioase apocrife și cărțile populare au pătruns așa de adânc în viața sufletească a poporului nostru, încât a lăsat urme care dăinuiesc până astăzi în pictura religioasă și în arta populară, în tradiții și superstiții, în colinde și descântece, în basme și proverbe; ba chiar, după cum s'a văzut, și în toponimia și onomastica populară.

În tot cursul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui de al XVII-lea, literatura poporană scrisă se alimentează la noi din izvoare sud-slave.

Cultura slavonă însă, întreținută în mănăstirile noastre multă vreme prin pribegii sud-dunăreni, intră, de pe la jumătatea veacului al XVII-lea, în agonie și la noi, în urma stingerii — sub apăsare turcească — a focarelor de cultură slavă din țările balcanice.

Către sfârșitul domniei lui Mateiu Basarab, Mitropolitul Ștefan, îngrijorat de necunoașterea limbii slave de către preoți, pune sub teascu tiparului trei cărți necesare cultului divin: *Pogribania preoților* 1650; *Mistirio sau Sacrament* (taina botezului și a mirului) 1652 și *Târnosania* bisericilor 1652, în care rugăciunile sunt tipărite, potrivit tradiției, în limba slavă, dar indicațiile — tipicul — sunt traduse în limba română. În prefața prin care însoțește aceste texte, Mitropolitul țării explică astfel motivele care l-au îndemnat la aceasta.

«... și văzându iară cum au creștinii țarei inputare și Preoții, mai vrătos, de cătră hulnicii dă lége, cum pentru grosimea și grubă nu știm sluji tainele sfintei beséreci, și strigă toți că am uitat cinurile, socotealele obrășirile, chipurile și nemeririle și toate rânduialele și tipicurile sfintelor taini, pentr' acéia ... gândiū sã iau înputarea batjocoririlor de asupra acestei, țărișoare...» și astfel a «tipărit, nu cum au fost până acmu slovenéște tipicurile, carele nu le pot ști cinstiții și cuceriții Preoți... ce tot rumânéște».

Aceeași stare de lucruri o constată și Mitropolitul Dosofteiu în Moldova. Întemeindu-se pe scrisorile apostolului Pavel către Evrei (III, 29) și către Corintheni (I, 14), el devine adept convins al ideii de naționalizare a serviciului divin.

În locul influenței slavone, se înrădăcinează la noi, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, influența culturii grecești, care ajunge punctul ei culminant în epoca domniilor fanariote, când limba greacă pătrunde în biserică, în cancelariile domnești, în școli și în saloane.

Este greu de stabilit o graniță precisă între aceste două epoci de dezvoltare ale literaturii noastre vechi. De fapt încă din epoca slavonismului se ivesc traduceri din limba greacă (de exemplu: Pravila lui Vasile Lupu, tradusă de Eustratie Logofătul, din grecește); de altă parte cărturari cunoscători și traducători de texte slavonești se găsesc și în epoca de plină expansiune a influenței grecești.

În sfârșit, începând din a doua jumătate a secolului al XVII, își face drum în cultura noastră un curent de influență rusească care, deși uneori își pierde urma sub covârșitoarea influență grecească, totuși când și când apare la suprafață, mai ales în epoca de ocupație rusească a Principatelor române. Dar acest curent, care va îmbogăți literatura noastră populară cu texte noi, ca de exemplu *«Minunile Maicii Domnului»*, va fi studiat împreună cu faza de tranziție dela epoca influenței slave la epoca influenței grecești în volumul al II-lea al lucrării de față.

Literatura poporană ia un nou și puternic avânt către sfârșitul sec. al XVII-lea.

Contactul cu literatura greacă deschide drumuri noi și pentru curentul poporan scris. Textele apocrife, traduse după originale slavone defectuoase, sunt înlocuite cu versiuni mai complete și mai clare, traduse din grecește; legende și evanghelii apocrife necunoscute în perioada slavonismului, sunt traduse acum pentru întâiaș dată, iar romanul popular se îmbogățește cu elemente noi și variate, dintre care unele veneau tocmai din literatura evului mediu occidental.

Literatura populară scrisă din epoca studiată aci a avut însă o importanță deosebită în evoluția literaturii noastre vechi. Dezvoltându-se potrivit cu năzuințele sufletului românesc de pe vremuri, ea a avut la început un caracter religios, a căpătat apoi în sec. al XVI-lea un caracter eroic și a dobândit, în sfârșit, în secolul al XVII-lea o pronunțată notă didactică. De aceea

cărțile populare au fost mult răspândite; ele au format literatura de predilecție a tuturor claselor sociale, au dezvoltat gustul pentru cetit; au contribuit la îmbogățirea lexicului și la mlădie-rea frazei și au pregătit, în parte, formarea stilului narativ, care va culmina în opera cronicarilor.

A N E X Ă

INDICE DE CĂRȚI OPRITE

Ms. nr. 1570 din Bibl. Acad. Rom.

(Tradus «de pre limba slovenească» de «*Staico Grămăticul* și slujitoriu Besearicii Domnești» din Târgoviște, la 1667—1669). Vezi mai sus p. 22.

8 v *Cărțile ceale minciunoase, pre care nu se cade a le țineă și a le ceti dreptu credincoșii Hristiani, iară sântu aceastea:*

Cei tocmiți Psalmi ai lumii, care sântu aceștea: *ГРѢДНТЕ КЕН КЪРНІН* și altă: *ГРѢДНТЕ. ШІ КРЕТС ТРОЕМС КЪДРЪЗНИКШ СѦ НА ЗЕМАН*. Patriarșii: Adam, Enoh; a lu Sithū rugă; a lu Adam zavět¹⁾; Psalmii lu Solomon; A lu Moysi zavět; a lu Ilie descântare; a Isaie vedeare ²⁾; și a lu Iacov poveaste. A lu Petru descântare. Umblările ³⁾ apostolilor; a Varnavei poslanie ⁴⁾; a lu Pavel apostolū facere ce e mincinoasă; a lu Pavel descântare. Evanghelie de la Varnava. Evanghelie de la Thoma Paralipomena ce au trimes pe un vultur în Vavilon către Ieremiia.

Sântu ș'alte multe de cuvântători mincunoși tocmite, care sântu aceastea:

Intrebările lu Ioan Bogoslov care zice: *СЛЫШИ ПРАВЕДНЫ ІУАНЕ* ⁵⁾; iar ale lui întrebări cătră Ayraam de sufletele dreptilor; ale lu Vartolomei întrebări cătră Preacista, cum au născut pe Hristos. Epistolii de Duminecă și de Lemnul crucii ce e mințită. Umblarea lu Petru după înălțarea Domnului. Cum au vândutū pe Hristos cocon. Și ce pești pe uscat au umblat. Coconii ⁶⁾ lu Hristos. A Preacistii umblare pre la munci. Căpățâna lu Adam, ce doi-

¹⁾ Testament.

²⁾ *видѣніе* = vedenie, apocalips.

³⁾ slav. *обходи* = peregrinatio.

⁴⁾ Scrisoare.

⁵⁾ Auzi prea dreptule Ioane (Pseudo-Apocalipsul lui Ioan).

⁶⁾ Evanghelia copilăriei.

sprăzeacă slujitori într'însa și șaptezeci de împărați suptu dânsa au șezut Numele îngerilor. Pricea lu Hs. cu diavolul. De slujba tainilor lu Hs., ce au mâncat la prânză și poarta ceriului se-au închis; și îngerii pre popa l-au blăstemat. De un Macarie pustilnic, călugăr al Rimului, ce au mersu trei călugări la dinsul, doosprăzeace mile de rău.

9 r De Kitovras și de ale lu Solomon mincinoase judecăți; și de doosprăzeace scări a lu Iacovlin ce le grăescu. Cânteceale lu Davidu. De cântarea lu Sofonie. De Lemnul crucii. Cum au pus pe Hs. între popi; și cum Hs. cu plugul au aratu; ačasta popa Eremiia bulgărescul o au mințit.

Sântu și de munci cu minciună alcătuite, iar nu așa precum sântu, de se ceteascu la Mineae și la proloage scrise: muncirea lu Gheorghie, care zice de Dadiian împăratu muncitu; muncirea Nichitiu, chie-mându-l pre dinsul fecor de împărat; a lu Evstratie muncire; a lu Ipatie muncire, ce de șapte ori au murit și de șapte ori au în-viāt; muncirea lu Climentu al Anchirie și alte multe cu minciuni tocmite.

Sântu iar ș'alte între dumnezeiasca scriptură, scripturi mincinoase de eretič scrise, spre pacoste neștiuților în care sântu: m(oli)tve mincinoase de friguri și de năjituri și de nevoi, cu care ereticii au stricat datele besearecii, și apostoleasca pravilă, scriindu cuvinte mincinoase.

Cărțile ereticești carele nu să cade a le ceti credinčoșii dreptu: Martodoi, cum ai zice Astrologul, Astronomiia, землемарія опометных. Čarovnicul în care sântu doosprăzeace a feațele hiarălor și a pasărilor, care iaste întâiu de-ș păzește trupul său mortu; zboară cu vulturul și cu uliul și cu corbul și ghionoăia. Și urlă fiarăle cele iuți: și răsul și mascurul sălbatec și lupul și ursul și șerpia cei iuți. Cartea Gromovnicul, Fulgeralnicul; Luna cu čarcăn. Colindătoriul. Metanie Mislenicul. Socotitoriul de vise. Vražalnicul, vrăjindu cu pasările și cu hiarăle, care sântu aceastea: casa trăsnește; ureachia-mi țiuiaște; ochiul mijăște; focul colcăiaște; căinele urlă; șoarecile țâtăiaște; șoarece haina-mi roade; broasca michecăiaște; pisica miorneaște (*sic*); brațul mi se bate; somnul înfricoșează; orbul mă întimpină; de mi arde cevă; | focul țiuiaște;

9 v

scânțeia din focu sare; cade omul; lumânare se stinse; calul nechiiază; bou pre bou se sue.

A multe fealuri de pasări: albina cântă; peăștele se bate; iarba sună; lemnū de lemnū scârcăiaște; frunza sună; coșofana cântă; lupul urlă; amărăciunea va veni și alte multe în multe fealuri de vrăjiri.

A călătorilor carte în care iaste cobi de timpinarea a toate eretițiile și de ceasurile ceale bune și reale carea iaste de Dumnezeu lepădat; și de zilele hicleane; și cum în zioa dentăiu a lunii făcut fu Adam. Ačasta creticii o au scris, iar n'au făcut Dumnezeu pre Adam în zioa dentăui, pentrucă soarele și luna și stealele ceriului le făcu Dumnezeu Miercuri; iar pre Adam l-au făcutu Dumnezeu Vineri. Dară voi, neștiuților, cum veți putea spune facerea lu Adam cu luna într'o zi, crezându minciunelor ereti-cești și lăsându sfânta scriptură, carii treizăci de zile tot spre minciună scriseră.

Așijderea și alte cobe cari sântu cărți ereti-cești: Cartea ceti-toare de steale, căriia iaste numele Шестодневныйъ, în care oa-menii nebuni vrăjindu cred, căutându zilele nașterii sale; neme-rirea časurilor; soroaca vieții; nevoile năpăștilor; fealurile morții norocul în neguțătorie; în slujbe. Și vremile le caută cu nebuniia lor, lăsându ajutoriul lu Dumnezău; iară neștiindu judecățile lu Dumnezeu, că nu e porânca lu Dumnezeu nici a sfinților apostoli nici de sfinții părinți dată; ce de pizmașii și urîții lu Dumnezeu, a doa credință idolească dela draci cu ereticii semănată, neștiuților, spre peirea sufletelor, ca cum pleavele pre mijloc de grâu ațâțindu văpaia muncilor de vecie, după cuvântul Domnului care l-au zis: viermii lor nu mor și focul nu se stinge. Iar de apostoli iaste dat și de sfinții părinți 318 carii în Nicheia, ne porânciră noa întâiu a creade în sfânta Troiță și crucii Domnului și învierii lui a ne închină; și muma lui Preacurata Născătoare de Dumnezeu a o cinsti și a o slăvi; și pre sfinții apostoli și proorocii și mucenicii și st(ă)l(pnic)i și cărțile ceale sfinte a le ceti, în care iaste sufletul a se spăsi și a scăpa de muncile de vecie; și a creade scripturii cei adevărate; și a așteptă înviiarea morților; și a așteptă înfricoșata judecată și plătireii înprotriva lucrurilor.

Iară de ale lepădaților și procleților cărți de toate a fugi ca Lotū de Sodomliani și nimic a nu ne pleca într'insele, ca să nu fiți ca

mușarea a lu Lot: neascultându învățătura lui Dumnezeu, se întoarse a vedeà ce iaste în Sodom; și fu stâlpă de sare, și până astăz cremenită. Așijderea ș'acum cine nu va ascultă învățătura lu Dumnezeu, ce va aveà a țineà la sine scripturi ereticești și într'însele va creade, acela iaste vrăjumaș lu Dumnezeu. Și într'acea vrăjire, cine va aveà a creade cu acei eretici, să fie blestemat și procleșit; și neînblânzită județ să ia cu vrăjumașii lu Dumnezeu și cu jidovii, carii l-au răstignit; sau cine va duce sau... de oao cu prescuri în besearecă sau cu colivă, și acestea toate împreună popii le vor sfinți și le vor cădi, și pentru aceeaia să fie lipsiți de dostoinicia meseriei lor; fără numai colivă curată și pe canon numai a aduce în besearecă; iarăși acealea a nu le duce în oltar, ce bocatele săracilor să le dea și mișeilor ce-să sfinte; iar nu să le sfințească cu coliva a sfinților apostoli. De cărțile streine de toate fereaste-te, dară ce e ție și cu-vintelor deșarte ale streinilor sau legilor sau proorocilor minciunoși, carele adecă răvrătesc pre cei ușuri în credință, căce nu e tocmit în leagea lu Dumnezeu, de te pornești spre aceale streine mascarale; că de pothești să cetești poveaști, iată că ai sfintele cărți ale împăraților; iar de vei de maestrie și de lucrătoare, iată că ai prorocii și pre Iov și Pildele, în carele fă toată maestria și mai mare ascuțire minții vei dobândi, că ale singur Domnului sânt zise; iară de vei pohti cântece, iată ai Psaltirea sau mărturisirea legii, preaslăvita | leage a Domnului. Iar de toate streinele și dievoeștile cărți, fereaste-te tare.

Și aceastea sântă cărți lepădate:

De Kitovras basne și glume. Poslaniia lu Avgarū, care oamenii neștiuți și neînțelegători poartă la sine. Altă mințită de Vasiliiden Chesariia. De Grigorie Bogoslovū și de Ioan Zlataustū. Intrebaturi și răspunsuri, ce e și din câte părți făcut fu Adam. Și cum Prov împărat fârtat pă Hs au chiebat; și ačasta Popa Eremiia bălgărescul o au mințit, că grăiaște acest ticălos, că șezându sfântul Sisinie pre muntele Sinae și pre un înger Sihail numiaște, care iaste spre zminteală a mulți oameni, și șapte feate ale lui Irod cu frigurile băsnuiă răul, care, evanghelistul, aceale șapte feate nu le numiaște ce o fată care au jucat și au cerșut capul lu Prediteci, ce și aceasta au fostă fata lu Filip, iară nu a lu Irod.

Iar marele Sisinie Patriarhul al Țarigradului într'aceale scrip-turi ale sale grăiaște așa: Nu mă socotireți acel Sisinie minciunos, pre care l-au scris neînțeleptul popa Eremiia, spre zmintea oă-menilor.

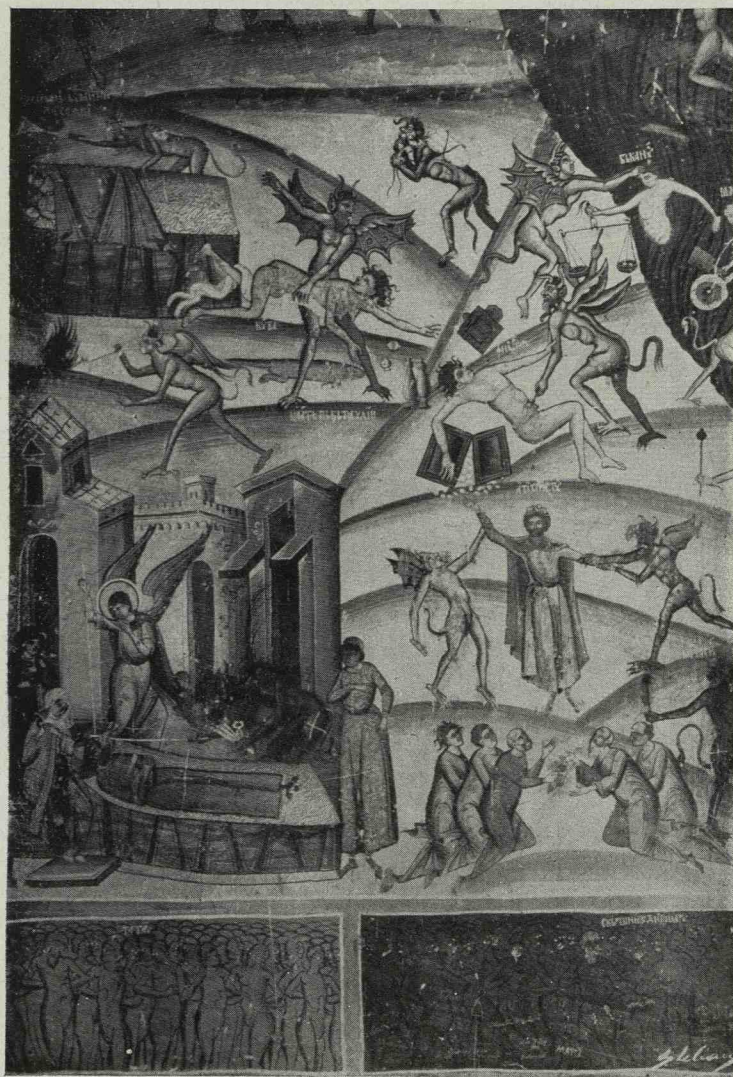
Că sfinții părinții noștri purtătorii de Dumnezeu 318, carii au fost în Nicheia al șaptelea săbor, lupii pierzători cu praștiia sufletească îi împinseră den besearca lu Dumnezeu; și învăță-tura filozofiei lor cea pierzătoare ca pleavele den grâu rumpân-du-le le lepădară și le arseră și nălucirile lor le proclețiră. Iar învățăturile sfinților apostoli și canoanele sfinților purtătorilor de Dumnezeu părinți și pravila sfintei săbornicești besearerii cei mari sfintei besearerii o deaderă spre întărirea credinții a că-rora sfântă pravilă chiară citindu-se mântuiaște pre suflet. Iar în ceale ereticești lepădate porânciră: nimic a nu te plecă care săntă vrăjmaș lu Dumnezeu.

Și aceasta iaste înțeleptirea a lor cu carea delungă de Dumnezeu și duc dracilor în peire.

Iar de vor fi niscari părinți duhovnici, de vor ști la dinșii fečori de duhovnicie fiindu așa și de vor auzi de la dinșii în poca ||
 11 r aniile lor și cum au ei într'aciia a face așa și-i vor primi pre dinșii deč făcându ačasta și-i va priimi la pocăință, fără epistimei și fără delungare de besearcă; sau vor face ei singuri aceale vrăji ereticești ceale zise mai nainte, aceia după pravilele sfinților părinți să se leapede de popie și cu ceialalți eretici să fie proclețiți, iar ceale scrise la trupurile lor să se arză.



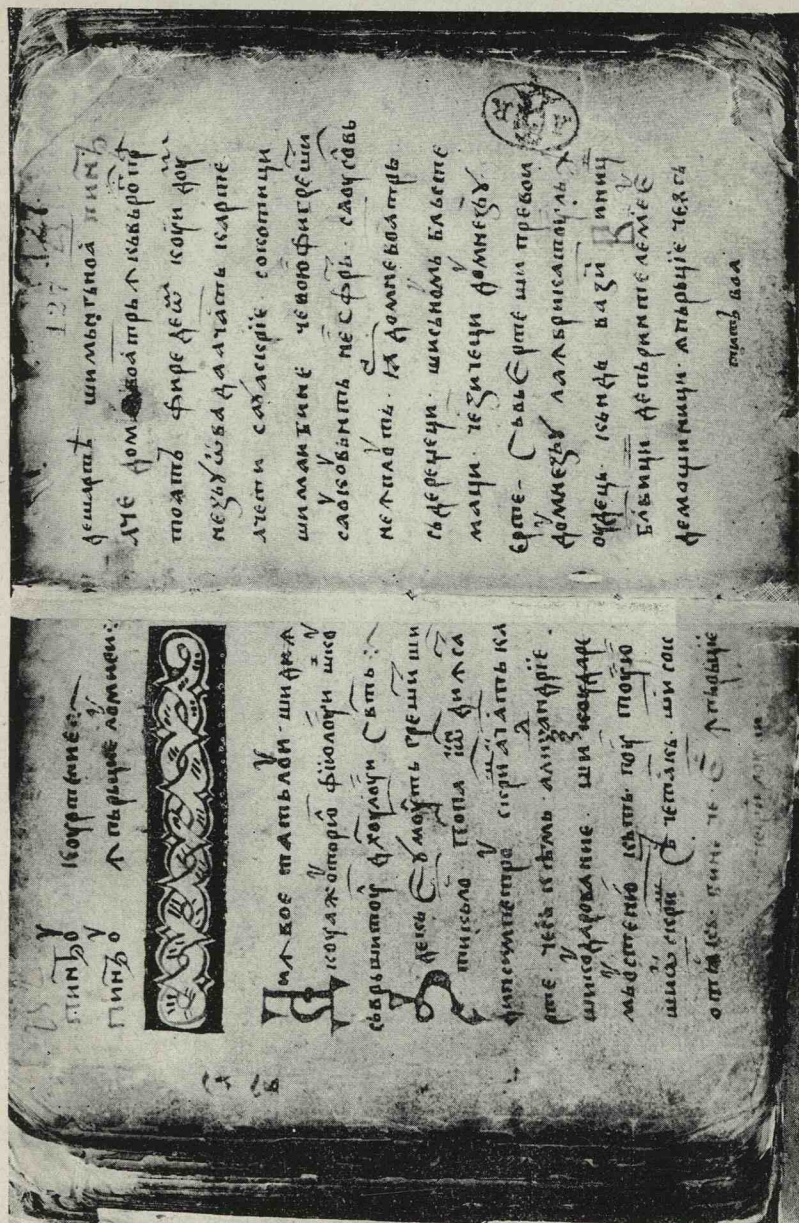
PLANSE



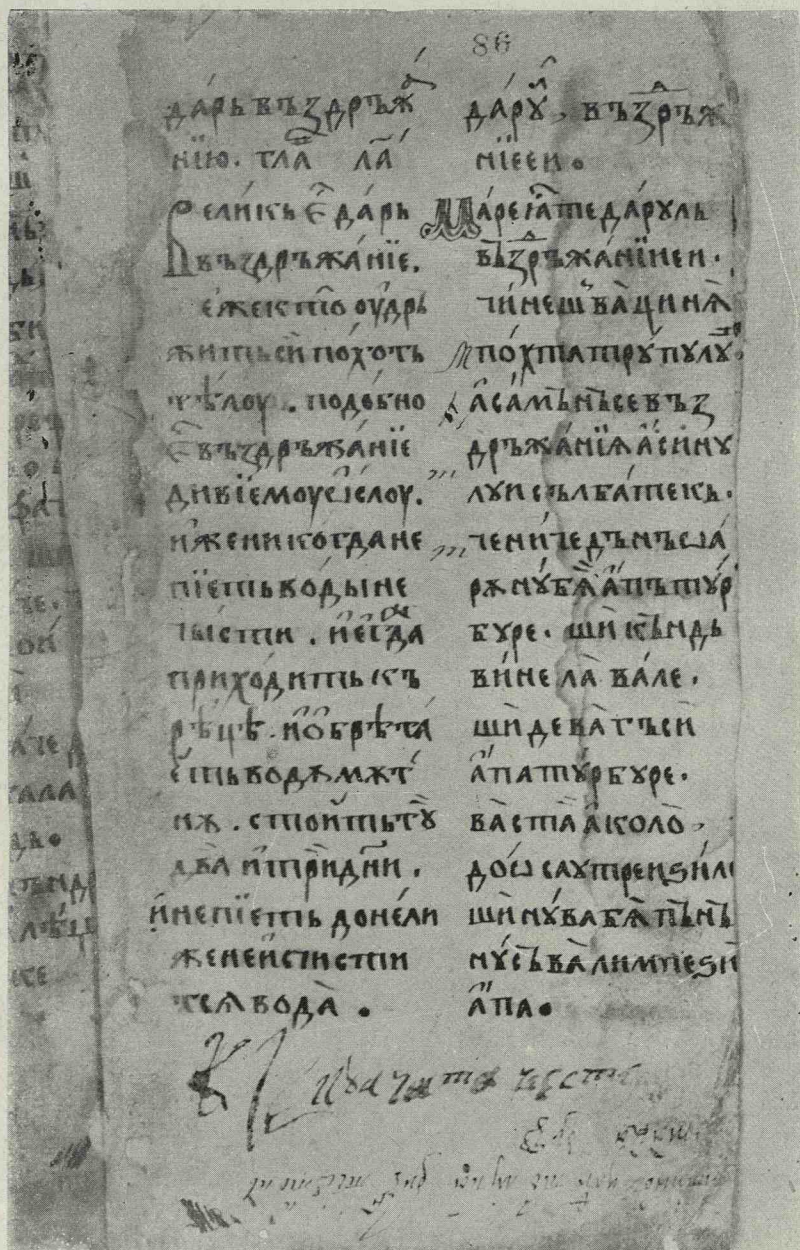
Muncile iadului (Mănăstirea Hurez). (Cf. p. 76).
(Colecția Comisiunii Monumentelor istorice).



Sfântul Mihail și Sisinie (la mijloc chipul Satanei a fost șters); icoană din 1801, în posesiunea d-lui Prof. Romulus Onofrei din Câmpulung (Muscel). Pe dosul icoanei se află în chirilică formula magică scrisă, tip: Mihail-Sisinie. (Cf. p. 151).



Codex Neogoeanus (Ms. 3821 din Bibl. Acad. Rom.) F. 126 v. — 127 conținând 2 rânduri din scara Albiușei (Flore di virtù) și nota copistului Popa Ioan Românu. (Cf. p. 202).

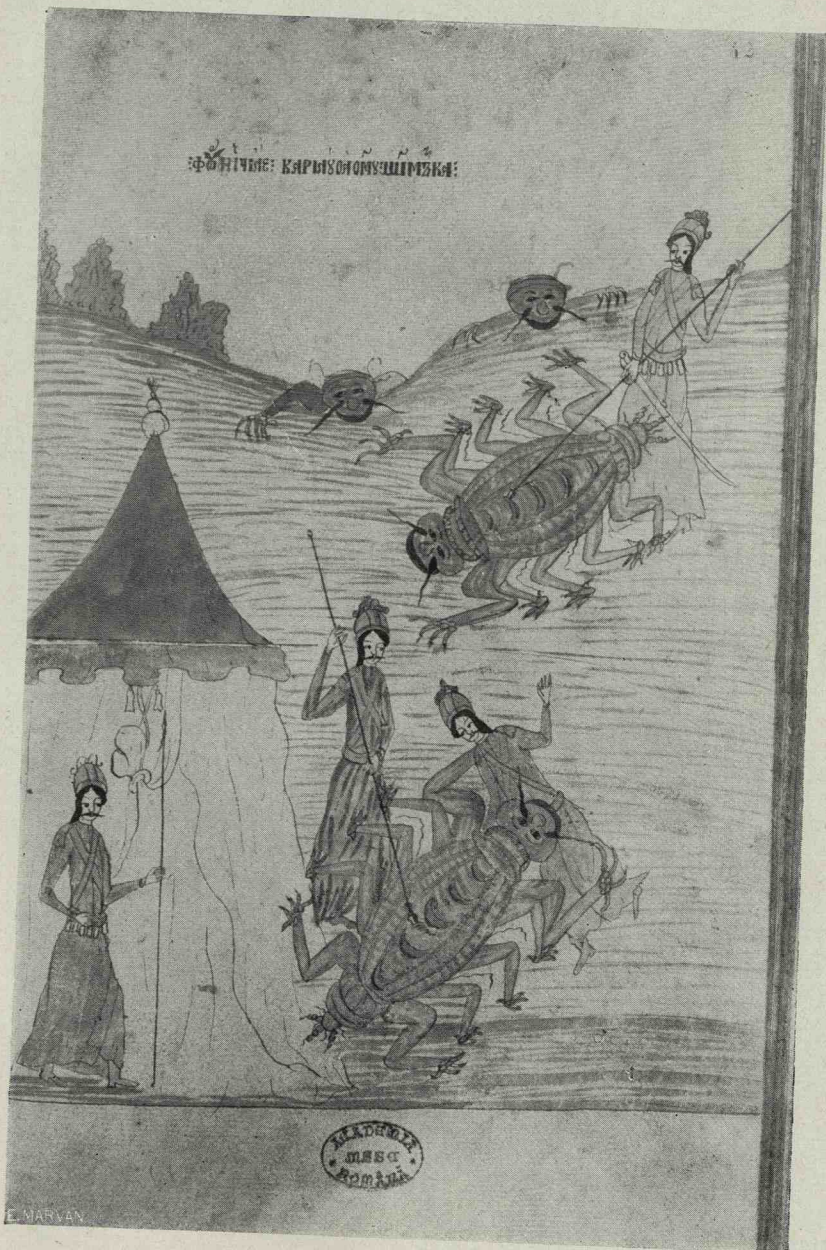


Fiore di virtù; versiune slavo-română din secolul al XVII-lea.
Ms. nr. 559 din *Biblioteca Academiei Române*. (Cf. p. 203).

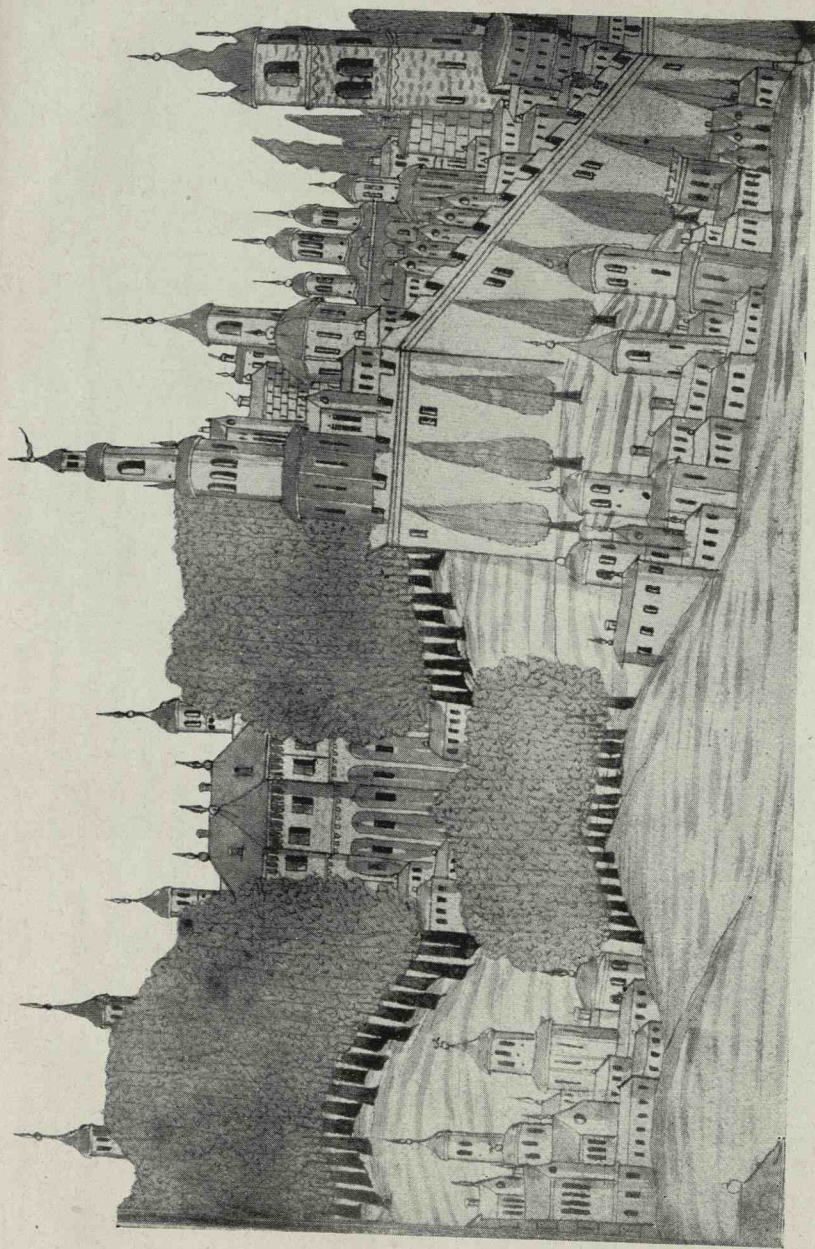


"ΑΝΘΟΣ ΤΩΝ ΧΑΡΙΤΩΝ (Fiore di virtù), Veneția, 1603. Originalul în «Biblioteca di San Marco», Veneția. (Cf. p. 204).

[illegible]

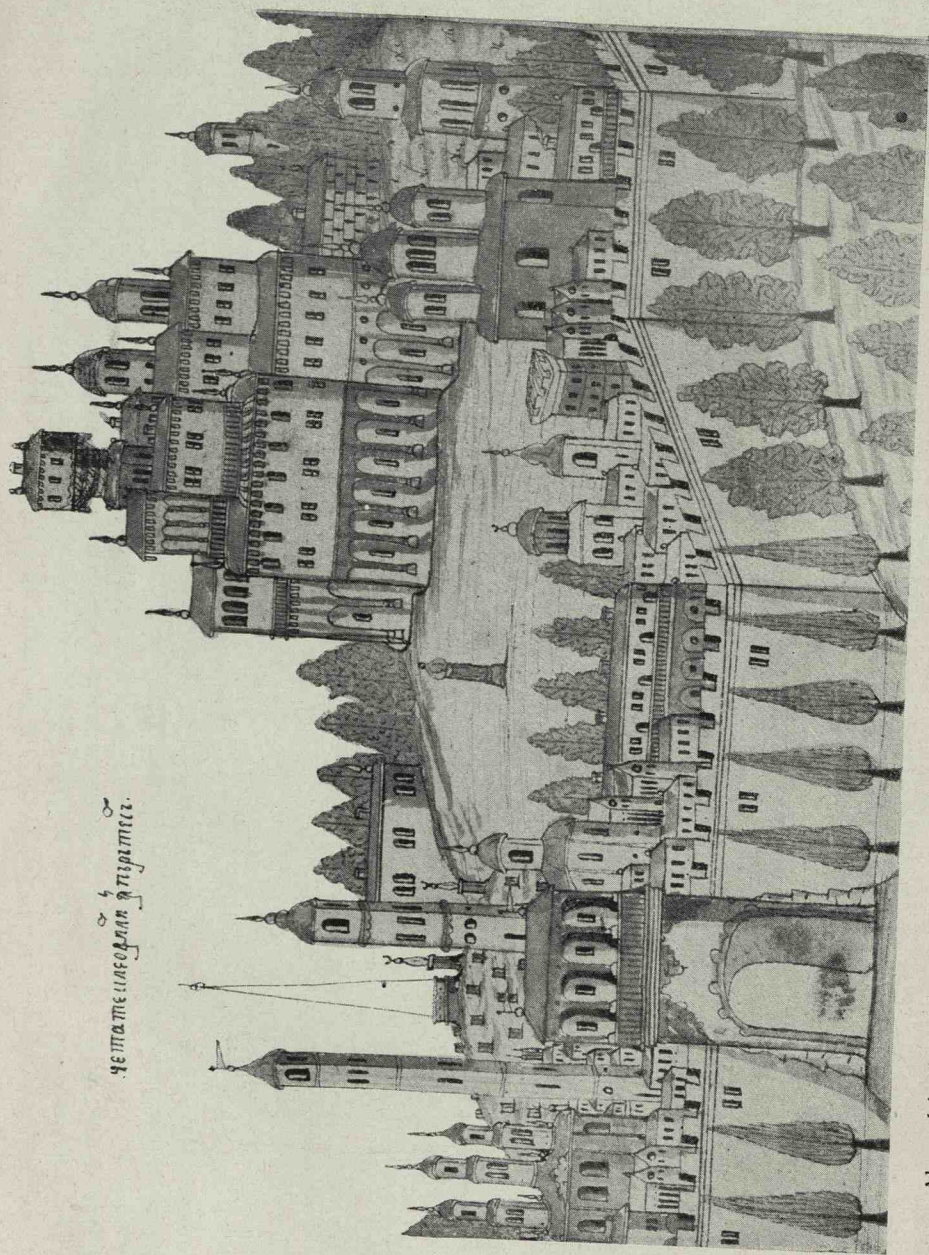


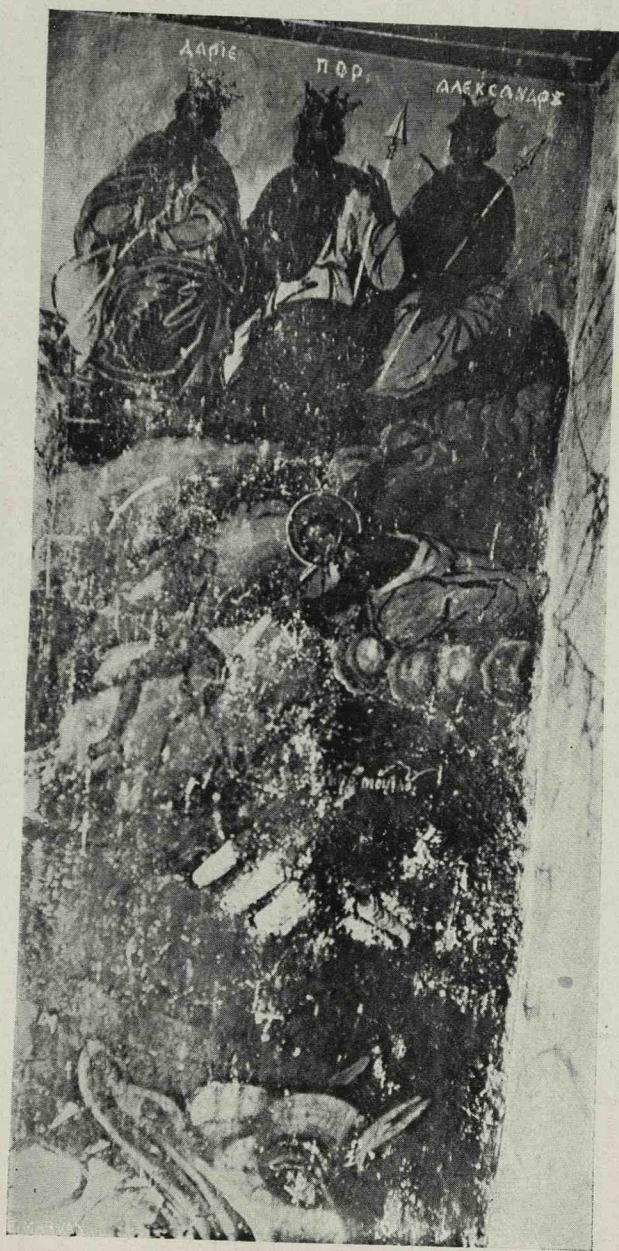
Alexandria (Ms. 869 B. A. R. copiat de Năstase Negrule, Iași, 179 a).
 «Furnicile cari lua omul și-l mănca». (Cf. și N. Iorga, *Analele Acad. Rom.* Tom. XXXXVII Mem. sect. ist.).



Alexandria (Ms. 869, B. A. R.) «Cetate Cleofilei împărătesăi». (Cf. și N. Iorga, An. Acad. Rom. XXXVII).

четате и ефопан и пиримет.





Darie, Por și Alexandru Machedon în scena Muncilor din iad. Biserica din Pietroșița, jud. Dâmbovița. (Cf. p. 76 și 226).

ѡпрієроукагѡ ипѣи
хатѡ лица своєгѡ ,
ѡже вхсєгѡ ,
гоуише илютиѣи
ше). вѣмхєх вѣ
чнхѣ ѡшлє ,

ГЛАВА. Ѳ.

ѡже валаа, вѣше
вѣкрѣцѣ ипрієдѣ
женіи покѣдѣ, зає
шише наоуѣлє, свѣ
дѣтєстѣа прієво
дѣ ѡспѣгѡ пи
сѣніа ;

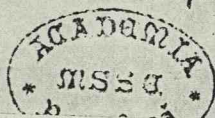
Іѡаса же рече кхнє
мѣ, чѣе, тѣми
глєши нѣкѣмѣ вєци
кєлїкѣмѣ иудїкѣмѣ
дослѡйнымѣ кєлїкѣмѣ
ѡраха ирєпєтѣа, аще
сїа, такока сѣтѣ,

дємпрѣгладѣа шї
лїна фѣцѣлѣи, (карє
гоанѣ дєсѣ мѣлє мѣ
чїтѡлє, маїа мѣрѣ
шїмѣтѣлє.) рѣтрѣмѣ
кадєкѣ трїмїєнѣа,

АПОЌЛЕКѢ.

дєлѣєрѣкарѣа іх
покєсїи вѣлаа ма
сѣпрєєсѣ, шїіа рѣ
аїчє ма дєсїи фѣцѣ
аїхїєа мѣдѣрїєлє
дєрѣсѣнїтѣа ,

Іа сєрїєлѣа ,
Іа рѣжїєсѣа хнєсѣхѣ
дѣсѣа, ѡмѣлєтѣ
грѣєци нєрѣлѣєрѣ
мѣрїшїмїнѣхнѣтє
вѣрѣнїчє дємѣрє фѣрї
кєжшїи кѣхѣрїємѣ. дєсѣ
аїтѣєтѣ, рѣтрѣєлѣєнї,





Varlaam și Ioasaf (Mănăstirea Hurez). (Cf. p. 241)
(Colecția Com. Monum. istorice).

TABLA DE MATERII

	Pag.
<i>Introducere</i>	V
I. Literatura apocrifă și poporană slavă în țările noastre	I
II. Cele mai vechi manuscrise românești de legende apocrife și cărți poporane	10
III. Literatura apocrifă	15
IV. Bogomilii și literatura apocrifă	24
V. Legende populare cu caracter bogomilic	35
VI. Literatura bogomilică	43
VII. Adam și Eva	49
VIII. Literatura apocaliptică	60
IX. Apocalipsul apostolului Pavel	62
X. Apocalipsul Maicii Domnului	71
XI. Moartea lui Avraam	82
XII. Apocalipsul lui Ioan	92
XIII. Epistole apocrife (Legenda Duminecei)	100
XIV. Legende biblice. Paleea	108
XV. Prorocirea Savilei	116
XVI. Lemnul crucii	122
XVII. Legende hagiografice	137
XVIII. Legenda Sfântului Sisinie	145
XIX. Legenda Sfintei Vineri	156
XX. Vieța Sf. Alexie	164
XXI. Literatura astrologică de prevestire	172
XXII. Fisiologul	188
XXIII. Fiore di virtù	195
XXIV. Romanul popular	209
XXV. Alexandria	213
XXVI. Varlaam și Ioasaf (1648)	232
XXVII. Archirie și Anadan	251
<i>Incheiere</i>	263
<i>Anexă: Indice de cărți oprite. Ms. nr. 1570 din Bibl. Acad. Rom., tradus de Staico Grămaticul din Târgoviște la 1667—1696</i>	267
<i>Planșe</i>	I—XV



ERRATA

Pag.	în loc de	să se îndrepte	
25 r. 19	de Kaoir		<i>Kačir</i>
» 90 r. 15 și 18	» » » filigramă	» » »	<i>filigrană</i>
» 66 r. 3	» » » Teodorescu	» » »	<i>Todorescu</i>
» 105 r. 9 din dreapta	» » » nepostelnici	» » »	<i>postelnici</i>
» 136 r. 13	» » » N stle	» » »	<i>Nestle</i>
» 187 r. 14	» » » иастрологин	» » »	<i>астрологин</i>
» 65 r. 6 de jos	» » » Teodorescu	» » »	<i>Todorescu</i>
» 23 r. 6 » »	» » » recipiendi	» » »	<i>recipiendis</i>
» 98 r. 5 » »	» » » Описание	» » »	<i>Описание</i>
» 137 r. 10 » »	» » » a	» » »	<i>au</i>
» 194 r. 2 » »	» » » of.	» » »	<i>cf.</i>
» 194 r. 4 » »	» » » Springer	» » »	<i>Springer</i>
» 6 r. 16 » »	» » » celebrul roman	» » »	<i>celebrele romane</i>
» 6 r. 17	» » » de Lancelot	» » »	<i>și Lancelot</i>
» 6 r. 17	» » » pierdut	» » »	(în unele exemplare) <i>pierdute</i>
Planșa X în legendă	» » » XXXXVII	» » »	<i>XXXVII</i>

Addenda: Pag. 260 la bibliografia lui Archirie: un ms. din sec. XVIII, semnalat de d. N. Drăganu în *Dacoromania* III p. 245 nr. 12.

Pag. 98 la bibl. Pseudo-Apocalipsului lui Ioan: ms. din sec. XVIII în *Dacoromania*, III, p. 245 nr. 9.

» 194 o versiune greacă a Fisiologului din Bibl. Acad. Rom. în C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești* p. 503 nr. 756 (357). 5.